

TÜRK ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XXIV - 1

1977

Kültür Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayınlanır

VAROL MATBAASI — ANKARA, 1 9 7 7

İÇİNDEKİLER

<i>Altan Akat</i>		
<i>Jale Dedeoğlu</i>		
<i>Oya Kozaman</i>		
<i>Bedri Yalman</i>	: 1975 Miletopolis Hafriyat raporu	5— 39
<i>Mahmut Akok</i>	: Konyada Restora edilme yoluyla kurtarılması düşünölen üç selçuklu eseri (Sırçalı, Karatay) ve İnce minareli medreselerin restorasyon projeleri	41— 69
<i>Oğuz Alpözen</i>	: Çapaların gelişimi ve Bodrum Müzesi çapaları	71— 84
<i>Jürgen Borchhardt</i>	: Limyra : Bericht über die Abschlusskampagne 1974	85— 110
<i>Orhan Gürman</i>	: Keremos'tan Bodrum Müzesine gelen 6533 env. nolu torso	111—113
<i>George M. A. Hanfmann</i>	: Excavations and Researches at Sardis 1975	115—124
<i>M. Akif Işık</i>	: Çanakkale — Koçali ve Akçakeçili Köyü yarındaki granit sütun yatakları	125—135
<i>Machteld Mellink</i>	: Excavations at Karataş — Semayük and Elmali 1975	137—143
<i>Fatma Özoral</i>	: Herakles Lahdi	145—153
<i>Dr. Wolfgang Radt</i>	: Pergamon Vorbericht über die Kampagne 1975	155—173
<i>O. Aytuğ Taşyürek</i>	: Adana Bölge Müzesindeki Boyalı Urartu kaplarından örnekler	175—194
<i>Levend Zoroğlu</i>	: Yozgat Mercimek tepe sondajı	195—212
<i>David H. French ve</i> <i>Stephan Mitchell.</i>	: Roma İmparatorluğunun ilk devirlerinde Psidia'da yollar ve ulaşım	213—218
<i>Sheila Campbell</i>	: The Corpus of Mosaic Pavements in Turkey	219—220

1975 MİLETOPOLİS HAFRIYAT RAPORU

ALTAN AKAT

1975 yılı başlarında yapımına başlanan İzmir - Bursa karayolunun M. Kemalpaşa - Karacabey arasında ve M. Kemalpaşa'ya 5 km. mesafede, bazı eserlerin karayolları makinaları ile ortaya çıkartıldığı, idaremize ihbar edilmiş idi.

Müzemiz elemanlarının yaptığı ilk tetkiklerde antik bir saha içinden geçirildiği saptanan kara yolunun 3 metre derinlikte bir kültür tabakasını tahrip ettiği ve bu saha içinde bulunan mimari eser parçalarının açılan yolun sağı sollu iki tarafına yığıldığı görülmüş idi. Karayolları Bölge Müdürlüğünden tahribatın dururulması istemimizin yanı sıra Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünden antik saha içinde yapılması gerekli koruyucu bir hafriyat talebinde bulunulmuştur. Ancak Kara Yollarının 1975 baharı aylarında antik saha içinde devam ettirdikleri faaliyetleri, ören yerinin geniş bir bölümünün tahrip edilmesine yol açmıştır. 50 metre genişliğinde 120 metre uzunluğunda açılan yol yarmasının antik şehrin mabet kalıntısına rastlandığı ve mabedinde yerle bir edildiği temel taşlarına kadar söküldüğü görülmüştür.

İlgili Bakanlıktan kazı müsaadesini beklediğimiz süre içinde 1975 Ağustos ayı başlarında bir tarla sahibinin aynı yörede makina ile yaptığı toprak tesviyesi sırasında 117.50 metre boyunda bir bronz Apollon heykeli ele geçirilmiştir. Baş, vücut ve sağ koldan oluşan üç parçalı heykelin sol kolu omuz

hizasından, iki ayağı ise tamamen kopuk, başın sol arkasından büyük bir kısmı bulunamamış idi.

Halk arasında Melde Bayırı mevki olarak tanımlanan mahaldeki çalışmalarımız yukarıda belirtilen gelişmelerden sonra Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün müzemiz idaresine tanıdığı olduğu 20.8.1975 tarihli kazı müsaadesi ile başlamıştır.

Ören yerinde Müze Müdürü Altan Akat başkanlığında müze asistanlarından Oya Kozaman, Jale Dedeoğlu ve Bedri Yalman'dan kurulu heyet 22.8.1975 tarihinden itibaren 19 gün süreyle hafriyat çalışmalarını sürdürmüştür.

Antik kaynaklarda Miletopolis şehri olarak tanımlanan ören yerinde yapılan çalışmalarımızın ilk etabında, parçalanmış olarak bulunan Bronz Apollon heykelinin ele geçirilemeyen parçalarının araması yapılmıştır.

A sondajı olarak tanımladığımız bu kısımda kültür toprağı tamamen taranmış ve ince elekten geçirilmiştir. Çok yavaş ve dikkatli sürdürülen bu çalışmalarımız semeresini göstermiş ve heykelin sol ayağı bulunmuş, ayrıca omuz, kol ve başa ait irili ufaklı birçok parça ele geçirilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri laboratuvarlarında konservasyonu yapılan ve tamamlanabilecek bir şekil alan Apollon Heykeli M.Ö. 2. yüzyıl sanatkarlarının yaratıcı özelliklerini ihtiva etmektedir.

MİLETOPOLİS APOI İYİNU :

Heykelin baş kısmı sola doğru 45° dönük olarak yapılmıştır. Saçlar başın üst kısmından ve bükülmüş halden ince-kalın yivler halinde kenarlardan ince-döküktür. Alın üstüne doğru arkaya doğru başı çepeçevre sarımsak bir diadem işlenmiştir. (Diadem'in arkasından birkaç askısı sağlam durmaktadır) Diadem'in altından kenarlara doğru sarkan saçlar bukteleler halinde başın iki tarafına ense ve alın üstüne sarkarak vaziyettedir. Bukleler altında dahi kısa ve fiyonk şeklinde yanlarda ve kolda ise boyun hizasına kadar uzanmaktadır. (Envanter No : 65) (Foto : 1)

Saçlar iki yanda fivoreleri teşkil ettiği kısımlarda dahi dökük, yan ve içlere doğru kıvrımlı yapılmıştır.

Heykelin kulakları ufak ve saçların kapayamayacağı bir şekilde açık olarak işlenmiştir.

Göz boşlukları göz bebeğinin işlendiği boşluklara uyum ebatta beyaz taşlar yerleştirilmiştir.

İnce uzun bir burun uzantısı üstte kaş kıvrımını meydana getirmiştir.

Ağız küçük ve ince dudaklar hafif aralık ve etli olarak işlenmiştir.

Yüz genel görünümü ile ifadesiz bir şekilde canlandırılmıştır.

Vücut tamamen çabuk, adalesiz, ince ve zarif bir şekilde işlenmiştir. Heykelin sol kolu omuz hizasından kopuk vaziyettedir. Sağ kol yanda vücut hizasında kıvrılarak kulağa vücuda dayanmaktadır.

Sağ el vücudun hareketlerine uygun olarak hareketlendirilmiştir. Başparmak iyice açık, diğer parmaklar hafif kıvrık olarak vücuda temas etmektedir. El bilekten itibaren aşağıya doğru çekilerek geriye doğru bükülmüştür. Vücudun ağırlığı sol bacak üzerine verilmiştir. Sol bacak düz bir şekilde yere basmaktadır. Sağ bacak dizden öne

doğru hafif kıvrık vaziyettedir. Sağ ayağın çalışmalarımız sırasında A1 sondaj çukurunda bulunduğunu belirtmiş idik. Sol ayak ise parmaklar hizasından öne doğru tamamen kopuk vaziyettedir.

Heykel özellikleri yönünden M.Ö. 2-3. yüzyıl eseri görünümündedir. Ancak Roma devri kopyası olma ihtimalinde aynı derecede kuvvetli bir olasılıktır. Heykelin buluntu yeride (A sondaj hafriyat raporu) heykelin tarihlenmesinde bize yararlı olamamıştır. Heykelin, bulunduğu kısma daha sonra taşınmış olabileceği veya meyilli arazide sürüklendiği düşünülebilir. Ancak ağırlığı nedeni ile heykelin % 15 meyillide olsa bu arazi üzerinde tabiat etkenlerinden dolayı sürüklenmiş olabileceği çok zayıf ve olanaksız bir görüş olur.

Miletopolis antik şehrinde yaptığımız hafriyat çalışmaları sırasında ve toprak üstü buluntuları arasında M.Ö. 5-6. yüzyıl boyalı keramik parçalarına rastlanmıştır. Ancak buluntuların yoğunluğunu erken ve Geç Roma devirlerine ait ufak buluntular teşkil etmektedir.

B. sondaj çukurunda bulunan bir taş mezar içinde M.S. II. yüzyıllara ait yonca ağızlı bir bronz kap (Foto : 2) (Envanter No : 66) ve çeşitli P.T. Keramikleri bulunmuştur.

Yine karayolları ekiplerince tahrip edilen mabet mimarî parçaları (Resim 3-11) Roma devrinin mermer işçiliğinden güzel örnekleri yansıtmaktadır. Miletopolis ören yerinde bulunan bir adak steli kitabesinden (Kazı Env. No : 25) antik şehrin Roma devrinde ve bilhassa İmparator Hadriyanus zamanında önemli bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Kitabesinde «İmparator HADRIAN'dan Olymposlu kurtarıcı ZEUS'a» yazılı olan adak stelinin tahrip edilen mabet ile yakın ilişkisi olabileceği düşünülebilir.

C sondaj çukurunda ise bir hamam

kalıntısına rastlanmıştır. (C sondaj kuyusu hafriyat raporu) Hamamın sıcak kısmında cehennemliği teşkil eden taban altı kısımlar ile tabanın tuğla ve P.T. destek kaideleri bulunmuştur. Kaidelerin değişik bir tarzda konik ve yekpara şekilde yapıldığı görülmüştür. Geç Roma devrinin güze bir mimari örneği olarak nitelendirebileceğimiz bu hamam kalıntısı bize şehrin Geç Roma devrinde de önemli bir merkez olduğunu kanıtlamaktadır.

Miletopolis şehrinin Bizans Devrinde iskân gördüğünü, bu devirlere ait sath kalıntılarında anlaşılmaktadır. Ancak bu geç devir iskânının Roma Devrinin izlerini geniş ölçüde silemediği ve sathı kaldığı da bir gerçektir.

1975 Miletopolis hafriyat çalışmalarımızın detaylarını sondaj çukurlarını idare eden müzemiz asistanlarından Oya Kozaman, Jale Dedeoğlu ve Bedri Yalman'ın raporlarında sunmaktayız.

Raporlarımızda kısa dönemli hafriyat sırasında bu önemli antik yerleşme sahasının arkeolojik değerlendirmesini yapmağa çalıştık.

Mysia bölgesi içinde bulunan, Bit-hinya bölgesine geçit yolu üzerinde olan Miletopolis şehrinin tarihi hüviyetinin çözüm bekliyen birçok yönü bulunmaktadır.

Ancak bu sorunların önümüzdeki yıllarda yapılması gerekli kazılarda daha çok belirleneceği kanısındayım.

Altan AKAT



Foto : 1



Foto : 1



Foto : 1



Foto : 2



Foto : 2 a



Foto : 3



Foto : 4

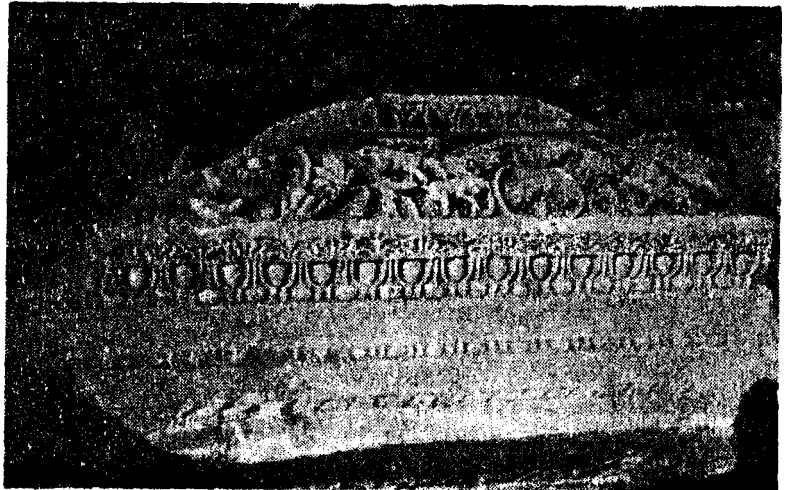


Foto : 6



ALTAN AKAT

Foto : 5



Foto : 7



Foto : 9



Foto : 11



Foto : 8



Foto : 10

MİLETOPOLİS KAZISI 1975 — A SONDAJ ÇUKURU HAFRİYAT RAPORU

JALE DEDEOĞLU

22.8.1975 günü Miletopolis Melde Bayırında, Kemalpaşa - Bursa yeni karayolunun, sağ tarafında, M. Kemalpaşa'ya beş kilometre mesafede, yola otuz metre uzaklıkta bulunan tepenin güney cephesinde, Üç Kurnalı Mevkiinde yamacın temizlenmesi işlemi ile, A sondaj çukuru hafriyatına başlandı.

Bir müddet önce çukurun açılacağı mevkii de, tarla sahibinin arazisine ekmele amacı ile temizlemek için üçretle tuttuğu exclavatör'ün çalışması sırasında bulunan, ve Müzeye teslim edilen 1.17 metre yüksekliğinde bronz Apollo heykelinin kepeceye takılarak kırılan parçalarının aranması için yüzeydeki toprağın elenmesi yapılan ilk çalışma işlemi oldu. (Fotoğraf 1-2)

Bu çalışma esnasında bronz heykelin başının arka tarafına ait ufak bir iki parça, kollarına ait bazı parçalarla, sağ ayağı bulundu. Parçaların kalınlıkları yarım santim kadar olup, 3x5 santim ebadında idiler.

A Sondaj çukurunda yapılan kazının amaçlarını şu şekilde saptamamız mümkündür.

a — Branz heykelin burada bulunup bulunmadığını kesinlikle saptamak.

b — Satih temizliği yaparak eksik parçaları bulmak.

c — Buluntuların ne gibi bir mimarî mekan (ev, mezar, atölye v.s.) içinde yer aldıklarını anlamak.

d — Insitu durumunda yeni figür-

rünler ele geçirmek, tabakalaşma varsa onu tesbit etmek.

e — İskân şekli ve mimarî mekanlar hakkında bilgi edinmek.

Bu amaçlarla tepenin güney cephesinde 6x5 m. ebadında A₁ Sondaj çukurunun kazılmasına başlandı. (Fotoğraf 2-3) İlk günlerdeki çalışmada kırık Roma ve Bizans çanak çömlek parçaları ile mimarî yıkıntıya (taş - tuğla) rastlanmıştır. Taşlar moloz, bölgenin taşı (yeşilimtrak) ve adı taş olup, tuğlalar kareye yakın ikibuçuk santim kalınlığında plakalar şeklindedir.

Bir buçuk metre derinlikte çukurun sol köşesinde, kuzey duvarına 0,27 metre uzaklıkta batı duvarına bitişik Roma devri su künküne rastlandı. Künk kiremidî renkte olup, ağız kenarı yuvarlak bombeli, ağız kenarından sonra bir setle genişlemekte olan gövdeye sahip, alt kenarı da aynı formasyondadır. Künk yüksekliği 0,50 m., iç çapı: 0,31 m., dış çapı 0,45 m. dir. (Fotoğraf 4) Künkün altında tuğla plakalar görülmüş olup, bu plakalar 0,035 m. kalınlıkta, 0,22 m. genişlikte, 0,25 m. uzunluktadır. Bu tuğlaların altında iki metre derinlikte ana toprağa (bejimtrak sarı) inildi.

Çukurun güney doğusunda bir ağırşak (Kazı Env. No. 1), bir adet kemik eşya sapı (Kazı Env. No. 2), bir adet figürün ayağı bulundu. (Kazı Env. No. 5)

Çukurun diğer köşelerinde ana

toprağa 1.80-2.05 metrede rastlandı. Çukurun tam ortasına isabet eden yerde, kuzey duvarına, 2.38 m., doğu duvarına 2.65 m. uzaklıkta sathıtan 1.20 metre derinlikte bir adet taş gülle bulundu. Çukurun kuzey tarafında ana toprağa rastlanmadığı için yeni bir ilâve çukur açılmasına karar verildi.

Bu arada sath temizliği de devam etmekte olup, figürüne ait parçalarda arandı.

A₁ Sondaj çukurundan sonra A₂ Sonda çukurunun açılmasına başlandı. 4x5 metre ebadındaki çukurda 1.45 metre derine kadar inildi. Çukurun sol tarafında yola doğru temele benzer bir örgü sistemine rastlandı. Burada taş sütun parçaları devşirme olarak duvar örgüsünde kullanılmıştır. (Fotoğraf 6) Bu devşirme sütun parçaların altı taş - toprak - taş sisteminde duvar örgüsü şeklindedir. Bu duvar örgüsü sağa doğru güney batı istikâmetinde uzanmaktadır. Bu duvara dik ikinci bir duvar örgüsü bağlanmaktadır ki bu sonradan açacağımız A₄ sondaj çukurunun içinde kalmaktadır. (Fotoğraf 5-6)

A₃ Sondaj çukurunun üst yüzeyinin yani ana kültür toprağının elenmesinden sonra kazımına başlandı. 3x5 metre ebadında ki çukurun yarım metre kazılmasından sonra ana toprağa geçildi.

A₄ Sondaj çukurunun açılmasına başlandığı bu çukurda A₂ Sondaj çukurunun az bir kısmı açığa çıkan duvarı dik kesen duvarın ortaya çıkarılması ve mimari kalıntı hakkında bir fikir vermesi için çalışmaya devam edildi. Duvar taş - toprak - taş sisteminde olup yola doğru güney batı istikâmetinde devam etmektedir. A₄ sondaj çukuru 3x5 metre ebadında olup duvar çukurunun içinde köşelemesine uzanmaktadır. Çukurun derinliği 1.33 m. yi bulduğu zaman duvarın yüksekliği 1.05 metreyi bulmuş oluyor. Uzunluğu 6.71 metre genişliği ise 0.65-0.70 metre arasında

değişmektedir. Duvar örgüsünde kullanılan taşlar ufak moloz taş olup bu kısımda iki yağ kandili (Kazı Env. No. 3-4), bir adet pişmiş toprak figürün ayağı (Kazı Env. No. 6), bir adet bronz yüzük (Kazı Env. No. 8) bulunmuştur. Bu arada bir adette bronz sikke (Kazı Env. No. 10) ele geçmiştir.

A₅ Sondaj çukuru A₂ Sondaj çukurunda görülen duvarın uzantısını bulmak ve bir fikir edinmek için açıldı. Çukurun ebadı 4x3 metre olup A₂ de görülen duvar kalıntısı burada da devam etmektedir. Duvar güney doğu istikâmetinde uzanmaktadır. Duvarın kalınlığı, 0.65-0.70 metre olup yüksekliği 0.90 metredir. Duvarın sol tarafında taş düşmesi neticesinde kırılmış iki adet sivri dipli amphora ele geçmiştir. Fakat oldukça ufalanmış ve tamamlanamamıyacak durumdadır. Taş - toprak - taş sistemindeki duvar kalıntısının sağ tarafında başlangıç noktasından 3.20 metre mesafede bu duvara dik bir duvar uzanır. Bu duvarda 0.65-0.70 metre genişliğinde olup uzantısı devam etmektedir. Gene bu duvarın sol tarafında başlangıç noktasından 5.90 metre uzaklıkta 0.65 metre genişlikte bu ana duvara dik bir duvar kalıntısına rastlanmaktadır. Ana duvarın yüksekliği 0.90 metreyi bulduğu zaman ana toprağa geçildi. (Fotoğraf 7-8) Uzayan ana duvarımız 6.65 metre uzunluğu buldu.

Duvarın devamını görmek için A₆ Sondaj çukurunun açılmasına başlandı. Bu sondaj A₅ sondaj çukurunun devamı şeklinde olup, 6x4 metre ebadındadır. Duvar kalıntısı devam etmekte olup, uzunluğu 9.40 buldu. Bu duvarın sağ tarafında birinci dik duvardan 1.18 metre uzaklıkta ikinci bir dik duvar görüldüğü bu ana duvarın sol tarafındanki A₅ Sondaj çukurunun içinde kalan duvarın devamı şeklindedir. Bu duvarın yüksekliği yol seviyesinden 0.35 metredir. Çukurun derinliği ise 1.36 metredir.

BULUNTU VE TARİHLEME :

A sondaj çukurunun kazılması esnasında Roma devri ufak eserlerle taş - toprak - taş Bizans devri duvar işçiliği görülür.

Netice :

M. Kemalpaşa Miletopolis kazısında Antik Miletopolis şehrine ait A sondaj çukurda M.S. 336 senesine ait sikke ve duvar işçiliği ile Bizans devrinin varlığını görmek mümkündür. Roma devri de geçirmiş olduğu çıkan buluntulardan anlaşılmaktadır. Bronz esere rastlanmamış olup, insitu durumunda eser bulunmamıştır. Bronz heykelin sel suları v.s. ile sürüklenerek geldiği, gerçeği ortaya çıkmaktadır. Satış temizliği yapılarak heykelin bazı parçalarının bulunması bir yerde kazının amaçları içinde yer almaktaydı. Kısmende olsa bu amaca ulaşılmış oldu. Buluntular taş - toprak - taş'dan yapılmış duvar yıkıntılarının ve temellerinin altında ve yanında yer almakta olup, temelin planına göre ev içinde yer almış olmaktadır. Tabakalaşma görülmeyip Roma ve Bizans kültürleri bir arada yer almaktadır. A Sondaj çukurunun hamam ve mabed kalıntılarına uzaklığı düşünülecek olursa geniş bir alana yayılmış olduğu ve bu alanın Roma ve Bizans devrinde iskân gördüğü neticesi çıkar.

D SONDAJ ÇUKURU HAFRİYATI :

M. Kemalpaşa - Bursa yeni karayolunun, sol tarafında, tepenin zirvesine yakın kuzey tarafa doğru, dikenlerle kaplı, sürülmemiş bir tarlada iki işçi ile 3x3 metre ebadında D sondaj çukuru hafriyatına başlandığı zaman buradaki kazının amaçlarını şöyle saptamıştık.

a — Arazide bol miktarda görülen klasik devir toprak üstü kırık çömlek parçalarının varlığını araştırmak.

b — Buluntuların ne gibi bir mekan içinde yer aldığını anlamak.

c — *Insitu* durumunda keramik ele geçirmek. Tabakalaşma varsa onu tespit etmek.

Çukurda elli santim derine inildiğinde tuğla plakalardan teşekkül etmiş tavan örgüsü yıkıntısı ile karşılaşıldı. Tuğlalar uç kısımları kıvrık birbirine geçmiş pozisyonda olup, otuz beş santim genişliğinde, ikibuçuk santim kalınlığındadır. Bu yıkıntı kaldırıldığı zaman altından ve aralarından bol miktarda figürün parçalar çıkarıldı. Çukurun ortasına yakın yerde 1.45 metre sağ duvardan uzaklıkta duvar kalıntısına rastlandı. Duvarın genişliği 0.63 metre, uzunluğu çukur boyunda yani 3 metre olan ve devam ettiği tahmin edilen bu duvarın üzerinden horasanla yapılmış üzerinde tuğladan onbeş santim çapında su kanalı yıkıntısı ile karşılaşıldı. Bu kanalın tuğla kısmının büyük bir kısmı kırık olup, horasandan yapılmış tuğla yatağının bir kısmı durmakta idi. Duvarın sağ tarafının kazılmasına devam edildi. Burada kırık klasik, Roma ve Bizans çanak çömleği bir arada karışık bir vaziyette görüldü. Duvarın yüksekliği ana toprağa ulaşıldığı zaman 1.00-0.75 metre arasında değişmekteydi.

Duvarın sol tarafında ana duvara bitişik 0.28 metre genişlikte, 0.22 metre yükseklikte, 1.42 metre uzunlukta ikinci bir duvar bulundu. Bu duvara 0.35 metre mesafede üçüncü bir duvar kalıntısı ile karşılaşıldı ki, bu duvarın tamamını açığa çıkarmak için bu çukura bitişik 2x3 metre ebadında bir çukur daha açıldı. (D₂). Üçüncü duvarın yüksekliği 0.29 metre, uzunluğu 1.95 metre, genişliği 0.35 metre idi. (Fotoğraf 9-10)

İkinci ve üçüncü duvarın arasında, ikinci duvarın bittiği yerde üzerine taş düşmesi neticesinde kırılmış ve parçalar halinde Hellenistik devre ait bir kadın figürü bulundu. Bu figürün insitu durumunda olup tamamlanabilecek vaziyetteydi. (Kazı Env. No. 45)

Figürünün yanında birde yağ kandili ele geçti (Kazı Env. No. 51).

D₂ Sondaj çukurunun açılmasına başlandı. 0.25 metre derinlikten Bizans devri sırlı bir testicik (Kazı Env. No. 50), 0.45 metre derinlikten kemik bir kaşık (Kazı Env. No. 52), 1.10 metre derinlikte üç adet birbirlerine yakın mesafelerden figürün başı (Kazı Env. No. 46-47-48) ele geçirildi.

D₁ ve D₂ Sondaj çukurlarında 1.25-1.30 metre derinliklerde ana toprağa ulaşılmış olundu.

BULUNTU VE TARİHLEME :

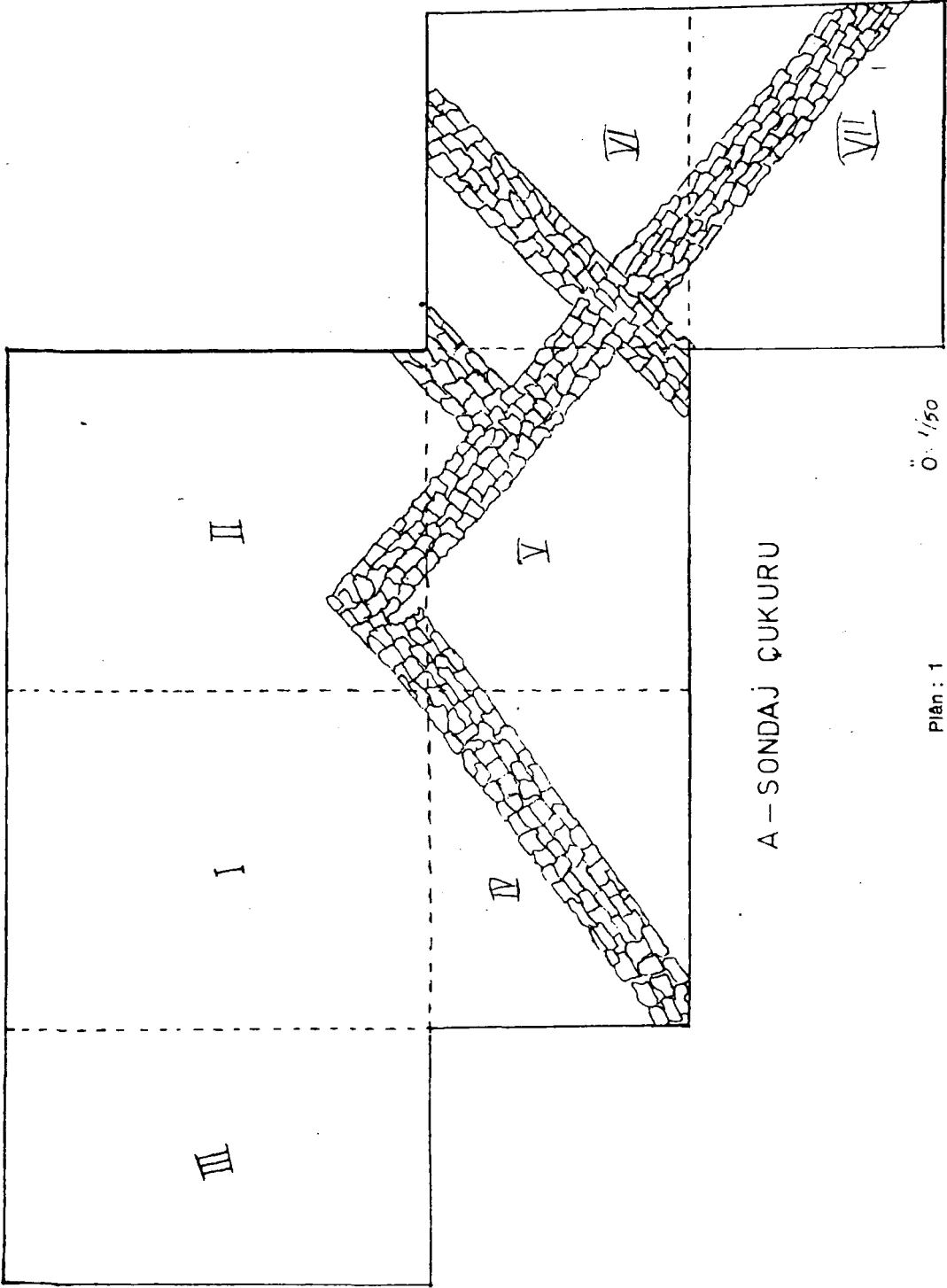
D Sondaj çukuru kazısı mimarî ba-

kımdan Bizans devrini vermektedir. Taş - toprak - taş duvar işçiliği, tuğlalardan oluşmuş tavan örgüsü bunu kanıtlamaktadır.

Çukurda bulunan buluntular, gerek kırık keramik parçaları olsun gerekse sağlam ele geçen eserler olsun, Klasik devir, hellenistik devir, Roma ve Bizans devirlerini rahatlıkla yansıtmaktadır. Netice :

Bulunan temellerin birinin bir binaya ait olduğu, yanındaki iki ufak temelin taş - toprak - taş sisteminde örülmüş su arkı olabileceğini göstermektedir. Figürin sürüklenme ile buraya gelmiş olabilir.

KEMALPAŞA — MİLETOPOLİS (1975)

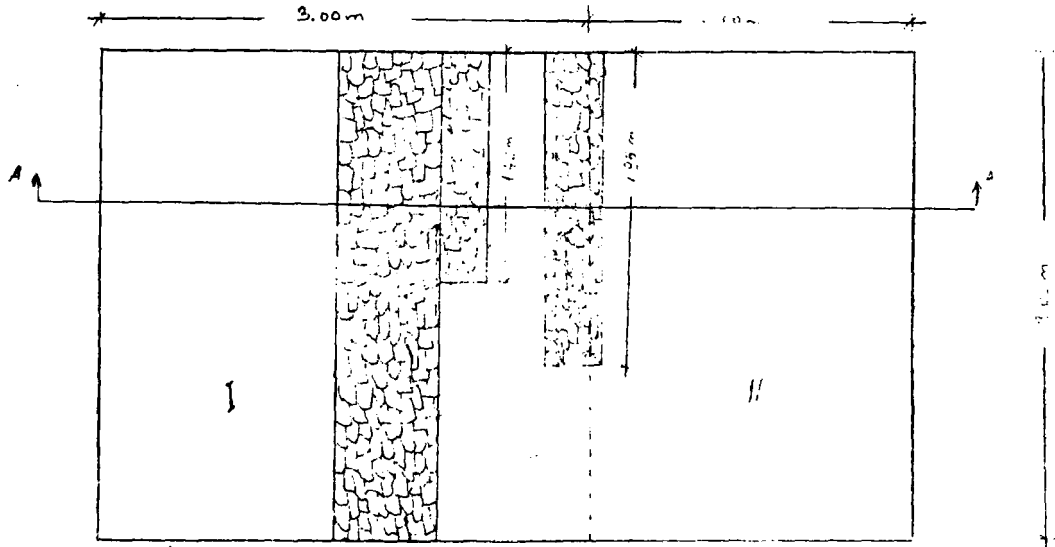


A — SONDAJ ÇUKURU

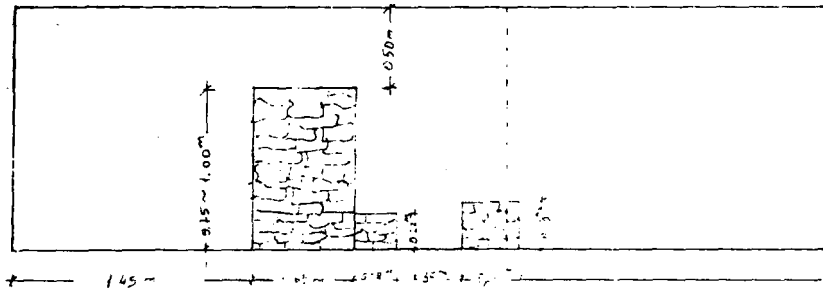
Ö: 1/50

Plan: 1

KEMALPAŞA - MİLETİPOLİS (1975)



D SONDAJ ÇUKURU



A-A KESİTİ



Foto : 1



Foto : 2



Foto : 3



Foto : 4



Foto : 5



Foto : 6



Foto : 8



Foto : 10



Foto : 7

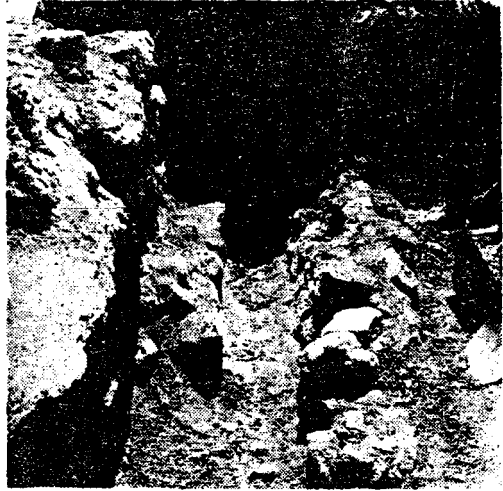


Foto : 9

MİLETOPOLİS HAFRİYATI 1975

BEDRİ YALMAN

Karayolları 14. Bölge Müdürlüğünce halk arasında Melde Bayırı olarak bilinen tepe 70 metre genişliğinde yarılarak Bursa, İzmir yolu açılmıştır. Yolun dozerlerle açılması sırasında ören yerinde büyük tahribat meydana gelmiştir.

Yol açımı sırasında meydana çıkan bazı duvar kalıntıları ve taş yığınlarının tespit çalışmaları için yola paralel 30x1 m² ebadında kuzeybatı istikâmetinde B sondaj çukuru açılmıştır. (Resim : 1)

B SONDAJ ÇUKURU :

Çukurda iki metre derinlikte sarı renkli killi ana toprağa inilmektedir. Kültür tabakası oldukça karışıktır. Toprağın içinde eskiden kırılarak toplanan mermer yongaları, açık yeşil renkli tuf parçaları büyük yaygınlık göstermektedir. Bu izler taşların kaba olarak buraya taşındığını burada işlendikten sonra kullanıldığı hissini vermekte ise de yakın tarihimize kadar civar köylülerce buralardan bol miktarda taş çıkarıldığı taşınamayanların parçalanarak taşınabilir yapıldığı anlatılmaktadır.

1 — Ocağın başlangıcında uzunluğu 1.13 metre meydana çıkan eni 0.5 m. ve kalınlığı 0.42 metre olan mermerden üst kısmı hafif eğri üç yiv ile işlenmiş parçanın mabete ait mimarî kalıntı olma ihtimali kuvvetlidir. Bu parçanın bittiği yerden başlayan kesme yeşil tüften yapılmış kalıntı ufak bir çocuk mezarı benzerindedir. Taşlar içinde 0.5 metre uzunluğu, 0.45 metre eni olan-

lar mevcuttur. Önemli kısmı tahrip görmüş bir kısmı ise toprak içindedir. (Resim : 2)

2 — Plan 1'deki kalıntının sağ tarafında birbirinin üzerine işlenmeden, taş ocağından koparıldığı gibi atılmış üst üste taşlar bir boşluktan sonra tekrar devam etmektedir. Yer yer 0.8 metre 0.6 metre yükseklikler veren bu yığma taş kümeleri altında yeşil tüften kesilmiş basit bir lâhid görülmektedir. (Resim : 3) Lâhid'in ve üzerine yığılan taşların önemli kısmı dozer tarafından parçalanmıştır.

Bulunan lâhidin iç uzunluğu 1.85 metre eni 0.5 metre yüksekliği 0.48 metredir. Dış ölçüleri uzunluğu 2.13 metre eni 0.78 metre yüksekliği 0.65 metredir. Üzerindeki 0.15 metre kalınlığındaki kapağın sadece taş yığını altında kalan parçası vardır.

Lâhid içinde bulunan parçalar 1 adet bronz kap, ikisi kırık üç adet koku kabı, 1 adet demirden kırık sitrigilden ibarettir.

Taş yığınının üst kısmında 0.05 metre kalınlığa sahip ince bir horasan tabakası vardır. Taşlar kaba ve işlenmemiştir. (Resim : 4)

3 — Lâhidi örten taş yığınının sağ tarafından 1.8 metre mesafede 1.2 metre genişliği olan molos duvar kalıntısı yer almaktadır. İrili ufaklı taşlar horasan ile doldurulmuştur.

4 — Moloz duvarına bağlanan ve hafriyat çukurunda yol kısmına paralel

uzanan 6.4 metre uzunluğunda 1.5 metre yüksekliğinde yeşil renkli kesme taşlardan yapılmış olan duvar kalıntısında 1.8 metre uzaklıkta 0,83 metre genişliğinde kapı boşluğu yer almaktadır. Duvarlarda kullanılan taşlardan en büyüğü 0.43x0.8 m² ebadındadır. (Resim : 5)

5 — Duvardan 1.2 metre sağda yeşil tuf'ten büyük kesme rektogonal tip-te yapılmış duvar kalıntısından arta kalan kısım 2.1 metre uzunluğu 0.3 metre eni bulunan bir parçadır. (Resim : 6) Taşlar 1.07x0.3x0.5 m² ebadındadır. Alt dizidekiler daha ufaktır. Bunların altından geçen pişmiş toprak künklerden su boruları yer almaktadır. Planda da görüldüğü gibi birincisi 0.11 m çapında, bundan 0.05 m. mesafede 0.19 metre genişliğinde ikinci dizi ve 0.1 metre uzaklıkta bir kısmı kırılmış, duvarın arkasında da bazı kesme taşlar görülmektedir. (Resim : 7)

6 — Rektogonal duvar kalıntısının 0.25 metre sağında moloz taşlardan örülüp üst kısmı ince horasan tabakası ile örtülmüş olan zemin 4.25 metre uzunluğundadır. Üst sathı oldukça düzdür. Bu örmenin 2. şıkta anlatılan lâhid'i örten kaplama özellikleri göstermekte olduğu anlaşılmıştır. İlerdeki çalışmalarda bu tamamen açılarak ne maksatla yapıldığı tespit edilecektir.

7 — Harçlı zeminin üzerinde moloz taşlı horasanla örülmüş 1.2 metre genişliğinde moloz duvarın üst kısımları tahrip görmüş ve önemli kısmı dozer tarafından sökülmüştür. Bu kalıntının 2 metre sağında yer alan 0.17 metre çapında 0.43 metre boyu bulunan künk borunun bir kısmı kırılmıştır.

B Sondaj çukuru yolun kenarındaki banket ve yağmur sularının akma-

sı için açılan sahada meydana çıkan kalıntıların ne maksatla ve hangi tarihte yapıldığını tespit bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kalıntılar genellikle Erken Bizans ve Roma devrine aittir.

Yol yapımı sırasında çıkan Roma devri mabet kalıntılarının diğer kısmını bulabilmek ümidi netice vermemiştir. Mabetin tamamen yol kısmında olduğu kalan parçalardan bir kısmının yolun altında kaldığı anlaşılmıştır. Sadece B₁ de rastlanan yivli mermer parça mabede aittir.

B₂ de bulunan lâhidten çıkan kazı envanterinde 27-28-29-30-31 ve 32 nolara envanterlenen eserlerin Roma devrinden kaldığı ve mabetle ilişkili olduğunu göstermektedir.

B sondajı, kalıntıların yandaki tarla içine doğru devam ettiğini buralarda yapılacak çalışmalar sonucu gerçek durumun anlaşılacağını göstermiştir.

E SONDAJ ÇUKURU :

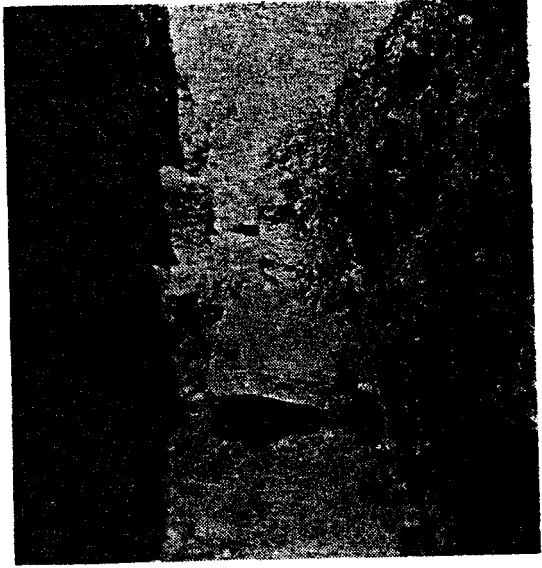
Yoldan 20 metre uzaklıkta tarla içinde açılan 4x1 m² ebadındaki sondaj çukurunda 6 metre derinliğe inilmiş ve ana toprak bulunmuştur.

Sondajda belli kültür tabakalarına rastlanılmamıştır. Bulunan seramik parçaları genellikle Roma ve Erken Bizans devrine aittir. Parçalar çok ufak ve genellikle de birbirine benzemektedir.

Bulunan çok paslı paralar içinde bir kısmı kırık olmasına rağmen İskender devrine ait olan sikke M.Ö. IV. yüzyılda bu kısmın iskân edilmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.



Resim 1 — B Sondajının umumî görünüşü



Resim 2 — Mabede ait mermer mimari parça



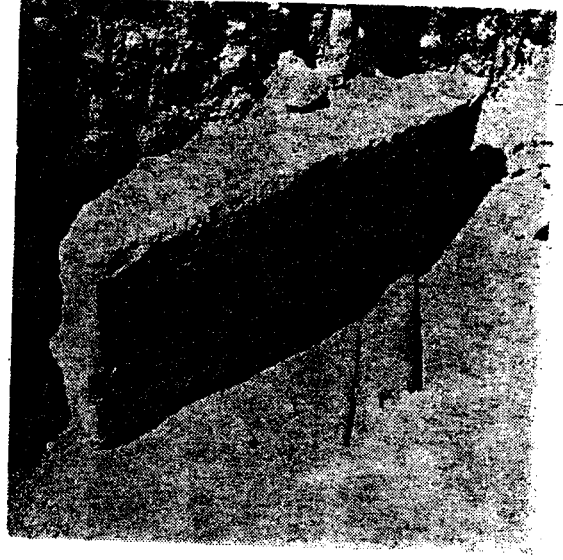
Resim 3 — Tüf'ten yapılmış Lâhıt'ın
umumî görünüşü



Resim 4 — Lâhıt'ın üst kısmına ait kaba
ve işlenmemiş taşlar



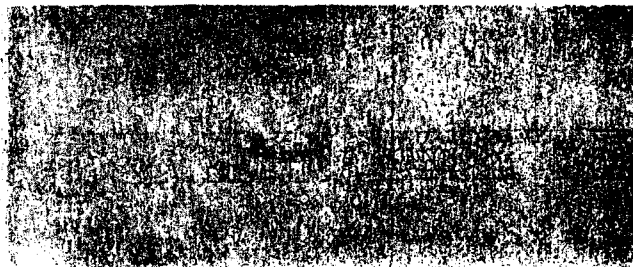
Resim 5 — Kesme Taşlardan yapılmış duvar kalıntısı

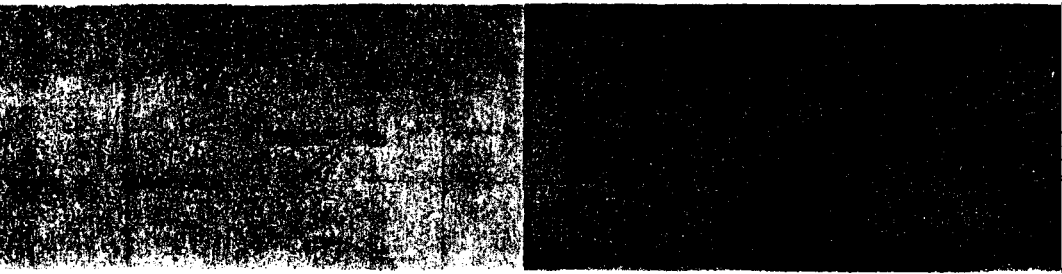


Resim 6 — Büyük kesme taşlardan yapılmış duvar kalıntısı



Resim 7 — Künklerden yapılmış boruların ve kesme taş duvar kalıntısının görünüşü





- Miletopolis Hafriyatı B Sondajı umumî plânı



MİLETOPOLİS - HAMAM KAZISI 1975 RAPORU

OYA KOZAMAN

Bursa - İzmir karayolunun yeniden açılması sırasında Karayollarınca bulunan bazı eserler, Miletopolis şehrinde kurtarıcı bir kazı yapılmasını gerektirdi. Önceleri kepçe tarafından bulunan bronz Apollon heykelinin parçalarının aranması için yapılan çalışmalar sonra değişik yerlerde bazı sondaj çukurları açılıp antik şehrin yerleşme alanının tesbiti için genişletildi.

Toprak üstünde gözle görülebilen kalıntı, Mustafakemalpaşa'ya 5-6 km. uzaklıkta, eski karayolu üzerinde ve Bursa'dan gidişte batı yönündeki meyilli bir kısımda, idi. Yola bakan kısmı küçük bir ağaçla kaplı yıkıntıların doğu kısmı yapıdan kopmuş taşlarla dolu idi. Sadece dört duvar vardı, güney ve kuzeydeki duvar kalıntıları birbirine paralel ve doğu - batı yönünde idiler, aralarında çökmüş iki blok vardı. Bir sıra blok taş üzerinde araları harçlı küçük taşlar yapı malzemesi olarak kullanılmıştı. Yıkıntıların nasıl bir mimarî yapıya ait olduğunu tesbit etmek için burada çalışmayı düşündüm. Önce ağaç kesildi ve ön kısmı dolduran taşlar temizlendi. (Foto No : 1) Sonra güney duvarının güney kısmında 3x3 m. lik C/1 olarak isimlendirdiğimiz sondaj çukuru açılmaya başlandı. (Foto No : 2)

C/1 SONDAJ ÇUKURU :

Eski Bursa - Mustafakemalpaşa gidiş yolundan 16 km. batıda olan C/1 çukurunda çalışmalara üç işçi ile 29.8.1975 günü başlandı. 1 m. derinli-

ğe kadar hemen üst topraktan başka buluntu olmadı, bu seviye ile çok küçük parçalar halinde, düzeltilmiş - ince, döşemede kullanıldığını tahmin ettiğim genellikle beyaz, arada yeşil ve pembe damarlı mermer parçaları bulunmaya başlandı. Bir-iki örnekte de mermer tuğla üzerinde kullanılmış olarak bulundu. Çukurun güneydoğusunda 1.20 m. derinlikte bulunan mermer bir el parçası (Env. No. 53), güneybatıdan bulunan iki mermer sütun başlığı parçası (Env. No. 54-55) te kaydedildi, 1.25 m. derinlikte bulunan çok bozuk durumda bakır sikke de (Env. No. 56) da ve kuzeybatıda aynı seviyeden bulunan kırık bir küçük pişmiş toprak kap (Env. No. 57) de kaydedildi. Ortalama 1.30 m. derinliğe inildiğinde kırmızı renkli pişmiş toprak yuvarlaklar görülmeye başlandı, ne olduklarını ve durumlarını bozmamak için daha dikkatli çalışılmaya başlandı. Daha sonra bunların künk oldukları anlaşıldı, ilk ortaya çıkan künk sayısı beşti, bunlardan başka kare şeklindekaideler de görülmeye başlandı. Künkler kaidelerin üzerinde oturuyorlardı, bazı kaideler de boştu. (Foto No. 3) Kaideler sıkıştırılmış toprak taban üzerine oturtulmuşlardı. Çukurun güneydoğu köşesinde taban seviyesi 1.54 m., güneybatı köşesinde 1.25 m., kuzeybatı köşesinde 1.76 m., ve kuzeydoğu köşesinde de 1.68 m. de idi. Kuzeydoğu köşede taban üzerinde hiç kaide yoktu, diğer kısımlarda ortalama 0.44x0.45 m. aralarla kaideler yerleştirilmişlerdi. Her bir kaide 0.08x0.085 m.

yükseklikte idi ve kenarları 0.25x 0.26 m. genişliğinde kareye yakın şekle sahiptiler. Bu çukurda kaide sayısı 14 idi ve bunlardan 7 tanesi üzerinde silindirik şeklinde künkler vardı, kırmızı hamurlu idi künkler ve çoğu kırık olduğu için bütününün yüksekliğinin ne olduğunu öğrenemedik, en yüksek künk 0.45 m. idi. (Foto No. 4-5.6) Bu çukurda bulduğumuz bu künk ve kaideler burada belki bir hamam olabileceği kanaatini verdi, zaten yerli halk ta bu bölgeyi Hamamlı Bayır olarak isimlendiriyordu. C/1 çukurunun batı duvar kesiti içinde çukur içinde bulduğumuz kaide ve künklerden görünce bu çukurun batısında C/2 çukurunu açmayı düşündüm ve 31.8.1975 günü C/2 çukurunda çalışmaya başladık.

C/2 SONDAJ ÇUKURU :

C/1 çukurunun batısında 1 m. lik bir aradan sonra 3x3 m. lik C/2 çukurunun açılması başladı. 1.20 m. derinliğe kadar üst toprak atılmasından başka bir şey yapılmadı, ancak bu seviyeden sonra tam yükseklikleri ile olduklarını tahmin ettiğimiz ve bir önceki çukurdan bildiğimiz künkler görülmeye başlandı. (Foto No. 7) Daha dikkatli çalışılarak 6 tanesi tama yakın, diğerleri kırık 11 adet künk ve bunların üzerine oturduğu 24 adet kaide bulundu. (Foto No. 8) Kuzeybatı köşede 1.90 m. de, güneybatı köşede 1.85 m. derinlikte C/1 çukurunda olduğu gibi tabana ulaşıldı.

C/2 çukurunda tam olarak bulduğumuz künkler kırmızı hamurlu topraktan yapılmışlardı, çembersel dışa dönük ağız kenarlı idiler, ağızdan hemen sonra bir çıkıntı yapılmıştı, daha sonra iki ya da üç sıra kabartma ve kazıma çembersel hat ağız kenarının altını kuşatıyordu. Gövde aşağı doğru çok hafif bir şekilde genişliyordu ve tam gövde ortasında ağız kenarında olduğu gibi iki-üç sıra kazıma - kabartma çembersel hat yapılmıştı ve bu kısımda bazılarında iki, bazılarında üç ve bazılarında da

dört yuvarlak delik yapılmıştı. Kaideye doğru düz bir şekilde devam eden künkler tam kaidede aynı ağız kenarında olduğu gibi önce profilli olarak genişletilmişti, sonra iki-üç sıra kabartma - kazıma çembersel hattan sonra kaide üzerine oturuyorlardı. İçleri toprakla dolmuştu, içlerindeki toprak çıkartıldığı zaman ağızları gibi kaidelerinin de açık olduğunu üzerlerin oturdukları kaide görevi gören karelerin onlara da kaide yerine geçtiklerini gördük. Tam bir künk 0.65 m. yüksekliğinde idi, ağız çapı 0.24 m. ve gövde ortasında açılan delik çapı da 0.10 m. idi. C/2 çukurunda çalışılırken bir mermer parmak (Env. No. 58), bir bronz yüzük (Env. No. 59), bir madenî kolye (Env. No. 60) bulunmuştur.

C/1 çukurunun batı kesitinde ve A/2 çukurunun doğu kesitinde kaide ve künk görmemiz üzerine bu iki çukur arasında bıraktığımız 1 m. lik arayı kaldırdık. Böylece 3x7 m. lik C/1-C/2 çukuru açılmış oldu. (Foto No. 9-10-11-12-13-14-15-16-17) Muhtelif yönlerden çekilen fotoğraflarda da görüldüğü gibi iki çukur birleştirilince kaide ve üzerlerine oturtulan künklerin kuzeybatıya doğru devam ettikleri anlaşıldı ve çukurların batısında C/3 çukurunun açılmasına başlandı.

Arttırılan işçilerle 5.9.1975 günü C/2 çukurunun batısında 1 m. lik aradan sonra yeni C/3 sondaj çukurunun açılmasına başlandı. Doğu ve batı kenarları 3 m. kuzey ve güney kenarları ise 4 m. olan bu yeni çukurda (Foto No. 18) 1.70 m. derinliğe kadar bol miktarda taşın başka birşeye rastlanmadı. Bu kadar çok taş olması çukurda insitu durumda belki hiç künk ve kaide bulamayacağımızı düşündürdü, ancak 1.70 m. den sonra künklerle rastladık. Bunların çoğu tahmin ettiğimiz gibi kırık durumda idi. (Foto No. 19-20) Resimlerden de kısmen görüldüğü gibi C/3 çukurunda 18 adet kaide ve bunlardan 8 tanesi üzerinde künk tesbit ettik.

Ayrıca çukurun doğu duvarı boyunca, hemen yarıya kadar uzanan, kuzeydoğu köşeden başlayan, araları harç ile doldurulmuş küçük taşlardan yapılmış daha önceki çukurlarda gördüğümüz sıkıştırılmış toprak taban üzerinde bir duvara rastladık, uzunluğunu ve genişliğini öğrenmemiz bu sene C/3 çukuru-nun kuzeyinde çalışılmadığı ve (Foto No. 21) de de görülebildiği gibi C/1-C/2 çukurları ile C/3 arasında bırakılan 1 m. lik ara kaldırılmadığı için öğrenilemedi. Yine bu çukurda kuzey duvarı kesiti içinde biri çukurun kuzeydoğu köşesine, diğeri de kuzeybatı köşesine yakın iki künk olduğu görüldü, bu künkler tabana paralel durumdaki idiler, yine çukurun kuzeyinde bir sondaj çukuru bu sene açılmadığı için bunların geçecek durumlarının ne olduğunu ve görevlerinin ne olduğunu anlayamadık. Bu çukurda çalışılırken bulunan ve iki parçanın yapıştırılması ile tamamlanmaya çalışılan mermer bir yılan figürü parçası (Env. No. 61) ve mermer bir sütun başlığı parçası (Env. No. 62) de kaydedilmiştir.

C/1-C/2 çukurları ile yıkıntı duvarlardan güneydeki arasında 3x7 m. lik çukur ile çukurun kuzeydoğu köşesinden 1.87 m. lik bir ara bırakılmıştı, (Foto No. 22-23-24) Bu arayı kaldırarak duvarla önceki çukur tabanı arasındaki bağlantıyı anlamak istedik, aynı seviyeye indiğimiz zaman bu arada hiç kaide ve künk olmadığını ve burada tabanın çökme yaptığını gördük, (Foto No. 25-26) yalnız duvar önünde dar bir sahada duvar boyunca devam eden mozaiği bulduk. (Foto No. 27) Beyaz renkte adi dere taşının gelişigüzel şekillerde düzeltilmesi ile yapılmış olan

mozağin duvarın kuzey önü boyunca da devam ettiği bu kısımda temizlik çalışmaları yapılırken anlaşıldı. (Foto No. 28-29)

Foto No. 1 de görülen yıkıntı duvarların doğuya bakan yüzünde de taban bulmak için yaptığımız çalışmada mozaik tabanın bu taraftaki devamını gördük. (Foto No. 29) Ayrıca duvarların batı ve kuzey yönlerinde de sadece üst toprak temizliği yapabildik, buralarda çalışılırken bulduğumuz iki bakır sikke (Env. No. 63-64) ye kaydedildi. Bu kısımlarda yapılan çalışmalara Miletopolis şehrinin diğer sondaj çukurlarında olduğu gibi 9.9.1975 günü son verildi.

29.8.1975-9.9.1975 tarihleri arasında kısa bir süre içindeki çalışmalarımızla sadece 3x7 m. lik ve 3x4 m. lik çukurlar açıp buralarda tabana inemedik. Her iki sondaj çukurundaki çalışmalar sırasında bulduğumuz kaide ve künkler burada mimari bir yapının olduğunu, yapının belki bir Hamam ve açabildiğimiz kısımların da Hamamın ısıtma sistemi ile ilgili bir kısmı olabileceğini düşündürdü. Zaman azlığı nedeniyle ile yıkıntı duvarların diğer yönlerinde çalışmalar yapıp, buralarda tabana inemedik. Ayrıca çukurlarda muhtelif kesitlerde devamını gördüğümüz kaide ve künklerin olduğu sahayı tam olarak açamadık. Buluntuların bazı parçaları belki açılmayan diğer sahalar içinde olabilir. Envantere geçirdiğimiz 12 adet eser dışında yapının tarihinin tesbitinde yardımcı olacak yeni buluntulara da ihtiyaç vardır. Bu nedenlerle ileri yıllarda da buralarda çalışmalara devam edilmesi gerektiği kanısındayım.



Foto 1 — Yıkıntıların Doğudan görünüşü



Foto 3 — Sondaj çukuru



Foto 2 — 2-C/1 çukuru

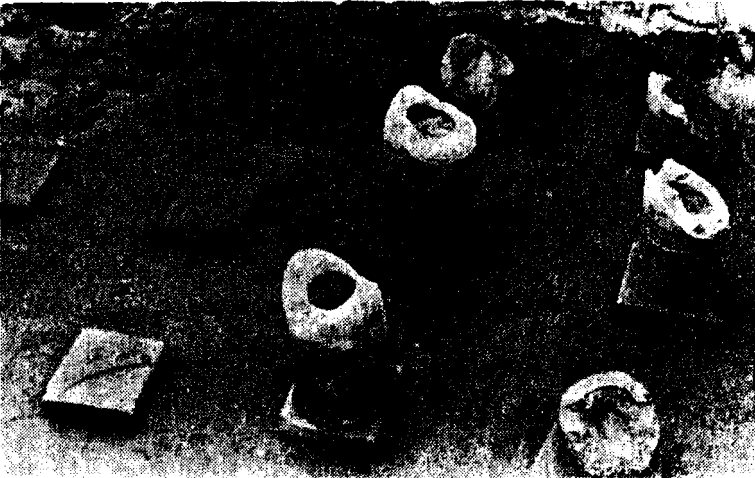


Foto 4 — C/1 Sondaj çukuru



Foto 5 — C/1 Sondaj ukuru



Foto 7 — C/2 Sondaj ukuru

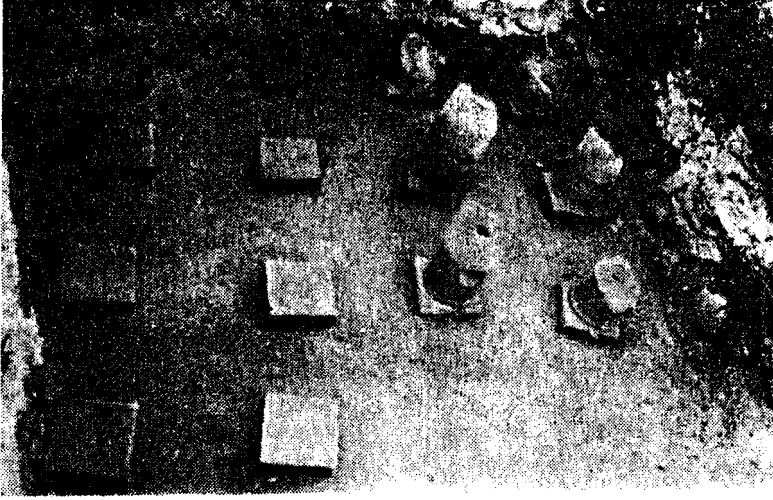


Foto 6 — C/1 Sondaj çukuru

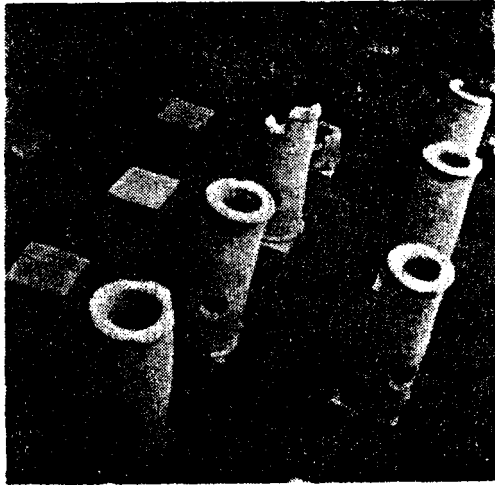


Foto 8 — C/2 Sondaj çukuru



Foto 9 — C/1 - C/2 Sondaj çukurları

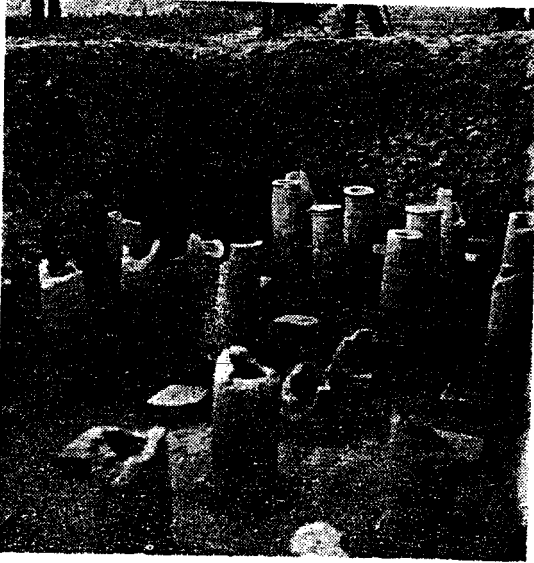
Foto 10 — C/1 - C/2 Sondaj çukurları
Güney - Doğu köşeden

Foto 11 — C/1 - C/2 Sondaj çukurları

Foto 12 — C/1 - C/2 Sondaj
çukurları. Güney - Batı köşeden



Foto 14 — C/1 -
C/2 Sondaj
çukurları

Foto 13 — C/1 -
C/2 Sondaj
çukurları

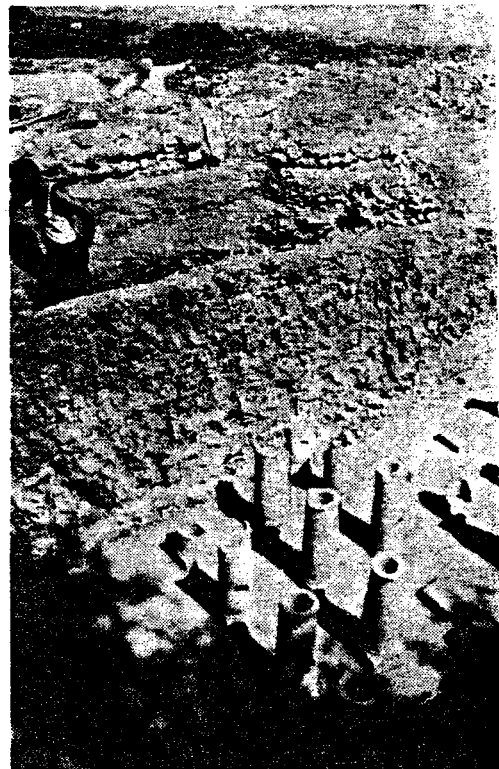
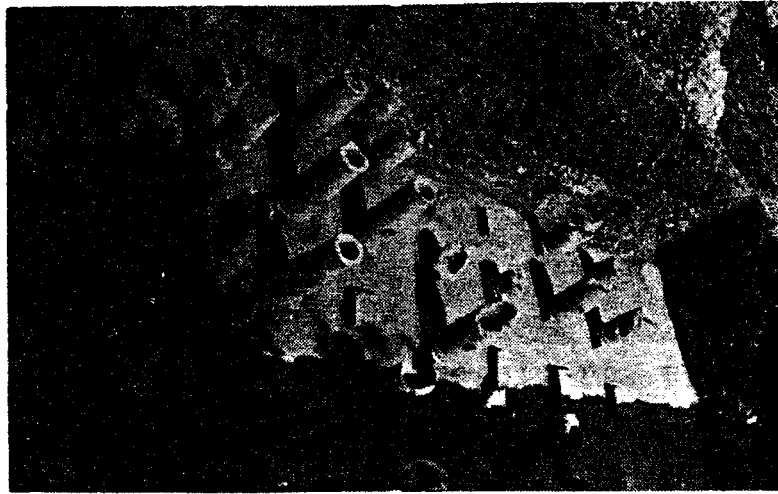


Foto 16 — C/1 - C/2 Sondaj çukurları



Foto 17 — C/1 - C/2 Sondaj çukurları



Foto 18 — C/3 Sondaj çukuru



Foto 19 — C/3 Sondaj çukuru



Foto 20 — C/3 Sondaj çukuru



Foto 22 — C/1 - C/2 Sondaj çukuru ile Güney Duvarı arası



Foto 21 — C/1 - C/2 çukuru ile
C/3 Sondaj çukuru arası

Foto : 23





Foto : 24



Foto 25 — C/1 - C/2 Çukuru



Foto 26 — Güney duvarı ve mozalk

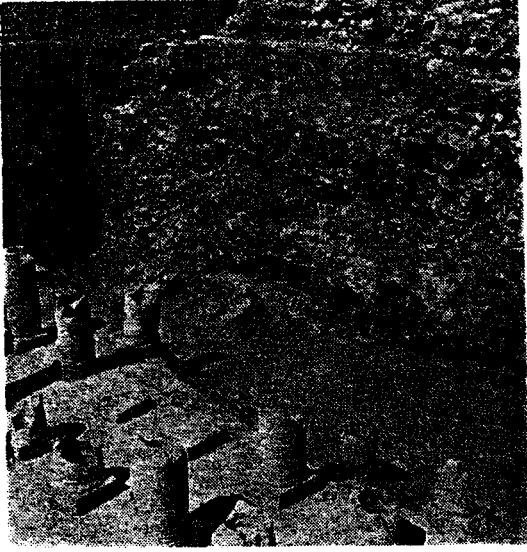


Foto 27 — C/1 - C/2 Çukuru ve
Taban mozağđ

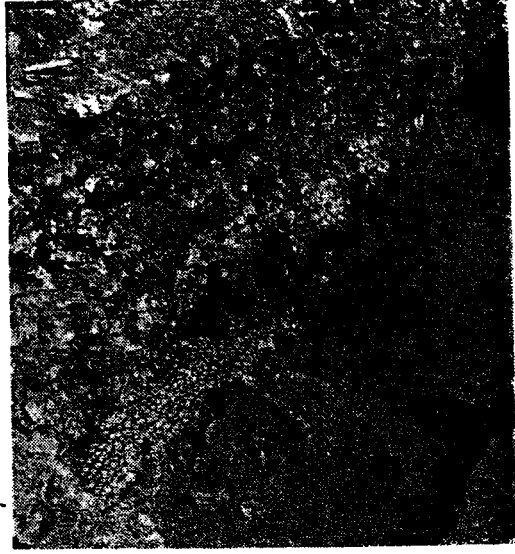


Foto 28 — Taban mozağđ



Foto 29 — Güney duvarının kuzey
kısmında taban mozağđ

KONYA'DA RESTORE EDİLME YOLUYLA KURTARILMASI DÜŞÜNÜLEN ÜÇ SELÇUKLU ESERİ. SIRÇALI, KARATAY VE İNCE MİNARELİ MEDRESELERİN RESTORASYON PROJELERİ.

MAHMUT AKOK

Son yılların Türkiyesinde, Türk Tarihi ve Sanatı üzerindeki yoğun çalışmalarla, kurulan bilim ocaklarında her yönü ile incelenen, yeni sanat eserleri yeni kuşaklara mal edilmeğe çalışılmaktadır. Bu ocakların bilim otoriteleri de, bu konuyu muasır metotlar çerçevesi içinde, bilim dünyasına aktarma yolunu tutmuşlardır. Bir çok Üniversiteler, bu konuyu lisans üstü ölçüler içinde program'ayarak, kürsülerindeki çalışmaları genişletmişlerdir.

Tarihi Türk Sanatı biliminin belli başlı kaynaklarından olan, ve bu bilimin yaşayan varlığının belgeleri sayılan Tarihi Mimari eserlerden bazıları, binbir badireden kurtulup perişan ve bakımsız durumda, günümüze kadar dayanabilmişlerdir.

Bu eserlerin hakiki sahibi olan millî toplum'da, son sıkıntılı yılların yarattığı kayıtsızlık dolayısıyla, bu değerlere karşı ihmalkârlığını, Cumhuriyetinin ilânına kadar, olanca şiddetiyle sürdürülmüştür.

18. yüzyılın ortalarından başlayan ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, sürdürülen Eski Eser tahribi, adeta kasıtlı bir program çerçevesi içinde yürütülmüştür.

Türkiye Cumhuriyetinin resmî kuruluşları olan, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Vakıflar Genel Müdürlüğü, yeni Türkiye yasalarının

kendilerine verdiği yetki ve Devlet Bütçesine konulan geniş ödenekler ile konuyu, devletçilik açısından, ele alarak, ve işe elverişli sanat ve fen heyetleri kurdular, Tarihi anıtların, ilk plânda korunmaları ve ikinci plânda'da, fonksiyone edilip uzun ömürlü olmaları için, Onarım, Restorasyon Programları hazırlanarak kurtarılmaları yolu tutuldu.

Yine yasal bir kuruluş olan, Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunu teşekkül etti. Bu kuruluşun otuz seneye yakın çalışmalarıyla, yurt yüzeyine yaygın sayısız tarihî değerlerin korunmak, Onarılmak ve Restore edilmek suretiyle kurtarıma yolu açıldı.

Halk toplumlarının yer, yer kurdukları Eski Eser Koruma ve Kurtarma Derneklerini de, bu arada bir atılış olarak sayabiliriz. Bu günkü görünümüleriyle halk derneklerinin, tam anlamıyla eski eserlerin korunmasına yönelmiş çalışmaları olduğunu söylemeliyiz. Derneklere Bilim ve Resmî kuruluşlarımızın rehberlik ederek yardımcı olmaları gereği vardır.

Anadolumuzda Türk tarih ve sanatı kaynakları için çeşitli belgesel eserlerin geniş varlığı ile tanınmış belirli şehirlerimiz vardır. Örneğin Konya, ortaçağ Selçuklu Türklerinin İmparatorluk başkenti olmasıyla, bir çok anıt eserleri içinde ve çevresinde barındıran yurt parçası durumundadır.

Açıklama konumuz olan üç medresede bunlar arasındadır. Her üç eserde, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü elinde, Konya Müzelerinin birer seksiyonu halinde kullanılmakta ve işlenilmektedir.

Bu üç eserin bakım, onarım ve restorasyonları'nda, adı geçen Genel Müdürlükçe programlanmış bulunmaktadır. Her üç eserde de, ilk hamlede basit koruyucu tedbirler alınmış ve kısmende kullanılmaya başlamış ise de, müzelik eserlerin çoğalmasi, koleksiyonların zenginleşmesi dolayısıyla bu binalarda genişleme zorunu ortaya çıkarmıştır. Son yüzyılların ihmal ettirici yaşantısı içinde bu tarihi anıtlar bir çok parçalarını kayıp etmiş olduklarından, bu bölümlerin tekrar ihya edilmeleriyle, tarihi eserlerin daha gerçek anlam kazanacakları düşüncesiyle, Restore edilmelerine karar verilmiştir. Bu amaçla, 1959 tarihinde, Eski Eser ve Müzeler Genel Müdürlüğünde kurulu bir heyete Rölöveleri yaptırılmıştır.

1974 yılı içinde Karatay ve İnce Minareli Medresenin temel sondajları yapılarak Restorasyon Projeleri hazırlanmıştır.

1971 yılında Restorasyon Projesi hazırlanan Sırçalı Medresesinin, onarım işlerine, Eski Eser ve Anıtlar Yüksek kurulunun tasvibi alındıktan sonra başlandı. Her yapı mevsimi bir bölük onarımları ve ihyaları yapılan Sırçalı Medresenin restorasyon işleri bitirilme dönemine girmiş bulunmaktadır.

Şimdi sırasıyla bu üç eserin Restorasyon Projelerinin hazırlanmasını ve uygulanmasını açıklayalım :

SIRÇALI MEDRESE RESTORASYONU :

Sırçalı Medresenin ilk kurtarma çalışmalarına, Müzeler Genel Müdürlüğü Anıtlar Şubesi eliyle 1940 yıllarında başlanmıştır. Bu çalışmalar, cümle ka-

pısının onarılması, iç kısımda yıkılmış altlı, üstlü olarak hücrelerin şöylece tanzimi ve baş eyvan ile, iki yanındaki kapalı dersanelerin kurtarıcı bir amaçla onarımları şeklinde oldu.

Esaslı onarım ve Restorasyon için çalışmalar 1959 - 60 tarihinde Rölöve etme işiyle başlar. Bu ilk çalışmaların (Türk Arkeoloji Dergisi Sayı XVIII-1 1969) amacı, eseri Restore edip kurtarmak olduğuna göre, Rölöve ölçülerinin alımı sırasında, gerekli mimarî ve sanat etütlerini de yaparak, eserin bütün varlığını tanıma yolu tutulmuştur. Esaslı Restorasyon Projesinin uygulamada başarısı için, yapı detay ve malzemesine inen etütler yapıldı. Eserin çevresinde, istisnâklar yoluyla açılmalarda yapılmış olduğundan, dış bölümleri hakkında elde edilen bilgiler bu işe eklendi.

Gerçeğe çok uygun bir zemin plânı tanzim edildi. (Bakınız, Planş : 1) Yalnız bu plânda binanın yeni hizmetine yararlı bazı tesislere yer verildi. (Lavabo tesisleri gibi) Orta avlunun iki tarafda ve üst kattaki sekiz hücrenin ara duvarları yapılmayarak, müze teşhir salonu durumuna getirildi.

Alttan üst katlara ulaşan eski çıkış basamakları, yeni işe yeterli görülmediğinden bu yerlere madeni merdivenler tertip edilerek, ek bir tesis olduğu gösterildi.

Üst kat (birinci kat) plânında da, tarihî aslına uygunluk, sağlandı. Gerek avlu mimarisini ve gerek dış kitle yüzlerini tarihi stilde koruma yönünden, gerekli hassasiyet gösterildi. (Bakınız. Planş : 2) Yalnız binanın Müze Seksiyonu olarak kullanılacağı düşüncesiyle her iki taraftaki dörder odanın (Hücre) içten ara duvarları yapılmayarak birer salon haline getirildiler.

Cümle kapısı üst odasıyla doğu yüzünün öteki odalar eski biçimlerinde ihya edildiler.

DIŞ YÜZLER İLE İÇ YÜZLERİN OLUŞTURULMASI :

Restorasyon programına alınan Sırçalı Medresenin dış yüzlerinden, doğudaki cümle kapısıyla (Resim : 1) Türbenin bulunduğu bölümden bazı parçalar ayakta kalabilmiş, öteki kuzey ve güney yöne uzanan duvarlar temel hazasına kadar yere indirilmişlerdi.

Batı yönde de, Başeyvan ve kapalı dersanelerin bir bölüm duvar kubbe ve Tomozları ayakta idiler. Bir ören durumunda ayakta kalabilmiş parçaları da, üstleri erimekte içlerinde her taraftan yer, yer dökülmekte idi. Üstelik bu duvarlara her yönden bir takım parazit binalar yapılmıştı.

Kuzey ve güneyden iki katlı hücreleri saracak biçimde yeni yüz duvarları, çağının stili biçiminde tamamlandı ve uygulandı.

Batı yüzündeki, kışlık dersaneler ile, Başeyvanın, arka avluya bakan pencereleri, yüz çizimine yerleştirildi.

İÇ AVLU YÜZÜ RESTORASYONUNUN OLUŞTURULMASI :

Sırçalı Medresenin Cumhuriyet çağına intikal eden varlığını eski yayınlardan ve (T. Arkeoloji S.XVII-1) de ilk işe başlandığı günde çekilen fotoğraflardan görülüp anlamak olanaklıdır.

İç avluya girildikte; cümle kapısı ve Türbe arka yüzleriyle, Başeyvanın da kısmen yıkılmış iç yüzünden başka bir şey yoktu.

Sağlı, sollu hücrelerin alt kısmından bir kaçının kapı eşikleri görülüyordu. Üst katlar tamamen çökmüş ve enkazı kaldırılmış idi. Alt odalarda bölme ölçülerine dair bazı ip uçları görülüyorlardı.

Araştırma ve sondajlara başlandı. Avluyu sağdan ve soldan çevreleyen Revak ayaklarının yerlerine, hücrelerin bölme izleri kesinlikle tesbit edildi.

Üst katlara ait yüz biçimini de,

Türbe yüzü ile, kapalı dersanelerin duvarlarında kalmış kısımlardan çıkarak projesi, detaylı olarak ve yerinde bulunan eski parçalarla uygunluk içinde başarıldı. (Bakınız; Planş : 5) (Resim 2)

Başeyvan yüzü için de, cümle kapısı ve türbe yüzünde kabul edilen prensiple hareket edilerek, projesi hazırlandı.

Şimdi sıra, iç ve dış yüzler için hazırlanmış olan projelerin, günümüz yapıcılık teknolojisi gereğince uygulamaya gelmişti.

Taş malzeme ile yapılması gereken kısımlar için bir problem yoktu. Eski taş malzemeye uyan ve daha kaliteli bir yerli taş bu iş için seçildi. Kalın duvarlarda, eski ağaç hatılların hizmetini görecektir, betonarme hatıllar yapılarak, duvar örgüleri sürdürüldü.

Duvar kenar, köşeleriyle, pencere kenar ve üst alt söğ ve eşikleri yonu taşlarıyla hazırlandı.

Duvar üst başları silmeleri ve yağmur çötenleri, yine yonu taşıyla yapıldılar.

İÇ YÜZLERE GELİNCE :

Avlu duvarlarının bir kısmı ile, kemer iç ve alın bölümleri yüzlerinin baştan başa sırlı tuğla ve kesme çinilerle kaplı oldukları anlaşılıyordu.

Projemizde, alt kısım duvar ve ayaklarından yonu taşı olanların, aynen yapılmasını, düşünmüş ve üsteki sırlı tuğla yüzeylerin de, modern pres tuğla ile örülmesi kararlaştırılmıştı. (Resim : 3, 4)

Bu tuğla örgülü yüzlerde çini kaplama yerlerini boş bırakma yöntemi kabul edildiğinden, o kısımlarda, gerekli boşluklar bırakılarak intizamlı tuğla örgülü yüzeyler yapılmış oldu. İleride eski tarzda çinilerin yapılabilmesi halinde, bu yerlere rahatca çiniler yerleştirilerek, yüzlerde bütünlük yaratılmış olacaktır.

İç avluya ait restorasyon projesinin tatbikatı sırasında, Revak direkleriyle kemerleri içine, betonarme direk ve kirişleme yerleştirerek çatkının statik güvencesi'de, sağlanmıştı.

Üst odaların (Hücrelerin) tavan örtüsü de, betonarme bir tabliye halindedir. Bu tarzda modern takviye tesisleri, Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun kabul ettiği prensipler esasına göre yapılmışlardır.

Sırçalı Medresenin bir tarihi anıt olarak nesiller ötesi hayat sürebilmesi için, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün, çok hassas ve yapıcı güçlü Restorasyon heyetinin, bu hususta gösterdiği gayret, övülmeye değer bir başarı sayılabilir. Sırçalı Medrese Restorasyonundaki bu başarı, bu husustaki düşünüllere bir örnek olarak gösterilebilir kanısındayız.

Konya Müzeler idaresince, esere verilecek yeni hizmet, bu varlığı yaşatma ve kurtarma çabalarının anlamını daha önemle açığa çıkarmış olacaktır.

KARATAY MEDRESESİ RESTORASYONU :

Karatay Medresesinin, ilk kurtarma teşebbüsleri 1936 yılında başlamıştır.

Bu çağda tarihi anıtın ayakta duran parçalarının kurtarılması amaç edinilmiştir. Çok uzun ve yavaş yürütülen bu işlere 1945 yılında tekrar hız verilerek ayakta durdurulması düşünülen parçalar gereği ölçüsünde onarılarak kurtarılmıştır.

1970 yıllarında yeni bir hamle ile tekrar el atılarak külliye çevresinde sondağlar yapıldı. Etrafta yıkılmış bölümlerin temelleri tesbit edildi. Temellerde takviyeler yapıldıktan sonra bir kısım duvarlar yenilendi.

Ayakta duran parçalar için, Rölöve heyetimiz, geniş bir çalışmayı 1963 tarihinde yapmıştı. Her iki çalışma göz-

önünde bulundurulurken, bazı bölümlerinde ihyalar da, yapıldı.

1974 yılında yeni baştan yerinde incelemeler yapılarak, genel heyetin kurtarılmasına ait yeni bir Restorasyon Projesi hazırlandı. (Bakınız Restorasyon Projesi 1-6) Restorasyon Projesi Karatay külliyesini Tarihi biçimine kavuşturmak ve yapı varlığını kurtarmak için, ayakta duran ve yeraltından çıkan parçalar üzerinde bilgili ve kesin çalışmaların ürünüdür.

I — Doğu yüzü ve cümle kapısı iç bölümüne ait Restorasyon :

Müzeler Genel Müdürlüğünün, Türk Arkeoloji Dergisi sayı XVII-2-1963 S. 5-28 de yayınlanmış olan Rölövesinin incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, Medresenin doğu yüzü ile cümle kapısı içinde problem olan eksik parçalar vardı.

Doğuya yüz olan cümle kapısı kuzey yöne uzanan duvarın bir kısmı batıya doğru çarpık bir durum almakta idi. İç kısımda ise, bölme duvarlarını, bu yöndeki hücrelere bağlamak ayrı bir konu idi. Yerinde yapılan sondağlarla konu ancak çözümlenebildi.

Cümle kapısı arkasındaki geniş mekânın tek bir kubbe ile örtüldüğü anlaşılıyor isede, cümle kapısı iç duvarında görülen izlerle, Nervürlü ve kırma yüzlü bir kubbenin üst örtüyü teşkil ettiği anlaşılıyordu. Bu kısım bir ara holü idi, bir taraftan orta divanhaneye giriliyor, öte taraflardan, kuzey bölmelerine ve belki de, güneyde bulunan kısımlara geçiliyordu. Bu orta holün belirli ölçüde etraftan ışık alması gereği ortaya çıkıyordu.

Cümle kapısı iç kısmına ait Restorasyon Projesi bu düşünceler altında hazırlandı. Yakın bir gelecekte yapılacak tatbikatta, yapı malzemesinin de eski varlığa uygunluğu bütün imkânlarla sağlanacaktır. (Bakınız Planş : 3, 4, 5)

II — Kuzey yöndeki kapalı Dershane'nin Restorasyonu :

Geniş ihmaller sonucu, ne zaman yıkıldığı bilinmeyen bu kapalı dershane yerinde bir ihya yapılması, tarihî eseri göçüntüden kurtarmak bakımından zorunlu görülüyordu. Baştan aşağı çinilerle bezeli, Başeyvan bu köşe desteği ile tamamen güvence içine alınmış olacaktı. (Bakınız; Plânş : 6) Bu kısmın Restorasyon çalışmalarında, yer sondaj ve bulgularına bağlılık gösterildiği gibi kuzey duvarın yukarı yüzündeki kalıntılarda dikkate alınmıştır. Projesinde herşey, tarihî aslına uygun olacak nitelikte düşünülmüştür. Tarihî binanın yeni fonksiyonuna uygunluğu için, iç bölmelerde geçitler açılmış ve havalandırma tesisleri yapılmıştır. (Bakınız Plânş . 6) Proje tatbikatı sırasında, dış ve içten görülmeyecek yerlerine, modern malzemeli takviye çatkıları yerleştirilecektir.

Bugünkü durumu ile Karatay Medresesi varlığı, geniş ölçüde eksik ve yıkık bölümleriyle, yakın tarihin utanç verici ihmallerin günümüzde de sürdürmüştür. Çağdaş uygarlığın düzeyine ulaşmak isteğinde olan Türk toplumu, bu eseri bu durumda bırakmayacağı bir gerçek olduğundan, Müzeler Genel Müdürlüğünün bu yeni hamlesinin isabetli bir başarı olacağı kanısındayız. Eksiklerinin giderilmesiyle değerli tarihî varlık, yeni kullanma işinde de, geniş ölçüde istekleri karşılayacaktır.

Yapıda kullanılacak taş malzemenin eski örneklerle uygarlığı sağlanacaktır. Tuğla malzemedede, eski ölçülere uyar tipte, modern prese edilmiş cinsten olacaktır.

İNCE MİNARELİ MEDRESE RESTORASYONU :

1936 yıllarında, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün koruyuculuğuna alınan bu değerli Anıt üzerinde (1960-63) yılında, Rölöve heyetimiz, ile

ride restorasyon yapılmasında hazırlık olması amacıyla çalışmalarını sürdürmüştü. (Türk Arkeoloji Dergisi XIX-1, 1970, S. 5-36)

1974 yılında anıtın ayakta duran kısımlarının çevresinde gerekli yer sondajları yapılarak, kesinlikle binanın tüm varlığına ait, temel kalıntıları tesbit edilmiştir. (Bakınız Restorasyon P. Plânş : 1-10)

İnce Minareli Medrese binasının bugün ayakta kalan parçaları, cümle kapısı, iç giriş holü, kapalı avlu, (Divanhane) Başeyvanı ve doğu - kuzey köşesinde yer alan, yalnız kaide ve alt gövdesi kalmış minaresinden ibarettir.

Yapılan yer sondajları ile meydana çıkan temellere göre, mevcut kitlenin kuzey kanadında, divanhaneye bitişik dört öğrenci hücresi, Başeyvana bitişik genişçe bir mekân halinde kapalı dershane, minare ve hücrelere bitişik bir mescitin, son cemaat yeri ile harem kısmı bulunmaktadır. Kitlenin güney kanadında da, Orta Divanhaneye bitişik, dört hücre ve onunda bitişğinde, batı duvarı çarpık şekilde genişçe zeminlik kısmı, Başeyvanın güneyinde, karaya yakın dik dörtgen plânlı bir kapalı dershane tesbit edilmiş bulunmaktadır.

İnce Minareli Medresenin son yer altı ve çevre çalışmalarıyla meydana çıkan genel plânına bakıldıkta, kitlelerin yerleştirilmesinde, geniş ölçüde simetrik bir tanzimin gerçekleştirilebilmek istendiği anlaşılmaktadır. (Bakınız; Plânş : 1) Bilhassa ön yüzdeki cümle kapısı ile minare ve mescit kitleleri, kuzeye doğru kitle ağırlıkları gösteren bir tanzim halindedir.

Kapı kitesinden belirli bir aralık ile kurulmuş olan minarenin simetrik tanzim anlayışına göre, doğu - güney köşesinde de, başka bir eşinin kurulmasının düşünülmüş olacağı hatıra gelmektedir. (Bakınız 10 nolu plânş)

Böyle bir öneriye kesin belge olacak temel sondajı yerinde müze idare yapısının bulunması dolayısıyla yapılamadı. Ama binanın bu yöne doğru genişlemesi, bu husustaki kuşkularımızı arttırmış bulunmaktadır.

İnce Minareli Medresesinin restorasyon projesini de, kuzey ve güney kitle ekleri şeklinde düşünmüş ve çalışmış bulunuyoruz. Şöyleki:

KUZAY YÖNDEKİ RESTORASYON İŞLERİ:

- Büyük, orta divanhanenin bitişiği dört oda halindeki hücrelerin, yeni işe yararlığı düşüncesiyle, orta duvar bölmeleri yapılamayacak, bir salon haline getirilmesi düşünülmüştür. (Bakınız; Plânş : 2, 3). Hücrelerden Divanhaneye bağlantılı girişlerin tarihî hüviyetinde düzeltilerek açılmaları düşünüldüğü gibi, üç yönden yüksek kitle arasında kalan dam örtüsü tonozuna da, ayrıca ışık ve havalandırma bacaları yerleştirilmiştir.

Başeyvanın kuzeyinde ve hücrelerin batısında yer alan, kapalı dershanede, temel sondajları ve mevcut kitle üzerindeki izlere göre, restore projesine alınmıştır. Çağında çok yakın benzeri olan eserler'de, örnek tutarak plân ve yüz tanzimleri gerçekleştirilmiştir. Zeminde iki yöne bakan pencereleri yapılmış, yeni işinde kolaylık sağlamak üzere, yanındaki hücrelere bir giriş tesis edilmiştir. (Bakınız Plânş : 2, 3)

MESCİT BİNASINA GELİNCE:

Değerli esere adını veren minarenin kuzeyine, son cemaat yeri düşmek üzere 7.50x12.15 metrelik yer kaplayan esaslı bir kitle halinde, Mescit tesisinin kurulması, binanın kuzey kanadının kurtarılması bakımından kesin bir gerek olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu bölüme ait Restorasyon Projesinin tanziminde, temel sondajlarıyla, ve 1901 yıllarında çekilmiş, kesin

anlamli fotoğrafları gözönüne almış bulunmaktayız. (Bakınız; Plânş 2, 4, 5, 6)

Mescidin, son cemaat yeri, dikdörtgen plânlıdır. Doğu yüzünde, bir mermer direğe oturtulmuş iki kemerli revakı bulunan, Kuzey köşeye doğru giriş kısmı yerleştirilmiştir.

Son cemaat yerinde, cami giriş geçidi solunda, seki halinde namaz mekânı vardır. Buradan minareye de kolayca girilmektedir.

Mescidin Harem kısmı, tam kare planlıdır. Hücrelerin arka duvarı içinde Mihrap gözü yer almaktadır. Restorasyon planında kuzey ve batıya bakan pencereler işlenmiştir. Ayrıca, son cemaat yerinde (Mukbire) mahiyetinde olmak üzere, bir pencere açılmıştır. Bu kısmın plân çatkısı ve kuruluşu, kitlelere bağlantıları ile yükseklikleri, temel buluntularından ve yanındaki yaşayan parçalar üzerinde kalan izlerden çıkarılmışlardır.

GÜNEY YÖNDEKİ RESTORASYON:

İnce minareli medresenin bu yöndeki temel sondajların incelenmesi, kesinlikle, dört hücre ve bir kapalı dershanenin kurulması için gerekli dökümanları kazandırmıştır. Buna göre; orta divanhanenin güney duvarına bitişik olarak dört hücre yerine, uzun bir bölmeden ibaret salon, eski kuruluş ölçüleri içinde yerleştirilmiştir. (Bakınız Plânş : 7, 8, 9)

Hücrelerin, daha güneyinde ve bugün derin toprak tabakası altında bulunan zeminlik kalıntısının'da, bir üst tesisinin bulunması düşünülebilir. bu bölmenin temel duvarlarının organik olarak, yanındakilere bağlılıkları tesbit edilmiştir.

Bu yöndeki kapalı dershanede, yer ve emel bulgularına uygun olarak plânlanmıştır. (Bakınız Plânş : 7, 9) Dershanenin oturtuluş plânı, kareye yakın dikdörtgendir. Üzerinin tam daire

çapında bir kubbe ile örtülmesi düşünüldüğünde, kubbe kasnağının iki taraftan geniş ve yatık konsollu mugar naslarla çenberli olması hesap edilmiştir. Dershane bölmesinin duvar, tambur ve kubbe kitlesi ölçüleri, Başeyvan güney duvarı üzerinde kalan izlerden hareketle, çağının benzeri örneklerinden esinlenerek projelendirilmiştir.

İnce Minerali Medrese binasının bugünkü kitleleri etrafında destek olan ve Restorasyonla tekrar kurulması önerilen parçaları, gaip ettikten sonra, dağılma ve yıkılma tehlikesi göstermiş bulunmasından 1936-38 yıllarında, güney ve batı yönlerine kalın duvar halinde payandalar yerleştirilmiştir. Şimdi yeniden, eski biçimdeki yan kitleler bu yerlerde ihya edilirse, tarihî eser hem eski destek ve görünümünü kazanacak ve hemde, yakın çağın ihmalkârlığı ile ortaya çıkmış olan utançlı durum giderilmiş bulunacaktır.

TARİHİ ESERE AD TAKMAYA VESİLE OLAN İNCE MİNARESİNE GELİNCE :

Bu değerli parçayı da, tarihî biçimiyle, sonsuz durumda yaşatacak, bir Restore şekli düşünülebilir. Elimizde, eski varlığını tanımlayan (1900) yıllarında çekilmiş fotoğraflar ile bilimsel yayınlarda yapılmış açıklamalar bulunmaktadır. Yeni baştan üçüncü hamle olarak bir çalışma yapılabilir. Yeniden Minare kuruluşunda, eski ağaç kuşaklamalar yerine, çelik veya betonarme bir çatki kurarak, daha güvenli bir iş yapılabilir.

Bu Restorasyon çalışmalarımızın yürütülmesi içinde, tarihî eserin, bugün-

kü modern şehrin cadde ve alanlarına bağlantısı da birlikte düşünülmüştür. Cadde yüzünün üstün olgunluğuyla, önündeki meydana bağlanmasına çok elverişli bir durum vardır.

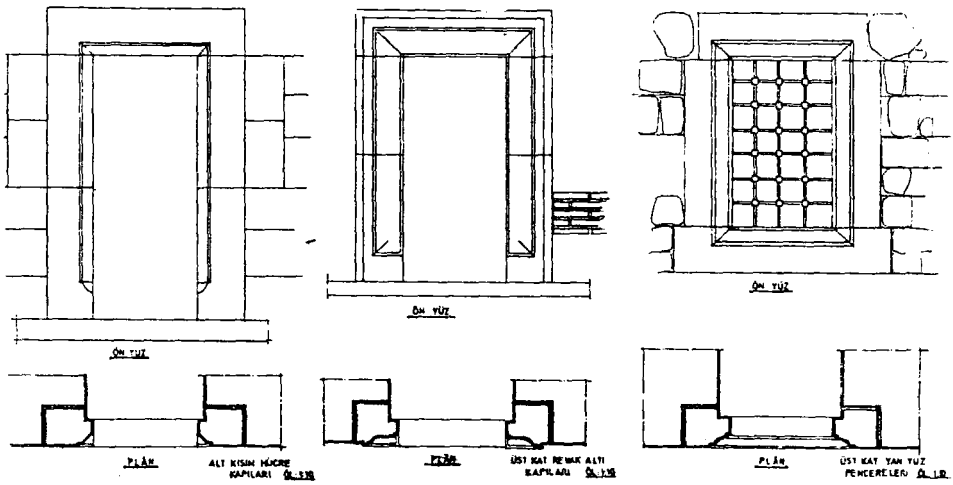
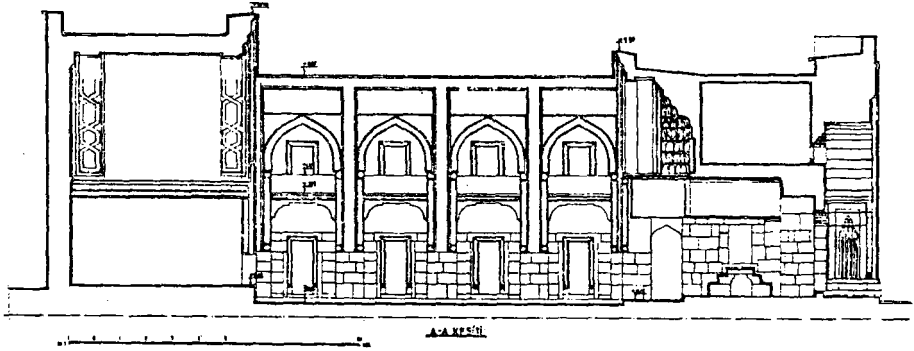
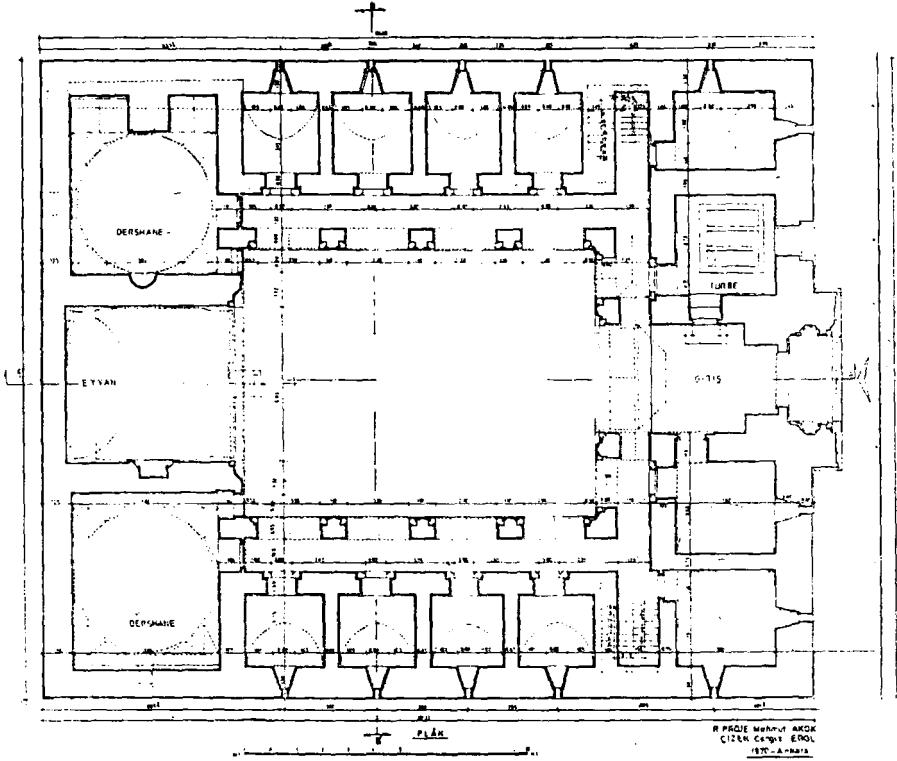
Restorasyon uygulanması sırasında, eski temel kalıntılarına yeni duvarlar oturtmadan önce, toprak içinde kalacak bölümlerde kalmak şartıyla, betonarmalı, bir güçlendirme çatki ve bağlantısı yerleştirilecektir. Geniş ve kalın beden duvarları içine saklamak üzere, üst duvarların bağlantılarını da sağlayacak, modern malzemeli çatkiyarın yerleştirilmeleri düşünülmüştür.

Kullanılacak taş malzeme, eski eserin eski örneklerine uygun düşecek çeşitlerden seçilecektir. Tuğla malzeme, eskilerin ölçü ve formlarında, modern preseli tuğlalardan olacaktır.

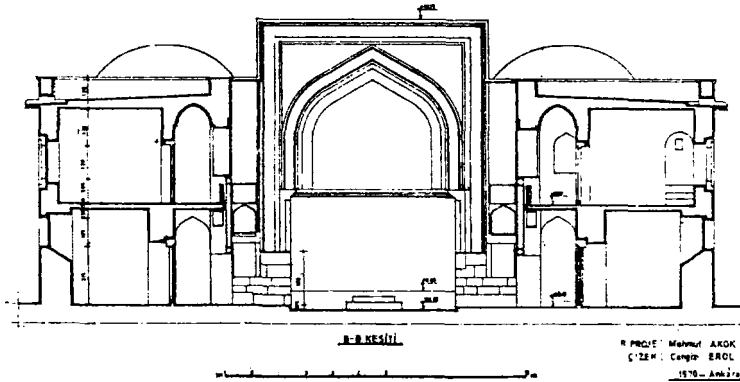
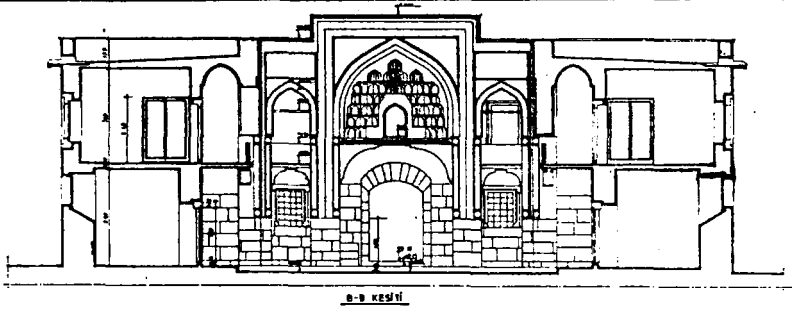
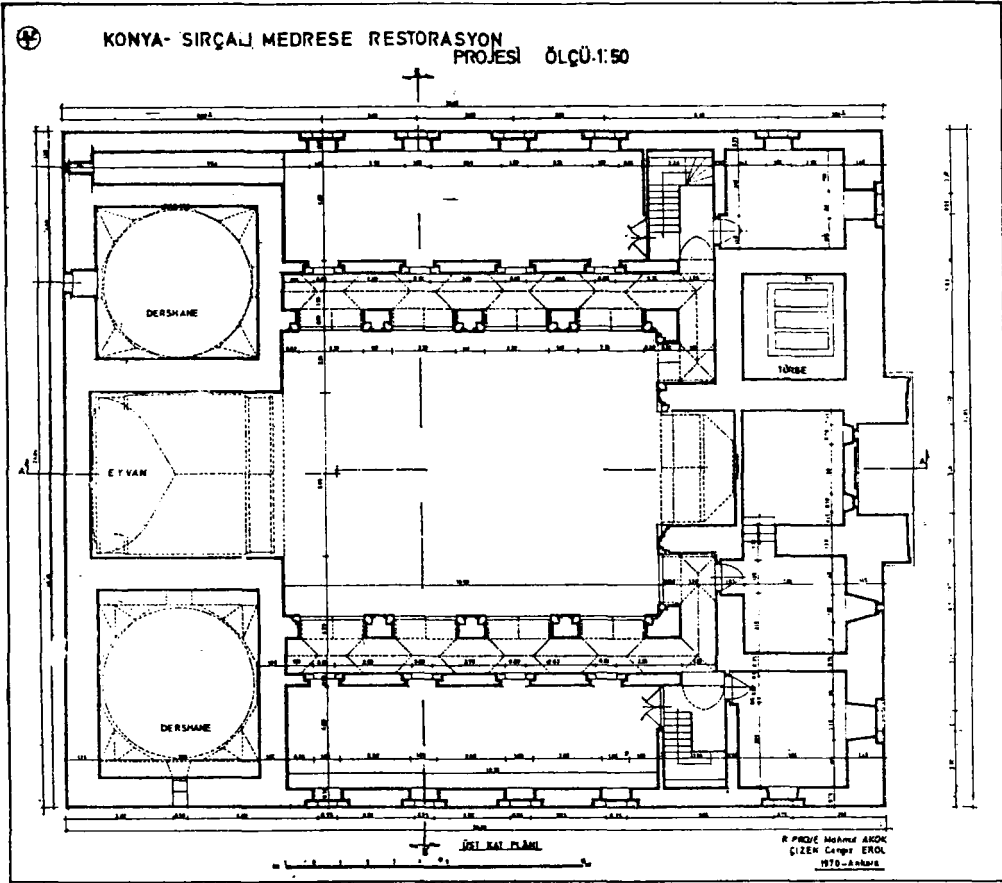
Tarihî sanat niteliğindeki mimari parçaların ihyasında, orijinal örnekler yakın benzerlikte başarının sağlanmasına gayret edilecektir.

On planş içinde sunduğumuz Restorasyon Projesi ile eserin tarihî hüviyetine kavuşturulması önerisinde bulunmuş olmaktadır. Uygulama sırasında mimari detaylara ait yeni çalışmalar projesine katılacaktır. On numaralı planşı bilhassa, okurlarımızın Tarihi Anıtı gerçek durumu ile görüp tanımaları için hazırlanmış bulunmaktadır. Tarihi eseri çağındaki ihtişamını bu yolla, sanat severlerin ilgisine sunmaktayız. Sondaj çalışmaları sırasında yardım ve ilgilerini esergemiyen Konya Müzeleri İdaresine ve Fen elemanlarına sonsuz minnet ve teşekkürler.

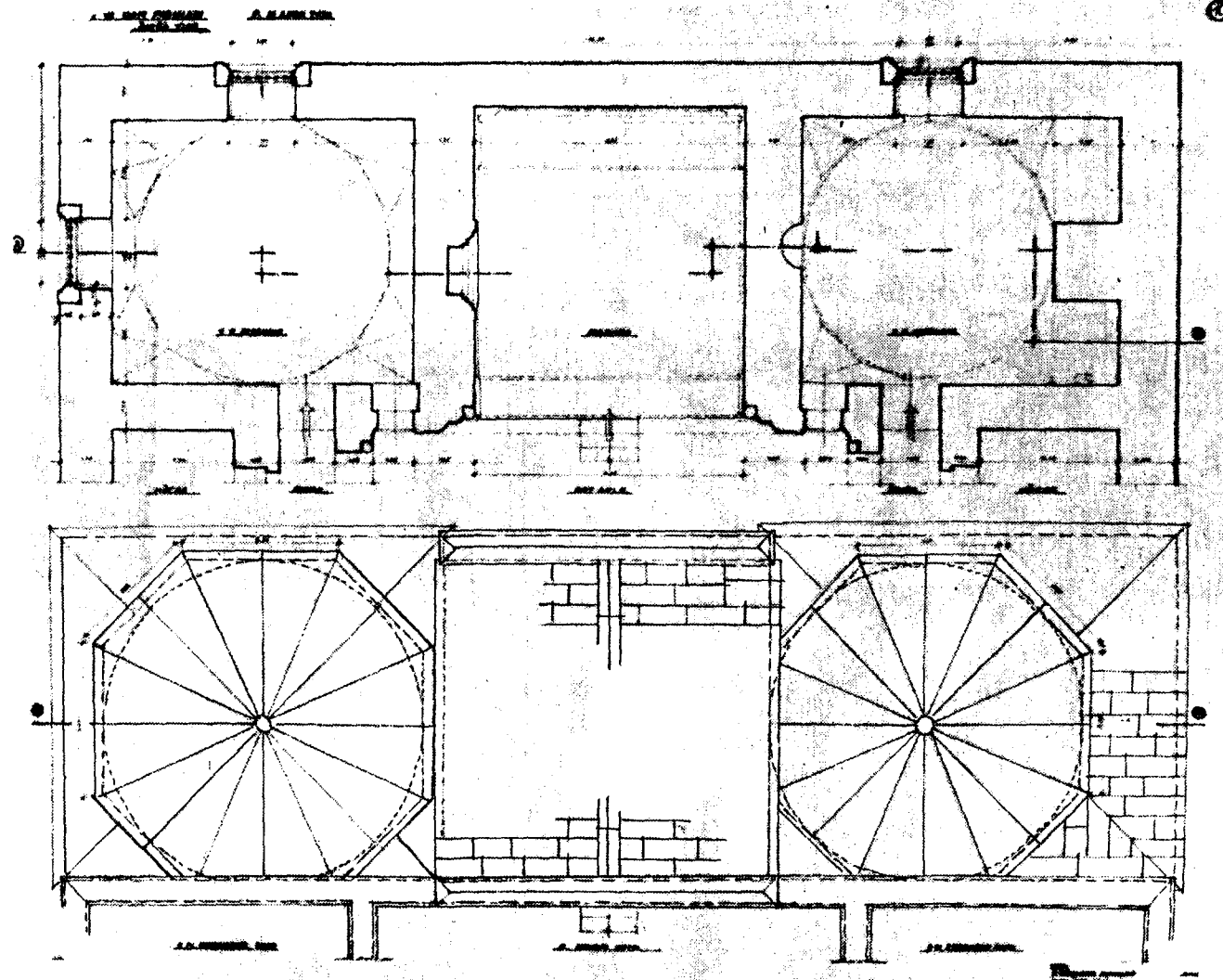
13 KONYA- SIRÇALI MEDRESE RESTORASYON PROJESİ ÖLÇÜ: 1:50



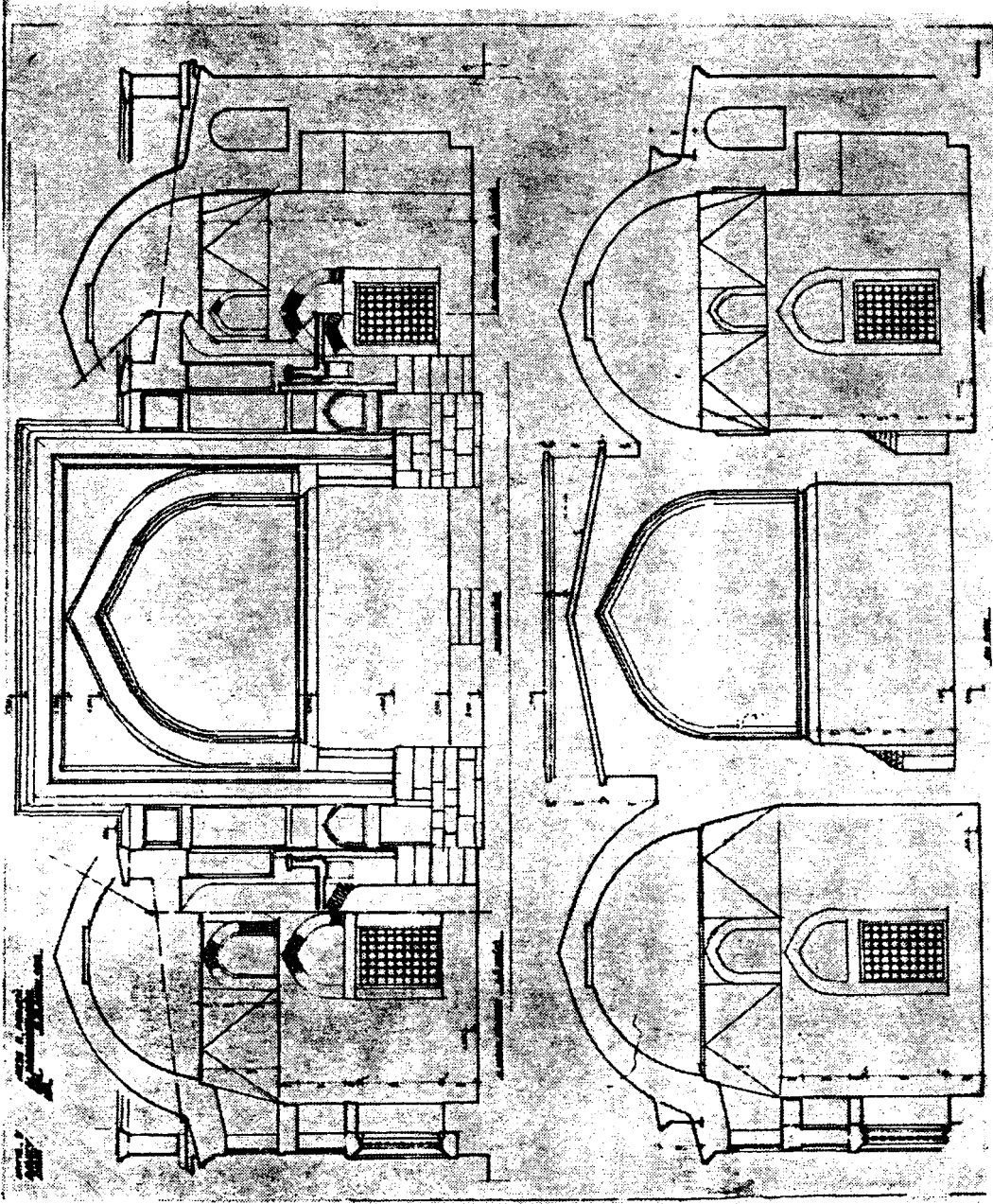
Planş : 1 Konya - Sirçalı Medrese Restorasyon projesi



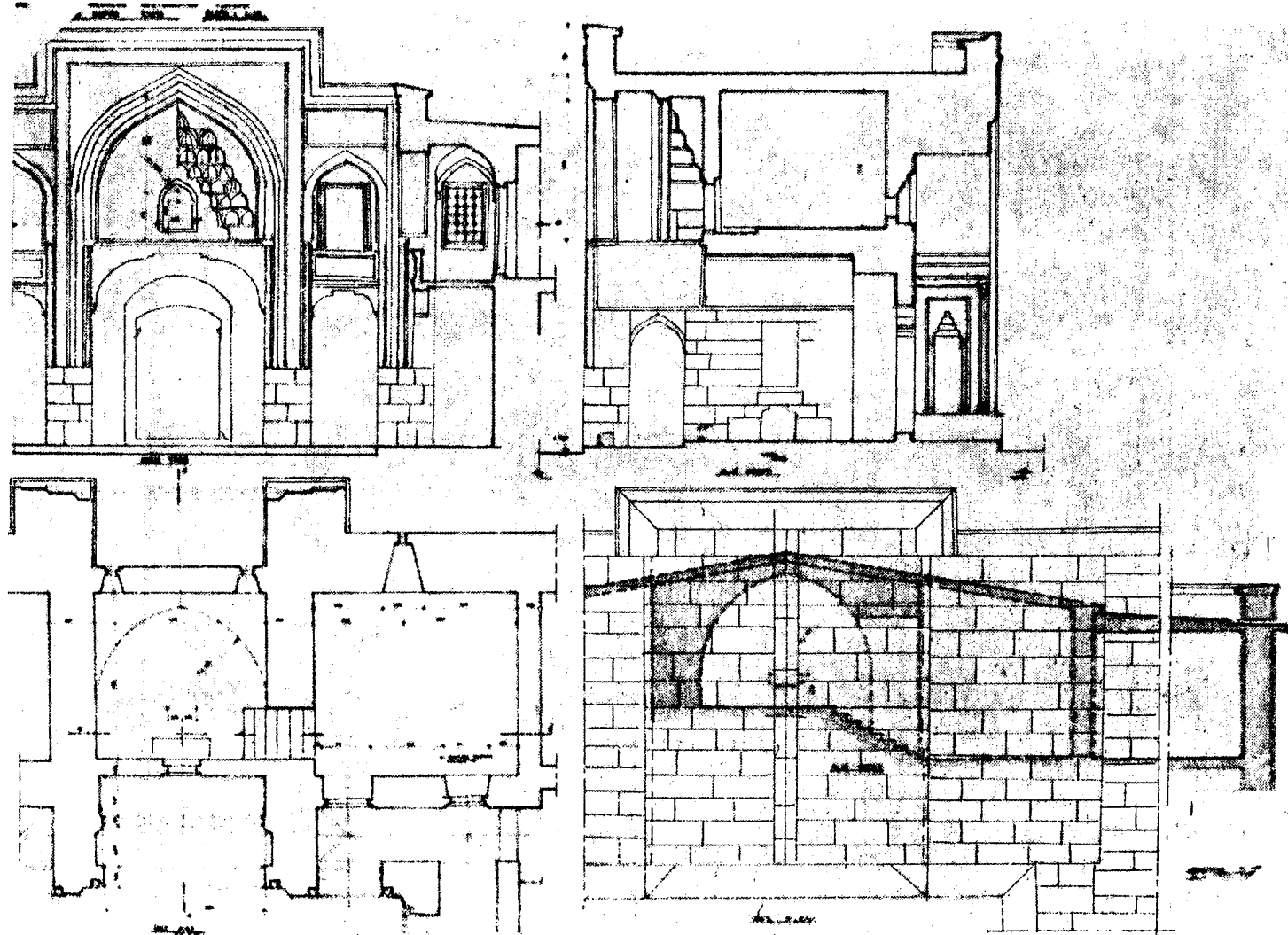
Planş : 2 Konya.Sirçalı Medrese Restorasyon projesi



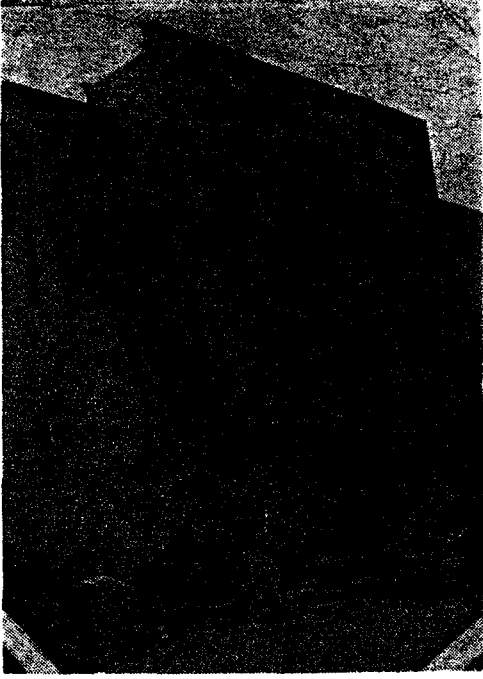
Planş : 3 Konya-Sırçalı Medrese. Baş Eyvan Plân ve Dam örtüsü detayları



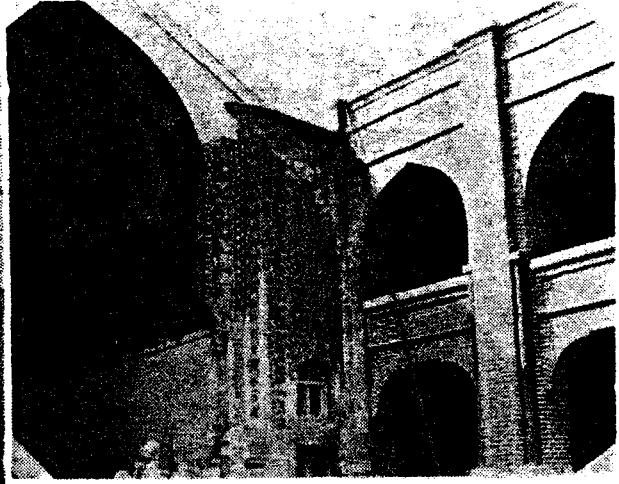
Planş : 4 Konya-Sırçalı Medrese, Baş Eyvan yüzü ve kesitleri



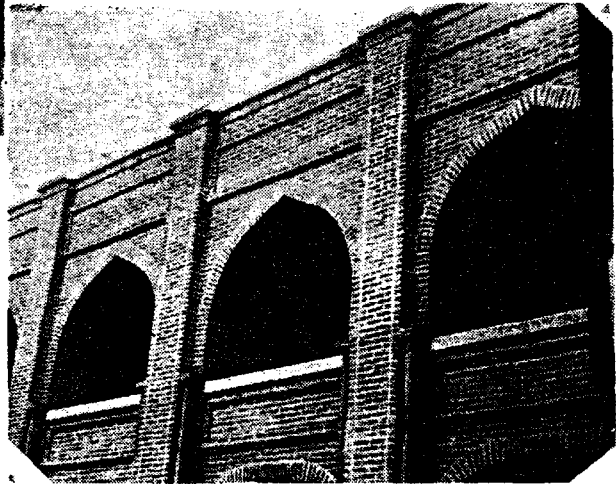
Planş : 5 Konya Sırçalı Medrese. Giriş Eyvanı. kesiti, plâni ve Dam örtüsü detayları



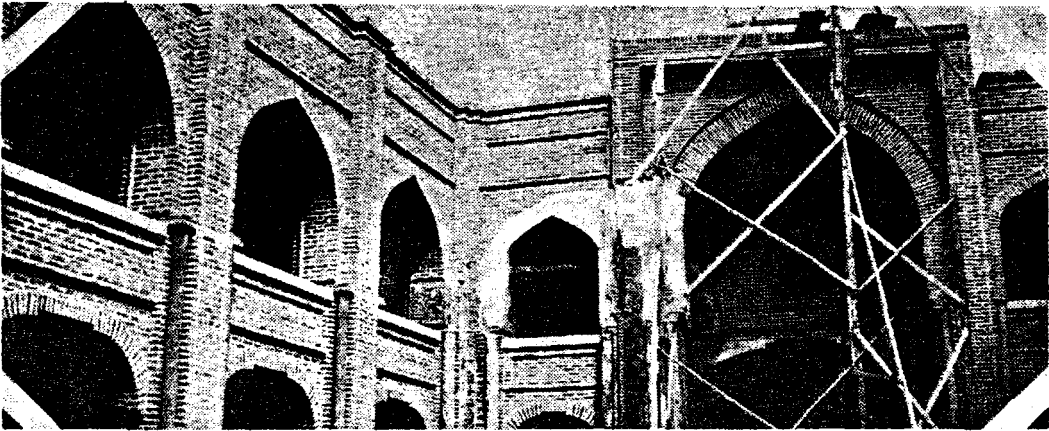
Resim : 1 Konya - Sirçalı Medrese cümle kapısı Restorasyon sırasında



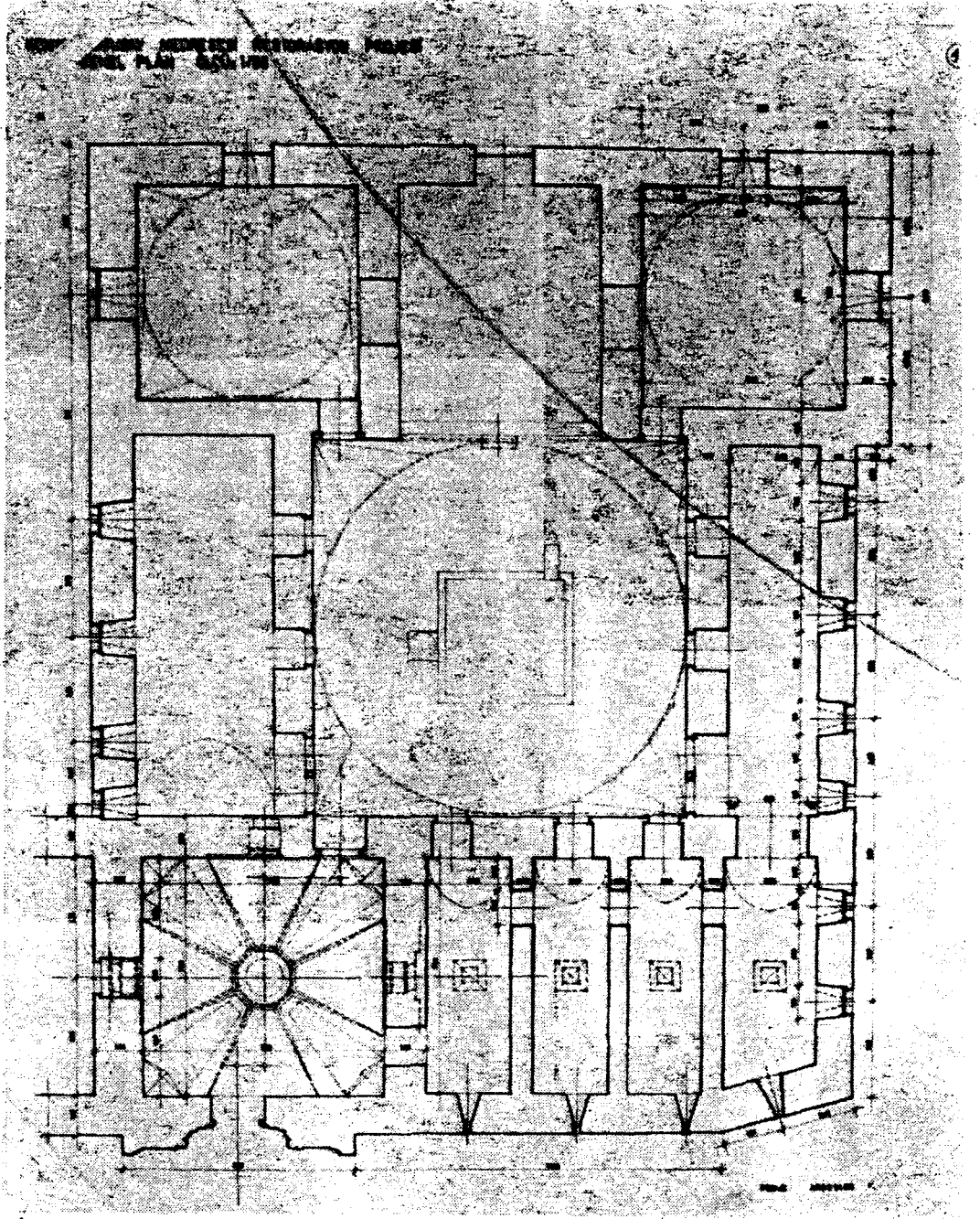
Resim : 3 Konya - Sirçalı Medrese. Avlu revakları ve Baş Eyvan restorasyon sırasında



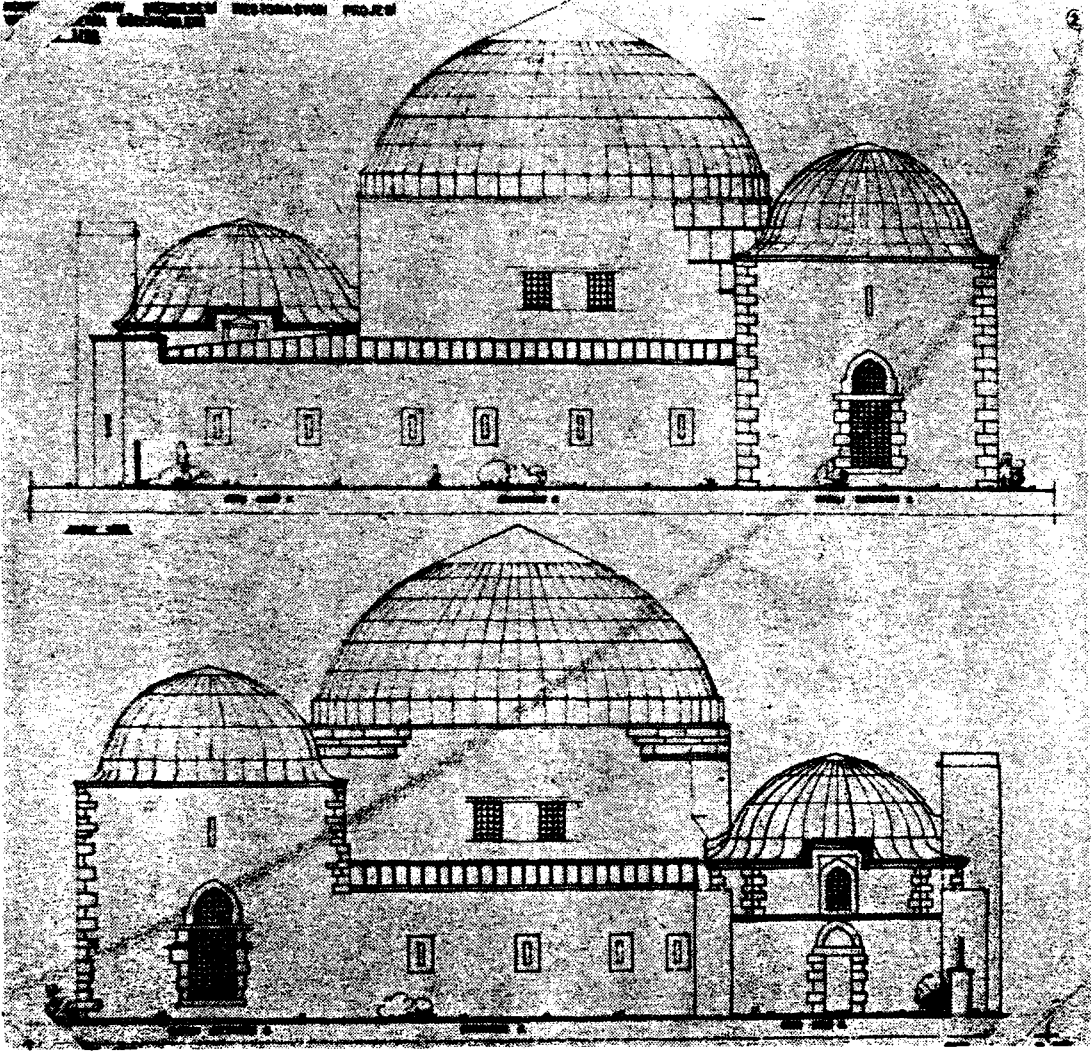
Resim : 4 Konya - Sirçalı Medrese. Avlu üst revakları restore edilmiş durumda



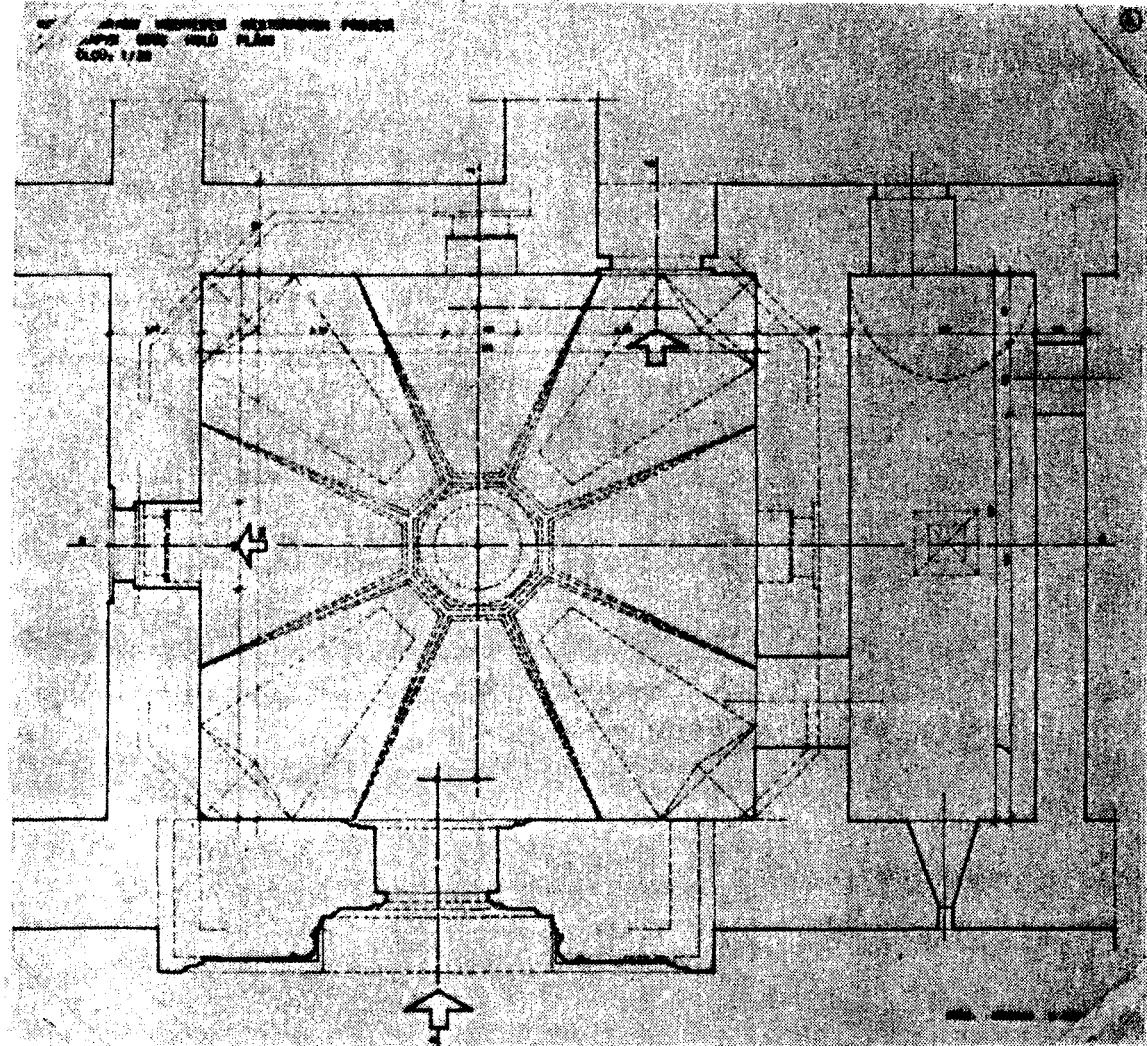
Resim : 2 Konya - Sirçalı Medrese. Avlu kısmı ve giriş Eyvanı restorasyon sırasında



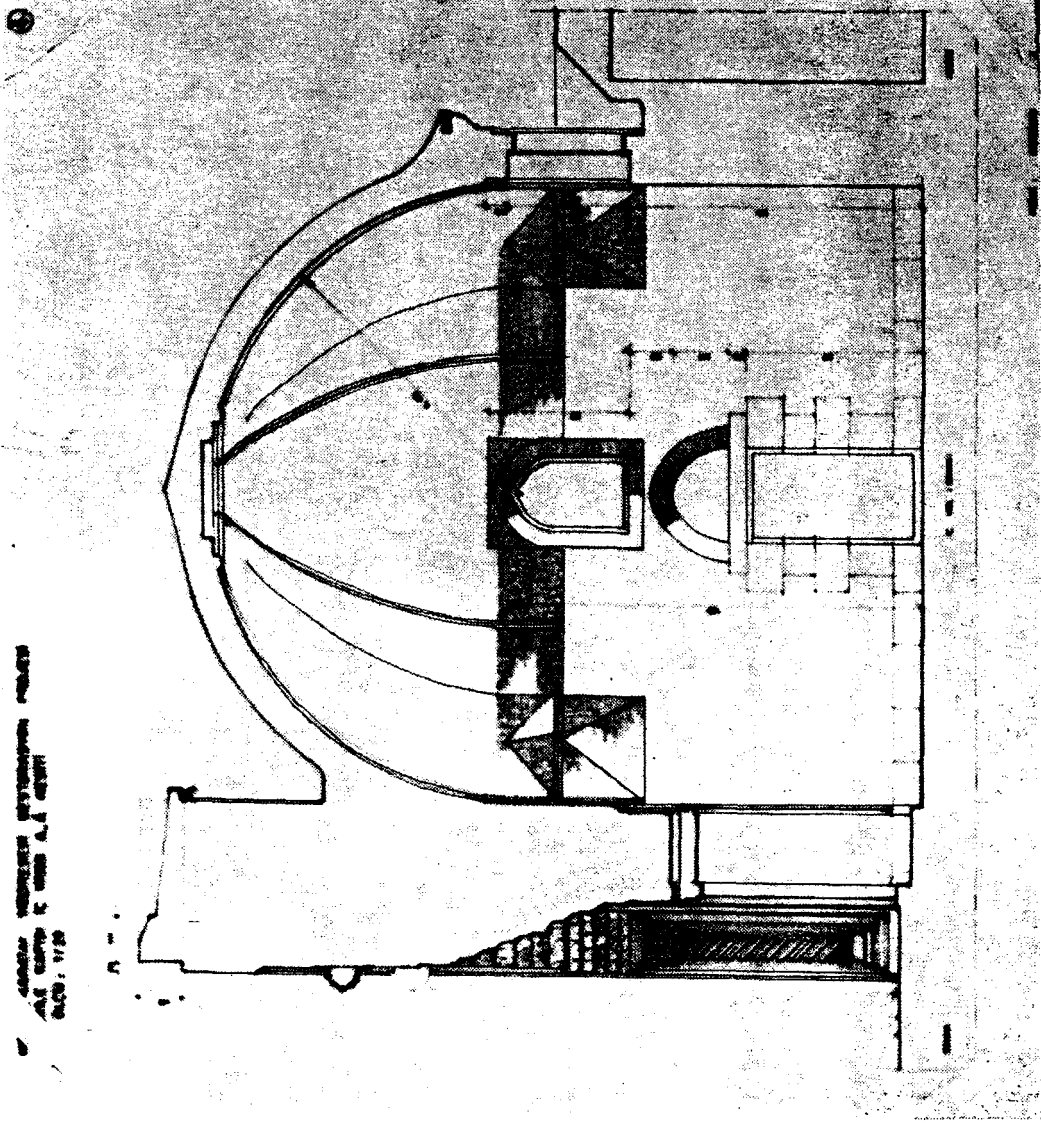
Planş : 1 Konya-Karatay Medresesi toplu plânı



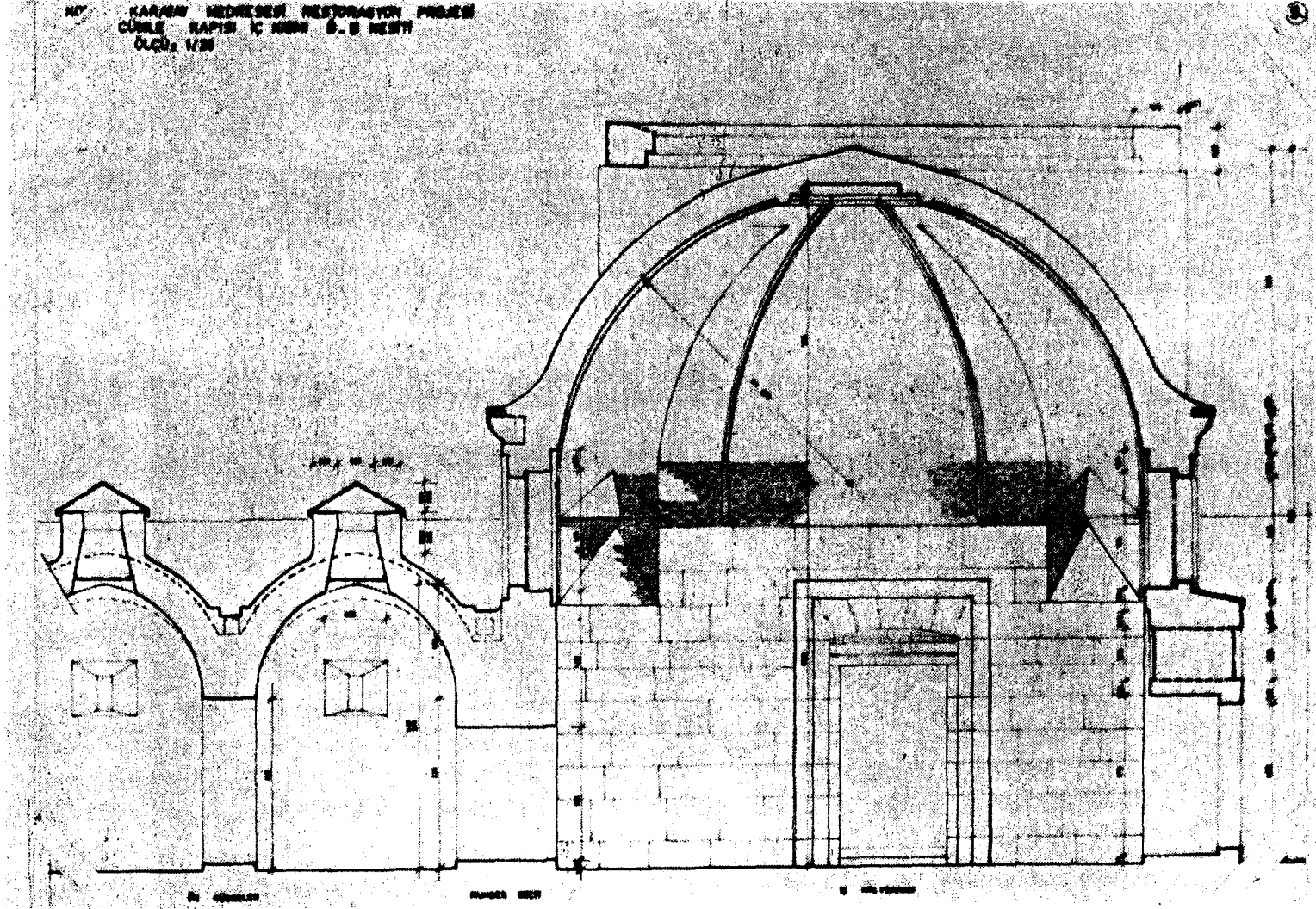
Planş : 2 Konya-Karatay Medresesi yan yüzleri

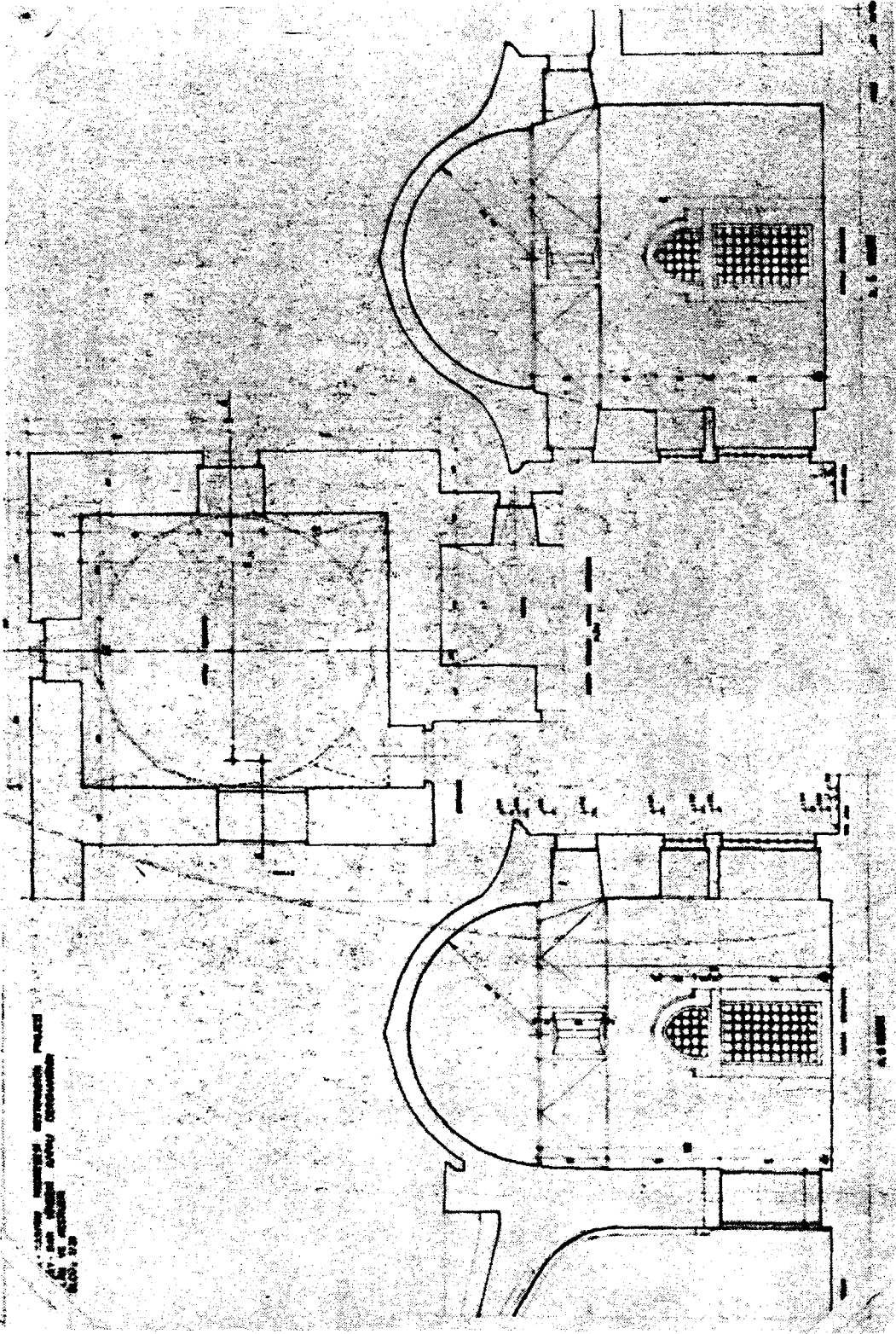


Planş : 3 Konya - Karatay Medresesi. Cümle kapısı iç kısmı plânı

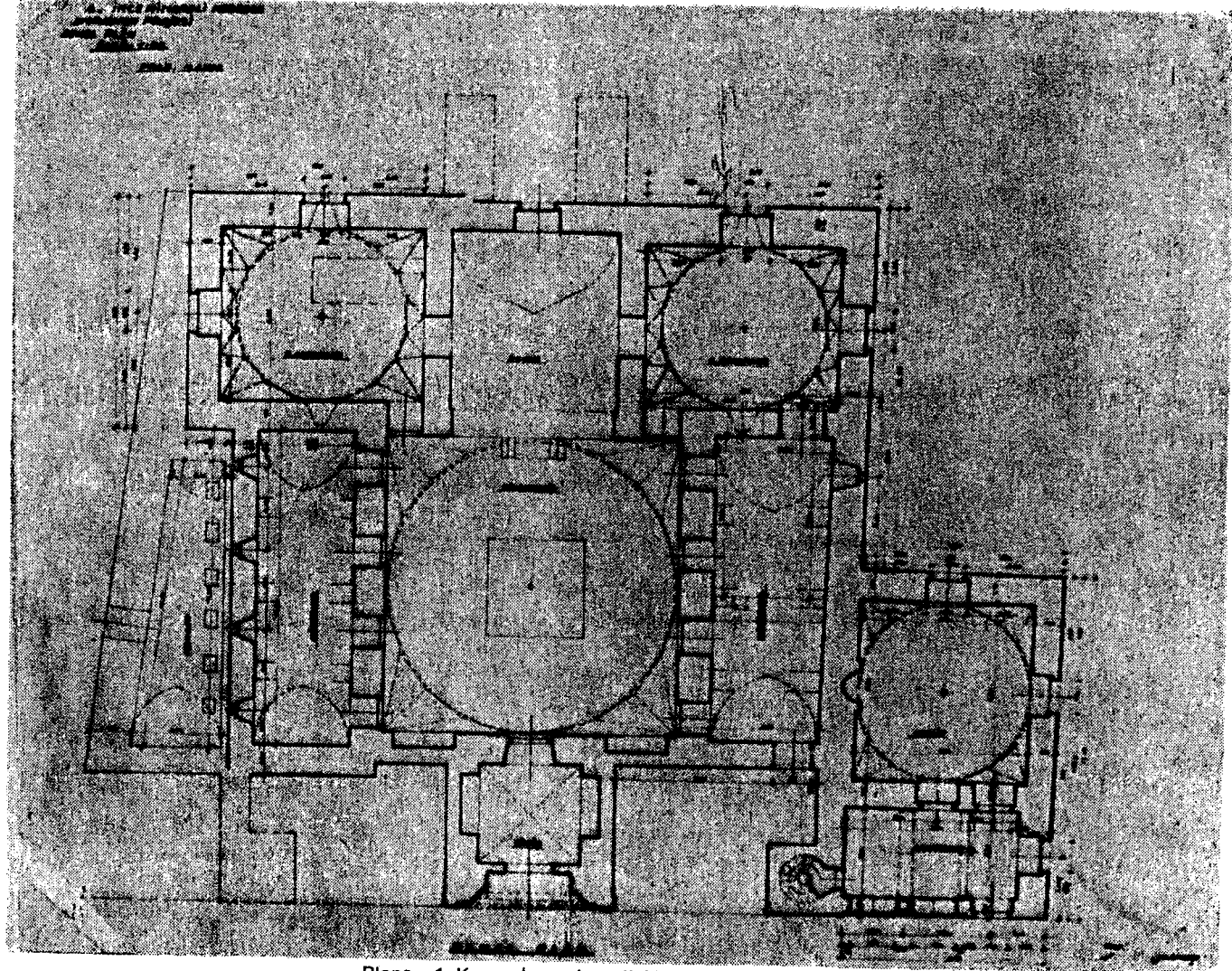


Planş : 4 Konya - Karatay Medresesi. Cümle kapısı iç kısmı kesiti (boyuna)



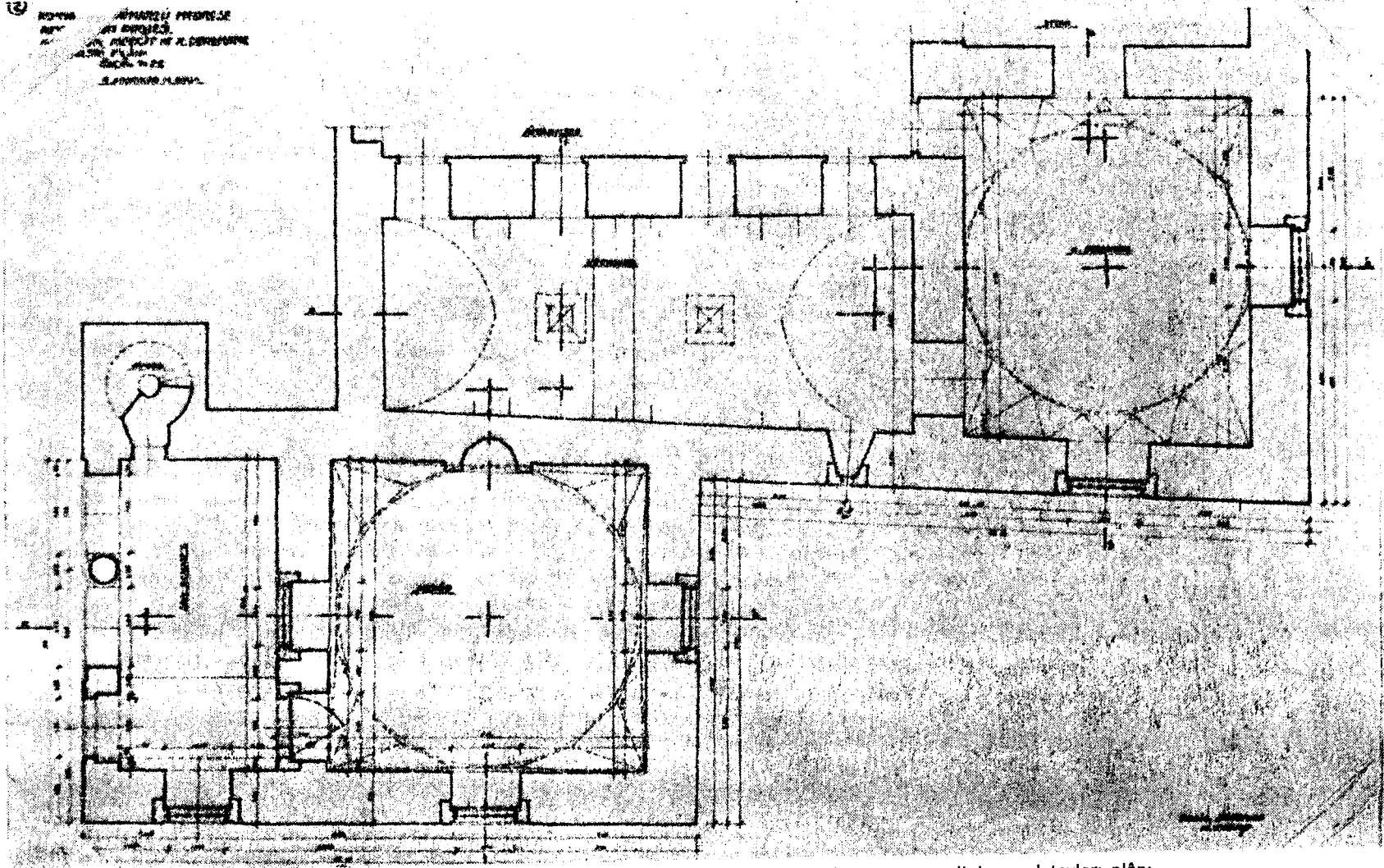


Planş : 6 Konya - Karatay Medresesi. Sol yandaki kapalı dersane plan ve kesitleri

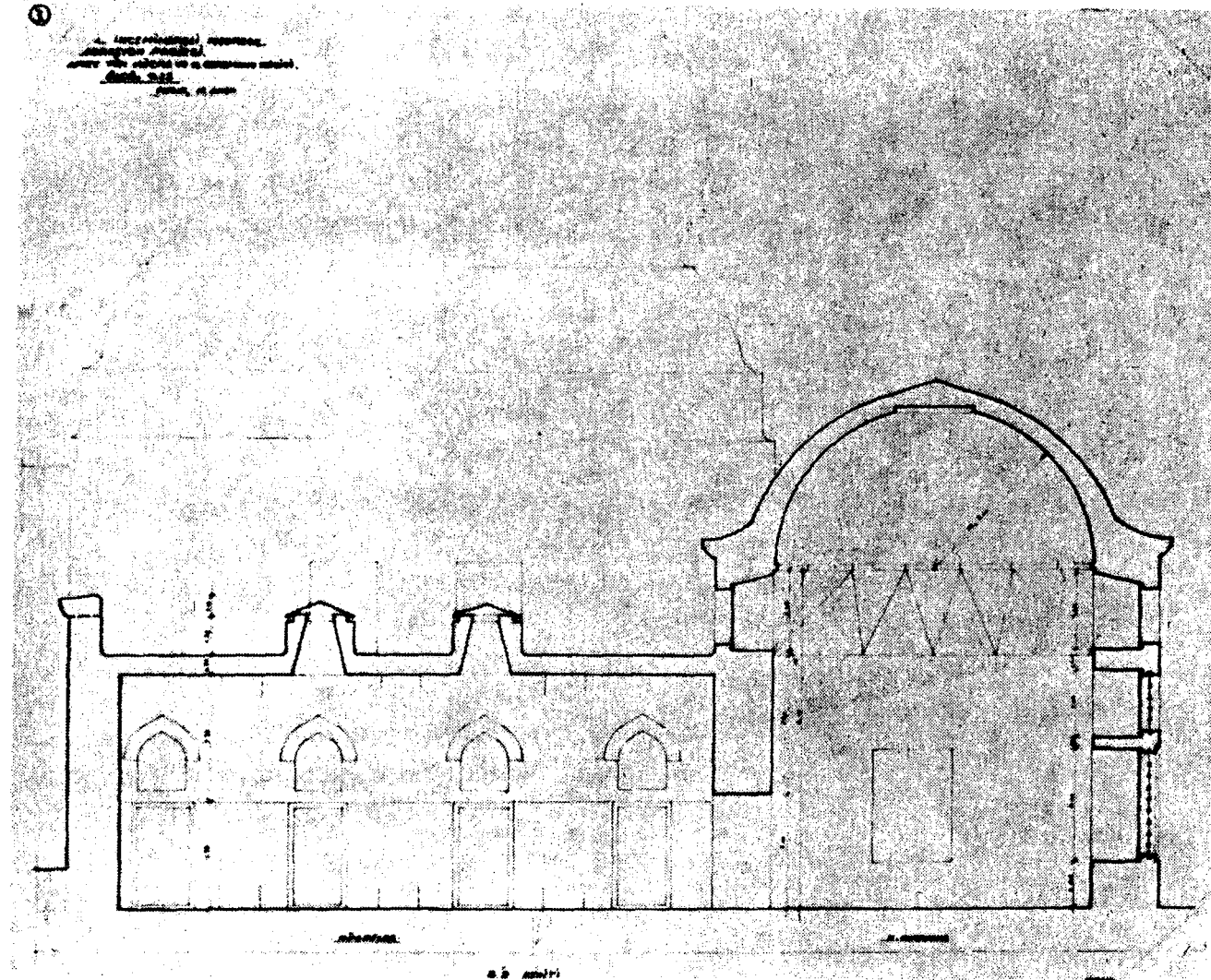


Planş : 1 Konya-Inceminareli Medrese toplu plâni

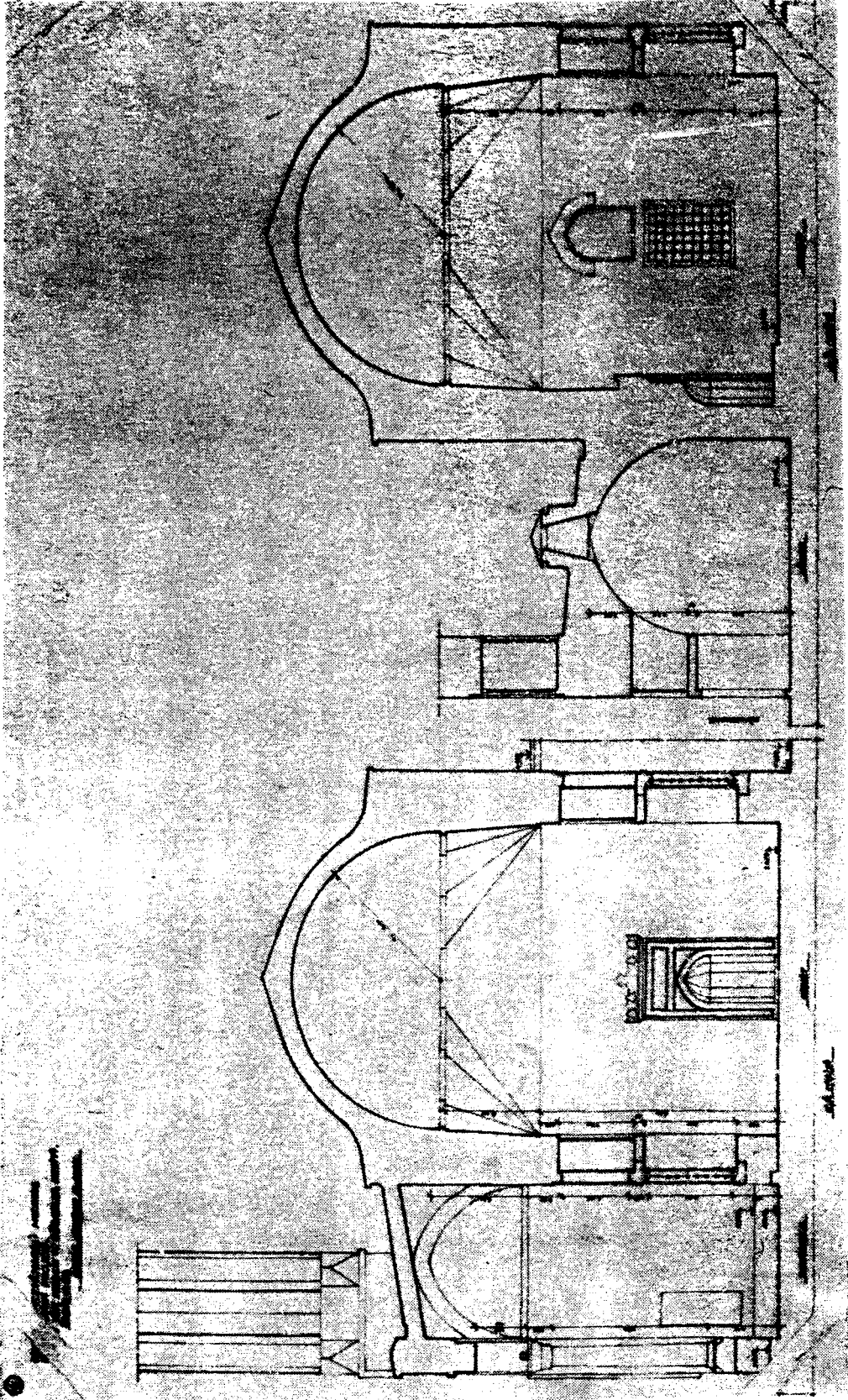
İNCE MİNARELİ MEDRESE
KUTUP
MİNCİT İNCE MİNARELİ
KUTUP
S. 1000/1000
S. 1000/1000



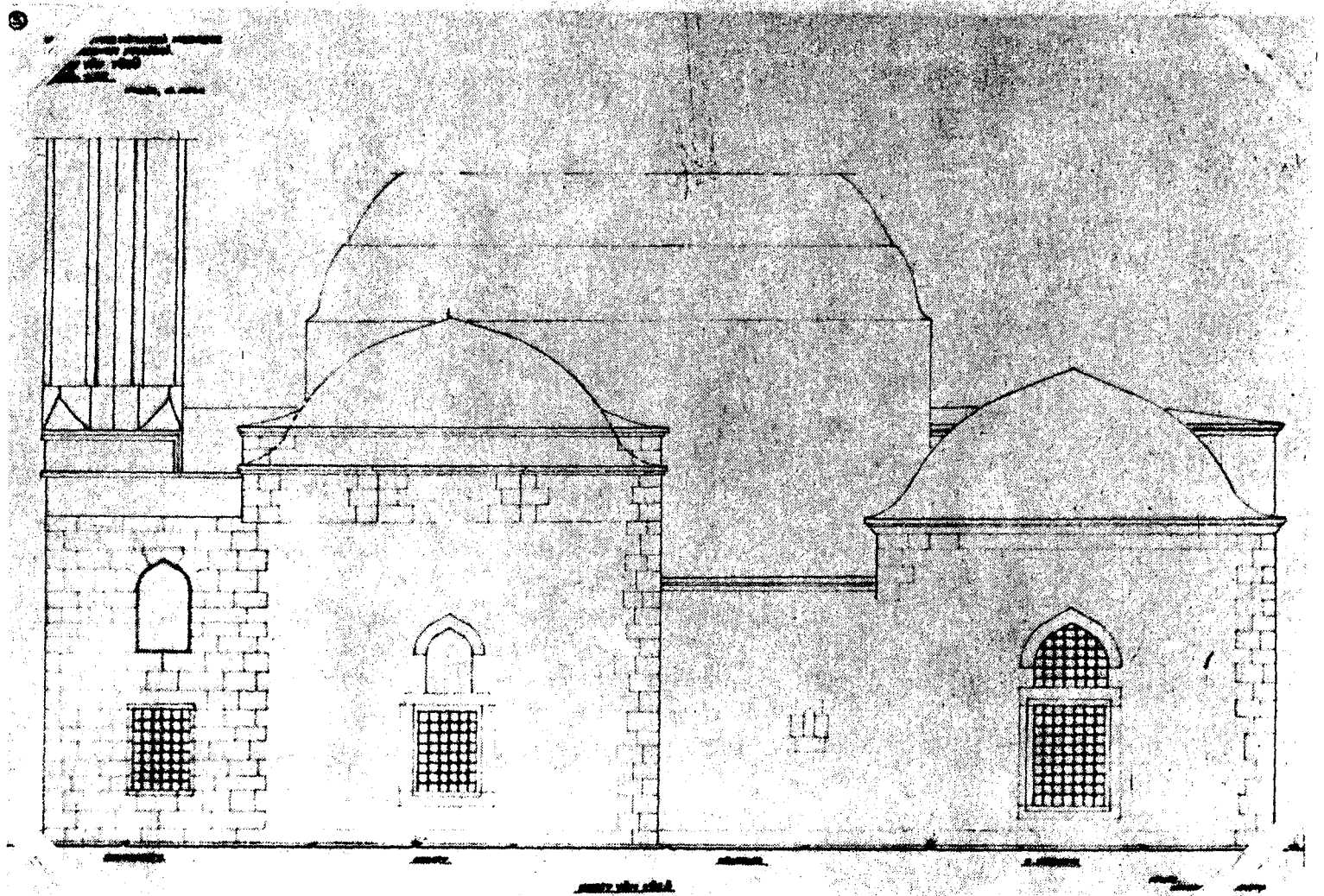
Planş : 2 Konya - İnce minareli Medrese. Kuzey yönü, kapalı dersane, hücre ve meşit kısmı detayları plânı



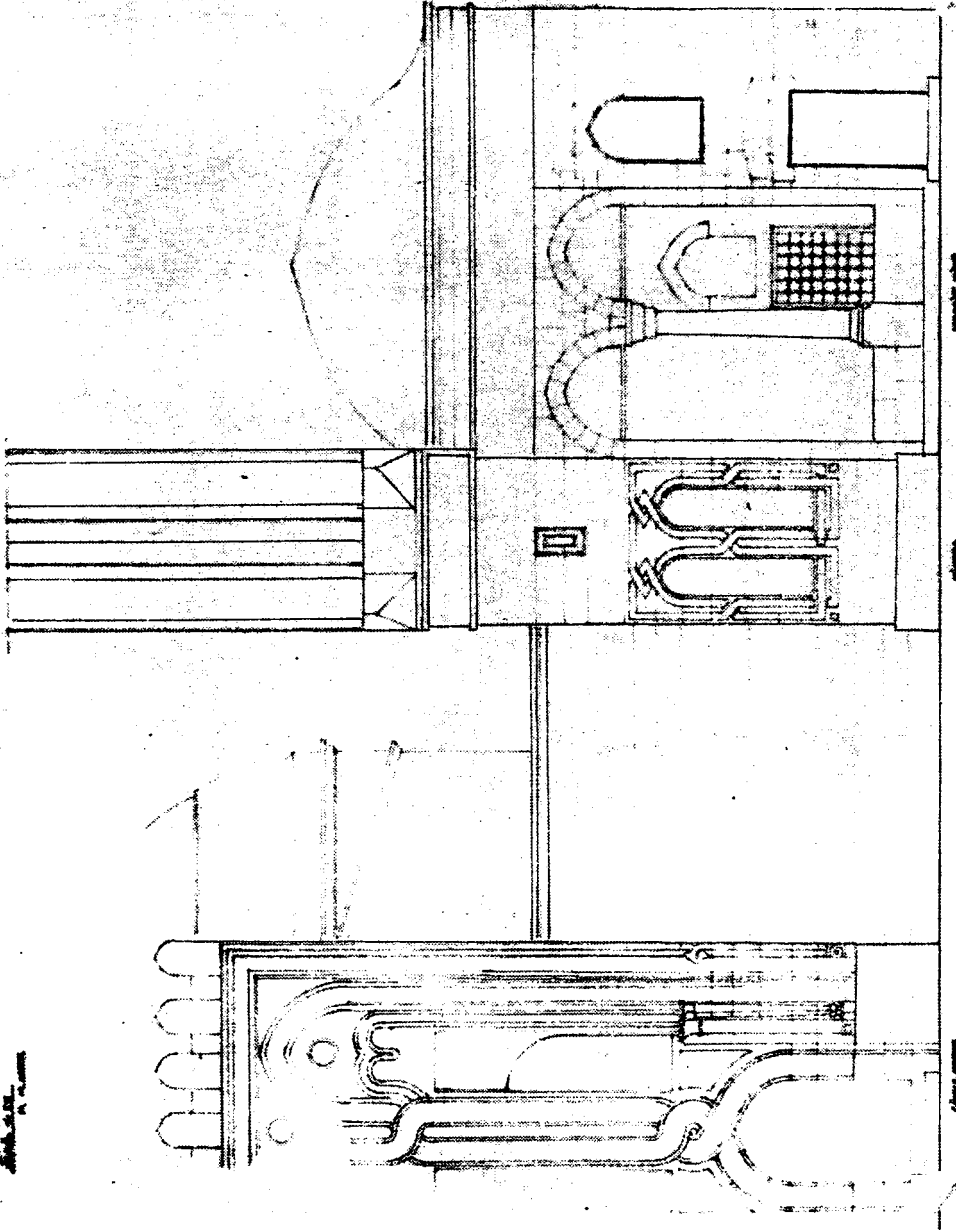
Planş : 3 Konya - Inceminareli Medrese. Kuzey yönü kapalı dershane, ve hücrelerin kesitli «Boyuna»



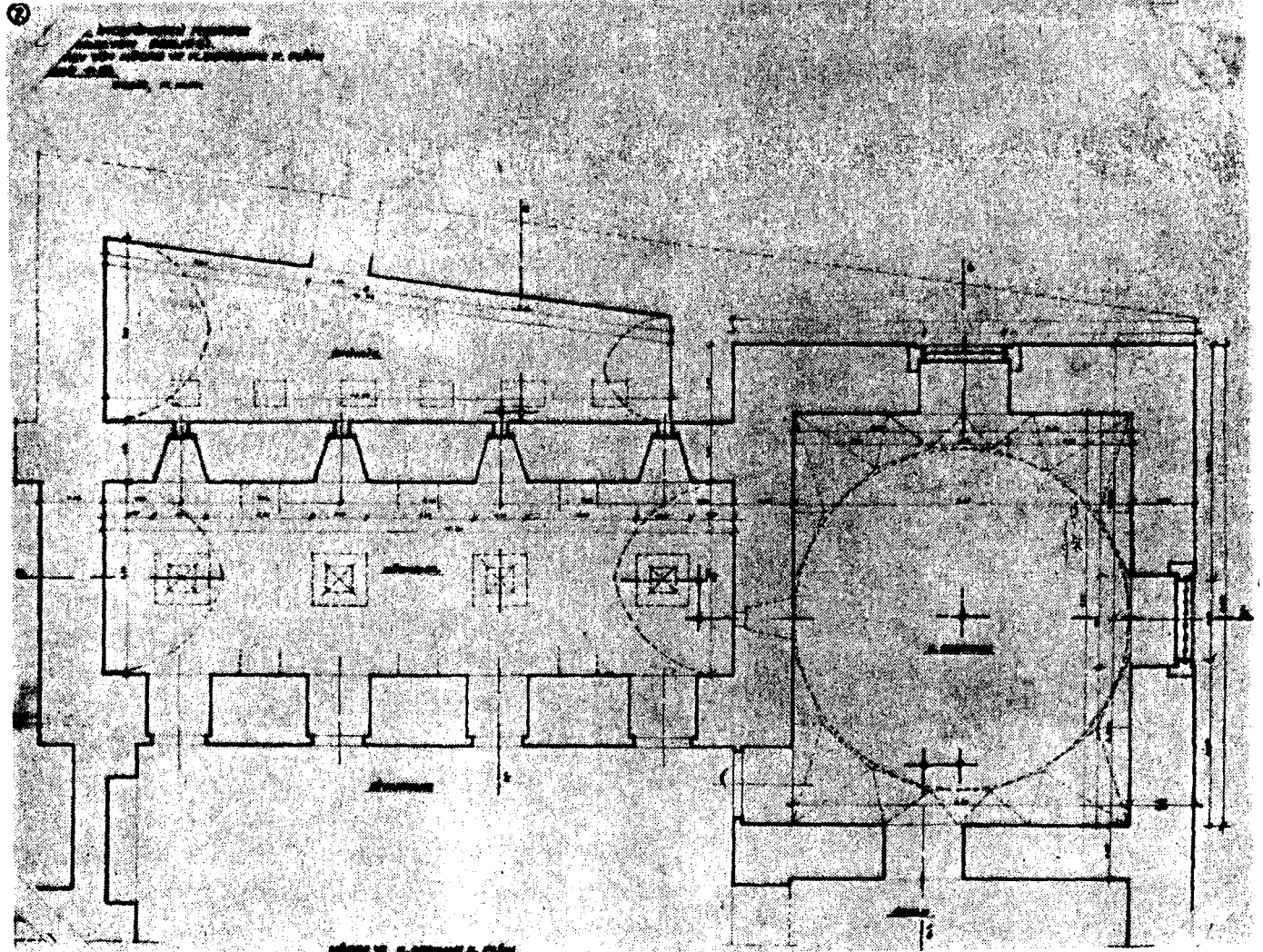
Planş : 4 Konya - İnceminareli Medrese. Mescit binasının kesitleri «Enlemesih ve boylamasına»



Planş : 5 Konya-Inceimnareli Medrese. Kuzey yönü yüzü

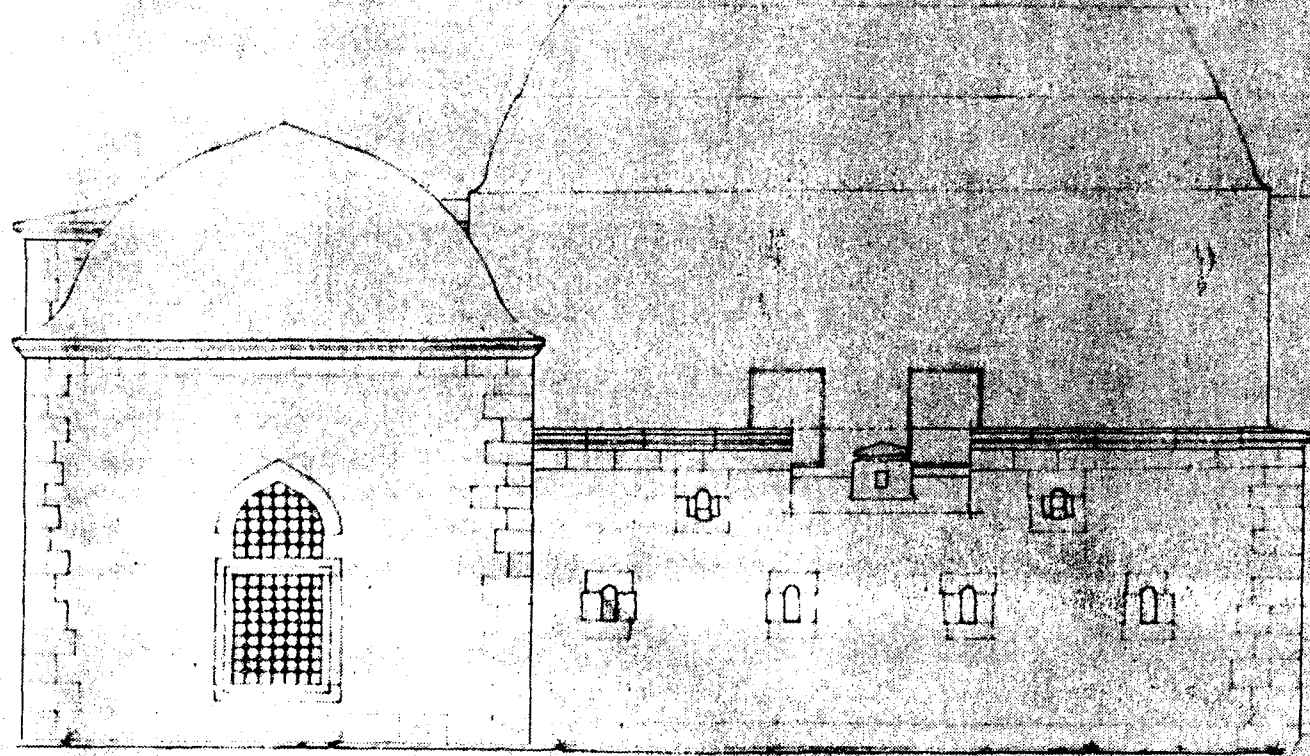


Planş : 6 Konya-Inceminarlı Medrese. Mescit yüzü

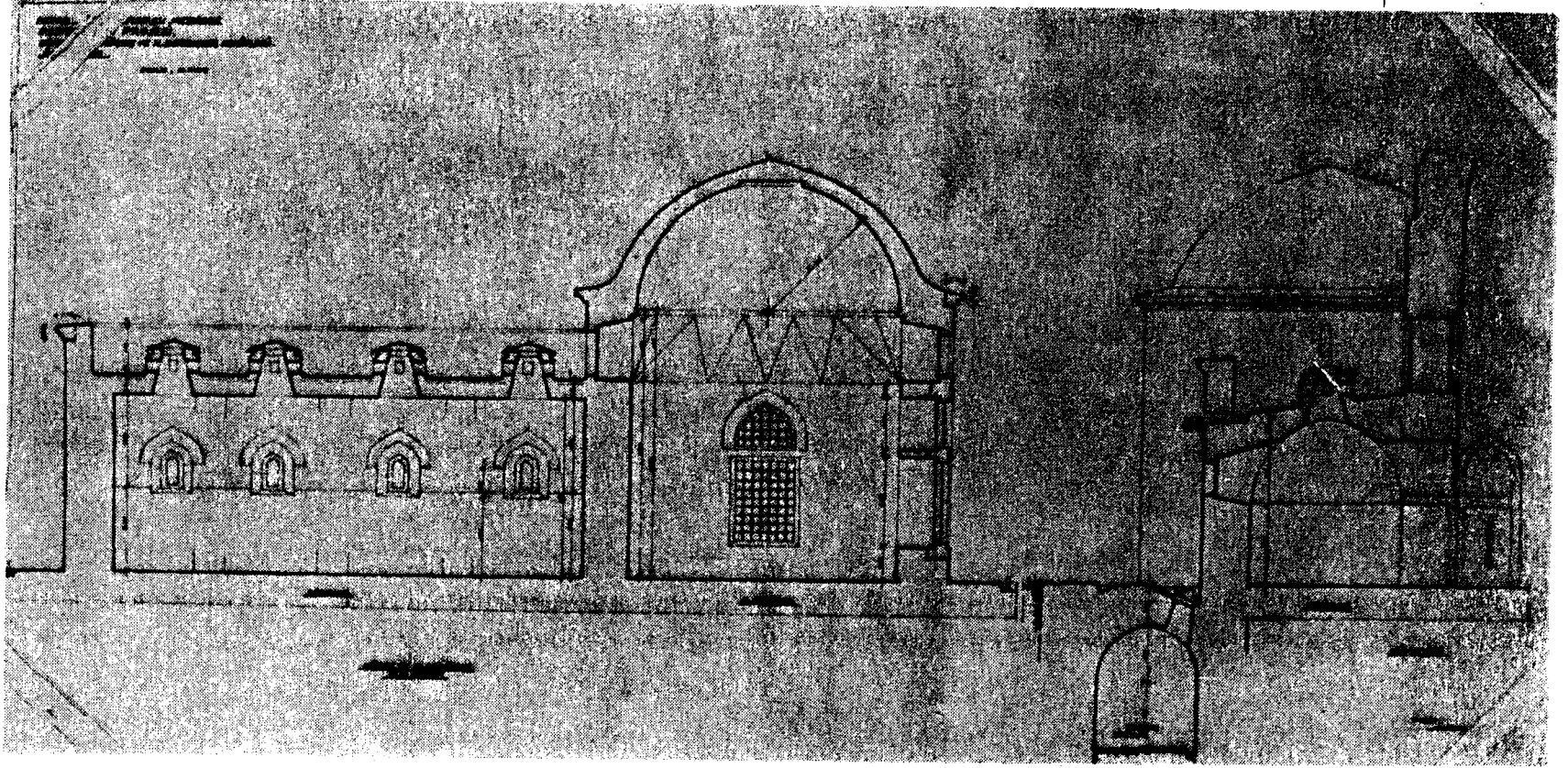


Planş : 7 Konya-Inceminareli Medrese. Güney yönü kapalı dersane ve hücrelerin kesiti «boylam»

ТА. ІАСМІНАРЕЛІ МЕДРЕСЕ
РЕСТАВРАЦИЯ АРХИТЕКТ.
ІЗВЕР ДІА ПЛАН
А.С.А. 1978
Арх. П.А.А.

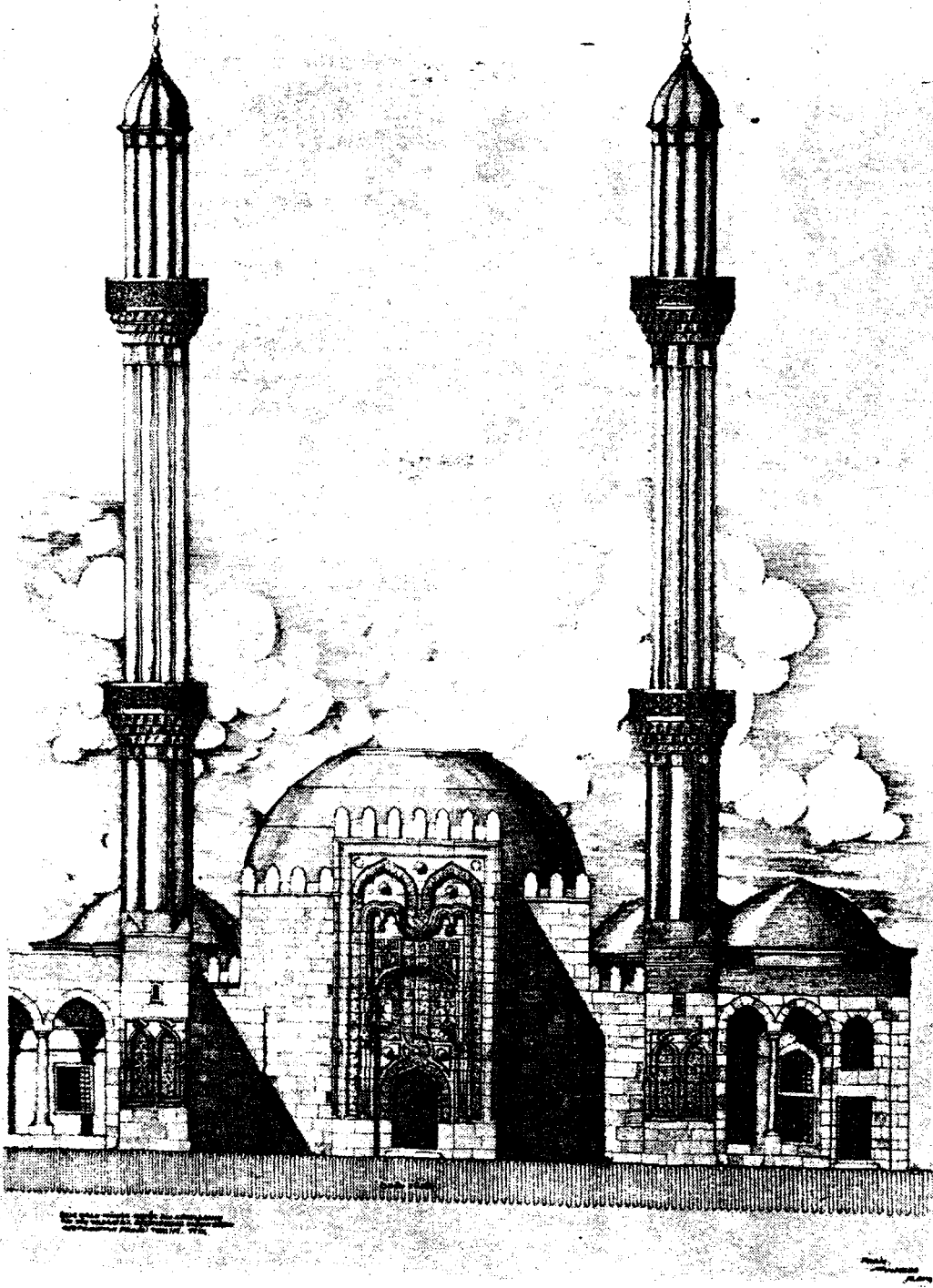


Planş : 8 Konya-İnceminareli Medrese. Güney yönü kapalı dershane ve hücrelerin detaylı plânı



Planş : 9 Konya-İnceminareli Medrese. Güney yönü yüzü

5
Konya İnce Minareli Medresesi
Restorasyon Projesi
Mimar: ...
Mühür: ...



Planş : 10 Konya-İnce minareli Medresenin restorasyondan sonraki biçimi



ÇAPALARIN GELİŞİMİ VE BODRUM MÜZESİ ÇAPALARI

T. OĞUZ ALPÖZEN

SÖZLÜK

TÜRKÇE	YUNANCA	İNGİLİZCE
Çapa (Demir)	Ankyra	Anchor
Anele		Ring
Çıpo		Stock
Beden		Shank
Meme		Crown
Kol		Arm
Tırnak		Fluke
Gaga		Bill
Bocurgat	Mpotzergates	Capstan

Bocurgat: Ağır şeyleri çekmek için manivelâ ile döndürülen ve döndürüldükçe çekilen şeyin bulunduğu organı kendi üzerine saran dolap.

Admiralti demiri: Deniz araçlarını rüzgâr, akıntı ve denizlere karşı yerinde tutmak için kullanılan, kollarıyla çiposu birbirine dikey bir alet.

İğrip demiri (Filika demiri): Küçük teknelerde kullanılan üç veya dört kollu demirden yapılmış bir alet.

Göz demiri: Büyük teknelerde kullanılan ve teknelerin esas çapasına verilen ad.

ÇAPALARIN GELİŞİMİ VE BODRUM MÜZESİ ÇAPALARI

T. OĞUZ ALPÖZEN

Antik gemi donanımının günümüzde en çok bilinen parçası, çapalardır. Homeros, İlyada destanında, gemicilerin denize delikli taşlar attığından söz eder.¹ Bu delikli taşların ne olduğu, bilim adamlarını uzun süre düşündürmüştür. Denize dalmanın kolaylaşmasıyla, dalgıçlar ve sualtı arkeoloğları, deniz tabanından pek çok delikli taş çıkarmışlardır. Bunların ilkel çapalar olduğu, günümüzde kesinlikle bilinmektedir. Bu tür çapalar, fakir balıkçılar tarafından geç devirlere kadar kullanılmıştır. Bunları Homerik çapalar diye adlandırmak mümkündür.

S. R. Rao, Hindistanın Gujarad kıyılarında üçüncü bin liman şehri Lothal'da yaptığı kazıda, yedi taş çapa bulmuştur.² Bu çapalar iki tip göstermektedir. Birinci tip çapalar tek gözlü, ikinci tip çapalar çok gözlüdür. Tek gözlü çapalardan iki, çok gözlü çapalardan beş tane bulunmuştur. Taş çapalar üzerinde görülen gözlər, halat ve ağaç kazıklar için yapılmıştır. Çok gözlü taş çapaların kazıkları, deniz ve nehrin kumlu tabanına saplanarak tekneyi tutabilmektedir. Tek gözlü taş çapalar, deniz tabanının kayalık olan yerlerinde kullanılmıştır.³

¹ Homeros, İlyada, Çev. Azra Erhat-A. Kadır, İstanbul, Sander Kitabevi 1967, s. 1-436

² George F. Bass, A History of Seafaring, Walker and Company, New York, 1972, s. 15

³ Honor Frost, Under the Mediterranean, Roudge and Kegan Paul, Londra, 1961 s. 50

İkinci bin boyunca, taş çapaların kullanılmasına devam edilmiştir.⁴ Bunlar başlıca üç tip göstermektedir. Kayalık deniz tabanı için kullanılan tek gözlü çapalar birinci tipi (Şek. 1), pek çok gözlü, yassı düz çapalar ikinci tipi (Şek. 2), düz, kaba üçgen şekilli, üstünde halat gözü, altında iki kazık gözü olan çapalar ise üçüncü tipi meydana getirmektedir (Şek. 3). Üçüncü tip taş çapaların iki benzeri Kıbrısta bulunmuştur.⁵ Kıbrıs çapaları M.Ö. 1400-1200 yıllarına tarihlendirilmektedir. Çapaların bir tanesinin üzerinde, Kıbrıs - Minos kökenli bir işaret vardır Gargallo tarafından Sicilya'da, Sırakuzai limanında bulunan üç gözlü taş çapa 89 cm. uzunluğunda, 63,7 kg. ağırlığındadır.⁶

Admiraltı veya kancalı çapa adı verilen çapalar, ilk kez birinci binin ilk yarısında görülür (Şek. 4).⁷ Yunanlılar, Etrusklar ve Kartacalılarca benimsenir. Bu tür çapaların demirden de yapıldığı çeşitli Yunan yazılı kaynaklarından öğrenilmiştir. Fakat demir çapalardan

⁴ George F. Bass, A History of Seafaring, s. 22

⁵ Ibid. s. 22

⁶ Piero Nicola Gargallo, «Anchors of Antiquity», Archaeology, Vol. 14, Number. 1 (Spring 1961), s. 31

⁷ George F. Bass, Michael L. Katzev-Keit Devries, «Greek, Etruscan and Phoenician ships and shipping», A History of Seafaring, s. 48

günümüze pek bir şey kalmamıştır.⁸ Admiraltı çapalarının ağaç bedenli ve kollu olanları birinci binde çok yaygındır. Bu ağaç parçaların nasıl olduğu, çeşitli Yunan vazo resimlerinde gösterilmiştir. Bu tür çapaların çipoları, değişik malzemeden yapılmıştır. En ilkel ve ucuz çipolar taştan olanlardır.⁹ Taş çipo yapımında, çok sert ve darbeye dayanıklı taşlar kullanılmıştır.¹⁰ Taş çipoların ortasında, bir oluk bulunmaktadır. Bu oluk, iki parçalı beden, taş çipoyu iyi kavraması için yapılmıştır. Ağaç beden, sağlam olması için, tek parçadan yapıldığı da düşünülebilir. Bu kez çapanın bedeni, anele bölümünden oyulmuş ve taş çipo bedenine içine oturtulmuştur. Taş çipolar genellikle uzundurlar. Sirakuzai limanında 1.90 m. uzunluğunda, 183 kg. ağırlığının da bir çipo bulunmuştur. Bu çipo, şimdiye kadar Akdenizden çıkarılan en ağır taş çipodur.

Taş çipolardan başka, ağaç ve kurşun çipolar da kullanılmıştır¹¹. Ağaç çipoların hiç bir örneği, günümüze gelmemiştir Akdenizden pek çok kurşun çipo çıkarılmıştır. En eski kurşun çipo, Fransa'da Cap d'Antibes batığında bulunmuştur.¹² Etrusklara ait olan bu batık, M.Ö. VI. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Batıkta bulunan kurşun çipo, Hellenistik ve Roma devrinin ince çipolarına karşın, kalın ve kısa kolludur (Şek. 5).¹³ Çiponun ortasında, ağaç beden, gireceği dikdörtgen bir delik bulunmaktadır.

Romalı tarihçi Plinius, kurşunun ilk defa Etrusklar tarafından kullanıldığını söyler.¹⁴ Kurşun, birinci binin ikinci yarısında çipoların standart malzemesi olmuştur. Fakat az da olsa kurşunun yanında, taş çipolarında kullanılmasına devam edilmiştir. Çapa kolunun bedene birleşmesi, ağaç pimler ve kurşun kelepçelerle yapılmıştır. Böylece çapanın en zayıf bölümü olan kol ile bedenin birleştiği yer, kurşun kelepçelerle güçlendirilmiştir. Genellikle bu tür çapaların 2/3 ü ağaç, 1/3 kurşun veya taştır. Çoğu kez çipoların kurşunları, saf kurşun değildir. Kurşun çipo ve kelepçe, ağaç beden ve kollara bir kalıp yardımıyla dökülmektedir.¹⁵ Bedene dikey olarak raptedilen bir ağaç çubuk etrafına kalıp yapılmakta, sonra bu kalıp içine erimiş kurşun dökülmektedir. Bazı durumlarda kalıbın bulunduğu yerdeki beden delinerek, erimiş kurşunun bedenine içine de girmesi sağlanmaktadır. Böylece çipo, bedene daha iyi oturmaktadır. Bazen kalıp içine kurşundan iktisat etmek için, ağaç parçalar ve taş konmuştur. Roma yakınlarında, Nemi gölünde bulunan bir çapanın ağaç beden ve kolları, zamanımıza kadar bozulmadan gelmiştir (Şek. 6).¹⁶ M.S. I. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bu çapanın bedeninde demir bilezikler, kol uçlarında da demir pabuçlar vardır. Fakat çapa kolunda tırnak yoktur. İlk tırnak örneklerine, Geç Roma devrinde itibaren rastlanmaktadır. M.S. III. veya IV. yüzyıla tarihlendirilen bazı taş mühürler üzerinde, çapalar tırnaklı olarak gösterilmiştir.¹⁷

Taş ve kurşun çipoların yazıtlı olanları da vardır. Yazılar genellikle dini sözlerdir. Yazıtlar çoğu kez Yunanca, bazen Latince yazılmış ve gramer

⁸ Hanns-Wolf Rackl, *Jahrtausende Steigen aus der Tiefe*, Stuttgart, Neptun, 1969 s. 38

⁹ Lionel Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, New Jersey, Princeton University Press, 1971, s. 254

¹⁰ Piero Nicola Gargallo, «Anchors of Antiquity», *Archaeology*, s. 32

¹¹ Lionel Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, s. 253

¹² *Ibid.* s. 254

¹³ George F. Bass, *A History of Seafaring*, s. 49

¹⁴ Honor Frost, *Under the Mediterranean*, s. 58

¹⁵ *Ibid.*, s. 56

¹⁶ Lionel Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Res. 184

¹⁷ *Ibid.* s. 253, dipnot. 116

hataları yapılmıştır.¹⁸ Aigina'da bulunan ve M. Ö. V. yüzyıla tarihlendirilen bir taş çipo üzerinde Yunanca «Bunu oynatma» yazmaktadır.¹⁹ Üzerinde sadece isim yazılı olan çipolar da vardır. Bu isimlerin geminin adıyla ilgili olabileceği söylenirse de, bazılarına göre bunlar koruyucu nitelikte kutsal isimlerdir.²⁰

Pek az da olsa, üzerlerinde süslemeler bulunan çipolar da vardır. En basit süsleme, bir dizi aşık kemiğidir.²¹ Daha özenli süsleme olarak, Yunus balığı veya Meduza başı yapılmıştır.

Çapaların beden ve kol durumları, tarihlemede yardımcı olmaktadır. Roma Cumhuriyet devrinde, çapaların kolları bedene dik, kol ve beden uzunlukları birbirine eşittir. İmparatorluk devrinde, kollar hilâl şeklini almıştır. Geç İmparatorluk devrinde ise kollar gene bedene dik, açığı yapmış, fakat kol uçlarında bedene doğru hafif bir eğim oluşturmuştur.²²

Günümüzde çapaların kolları, bedene dar açığı yapmaktadır. Bedenin boyu da, antik çapaların aksine oldukça kısalmıştır. Modern çapaların ağırlıkları çipodadır. Tunus'ta Mehdiyye batığında (M.Ö. I. yüzyıl) beş kurşun çipo bulunmuştur. Bu çipolardan bir tanesi 2,35 m. uzunluğunda, 695 kg. ağırlığındadır. Güney İtalya'da Taranto batığında (M.S. I. yüzyıl), beş kurşun çipo bu-

lunmuştur.²³ Bunların her biri 590 kg. ağırlığındadır. Çapaların çipolarının bu kadar ağır olmasının nedeni zincir az kullanıldığı için geminin sürüklenme gücünün, doğrudan doğruya çipoya binmesindedir. Günümüz teknelerinin çapalarının zincirleri, deniz tabanına yatarak, antik devir ağır çipolarının görevini yüklenmektedir. Çapa kolunun deniz tabanına saplanması, çok önemlidir. Bunu sağlamak için, çipo boyu, çapa kol açıklığından daha uzun yapılmıştır. Kancalı çapaların, çiposuz olanları da vardır. Günümüz teknelerinin çoğunda, çiposuz göz demirleri kullanılmaktadır.²⁴

Antik devir gemilerinde birden fazla çapa kullanılmıştır. Bu çapalar geminin başından kıçına kadar yerleştirilmiştir. Sen Pol'un gemisi Adriyatik denizinde kıçtan dört çapa atıp demirlemiş, diğer çapalarda atılmaya hazır vaziyette tutulmuştur.²⁵ Yassıada Bizans batığı 40 tonluk küçük bir tekne olduğu halde, 11 çapa taşımaktayken batmıştır.²⁶ Gemilerde bu kadar çok çapa taşınmasının nedeni, halatın kopmasıyla çapaların tekneye tekrar alınmamasıdır. Bu yüzden teknelerde yedek çapa taşıma zorunluğu doğmuştur. Denize atılan çapayı tekrar tekneye almak için, kol gücünden yararlanılmıştır. Ağır çapaların tekneye alınması için de bocurgat kullanılmıştır.²⁷

Hellenistik devirden beri çapalarda zincir kullanıldığı bilinmekteyse de, gemi demirlerinde halat daha çok kullanılmıştır. Zincir genellikle hareketli çipolu kancalı çapalarda kullanılmıştır.

¹⁸ George F. Bass, Peter Throckmorton, «Romans and the Sea,» A History of Seafaring, s. 77

¹⁹ George F. Bass, A History of Seafaring, s. 58

²⁰ Philippe Diolé, 4000 Years Under the Sea, New York, Julian Messner, 1966, s. 211

²¹ Lionel Casson, Ships and Seamanship in the Ancient World, s. 21

²² Ibid, s. 253, dipnot 114

²³ Peter Throckmorton, Shipwrecks and Archaeology, An Atlantic Monthly Press book Boston, 1970, s. 10

²⁴ Lütfi Gürçay, Gemici dili, T.C. Deniz bas. İstanbul, 1968, s. 101

²⁵ Kitabı Mukaddes, Resullerin işleri. Bap. 27. 29

²⁶ Oğuz Alpözen, Türkiye'de Sualtı Arkeolojisi, Ak yayınları Kültür kitapları serisi, 1975, s. 71

²⁷ Lionel Casson, Ships and Seamanship in the Ancient World, s. 256

Günümüz teknelerinde, hâlâ hareketli çıpolu admiraliti demirleri kullanılmaktadır. Bu tür çapalar antik devirde gemi güvertesinin altına, geminin kıcına veya başına asılırdı; veya çıposu çıkarılarak güverteye yatırılırdı. Çıkarılan çıpo, çapa bedenine paralel uzatılırdı. Böylece çapa, tekne üzerinde az yer kaplardı. Hareketli çıpolu çapaların ilk demir örneği Nemi gölü, Kaligula batığından çıkarılmıştır (Şek. 7).²⁸ Bu da oynar çıpolu çapaların antik devirde de kullanıldığını göstermektedir. Her nedense bu tür çapalar, antik devrin sonunda unutulmuş ve ancak XVII. yüzyılda Danimarka'da tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Bu tür çapalar 1852 yılında, İngilizler tarafından benimsenmiş, sonra tüm dünyaya yayılmıştır.²⁹ Hareketli çapaların çıpolalarının ortasında, enlemesinde bir çıkıntı (siğil) vardır.³⁰ Siğilin karşısında kama yuvası bulunmaktadır (Şek. 8). Siğil ile kama yuvası arasındaki mesafe, çapa bedeninin genişliğini vermektedir. Bazı hallerde çıponun bir ucunda, bir emniyet gözü bulunmaktadır. Yani çıpo düşerse bu gözden bir iple (İnce) bedene bağlı olduğundan tekrar tekneye alınabilmektedir. Bu çıpoler genellikle hafiftirler. Ağırlıkları 3 kg. ile 30 kg. arasında değişen çıpoler Sırakuzai limanında bulunmuştur.³¹

Diğer bir çapa çeşidi de, Filika demiri (İğrip demiri) adı verilen 3 veya 4 kollu çapalardır (Şek. 9). Bu tür çapaların antik devirde kullanıldığı sanılmaktaysa da M.S. VIII yüzyıldan daha önceye ait bir örnek bulunamamıştır.³²

Bütün bu çapalardan başka, sepet çapa diyebileceğimiz bir tür çapa daha

vardır. Bu çapa bir sepet ve içine doldurulmuş taşlardan oluşmaktadır.³³ Bu güne kadar yapılan sualtı araştırmalarında, bir gemi ile ilgili sepet çapa örneğine rastlanmamıştır. Çünkü sepet çürüyüp yok olmakta, sepet çapının taşları ile geminin sahra taşları birbirine karışmaktadır.

Günümüzde çapalar büyük bir gelişim göstermektedir. Modern çapaların en tanınmışları Tyzack, Martin, Wasteney patentlidir (Şek. 10) Çıpoları olmayan bu çapaların, beden mafsalları oynaktır. Deniz tabanı üzerinde çapanın bedeni mafsaldan oynamakta, çapa kolu da rahatlıkla kuma gömülerek tekneyi tutabilmektedir.

Çapalar Biblos'ta Orta Bronz devrine tarihlendirilen bir tapınakta, adak taşı olarak tanrıya sunulmuştur.³⁴ Klasik devirde Delos'da minyatür çapaların adak taşı olarak kullanıldığı bilinmektedir.³⁵ Doğu Akdeniz ve Girit'te de minyatür çapalar bulunmuştur.³⁶ Katakomp duvarlarına (M.S. I.-IV. yüzyıl) kutsal bir işaret olarak çapalar çizilmiştir. XVI. yüzyıl cımbel kitabında çapa, inancın sembolü olarak gösterilmektedir. Türk deniz kuvvetlerinde de çapa, denizciliğin sembolü olarak alınmıştır.

BODRUM MÜZESİ ÇAPALARI :

Bodrum Müzesine sünger avcılığı ve yazar tarafından, bazı taş çapalar ile demir çapalar Ege ve Akdenizin çeşitli yerlerinden çıkarılarak getirilmiştir. Ayrıca Bodrum, Yassıada Bizans batığı kazısından çıkarılan çapalarda Bodrum

²⁸ Honor Frost, Under the Mediterranean, s. 53, şek. 13-14

²⁹ Piero Nicola Gargallo, «Anchors of Antiquity», Archaeology, s. 32

³⁰ Ibid. s. 34, Res. 9

³¹ Ibid. s. 35

³² Lionel Casson, Ships and Seamanship in the Ancient World, s. 257

³³ Honor Frost, Under the Mediterranean, s. 48

³⁴ Ibid. s. 42

³⁵ Ibid. s. 44

³⁶ D. J. Blackman, Honor Frost, «Anchors, The postherds of reecording of pierced Stones from the mediterranean», Marina Archaeology, Butterworths Londra 1973 s. 405

müzesinde bulunmaktadır. Müzede taş ve demir çapalardan başka, kurşun çapalar da vardır. Kurşun çapaların bazıları Kuzey Afrikaya sünger avlamaya giden dalgıçlar tarafından getirilmiştir. Daha önceki yıllarda, sünger avcıları tarafından Anadolu kıyılarından çıkarılan çok miktardaki kurşun çapa, bilgisizlik yüzünden eritilmiş ve hurdacılara satılmıştır.

Bilimsel kazılar sonucu gelen çapalar dışındaki Bodrum Müzesi çapaları taş kurşun ve demir olmak üzere üç grupta incelenmiştir.

TAŞ ÇAPALAR :

Bodrum Müzesinde değişik cins taşlardan yapılmış, 11 taş çapa vardır. Taş çapaların tümü üç gözlüdür. Depo bahçesinde bulunan bir taş çapa hariç, diğer taş çapaların katalogları yapılmıştır.

Üç gözlü taş çapa :

Env. No. : 145
Taşın cinsi : Metamorfik kayac
Ağırlık : 33 kg.
Yükseklik : 44 cm.
Tepe genişliği : 21.5 cm.
Taban genişliği : 29 cm.
Kalınlık : 10. cm.
Halat gözü çapı : 8 cm.
Kazık gözü çapı : 7.5 cm.

Pütürlü, gri renkli bir taştan yapılmıştır. Üstü kavisli bir dikdörtgendir. Taş çapanın ortasında Lâtin haçı vardır. Haçın üst iki yanında N ve O harfleri bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen iki özel ismin baş harfleridir. Taş çapa üzerinde üç göz vardır. Üstteki göze halat bağlanmakta, alttaki iki göze ise ağaç kazık geçirilmektedir (Res. 1)

Muhtemelen bu çapa, İlk Hıristiyanlık devrine veya Bizans çağına aittir.

Üç gözlü taş çapa :

Env. No. : 146
Taşın cinsi : Volkan tüfü
Ağırlık : 16.5 kg.
Yükseklik : 39 cm.
Tepe genişliği : 27 cm.
Taban genişliği : 27 cm.
Kalınlık : 6.5 cm.
Halat gözü çapı : 5.5 cm.
Kazık gözü çapı : 5 cm.

Gözenekli, siyah renkli bir taştan yapılmıştır. Dikdörtgen şekillidir. Taş iyi işlenmiştir. Kenarlar ve köşeler keskin hatlarla belirtilmiştir (Res. 2).

Üç gözlü taş çapa :

Env. No. : 147
Taşın cinsi : Metamorfik kayac
Ağırlık : 32.5 kg.
Tepe genişliği : 26 cm.
Taban genişliği : 39 cm.
Kalınlık : 9 cm.
Halat gözü çapı : 10 cm.
Kazık gözü çapı : 6 cm.

Üstü hafif yuvarlak, alt tarafı köşeli, üçgen görünümündedir. Halat gözü, kazık gözlerinden daha büyüktür. Çapa kenarları kullanılmaktan ötürü aşınmıştır (Res. 3).

Kıbrıs Geç Bronz çağı taş çapası ile benzerlik göstermektedir.

Üç gözlü taş çapa :

Env. No. : 148
Taşın cinsi : Metamorfik kayac
Ağırlık : 35 kg.
Yükseklik : 55 cm.
Tepe genişliği : 22 cm.
Taban genişliği : 42 cm.
En geniş yeri : 10 cm.
En kalın yeri : 8.5 cm.
Halat gözü çapı : 8 cm.
Sol kazık gözü çapı : 8 cm.
Kırık kazık gözü çapı : 10 cm.

Yeşil rengin hakim olduğu bir taştan yapılmıştır. Kötü bir işçilik göstermektedir. Düzensiz üçgen görünümünde olan çapanın üzerindeki gözler gelişigüzel açılmıştır (Res. 4).

Üç gözlü taş çapa :

Env. No.	: 2893
Taşın cinsi	: Kalsit
Ağırlık	: 27 kg.
Yükseklik	: 64 cm.
Tepe genişliği	: 6 cm.
Taban genişliği	: 30 cm.
Halat gözü çapı başlangıç	: 7 cm., dip.3 cm.
Sol kazık gözü çapı	: 4 cm.
Sağ kazık gözü çapı	: 4 cm.

Bej renkli bir taştır. Diğer çapalardan daha uzundur. Çapanın üstü ve sol köşesi yuvarlaktır. Sağ köşede kırık bir parça vardır (Şek. 11).

Üç gözlü taş çapa :

Env. No.	: 6606
Taşın cinsi	: Kalsit
Ağırlık	: 30 kg.
Yükseklik	: 48 cm.
Tepe genişliği	: 31 cm.
Taban genişliği	: 35 cm.
Kalınlık	: 8.5 cm.
Halat gözü çapı	: 5.5 cm.
Kazık gözü çapı	: 4,5 cm.

Turuncu rengin hakim olduğu bir taştır. Keskin kenarlı, dikdörtgen şekildedir. Çapanın gözleri ve kenarları iyi işlenmiştir (Res. 5).

Üç gözlü taş çapa :

Env. No.	: 6607
Taşın cinsi	: Kalsit
Ağırlık	: 16.5 kg.
Tepe genişliği	: 18 cm.
En geniş yeri	: 29 cm.
Kalınlık	: 6 cm.
Halat gözü çapı	: 5 cm.

Taşın kırmızıya kaçan bir rengi vardır. Tepesi yuvarlaktır. Gövde aşağıya doğru genişlemektedir. Çapanın alt tarafı kırık ve noksanıdır. Kazık gözünün bir tanesi kısmen belli olmaktadır. Keskin kenarlı bir çapadır (Res. 6).

Üç gözlü taş çapa :

Env. No.	: 6614
Taşın cinsi	: Metamorfik kayac
Ağırlık	: 24.5 kg.
Yükseklik	: 9 cm.
Tepe genişliği	: 13 cm.
Taban genişliği	: 27 cm.
En geniş yeri	: 31 cm.
Kalınlık	: 9 cm.
Gözler	: 6 cm.

Gri renkli bir taştır. Yuvarlak kenarlı, ikiz kenar üçgen görünümündedir. Çapa gözleri düzensizlik göstermektedir (Res. 7).

Üç gözlü taş çapa :

Env. No.	:
Taşın cinsi	: Metamorfik kayac
Ağırlık	: 36 kg.
Yükseklik	: 56 cm.
Tepe genişliği	: 11 cm.
Taban genişliği	: 40 cm.
Kalınlık	: 6 cm.
Halat gözü çapı	: 6 cm.
Sağ kazık gözü çapı	: 6 cm.
Sol kazık gözü çapı	: 5 cm.

Yeşil ve turuncu rengin hakim olduğu bir taştan yapılmıştır. Çapanın üstü yuvarlak, altı dikdörtgendir. Kenarlar aşınmıştır. Gözler iyi açılmıştır (Res. 8).

Üç gözlü taş çapa :

Env. No.	:
Taşın cinsi	: Metamorfik kayac
Ağırlık	: 8 kg.
Yükseklik	: 31 cm.
Tepe genişliği	: 17 cm.
Taban genişliği	: 25 cm.
Kalınlık	: 5 cm.
Halat gözü çapı	: 7.5 cm.
Kazık gözü çapı	: 7 cm.

Beyaza kaçan, grimsi renkli bir taştan yapılmıştır. Bu taş çok dayanıksızdır. Çapanın bir yüzü düz, diğer yüzü hafif kubbesidir. Çapanın küçüklüğüne karşın, gözler çok büyük işlenmiştir (Res. 9).

Yukarıda kataloğu çıkarılan üç gözlü taş çapaların biri dışında, hiç birinin üzerinde tanıtıcı bir işaret olması yüzünden kesin bir tarihlendirme yapılabilmektedir. Yalnız bu taş çapaları M.Ö. I. bin - M.S. I. bin arası diye kabaca tarihlendirmek mümkündür.

Taş çıpo :

Env. No.	: 149
Taşın cinsi	: Kuvarsit
Ağırlık	: 29 kg.
Uzunluk	: 95 cm.
Kalınlık	: 10 cm.
Uç genişliği	: 8 cm.
Beden yeri uzunluğu	: 8 cm.
Beden yeri kalınlığı	: 7.5 cm.

Çok sert ve darbeye dayanıklı bir taştan yapılmıştır. Alt kısmı düz, üstü hafif yivlidir. Keskin kenarlıdır. Ortada bedenin oturacağı dikdörtgen bir bağlantı yeri vardır. Çıpo uçları hafif bir eğim yapmaktadır (Res. 10).

Bu tür taş çıporlar, birinci bin boyunca kullanılmıştır (Şek. 12).

KURŞUN ÇAPALAR :

Kurşun çıpo :

Env. No.	: 3330
Ağırlık	: 604 kg.
Uzunluk	: 190 cm.
En geniş yeri	: 29 cm.
En dar yeri	: 16. cm.
Beden deliği genişliği	: 31 cm.

Bodrum müzesinin en ağır çıposudur. Ortada bedenin gireceği dikdörtgen şeklinde bir delik bulunmaktadır. Beden deliğinin içinde de bedenin

oynamaması için bir toka vardır. Çıpo kolları, uçlara doğru daralmakta ve incelmektedir. Çıponun çapa tarafı düz, anele tarafı hafif eğimlidir. Çıpo üzerinde hiç bir işaret yoktur. Beden ve kollarla birlikte, ağırlığının bir tonu geçeceği tahmin edilebilir. Muhtemelen bu çıpo M.Ö.I. - M.S. I. yüzyıla aittir (Res. 11).

Kurşun çapa kelepçesi :

Env. No.	: 130
Ağırlık	: 10.5 kg.
Uzunluk	: 54 cm.
Yükseklik	: 5 cm.
Genişlik	: 9 cm.

Üç dikdörtgen delikten meydana gelmiştir. Ortadaki delik çapa bedeni içindir. İki yan delik, kollara aittir. Delik bağlantı eğimlerinden çapa kol açıklığını anlamak mümkündür. Çapa kelepçesinin bir ucunda, kenet deliği vardır (Res. 12).

Kurşun çıpo parçası :

Env. No.	: 134
Ağırlık	: 55 kg.
Kol uzunluğu	: 67 cm.
Beden deliği genişliği	: 24 cm.
Beden deliği yüksekliği	: 12 cm.

Beden deliğinden itibaren mevcuttur. Diğer parça Envanter No. 133 olarak kaydedilmiştir. Beden deliği, içeri çöküktür (Res. 13).

Kurşun çıpo parçası :

Env. No.	: 133
Ağırlık	: 47 kg.
Uzunluk	: 68 cm.
Env. No. 134'ün diğer parçasıdır.	

Kurşun kol içinde ağaç görülmektedir. Bu da ağaç çıpo üzerine kurşun dövüldüğünü ispatlamaktadır (Res. 14). Bu çıpo çapa ustaları tarafından değil, geminin seferi sırasında tayfalar tarafından yapılmış olabilir.

Kurçun çıpo :

Env. No.	: 132
Uzunluk	: 87 cm.
Beden deliği genişliği	: 17 cm.
Çıpo kalınlığı	: 8.5 cm.

Ortada dikdörtgen bir beden deliği ve iki yanda uçlara doğru daralan kollarından oluşan çıpodur. Çıpo üzerinde herhangi bir işaret yoktur.

Kurçun kelepçe :

Env. No.	: 124
Uzunluk	: 43 cm.
Genişlik	: 9.5 cm. -

Üç dikdörtgen delikten meydana gelmiştir. 132 Env. No. lu çıpo ile uyum göstermektedir. Kurşun çıpo ve kelepçe, ağaç kollar ve beden yardımıyla yazar tarafından tamamlanmıştır. Ayrıca demirden kelepçe ve papuçlarda takılmıştır. Halen bakımsızlık nedeni ile parçalanmış halde bulunan bu kurşun çapanın kelepçesi de patlamış bulunmaktadır.

Oynar kurşun çıpo :

Env. No.	: 131
Ağırlık	: 28 kg.
Uzunluk	: 98 cm.
En geniş yeri	: 10 cm.
Uç genişliği	: 4 cm.

Uçları açık V şeklinde yassı bir parçadır. Bir yüzünde iki cm. yüksekliğinde siğil vardır. Siğilin karşısında, bedeni tutan kama yuvası bulunmaktadır (Res. 15), (Şek. 13).

Admiralti demiri :

Env. No.	:
Beden uzunluğu	: 125 cm.
Kol açıklığı	: 72 cm.

Uzun silindirik bedentli, bedene dikey kollu, T şeklinde bir çapadır. Beden ucunda büyük bir anelesi bulunmaktadır. Oksitlenme yüzünden, demir özü yer yer yok olmuştur. Bu çapa Bodrum müzesinin en eski demir çapasıdır (Res. 16).

Muhtemelen Roma Cumhuriyet devrine tarihlendirilebilecek olan bu çapanın çıposunun ağaç olduğu söylenebilir.

İğrıp demiri :

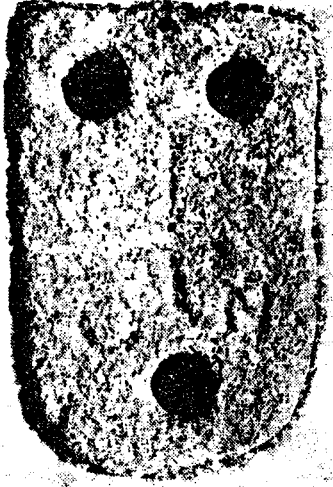
Env. No.	:
Beden uzunluğu	: 136 cm.
Kol açıklığı	: 47 cm.

Dört kollu bir demirdir. Beden dikdörtgen kesitlidir. Kollar bir çemberle, bedene bağlanmıştır. Kollar üzerinde tırnaklar vardır. Bedenin bir ucunda, bedenden ayrı olmayan anelesi mevcuttur. Kati bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Tırnakların durumu ve beden uzunluğundan ötürü XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir (Res. 17).

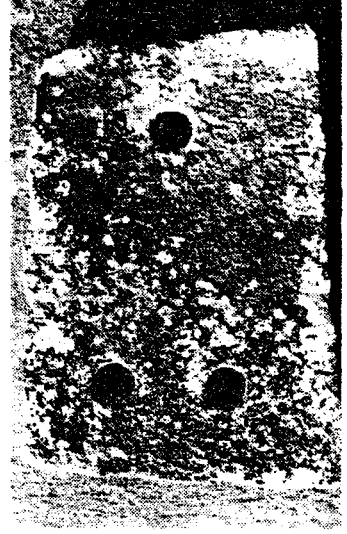
Göz demiri :

Env. No.	:
Beden uzunluğu	: 257 cm.
Kol uzunluğu	: 153 cm.
Çıpo uzunluğu	: 268 cm.

Yekpare bir çapadır. Bedenin bir ucunda anele ve oynar çıpo gözü bulunmaktadır. Kol uçları tırnaklıdır. Beden ortasında iki askı mapası bulunmaktadır. Halen kullanılmakta olan bu tür göz demirleri, yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır (Res. 18).



Resim : 1



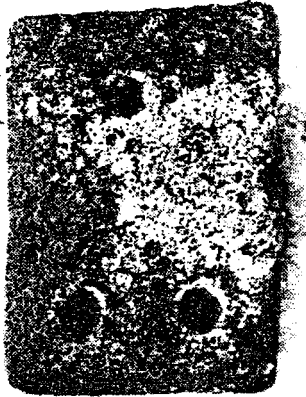
Resim : 2



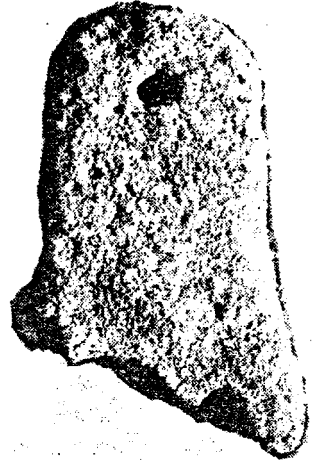
Resim : 3



Resim : 4



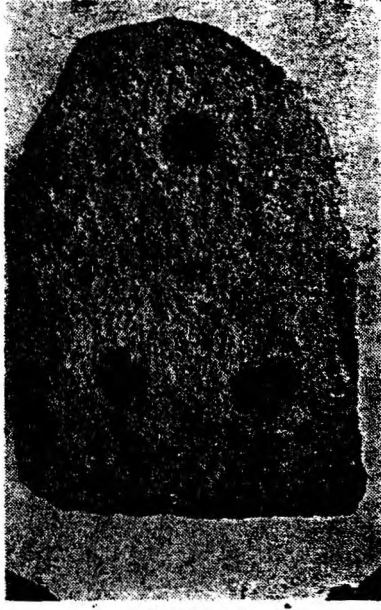
Resim : 5



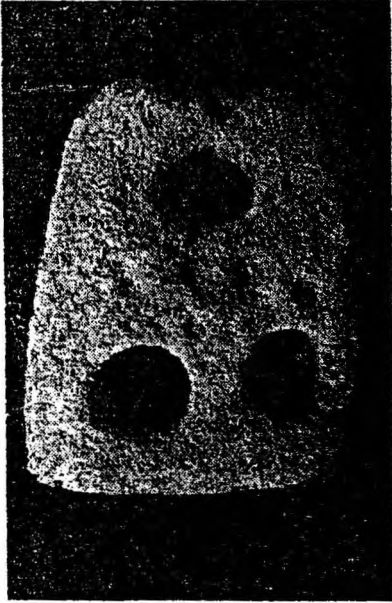
Resim : 6



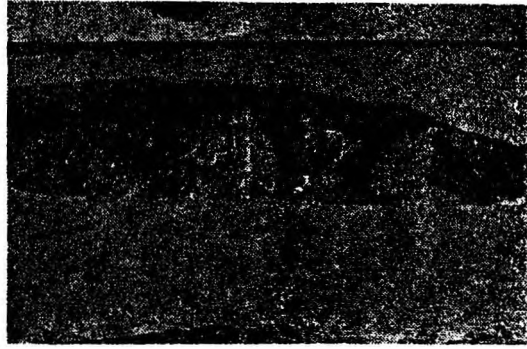
Resim : 7



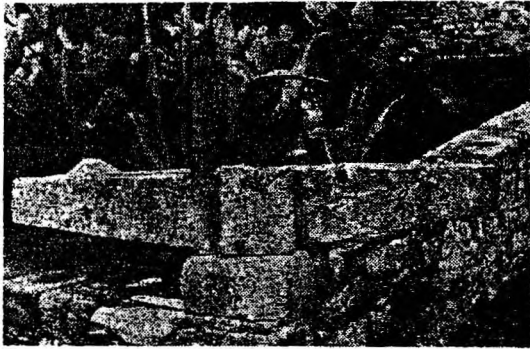
Resim : 8



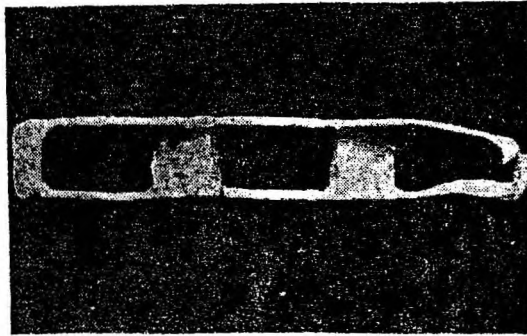
Resim : 9



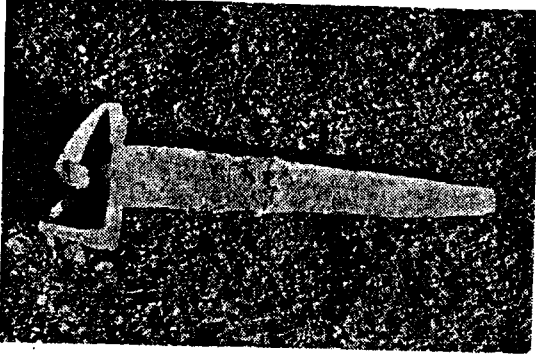
Resim : 10



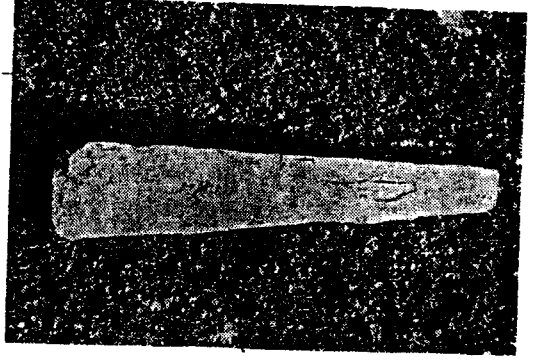
Resim : 11



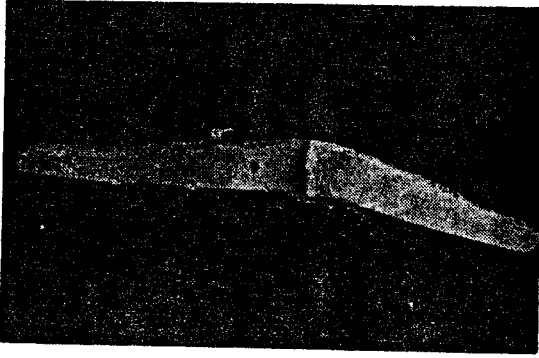
Resim : 12



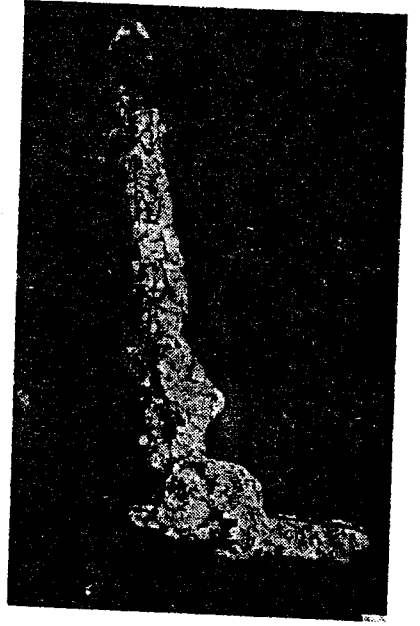
Resim : 13



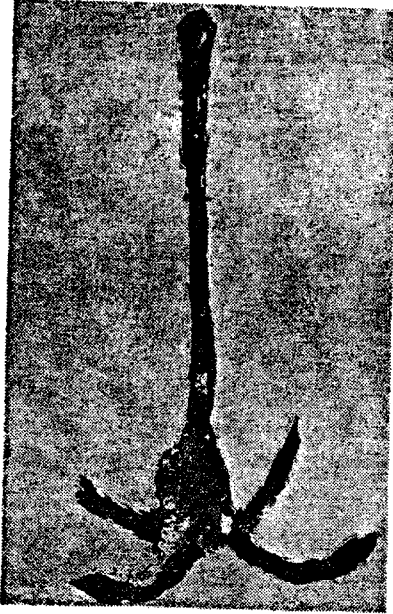
Resim : 14



Resim : 15



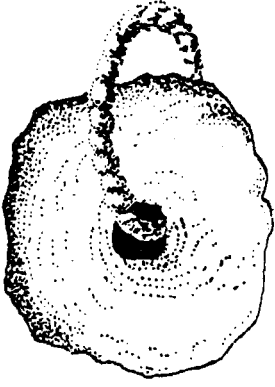
Resim : 16



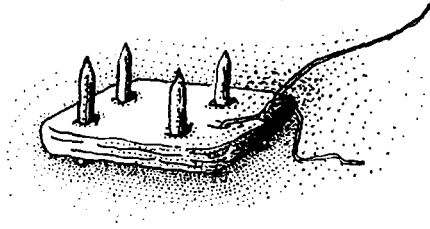
Resim : 17



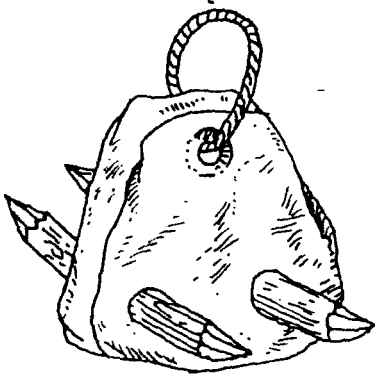
Resim : 18



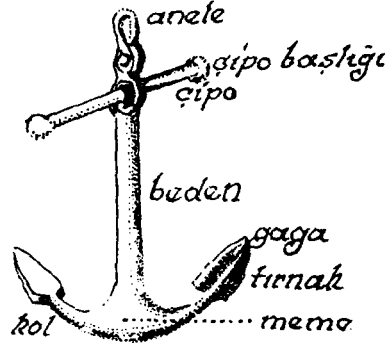
Şekil : 1



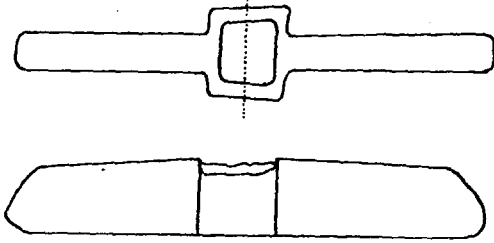
Şekil : 2



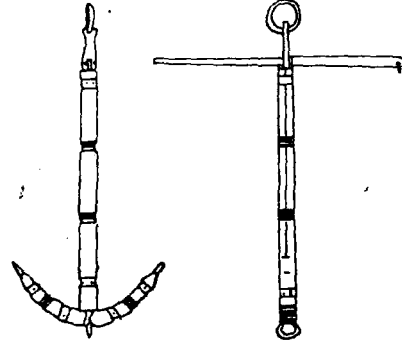
Şekil : 3



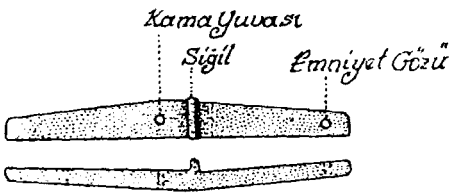
Şekil : 4



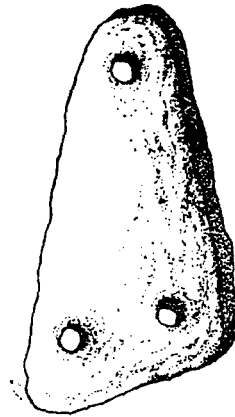
Şekil : 5



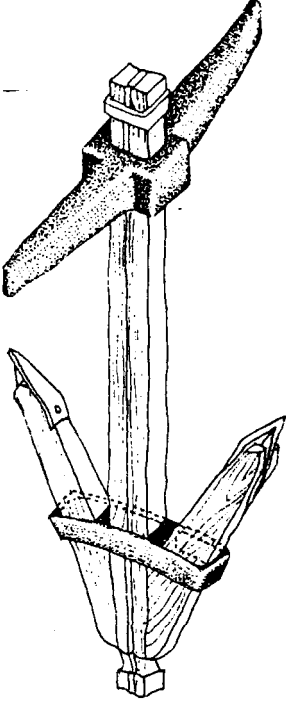
Şekil : 7



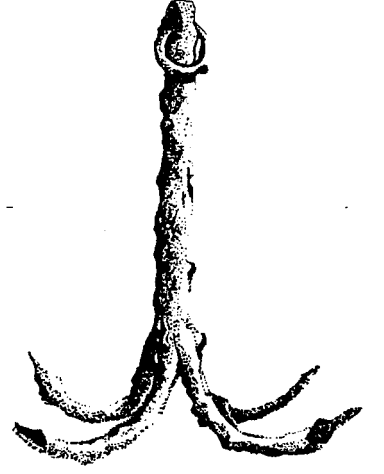
Şekli : 8



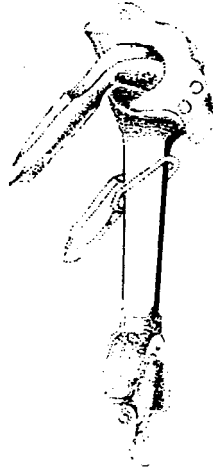
Şekil : 11



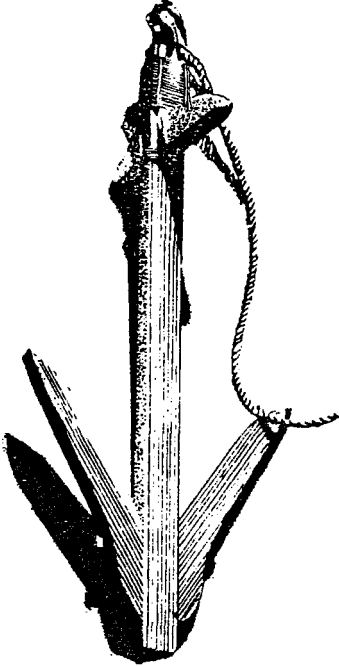
Şekil : 6



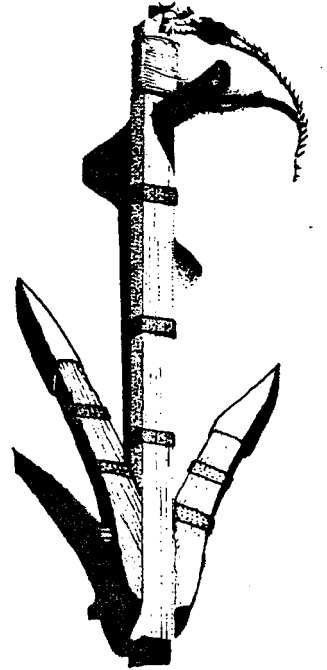
Şekil : 9



Şekil : 10



Şekil : 12



Şekil : 13

LIMYRA : BERICHT ÜBER DIE ABSCHLUSSKAMPAGNE 1974

JÜRGEN BORCHHARDT
UND MITARBEITER

Mit Unterstützung der Theodor Wiegand Gesellschaft und des Deutschen Archäologischen Institutes konnte die Limyra-Grabung zum Abschluss gebracht werden.

An der Kampagne, die vom 7. August bis zum 13. November 1974 dauerte, nahmen teil: Frau Dr. E. Specht und Frau Dr. M. Grünwald als Archäologinnen, die Herren cand. arch. J. Ganzert, Dipl. Ing. G. Mader, Dipl. Ing. K. Schulz und Dr. Dipl. Ing. W. Wuster als Architekten, die Herren Dipl. Ing. P. Knoblauch und K. Siefert als Ingenieure für die Tiefgrabung am Kenotaph, Herr Prof. Dr. G. Neumann als Lykologe, Herr Dr. M. Wörrle als Epigraphiker, Herr Dr. U. Peschlow als Byzantinist und Herr W. Schiele als Photograph.

Dem Regierungsvertreter, Herrn Salih Kütük, dem Leiter des Museums in Fethiye, gilt unser Dank für eine gute Zusammenarbeit.

Als Grabungleiter möchte ich an dieser Stelle allen Mitarbeitern meinen herzlichen Dank aussprechen. Die letzte Kampagne stand unter dem Zwang, alle begonnenen Projekte abzuschliessen. Für Kolloquien zur Lesung der Trilingue vom Letcon und zur Geschichte Lykiens in byzantinischer Zeit danke ich Herrn G. Neumann und Herrn U. Peschlow.

LYKISCHE STUDIEN:

1. Heroon des lykischen Königs Perikles:

Ausgangspunkt der Grabung in Limyra war 1969 die Freilegung des Heroons unterhalb der Burg von Limyra (Abb. 1, 2)¹. Die Publikation der Bauskulptur erfolgt noch in diesem Jahr als Band 32 der Istanbuler Forschungen. Ein Band zur Architektur und Rekonstruktion des Heroons sowie ein Band zur der Keramik und den Kleinfunden befinden sich in Vorbereitung.

Unserem Vorarbeiter, Herrn Hasan Topalşahin gelang im Winter 1973/74 ein wichtiger Neufund: Ein grosser Kalksteinblock war bei dem Erdbeben, dem das Heroon zum Opfer fiel, den Burgberg hinabgestürzt und blieb dort in einer Schlucht nordöstlich vom Theater liegen (Abb. 8). Die erhaltenen Köpfe von Petasosträgern zu Fuss sowie Pferden und ihre Bewegungsrichtung bestimmen die Zugehörigkeit zum Mittelblock des Ostfrieses. Die stärker vom Malesischen her beeinflusste Konzeption des Ostfrieses wird hier durch die zwanglose, lockere Unterhaltung der Begleitung des Herrschers bestätigt. Leider konnte dieser Neufund nicht mehr in die Publikation der Bauskulptur aufgenommen werden. Eine detaillierte photographische und zeichnerische Dokumentation wird als Anhang zum Architekturband erscheinen.

¹ TAD. XVIII 1970, 65 - 86 Abb. 1 - 17; TAD. XX 1973, 37 - 62 Abb. 1 - 28; TAD. XXI 1974, 5 - 12 Abb. 1 - 10; TAD. XXII 39 - 53 Abb. 1 - 32; AA. 1970. 353 - 390 Abb. 1 - 47.

2. Neufund der Grabanlage eines karischen Festungskommandanten auf der Burg von Limyra :

Hinweise auf eine vor ca. 20 Jahren zerschlagene reliefierte Stele (Abb. 7) zwischen Heroon und Südbastion der Oberburg führten zur Aufdeckung einer Anlage, deren Einzelelemente einen nicht lykischen Charakter erweisen.

Zu erkennen ist die Krepis eines Tumulus - Grabes von ca. 5.50 m. Durchmesser. Die einzelnen Blöcke sind roh behauen, die Aussenflächen sind weder gespitzt noch geglättet. Das Material besteht aus dem harten anstehenden mesozoischen Kalkstein.

Die vorwiegend rechteckig zugeschlagenen Blöcke weisen Breiten bis zu 70 cm. und Längen bis zu 100 cm. auf. In situ befindet sich nur noch eine Steinlage in Trockenmauerwerk. Zahlreiche Blöcke von vergleichbaren Ausmassen liegen jedoch wenige Meter südlich des Steinkreises. Westlich der Steinsetzung ist eine ca. 100 cm. breite und 178 cm. in nord - südlich Richtung verlaufende plane Abarbeitung zu beobachten. Zur Begrenzung dieser Terrasse im Süden diente ein bossierter 115 cm. langer und 36 cm. breiter Kalksteinblock von 32 cm. Höhe.

Auf dieser Terrasse scheinen folgende Objekte gestanden zu haben, die sich aus unzähligen Fragmenten zusammensetzen liessen.

a. eine roh behauene Rundbasis von 41 cm. Dm am Oberlager; nach unten zu sich verbreiternd; Unterlager nicht erhalten; geschätzter Dm ca. 50 cm., erhaltene Höhe 60.5 cm.

b. eine Altarplatte von rechteckigem Zuschnitt (45x73 cm.) und 22.7 cm. Höhe; in die Mitte der Platte ist eine quadratische Vertiefung eingelassen von ca. 24 cm. Seitenlänge zu einer Tiefe von 11 cm. Diese Einlas-

sung mit ihrem schräg in die Tiefe sich erweiternden Volumen erinnert an die sog. Feueraltäre auf der Oberburg², die vermutlich iranische Opfersitten belegen.

Obwohl keinerlei Anzeichen einer Verdübelung vorliegen, könnte die Altarplatte auf der Rundbasis gelegen haben und als Opferaltar auf der Terrasse vor dem Tumulusgrab gestanden haben.

c. Reste einer rechteckigen Stele (Abb. 7), wenige Meter unterhalb der Grabanlage gefunden; die Gesamthöhe beträgt 1.20 m. Der Stelenschaft von 81 cm. Höhe und 68 cm. Breite erhebt sich über einem 10 cm. hohen Sockel und einer 9 cm. hohen Profilleiste und wird oben abgeschlossen von einem ionischen und lesbischen Kyma von jeweils 5 cm. Höhe unter einer Deckplatte von 10 cm. Höhe. Die Masse der Deckplatte betragen 77.3 cm. zu 48.6 cm. Eine Vertiefung oder Einarbeitung fehlt.

Alle vier Seiten der Stele zierte eine Doppelaxt. Schriftzeichen liessen sich nicht entdecken. Ob diese Stele lediglich als Grabstein oder als Herrschaftssymbol zu deuten ist oder als Opferaltar ist schwer zu bestimmen. Mit Sicherheit lässt sich aus dem Befund schliessen, dass sämtliche Objekte in Beziehung zu dem Rundbau gestanden haben, dh. auf der Terrasse aufgestellt waren. Denkbar wäre auch eine Aufstellung der Doppelaxtstelen auf der Spitze des Tumulus.

Tumulusgräber sind im altlykischen Kulturraum der Küste und der Flusstäler unbekannt. Der schlechte Erhaltungszustand erlaubt auch keine Vergleiche zu den Tumuli der Milyas³ oder zu den Tumulus - Typen Kariens⁴. Die Da-

² TAD. XX 1973, 46 Abb. 12.

³ M. Mellinik, AJA. 77, 1973, 296 ff.

⁴ W. Radt, Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos (1970) bes. 233 ff.

tierung der Anlage in spätclassische Zeit geht von der Reliefstele aus. Historische Überlegungen erlauben eine nähere Bestimmung. Das Symbol der Doppelaxt weist nach Karien. Durch den Fund der Trilingue vom Letoon⁵ aus dem Jahre 358 v. Chr. darf eine lang umstrittene, historische Frage als geklärt gelten. Nach dem Satrapenaufstand wurde Lykien der karischen Satrapie einverleibt, denn Pixodaras wird unmissverständlich als satrap von Lykien in der griechischen und lykischen Fassung und als Satrap von Karien und Lykien in der aramäischen Fassung bezeichnet.

Reichten die bisher bekannten Quellen nicht aus, um zu entscheiden, ob auch Ostlykien unter karische Herrschaft kam, so darf nach diesem Neufund von Limyra, den ich als Grabmal eines karischen Festungskommandanten deuten möchte, diese Frage als geklärt gelten. Vermutlich blieb Lykien unter karischer Herrschaft bis zur Eroberung durch Alexander den Grossen. Das grosse Gewicht der Reliefstele verhinderte eine Verbringung dieses für die Geschichte Limyras wertvollen Monumentes in das Depot auf dem Heron.

3. Eine hellenistische Erweiterung der Befestigungsanlagen der Burg von Limyra.

Eine Geländebegehung der Ausläufer des Tocak D. westlich des Burgberges führte zu einem vertieften Verständnis der Verteidigungsanlagen von Limyra⁶. Von dort hat man einen freien Blick auf die Ebene von Finike und über die Burg von Limyra auf Kap Gelidonya und die gelidonischen Inseln (Abb. 2). Der steilgratige Ausläufer

oberhalb der Nekropole II wurde mit einer Mauer gesichert. Auf dem höchsten Punkt befinden sich die unteren Lagen eines 8 x 13 m. messenden Gebäudes. Die Bearbeitung der Aussenflächen im sog. Reissverschlussystem lassen auf eine Anlage hellenistischer Zeit schliessen. Im Rahmen dieser Befestigung wird auch der Mauerzug westlich des S/W-Turmes der Unterburg verständlich.

4. Das Hafentort von Finike :

Die ältesten Mauerzüge des Forts oberhalb des Hafens entsprechen in ihrer Technik den sog. hellenistischen Erweiterungen der Burg von Limyra. Eine Aufmessung dieses Hafentorts führte W. Wurster durch. Westlich des Forts stehen jene beiden Sarkophage (Abb. 1) römischer Zeit, von denen man einen grossartigen Weitblick über den Hafen und die Ebene auf Limyra hat. Durch ihre Inschriften konnte Limyra von den englischen Forschungsreisenden T. A. B. Spratt und E. Forbes 1842 identifiziert werden.

5. Die Grabung auf den Felsterrassen :

Unter Leitung von Frau E. Specht wurde die Untersuchung der fünf Terrassen abgeschlossen (Abb. 3). Die Bauaufnahme übernahm Herr G. Mader (Abb. 4). Der Befund lässt auf ein Wohngebiet schliessen, in das kleinere Heiligtümer eingeschlossen waren. Felsnische und Felstreppe sowie ein verputzter Altar bestimmen Terrassev (Abb. 4-6) als Heiligtum. In den Felsen geschlagene Wasserkanäle sorgten für eine schnelle Entwässerung bei grossen Regenfällen.

Hier gewinnen wir in Kleinasien zum ersten Mal einen Einblick in das Wohngebiet einer nichtgriechischen, autochthonen Bevölkerung in spätclassischer - hellenistischer Zeit.

6. Die Nekropolen von Limyra :

a. Herr K. Schulz beendete seine

⁵ H. Metzger, E. Laroche, M.A. Dupont - Sommer, Académie des Inscriptions & Belles Lettres (1974) 82 ff.

⁶ Vgl. den Vorbericht von W. Wurster, AA. 1974, 259 ff.

Erfassung sämtlicher Gräber von Limyra in einem Matrixsystem. Die Nekropolen I-V enthalten somit ca. 500 Grabanlagen. In Zusammenarbeit mit G. Neumann konnten auch die bekannten lykischen Inschriften. (TL, 98-148) und neugefundene Inschriften in der Matrix verzeichnet werden. Durch die reliefierten Gräber und einige Grabinschriften wird die überwiegende Masse aller Gräber in das 4. Jh. v. Chr. datiert. Die Masse der lykischen Gräber stellt den stärksten Beweis für die These, dass Limyra in der ersten Hälfte des 4. Jh. Residenz des lykischen Königs wurde.

b. Herr G. Mader beendete die Bauaufnahme des Sidarios - Grabmales.

c. Herr G. Neumann plant eine Vorlage sämtlicher lykischen Inschriften, die in den TAM I nicht erfasst sind. Auch die Inschriftträger sollen photographisch und zeichnerisch dokumentiert werden.

7. Fragmente eines reliefierten Monumentes :

Während einer gemeinsamen Geländebegehung aller Grabungsteilnehmer stiess W. Wurster auf einen Kalksteinblock, der, als Spolie wiederverwendet südlich der Südmauer der Oststadt von Limyra lag.

Gegen Ende der Grabung liess ich den Block ins Theaterdepot verbringen. Am Fundort fand sich ein zweiter Block. Im Theater gelang die Rekonstruktion (Abb. 9, 10.) : Beide Blöcke gehörten aufgrund ihrer Dübel und Klammerlöcher zu einem massiven Pfeiler oder stelenartigen Monument. Die bekronenden Profilleisten, Astragal und ionisches Kyma, sind nicht vom Steinmetzen ausgearbeitet. Daraus können wir auf eine Bemalung schliessen. Das Oberlager ist nicht horizontal abgearbeitet, sondern weist einen mir sonst nicht bekannten, walmdachartigen Ab-

schluss auf, der auch eine Bestimmung als Hyposorion - Eckblock einer freistehenden Grabanlage ermöglicht. Den Reliefs kommt trotz ihres fragmentarischen Erhaltungszustandes eine besondere Bedeutung zu. Auf der einen Seite erstreckt sich über zwei Blöcke die Darstellung einer Burg (Abb. 10). Burgdarstellungen in Linearperspektive kennen wir bislang vom Nereidenmonument von Xanthos, vom Heroon von Trysa, von einem Sarkophag von Telmessos sowie von einem Monument von Tlos und einem Felsgrab von Pinara.

Die andere Seite zeigt, stark zerstört, einen voll gerüsteten Krieger in Ausfallstellung nach links (Abb. 9). Zu erkennen sind Helmbusch, Mantel, Schuppenpanzer und Schwertgurt. Aus den Massen der Blöcke (Höhe des unteren : 57 cm; Höhe des oberen : 68 cm) können wir die Grösse des Kriegers mit ca. 170 cm. berechnen. Lebensgrosse Darstellungen in der lykischen Reliefkunst sind selten.⁷

Um ein Pfeilergrab scheint es sich nicht zu handeln, denn bei den reliefierten Pfeilergräbern ist stets nur die Zone der Kammer aussen mit Relief geschmückt. Die Profilierung erinnert an die Südseite des Heroons von Trysa. Die beiden Blöcke von Limyra könnten theoretisch die Ecke einer Temenosmauer darstellen.

Ergänzen wir das Monument zu einem quadratischen oder rechteckigen massiven Pfeiler, so können wir es uns entweder im sepulkralen Bereich als Stele oder als Siegesmal vorstellen.

8. Restaurierung des Izaza - Monumentes von Tlos im Museum von

⁷ Vgl. z.B. Borchhardt u.a., Myra (1975) 114 ff. Taf. 64, Bellage 9; Die Tänzer von den Torpfosten des Heroons von Trysa sind mit 158 cm ohne Kopfaufsatz lediglich fast lebensgross: F. Eichler, Die Reliefs des Heroon von Gjölbaschl-Trysa (1950) 49 Taf. 1.

Fethiye :

Im Jahre 1966 kamen Fragmente des Izraza - Monumentes⁸ von Tlos in das Museum von Fethiye. 1968 konnte ich im Museum eine erste provisorische Zusammenfügung vornehmen. Auf Wunsch und mit Hilfe des Museumsleiters, Herrn Salih Kütük, konnten die Fragmente am Ende der Limyra - Grabung im Museum mit Akemie restauriert werden. (Abb. 11). Eine detaillierte Vorlage aller 4 Reliefseiten hoffe ich in einem corpus der lykischen Reliefs vorlegen zu können. Dort erfolgt auch eine Begründung für die Verbindung des reliefierten Aufsatzes (TL. 24) mit dem Inschriftenblock (TL. 26) von Tlos zu einem Monument.

RÖMISCHE STUDIEN :

1. Kenotaph für Gaius Caesar (Abb. 12, 13) :

Dank der erfolgreichen Tiefgrabung an der Südseite des Kenotaphsockels durch die Herren P. Knoblauch und K. Siefert konnte das Hauptziel der abschliessenden Grabung⁹ erreicht werden : Die genaue Ermittlung des Fundamentes und der Füllschichten zwischen Fundament und der ersten byzantinischen Bauphase (Abb. 16). Durch die Grabungseinstellung während der Zypernkrise bedingt, konnte ein weiteres Ziel nicht erreicht werden : Ein grosser Suchschnitt nach Norden oder Erkundung, ob das Kenotaph inmitten eines von Mauern oder Portiken abgeschirmten Innenhofes lag. 1973 setzte sich bei mir die Überzeugung durch, dass ein solcher Prachtbau des Kaiserkultes nicht mitten auf einem

Platz innerhalb der lykischen Stadt Limyra errichtet worden sein könne. Man darf davon ausgehen, dass zwischen der Stadt Limyra und dem Lykiarchen, bzw. dem Lykischen Bund, und Rom Einverständnis über den Bauplan und den Bauplatz erzielt wurde, und der Bau selbst inmitten eines von Portiken gesäumten Innenhofes errichtet wurde, der durch Tore in der Nord- und Ostseite mit der Stadt verbunden war.

Die Tiefgrabung ergab, dass sowohl in römischer als in byzantinischer Zeit der Baugrund durch eine künstliche Aufschüttung von Geröll, Flusskieseln und Sand, vermischt mit Kulturschutt, erhöht werden musste, um die Küstensenkung auszugleichen. Die nahezu homogene Auffüllschicht von ca. 3.80 m. Höhe über der Aufschüttung, die das Kenotaph trägt (Abb. 17), bezeugt, dass hier eine einmalige Auffüllung vorliegt¹⁰. Das kann nur heissen, dass rund um den Kenotaphbezirk im Abstand von einigen Generationen das Bodenniveau infolge der langsamen Absenkung und des steigenden Grundwasserspiegels aufgefüllt werden musste. Der vermutete Temenosbezirk aber durfte in römischer Zeit nicht bebaut bzw. überbaut werden, da er ja als Ort des Kaiserkultes unantastbar war. Erst nach der Vollendung der Christianisierung des römischen Reiches unter Theodosius I (379 - 395 n. Chr.)¹¹ bot sich die Möglichkeit, in die alten heidnischen Kulte einzudringen. So mag sich die erstaunliche Höhe der homogenen Auf-

⁸ Benndorf Niemann, *Reisen im Südwestlichen Kleinasien I* (1884) 144 Abb. 85, 86.

⁹ Zu den von 1971 - 1973 durchgeführten Untersuchungen vgl. TAD. XX, 1973, 46 ff. Abb. 15 - 28; TAD. XXI, 1974, 5 ff. Abb. 1 - 8; TAD. XXII, 1975, 39 ff., Abb. 1 - 16, 32; Jdl. 89, 1974, 217 ff. Abb. 1 - 29.

¹⁰ Ein von uns erwartetes Auflager für die Fundamentschicht aus grossen Kalksteinblöcken, wurde nicht festgestellt. Den Baumeistern scheint bewusst gewesen zu sein, dass in einem Erdbebengebiet wie Lykien eine solche Fundamentierung eher nachteilig gewesen wäre.

¹¹ Vgl. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen States* (1963) 28 ff. (Hinweis H.G. Severin).

schüttung innerhalb des Temenos als bewusster Akt einer Auffassung und Neugestaltung eines jetzt als heidnisch empfundenen Kultplatzes erklären. nach der Aufschüttung des neuen Baugrundes wurde um den Sockel achsensymmetrisch eine Lage grosser Ringsteine verlegt (Abb. 15, 18), bei denen es sich möglicherweise um Spolien handelt. Zwischen Sockel und Ringsteinen wurden nun Entwässerungskanäle angelegt, und darüber erfolgte dann die Verlegung eines Plattenbodens (Abb. 14, 17). In dieser ersten byzantinischen Bauphase scheint der Bau in Teilen Bestand gehabt zu haben; auf den Ringsteinen wurde offensichtlich eine Art Umzäunung errichtet (Abb. 18).

a. Die Untersuchungen im Grundwasserbereich am Kenotaph von Limyra (Paul Knoblauch) :

Um die Sockelhöhe des Kenotaph festzustellen, waren in den vorhergehenden Kampagnen schon einige Versuche unternommen worden, welche jedoch am überaus starken Andrang sehr kalten Grundwassers gescheitert waren.

Es soll hier kurz das verwendete Gerät vorgestellt werden, mit dessen Hilfe die Arbeiten mit Erfolg durchgeführt wurden. Das Gerät musste folgende Bedingungen erfüllen :

1. Die Schrapperschaufel durfte im Arbeitsgang nur so stark und schnell gezogen werden, dass im Aushubraum befindliche Skulptur - und Architektur - Reste nicht unnötig beschädigt wurden.

2. Es musste die Möglichkeit bestehen, die Schrapperschaufel durch Personen führen zu lassen, welche ausserhalb des Wassers standen.

3. Die Schrapperschaufel musste maschinell an ihren Ausgangspunkt zurückgezogen werden können (Rückholgang).

Diesen Bedingungen wurde durch eine präzise Auswahl des Motors und der Übersetzungsverhältnisse an den

Kraftübertragungen der Winden nahezu in idealer Weise Rechnung getragen. Dazu besitzt die Maschine einen sehr einfachen Bedienungsapparat (Abb. 19). Durch einfaches Loslassen aller Hebel werden alle Winden vom Motor abgekuppelt, so dass alle Bewegungen der Schaufel sofort aufhören. Am Griff der Schrapperschaufel sind Halterungen angebracht, in welche eine Eisenstange eingesteckt werden kann, um die schaufel im Wasser zu führen, ohne dass die Bedienungsmannschaft (wie zu Beginn unserer Arbeiten s. Abb. 20) selber in das Wasser hinein muss. Am Ende des Arbeitsganges wird die Stange einfach aus der Halterung gezogen, um die Schaufel für die Entladung und den Rückholgang freizugeben.

Die Arbeiten mit diesem Gerät wurden durch Vermessungen ergänzt, welche die absolute Höhe des Wasserspiegels des östlich der antiken Stadt am Fusse des Burgberges liegenden Quellsees mit den Höhen des Kenotaph und des Meeres miteinander zu vergleichen gestatten (Abb. 17). Hieraus geht hervor, dass die Sohle des Kenotaph unter dem Niveau des Quellsees liegt. Das Kenotaph stand zum Zeitpunkt seiner Errichtung sicherlich nicht im Grundwasser. Dazu besteht bei der Art des vorgefundenen Baugrundes keine Veranlassung, vielmehr lag der Wasserspiegel des Quellsees damals mindestens um die hier vorhandene Differenz niedriger als heute. Dies ist zu einem guten Teil auf den eustatischen Meeresspiegelanstieg zurückzuführen¹². Dazu kommt jedoch

¹² Es ist hier kein Platz, um auf die verschiedenen Gründe für die relative Meeresspiegelschwankung einzugehen. Ausreichende Literaturangaben befinden sich in : Paul Knoblauch, Die Hafenanlagen und die anschliessenden Seemauern von Side (im Druck). Der eustatische Meeresspiegelanstieg wurde in Phaselis mit 1,3 m seit der Zeitwende an Hand der Baureste festgestellt. Der Abschlussbericht von Schäfer - Blackman - Knoblauch über die Ergebnisse der Forschungen in Phaselis ist in Vorbereitung

noch ein Betrag, welcher vom örtlichen isostatischen Absinken des Alluvialbeckens von Finike durch die Mehrbelastung durch das Auflandungsmaterial herrührt. Als Drittes kommt die Grundwassererhöhung im Alluvialbereich hinzu, die durch die Versumpfung des Gebietes verursacht wurde, welche in der Zeit um sich gegriffen hat, in der das Gebiet unbesiedelt und daher unkultiviert war¹³.

Nach Erbauung des Kenotaph wurde der umliegende Boden des Stadtbereiches durch das steigende Wasser unbrauchbar. Man erhöhte langsam den Boden mit vorhandenem Schutt, wobei zu Zeiten spärlicher Besiedlung das Kenotaph mit seinem Unterbau möglicherweise eine Zeit lang im offenen Wasser stand und eine Mure aus der Felschlucht westlich des Burgberges das Material für weitere Aufschüttung anlieferte.

b. Zur Bauaufnahme (Joachim Ganzert):

Zu Beginn dieser Kampagne wurde zunächst die Vermessung und Dokumentation der byzantinischen Baureste fortgeführt, die in mehreren Bauperioden den Kenotaphssockel und das Grabungsgebiet bedecken. Diese Arbeiten konnten abgeschlossen werden. Abb. 13 zeigt einen Überblick dieser Überbauungen.

Im Anschluss daran wurde die Tiefgrabung durchgeführt, die dem eigentlichen Ziel der Grabungskampagne diente. Durch sie sollte eine Klärung zweier wichtiger, bisher offener Fragen herbeigeführt werden: erstens die Feststellung der Höhe des Sockelbaues und damit des ursprünglichen, römischen Platzniveaus, zweitens die Nachprüfung, ob sich unter der byzantinischen Aufschüttungsschicht noch ein

erster Zerstörungshorizont mit römischen Architekturteilen befindet. Die Sondage wurde am Südwesteck des Baues in einer Länge von 2,50 m bis zu ihrer Unterkante freigelegt (Abb. 16). In der byzantinischen Aufschüttungsschicht fand sich jedoch keine Spur von weiteren römischen Architekturteilen.

Der Sockel besteht aus sieben Schichten über dem Fundament, seine Höhe beträgt 4,17 m. Die Steine der Fundamentschicht springen unterschiedlich weit vor, maximal 10 cm, haben eine Höhe von ca. 50 cm, und ihre Unterkanten haben verschiedene Tiefen. Abb. 14 zeigt den Zustand nach Beendigung der Grabung. Die freigelegten Flächen des Sockels wurden mit Hilfe zweier Tauchausrüstungen unter Wasser vermessen. Die oberste Schicht des Sockels und alle noch vorhandenen Schichten der Verkleidung des turmartigen Oberbaues wurden in Einzelgrundrissen und Ansichten unter Verwendung eines Theodoliten steingerecht vermessen und dokumentiert. Stereophotogrammetrische Aufnahmen der vier Kenotaphseiten wurden als Ergänzung der Bauaufnahme von W. Schiele durchgeführt.

Ein Profilblock von feinsten Bearbeitung, der von der Marmorarchitektur des Baues stammen dürfte, zählt zu den wichtigsten Fundstücken dieser Kampagne (Abb. 21). Die Bearbeitung des Steininventars ist abgeschlossen.

c. Zu den Funden (Jürgen Borchardt):

Die wenigen Fragmente der Bauornamentik und der Bauskulptur liegen folgende Rekonstruktion nahe:

Über der Fundamentschicht wurde der Sockel aus Kalksteinblöcken mit rustizierten Aussenflächen in sieben Logen errichtet. Die oberste Schicht weist an allen vier Seiten eine Einschnürung von 31,5 cm auf. Aus den Fragmenten von Friesfiguren lässt sich

¹³ Vgl. dazu G. Wiegand, TAD. XX (1973) 40 ff.; ders. in Borchardt u.a., Myra (1975) 429 ff.

eine Höhe des Reliefgrundes von ca. 180 cm. errechnen. Nehmen wir oben und unten das Relief rahmende Profile an, so dürfte dieser in Marmor ausgeführten Bauteil ca. 250 cm. Höhe gehabt haben¹⁴. Allein diese aussergewöhnliche Höhe des Frieses spricht für seine Anbringung in den unteren Abschnitten des Kenotaph.

Gut erhalten ist ein fast freiplastisch gearbeiteter Kopf mit einem Lorbeerkrantz im Haar. Wie die bisher gefundenen, so trägt auch dieser Kopf einen kurzen Trauerbart (Abb. 22).

Eine erneute Untersuchung des Marmorkopfes von Limyra (Abb. 23), der zu Beginn der Limyra - Grabung als Streufund ins Museum von Antalya gelangte, ergab die eindeutige Bestimmung als Reliefkopf des Kenotaph. Die eigenartige Kappe könnte auf ein priesterliches Amt hinweisen. Bei diesem Kopf scheint das kleinasiatisch - hellenistische Erbe besonders stark nachzuwirken.

Für den mittleren Bauabschnitt des Kenotaph oberhalb des Reliefsockels, dessen Aussenmantel wir uns gleichfalls aus Marmor vorstellen dürfen, errechnet sich durch die Annahme einer ca. 2 m. hohen Kammer im oberen Abschluss des erhaltenen Gusskernes eine Höhe von 7.50 - 8.00 m.

Der Neufund eines reichen Eckprofiles (Abb. 21) könnte zur Friesrahmung gehören, könnte aber auch das Fussprofil eines Eckkrisaliten des darüber folgenden Bauabschnittes sein. Teile eines Fascienarchitraves wären dem Gebälk zuzurechnen, wenn wir uns diesen Bauabschnitt als Blendarchitektur in Gestalt eines Quadrifrons vorstellen wie beim Memmiusbau in Ephesos oder beim Grabmal von St. Remy. Seine Archivolten tragenden Eckpfeiler könn-

ten mit Waffenreliefs verziert gewesen sein, denen die Fragmente einer Streitaxt (Abb. 24) und eines Köchers (Abb. 25) zuzurechnen wären. Die orientalischem anmutenden Details erinnern an den Bau des Augustusforum «aus Mitteln der Kriegsbeute»¹⁵ und an die in den Eingängen zum Augustusforum hängenden «Waffen aus allen Ländern, die von römischen Soldaten erbeutet worden waren»¹⁶. Beutewaffen aus dem Partherfeldzug des Gaius Caesar würden im Gesamtprogramm nicht überraschen.

Römischen Brauch entsprechend wäre oberhalb des Architraves die Bauinschrift angebracht gewesen: aus eingelassenen vergoldeten Bronzelettern. Zu dem Anfangsblock einer Inschrift mit erhaltenem Ober- und Unterlager (Abb. 26) wurde ein zweiter Block gefunden, dessen Buchstabe S nun eindeutig den lateinischen Charakter dieser Inschrift IAVAST beweist (Abb. 27). Da die Masse sowohl der Inschriftträger als auch der Buchstaben und der Schmuckprofile variieren, müssen diese beiden Blöcke zu verschiedenen Inschriften gehören, die an den 4 Seiten angebracht gewesen sein mögen. Mehrere Fragmente von Girlanden (Abb. 28, 29) sprechen für einen Girlanden - Fries, der oberhalb der Bauinschrift diesen Bauabschnitt bekrönt haben mag. Ein umlaufender Girlanden - Bukranien - Fries dient auch anderen römischen Sepulkralbauten als oberer Abschluss, wie z. B. dem Grabmal der Caecilia Metella an der Via Appia im Rom.

Aufschluss über den obersten Abschluss des Monumentes hat auch die Abschlusskampagne nicht erbracht.

Für die Endpublikation wird J. Ganzer die Architektur und Bauorna-

¹⁴ Vgl. dazu die Ansichtsskizze von G. Mader in Jdl. 89, 1974, 235 Abb. 25.

¹⁵ Augustus, res gestae 21.

¹⁶ Ovid, Fasti V 561/2.

mentik bearbeiten, U. Peschlow die byzantinischen Funde (Mosaiken, Chorschranken, Kapitelle) und M. Grünewald die Keramik und Kleinfunde der Kenotaphgrabung. Eine Vorlage der Fragmente der Bauskulptur wird durch J. Borchhardt erfolgen.

2. Zum römischen Theater :

Der Bau der Asphaltstrasse durch die Ruinen von Limyra (Abb. 30) erforderte die Sicherung der erhaltenen Mauern der scaenae frons des Theaters (Abb. 31, 42). G. Mader, der die Reinigungsarbeiten leitete, legte ein Steininventar an und führte eine Vermessung durch. Fragmente der Bauornamentik (Abb. 33) wurden im neuen Depot im östlichen Durchgang geborgen.

Durch ein Schreiben des lykischen Bundes an Antoninus Pius, dessen Wortlaut die Wände des Heroons für Opramoas in Rhodiapolis zierte, wissen wir, dass Opramoas der Stadt Limyra zum Wiederaufbau des Theaters nach dem Erdbeben von 141/2 n. Chr. 10000 Denare aus seinem Privatvermögen zur Verfügung stellte¹⁷. Ein sicherer terminus postquem für die Datierung ist somit gegeben. Die Bauornamentik spricht allerdings für ein wesentlich späteres Datum, in die Mitte des 3. Jh. n. Chr.

Vor dem westlichen Zugang wurde ein Parkplatz angelegt (Abb. 32).

3. Zum römischen Podiumstempel :

Schon bei der ersten Begehung der Unterstadt im Jahre 1967 konnte ich diesen Bau feststellen¹⁸. Er fiel weitgehend dem Bau des Kastells in byzantinischer Zeit zum Opfer. Erhalten ist

das Fundament östlich der über den Tempel verlaufenden Kastellmauer in Höhe von ca. 70 cm. Darüber folgt ein Profil von 36 cm. Höhe und 7 Schichten des Podiums bis zu einer Höhe von ca. 3.80 m. Östlich und westlich der Kastellmauer liegen Säulentrommeln mit 24 Kannelluren ionischer Ausführung.

In dem Bauschutt östlich der Mauer fand U. Peschlow das Fragment einer weiblichen Gewandstatue, ein Stück eines geknöpften Ärmelchitons. Ob der Tempel nord-südlich, wahrscheinlicher aber ostwestlich ausgerichtet war, liess sich nicht mit Sicherheit feststellen. Vermuten darf man jedoch, dass zwischen Tempel und Theater die antike Agora lag.

4. Zu den römischen Thermen :

Während der von allen Grabungsteilnehmern an den Wochenenden durchgeführten Geländebegehungen wurde die grosse Ruine in der Oberstadt westlich des byzantinischen Stadtores als Thermenanlage identifiziert. In den Ecken der drei grossen gewölbten Räume sind z. T. noch die tonernen Beheizungsrohre erhalten. Die Nordmauern wurden in byzantinischer Zeit in die Stadtmauer einbezogen. Diverse Einarbeitungen lassen auf die Ausstattung der Innenräume mit Inkrustationsplatten schliessen. Der Bau wurde in byzantinischer Zeit vielleicht einer anderen Bestimmung zugeführt.

5. Zu einem römischen Rundbau :

In der byzantinischen Ummauerung der Oststadt sind zahlreiche Bauglieder eines ca. 12 m. Dm messenden Rundbaues verbaut. Teile des Podiums, der Kassetendecke und des Architraves. Ein Architravblock wurde ins Theaterdepot gebracht.

6. Spolien und Streufunde :

Sämtliche Spolien in den byzantinischen Stadtmauern, Architekturteile,

¹⁷ Der Grundriss in D. de Bernardi - Ferrero, *Teatri Classici in Asia Minore II* (1969) 155 ff. kann jetzt berichtigt werden.

¹⁸ TAM. II (1930) Nr. 905 XIX C 6; *Reisen II* (1889) 114 XIX C 6.

¹⁹ Vgl. den Stadtplan in TAD. XXII (1975) 45 Abb. 1; Jdl. 89, 1974, 220 Abb. 2.

Bauornamentik, Inschriften wurden im Stadtplan eingetragen und photographisch dokumentiert. Eine Publikation ist in Vorbereitung.

4. Epigraphische Studien

Dr. Michael Wörrle von der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts war mit der Betreuung der Funde griechischer Inschriften beauftragt. Er hat an zwei Kampagnen (1969 und 1974) teilgenommen und sämtliche neuen Inschriften bearbeitet. Die Sammlung umfasst etwa 40 neue Dokumente (darunter eine lex sacra (Abb. 35), 7 Weih-, 2 Bau-, 11 Ehren-, 4 agonistische-, 7 Grabinschriften und einige nicht klassifizierbare Bruchstücke), freilich oft nur Fragmente, die demnächst in einer Publikation des Deutschen Archäologischen Instituts veröffentlicht werden sollen. Eine bedeutene Ehreninschrift aus der Zeit des Ptolemaios I (Abb. 36) verdient besondere Beachtung und soll vorweg in einer eigenen Monographie vorgestellt werden. Die ausführliche Fassung wird ebenfalls in einer Zeitschrift des Deutschen Archäologischen Instituts erscheinen, ein Resümee wird Herr Wörrle dem Türk Arkeoloji Dergisi anbieten. Soweit noch vorhanden, hat Herr Wörrle auch die schon früher veröffentlichten Inschriften studiert. Mitteilenswerte Neulesungen wird er dem Inschriftenkatalog anfügen.

5. Byzantinische Studien

A. Die Grabung in der Bischofskirche.

(Urs Peschlow)

Die 3. Grabungskampagne war zugleich die letzte. Die Untersuchungen wurden zusammen mit den übrigen Grabungen abgeschlossen. Das geschah vor allem deshalb, weil die technischen Schwierigkeiten keine vollständige Freilegung der Kirche erlaubt hätten.

Schwerpunkte der Grabung waren

1) die gesamte O-Partie des Mittelschiffs mit den Vierungspfeilern, dem Bema und der Apsis, 2) der nördliche Apsisnebenraum und 3) die W-Wand der Kirche sowie eine Sondage am benachbarten, als Bischofspalast angesprochenen Gebäude (Abb. 40).

1) Bei jedem der beiden kreuzförmigen Vierungspfeiler wurde ein weiteres Pfeilerkapitell gefunden. Damit erhöht sich die Zahl der von hier und von den Apsisstirnen stammenden Stücke auf sechs. An den Pfeilern haben sich die profilierten Sockelplatten noch grösstenteils erhalten. Das Bema ist von einem noch fast vollständig in situ liegenden Schrankensockel umschlossen, mehrere zugehörige Pfeiler der Brüstung kamen hier zutage. Sein Fussboden ist mit Kalkstein- und Marmorplatten ausgelegt (Abb. 37), der Sockel für den Altartisch aus verschiedenfarbigen Platten gemauert. Das Synthronon, dessen Stufen ehemals mit Kalksteinplatten verkleidet waren, erwies sich - anders als ursprünglich angenommen - als eine Anlage ohne Umgang, bei der der Raum zwischen Stufenmauerung und Apsiswand lediglich aufgefüllt, nicht ausgemauert war. Im Zentrum auf der obersten Stufe hat sich der Sockel einer Kathedra erhalten.

2) Schon im Vorjahr war bei einer Sondage im nördlichen Apsisnebenraum ein Mosaikfussboden festgestellt worden. Während der Freilegung wurden zahlreiche Teile der bauplastischen Ausstattung gefunden, die ursprünglich nicht von hier stammen können, darunter vier Kalksteinkapitelle einer kleineren Ordnung: zwei mit einer unteren Korbzone und zwei unterschiedliche Stücke mit Akanthusschmuck von ungewöhnlicher Form (Abb. 38). Der Fussboden erwies sich als fast unbeschädigt. Er ist mit Feldern, die geometrische Muster einschliessen, geschmückt (Abb. 39). In seinem nördlichen Teil befindet sich ein Feld mit einer auf die Tür in

der N-Wand ausgerichteten Inschrift, die einen Presbyter Kyprianos und einen Acholios nennt.

- 3) Die W - Wand der Kirche wurde nur soweit freigelegt, dass ihr Verlauf zu verfolgen war. Es wurde festgestellt, dass in ihrer Flucht an die N-Seite der Kirche ein 3m tiefer Raum angesetzt war. Während er mit ihrer Außenwand nicht im Verband steht, bindet sein Pendant auf der S-Seite mit der W - Wand der Kirche zusammen. Von den drei, in den Kirchenraum führenden Türen sind die mittlere und südliche später zugesetzt worden. Bei einer Sondage westlich der Kirche kam ein Sockel aus Kalksteinblöcken zutage, der parallel zur Kirchenwand läuft und im Süden nach Westen umknickt, vermutlich ein Stylobat für eine Säulenreihe.

B. Sondagen in der Palastanlage.

Die Ostseite der Palastanlage wurde gereinigt (Abb. 36). Ihre Mitte nimmt eine kleine Apsis mit Seitenkammern ein (Abb. 40); diese Räume sind aussen durch eine gerade Mauer abgeschlossen. Der von Osten an die NO-Ecke gelegte Schnitt ergab u.a., dass das Gebäude dort über dem erreichten Boden noch ca. 4 m aufrecht steht. Da dieser noch etwa 2 m über dem Bodenniveau der benachbarten Kirche liegt, kann sich darunter durchaus noch eine Substruktion befinden.

Die Limyra - Grabung begann 1969 und wurde nach sechs Kampagnen 1974 beendet. Vorberichte sind in den Türk Arkeoloji Dergisi, im American Journal of Archaeology, in den Anatolian Studies, im Archäologischen Anzeiger und im Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institutes erschienen. Geplant ist ein Führer durch die Ruinen von Limyra. Die Vorlage der Auswertung der einzelnen Grabungsobjekte ist in Vorbereitung.

Zur Sicherung der Funde sind drei Depots angelegt worden. Auf der Nord-

seite des Heroon wurde 1969 ein Depot aus Holz errichtet, indem sich zwei auf Betonsockeln restaurierte Karyatiden und vier Blöcke der Fries des Heroon befinden. Im Nebenraum liegen nach Fundlage geordnet Teile der Bauskulptur und Bauornamentik. Kisten enthalten Keramik und Kleinfunde.

In den seitlichen Zugängen des Theaters sind Depots eingerichtet worden für die Funde aus der Ost- und Weststadt. Im westlichen Depot (Abb. 32) befinden sich Fragmente der Architektur, Bauskulptur und Bauornamentik vom Kenotaph sowie die Funde der Terrassengrabung und Funde aus lykischen Gräbern. Ausserdem liegen dort die Funde aus der Grabung der Bischofskirche.

Das östliche Depot (Abb. 31) enthält keine Kleinfunde, sondern grössere Fragmente der Bauornamentik und der Bauskulptur aus lykischer, römischer und byzantinischer Zeit.

Wertvolle Objekte sind in jedem Jahr ins Museum von Antalya gebracht worden und sind z. T. dort ausgestellt.

Die Beendigung der Grabung liegt in der Einsicht begründet, dass der finanzielle Aufwand künftiger Kampagnen in der versumpften Unterstadt in keinem vertretbaren Verhältnis mehr zu den zu erwartenden wissenschaftlichen Resultaten stehen würde. Zweifellos brächte eine Fortführung der Kenotaph - Grabung weiterhin wertvolle, als Spolien wiederverwendete Bauteile dieses bedeutenden Bauwerkes der augusteischen Epoche zutage. Als Voraussetzung müsste dann aber die wissenschaftliche Zielsetzung in der Erforschung der byzantinischen Folgebauten um das Kenotaph herum liegen, dh. die Grabung müsste auch von einem Byzantinisten geleitet werden unter Mitarbeit eines klassischen Archäologen.

Die Ergebnisse der Terrassengrabung (Abb. 3 - 6) mögen bei der Erfor-

schung lykischer Wohnviertel in anderen lykischen Städten Bedeutung gewinnen. Für die Zentren der lykischen Siedlung in Limyra gelten jedenfalls die gleichen Grabungsbedingungen wie beim Kenotaph und bei der Bischofskirche. Sie liegen mit Sicherheit südlich des römischen Theaters, dh. im Bereich des Quellgebietes des Limyrus und des heutigen Grundwasserspiegels (Abb. 17.30).

Dank der Teamarbeit konnten jedoch durch die intensive Erforschung Dokumentation aller noch sichtbaren einzelner Objekte und die gründliche Bauten weite Bereiche der Geschichte dieser lykischen Stadt vom 4. Jh. v. Chr. bis in die byzantinische Zeit erschlossen werden.

Als Grabungsleiter danke ich allen deutschen und türkischen Ministerien, Institutionen und Instituten, die die erfolgreiche Durchführung der Grabung ermöglicht haben:

Der Generaldirektion der Antiken und Museen des Kultusministeriums der Türkischen Republik in Ankara, der Direktion des Museums in Antalya, den Behörden der Stadt Finike, der Zentraldirektion und der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Institutes, der Theodor Wiegand-Gesellschaft und der Deutschen Forschungsgemeinschaft.

Mein Dank gilt aber auch allen Freunden der Grabung, den Regierungsvertretern und denen, die aktiv mitgewirkt haben: den Arbeitern von Bergama und Yuvallarköy.

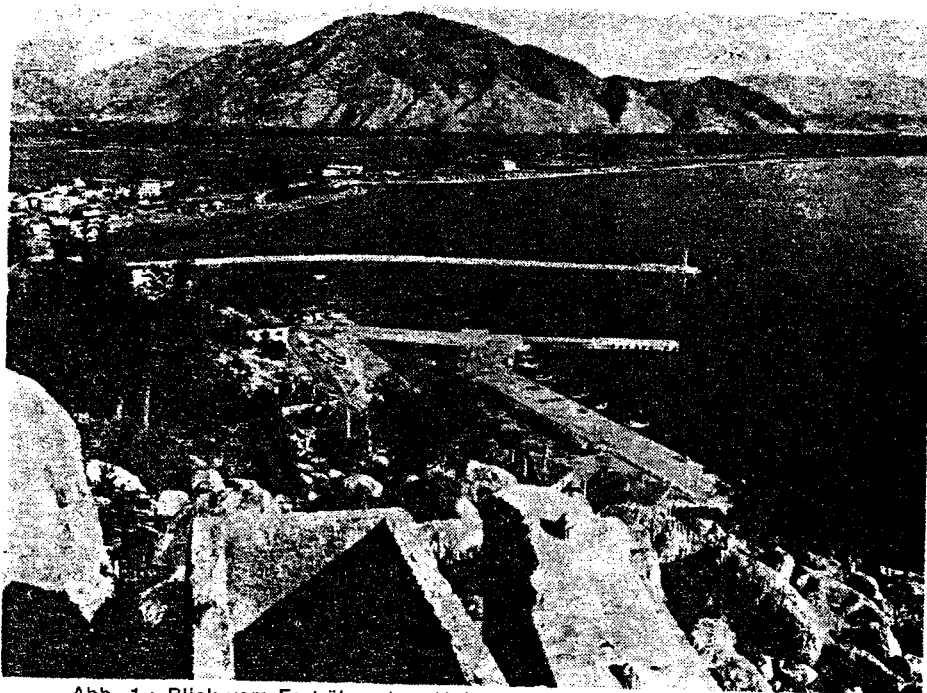


Abb. 1 : Blick vom Fort über den Hafen von Flnike auf Limyra LI 74/271



Abb. 2 : Westansicht der Burg von Limyra Im Hintergrund Kap Gellidonya LI 74/265



Abb. 3 : Blick auf die Terrassen 1-V
der Hanggrabung LI 74/128



Abb. 5 : Kultnische, Felstreppe und Altar
der Terrasse V LI 74/142

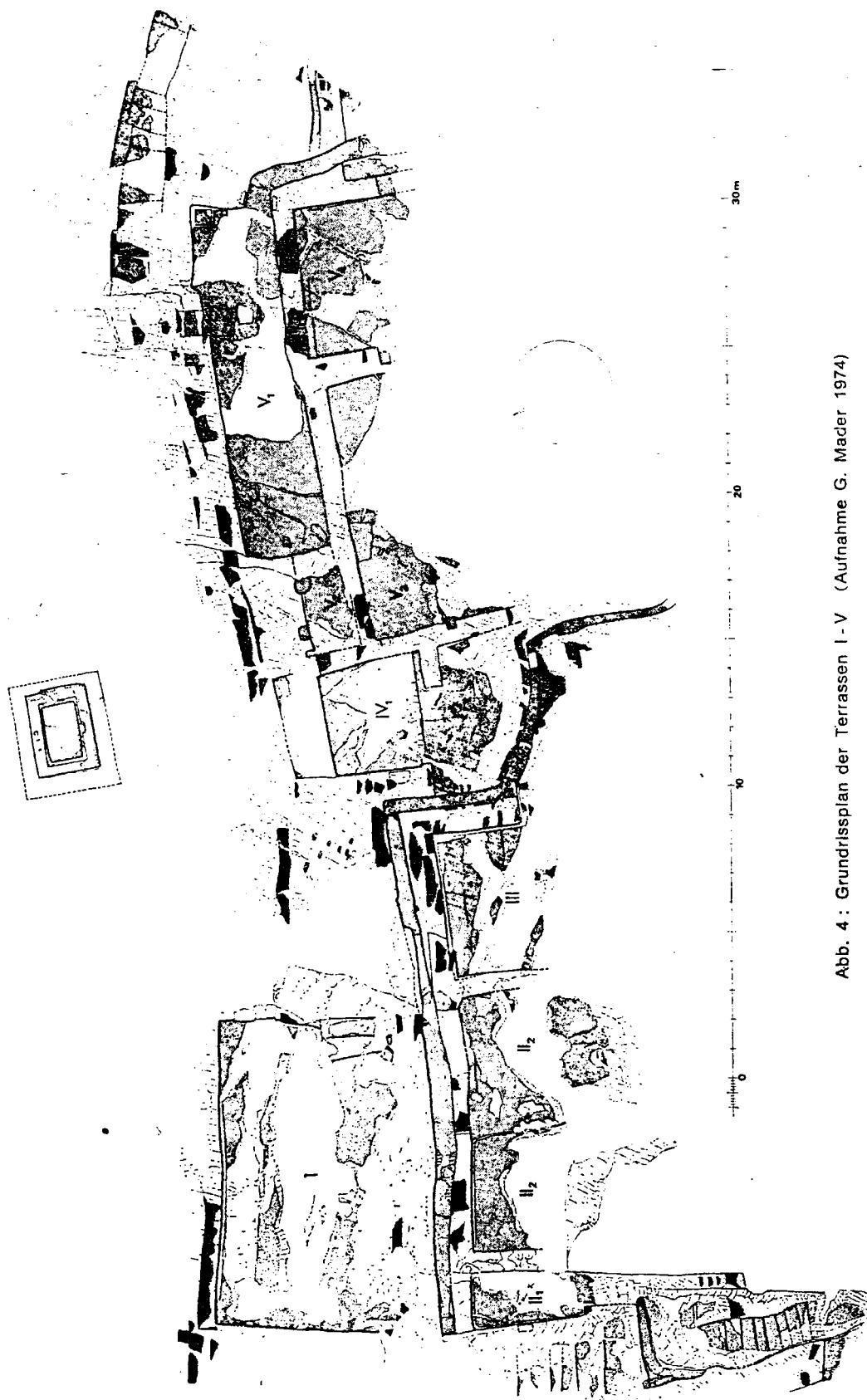


Abb. 4 : Grundrissplan der Terrassen I - V (Aufnahme G. Mader 1974)



Abb. 6 : Aufsicht auf den Altar der
Terrasse V Li 74/20

Abb. 8 : Fragment des Ostfrieses vom Heroon
von Limyra V Li 74/505

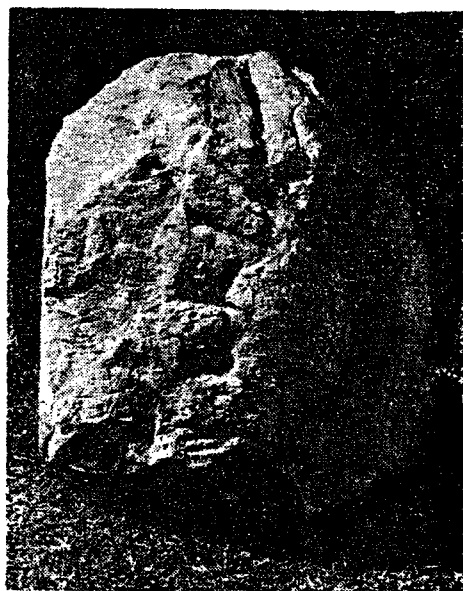


Abb. 7 : Stele der Doppelaxt in der Unterburg
von Limyra LI 74/671



Abb. 9 : Eckfragmente eines reliefierten
Monumentes; Krieger und Burgdarstellung
LI 74/485



Abb. 10 : Darstellung der Burg in
Linearperspektive auf demselben
Monument Li 74/488

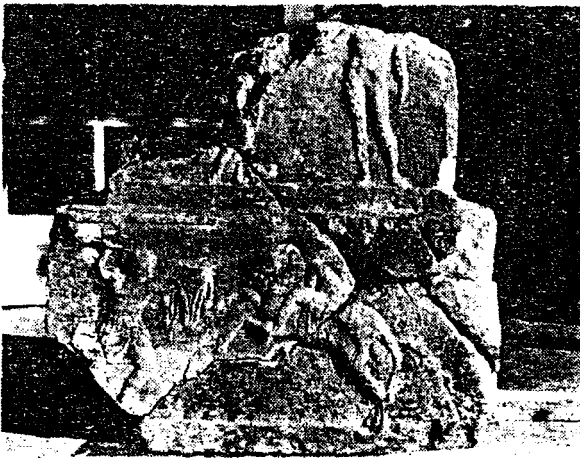


Abb. 11 : Seitenansicht des restaurierten
Izraza - Monumentes von Tlios im Museum
von Fethlye (Telmessos) R 8157

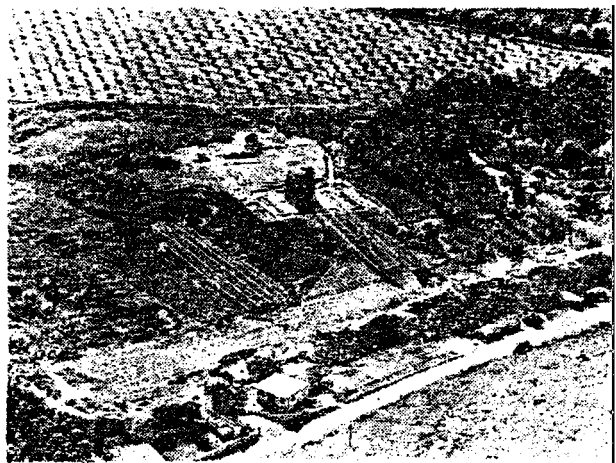
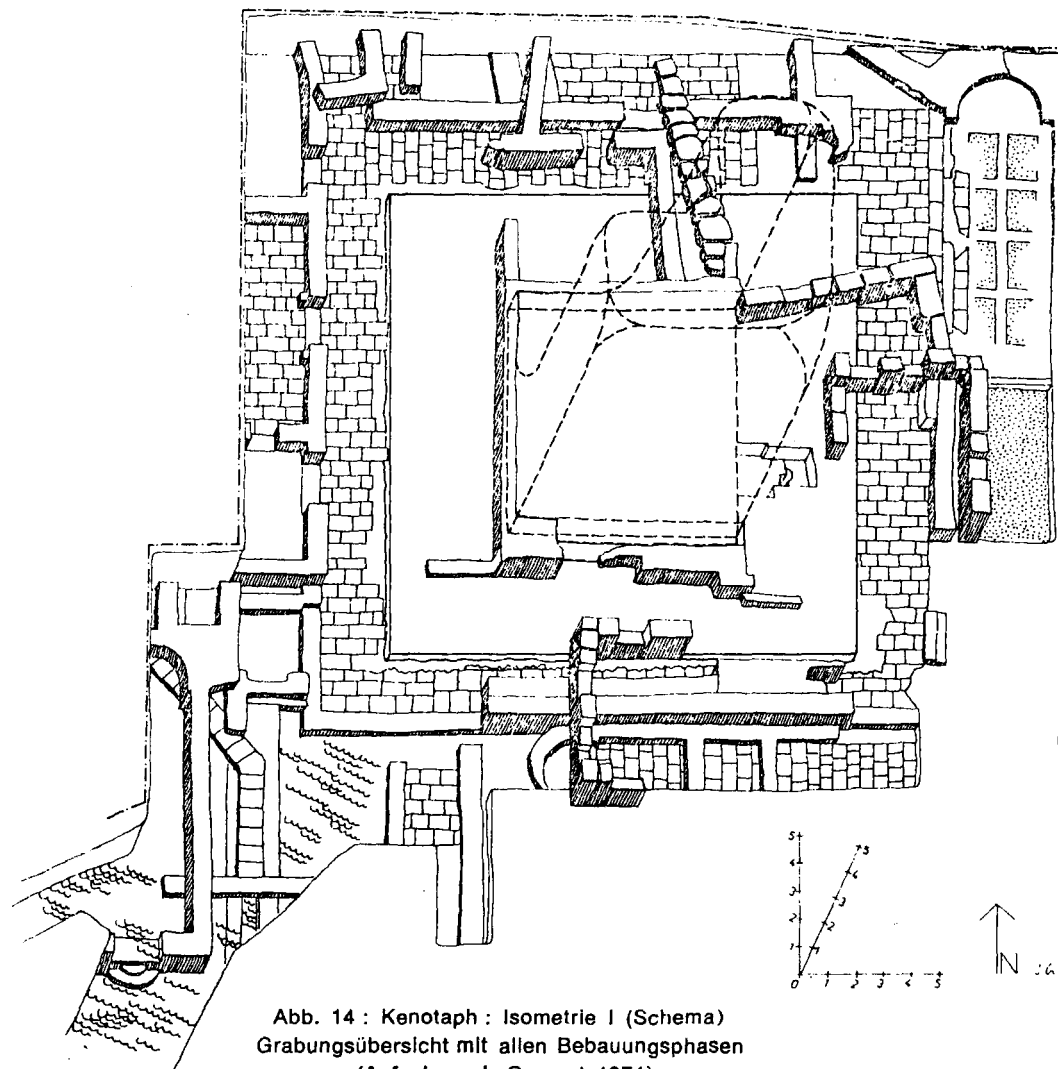


Abb. 12 : Die Kenotaph - Grabung inne halb
des byzantinischen Kastells in der
Weststadt von Limyra Li 74/751



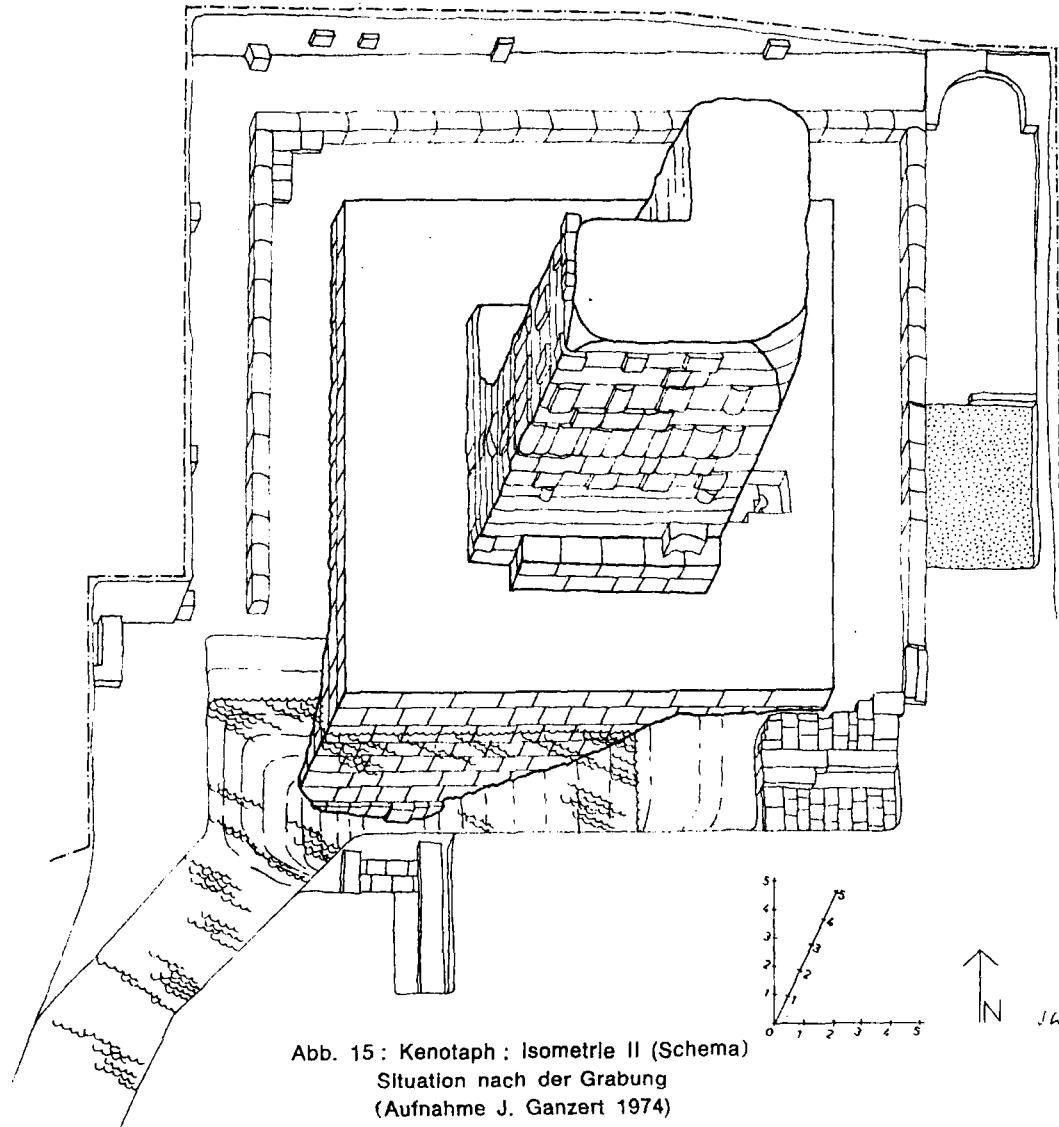


Abb. 15 : Kenotaph : Isometrie II (Schema)
Situation nach der Grabung
(Aufnahme J. Ganzert 1974)

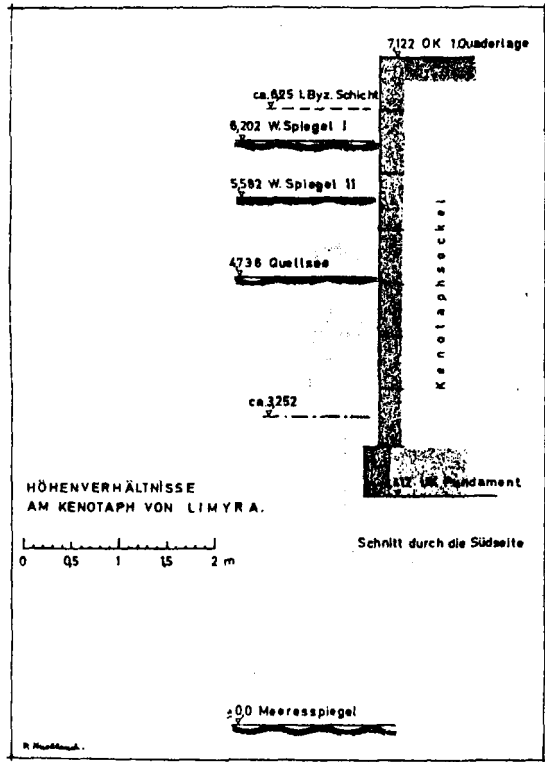


Abb. 17 : Zeichnerische Darstellung der Höhenverhältnisse am Kenotaph (Zeichnung P. - Knoblauch 74)

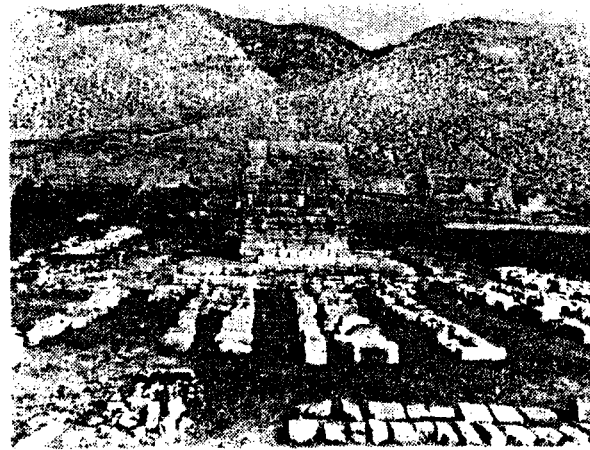


Abb. 13 : Südansicht des Kenotaph nach der Grabung 1974 Li 74/596

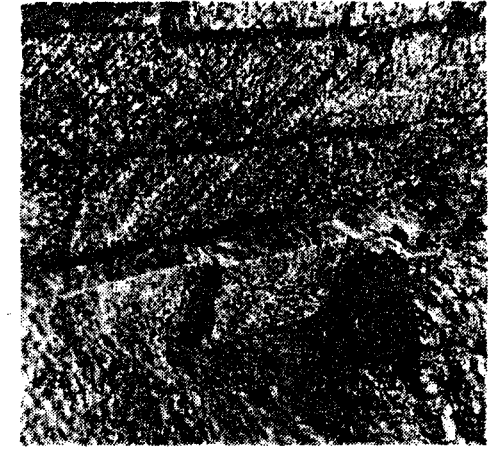


Abb. 16 : Unterwasseraufnahme der Südseite des Kenotaphsockels mit vorkragender Fundamentschicht Li 74/321

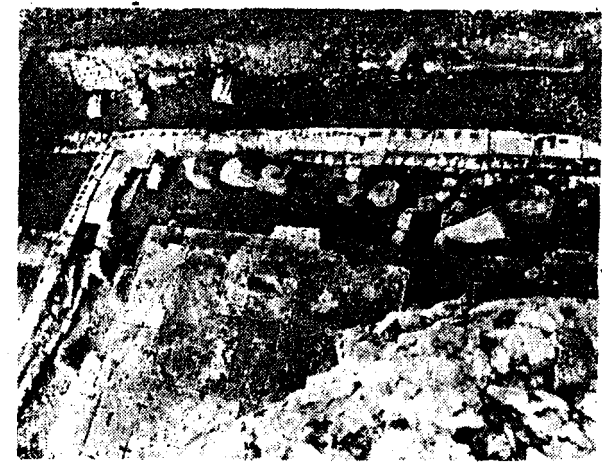


Abb. 18 : Kenotaphsockel und byzantinische Ringsteine und Entwässerungskanäle an der N/W - Ecke der Kenotaph - Grabung Li 74/584



Abb. 19 : Die bei der Tiefgrabung eingesetzte Maschine (Foto P. Knoblauch 74)

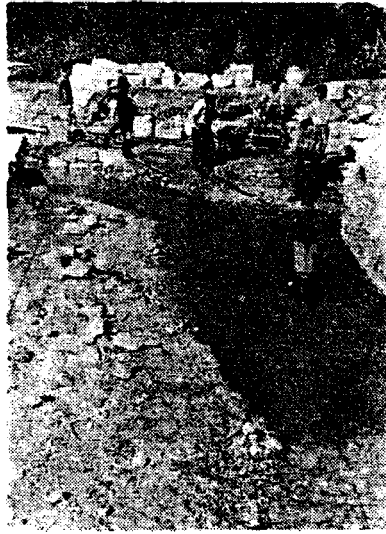


Abb. 20 : Arbeitsvorgang während der Tiefgrabung (Foto K. Siefert 1974)



Abb. 22 : Frieskopf mit Lorbeerkranz,
Mus. Antalya Li 74/288

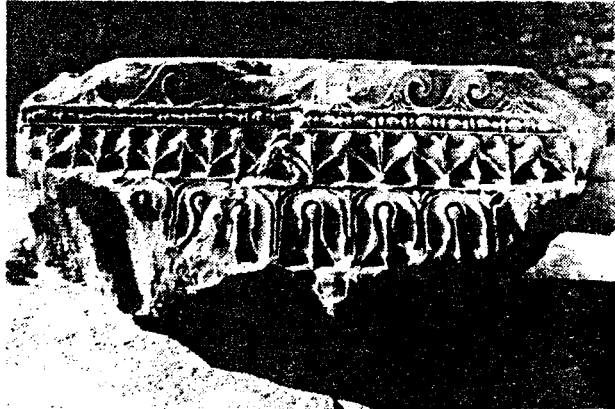


Abb. 21 : Fussprofil eines Eckblockes
Li 74/734



Abb. 23 : Frieskopf mit Priesterkappe,
Mus. Antalya LI 74/296

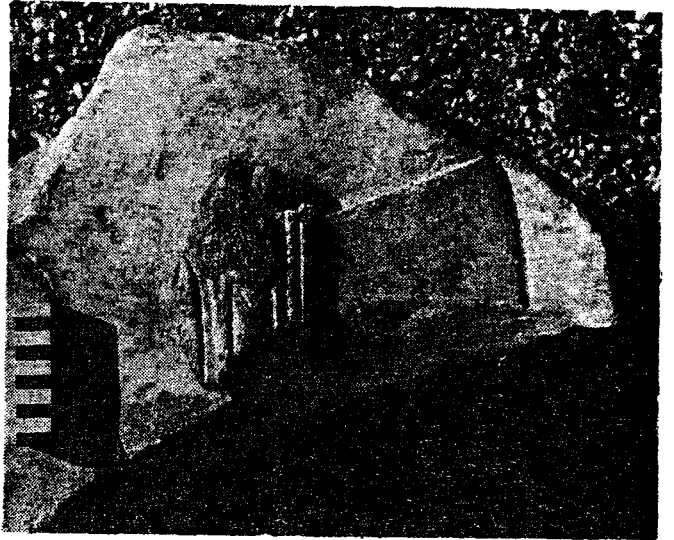


Abb. 24 : Fragment eines Waffenfrieses
mit Streitaxt LI 74/306



Abb. 25 : Köcherfragment von einem
Waffenfries (?) LI 74/343

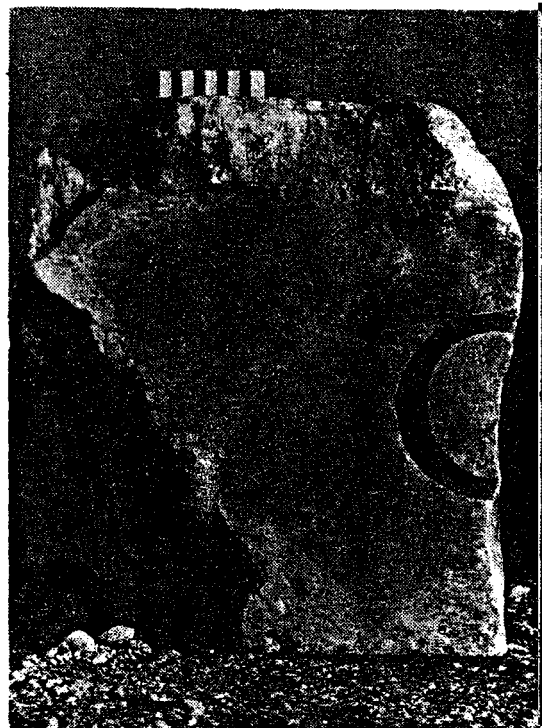


Abb. 26 : Fragment der Bauinschrift
LI 74/696

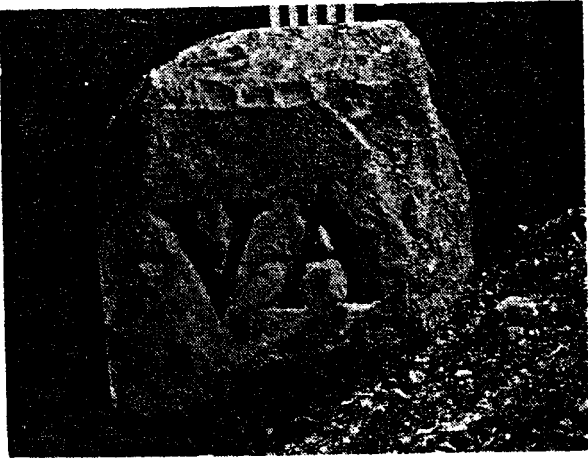


Abb. 27 : Fragment einer anderen
Baulnschrift LI 74/348

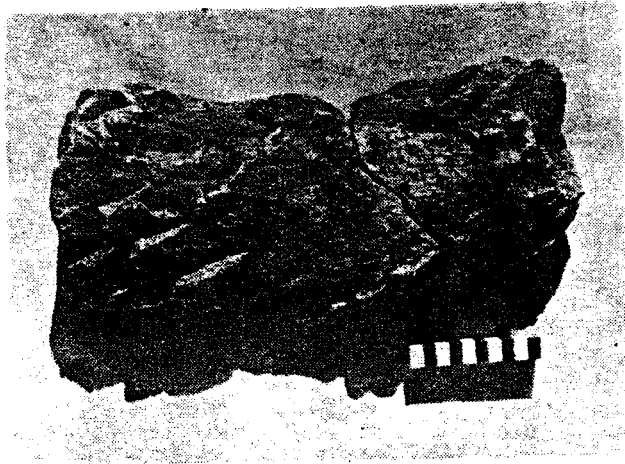


Abb. 28 : Girlandenfragment von einem
Fries LI 74/553

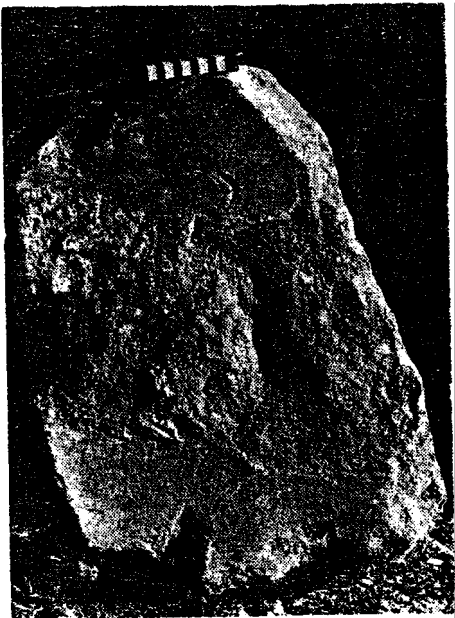


Abb. 29 : Fragment eines Girlandenfrieses
LI 74/699

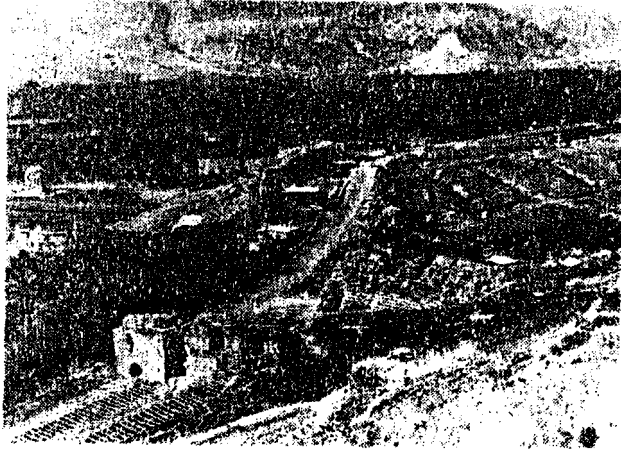


Abb. 30 : Theater, Kastell und Kenotaph
Lj 74/609

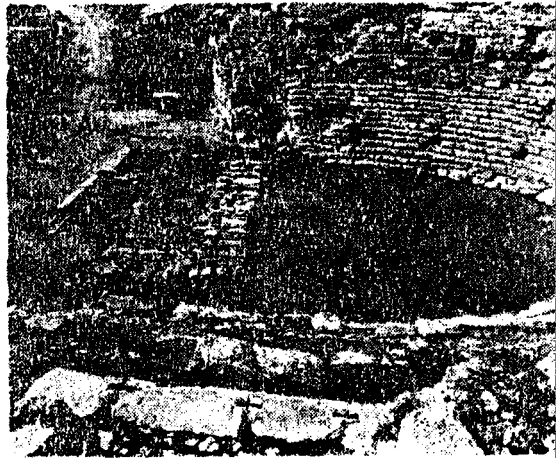


Abb. 32 : Theater, scaenae frons und
westliches Kolion Lj 74/253

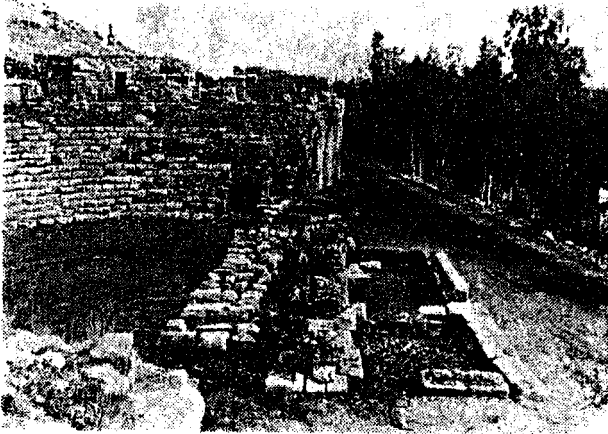


Abb. 31 : Theater, scaenae frons und
östliches Kollon LI 74/249

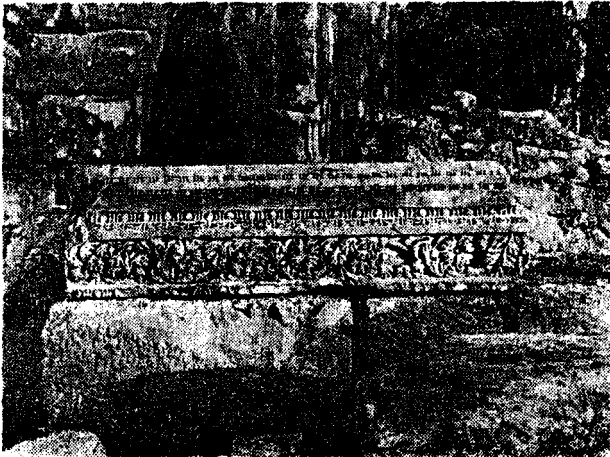


Abb. 33 : Architravblock vom Bühnenhaus
des Theaters LI 74/161

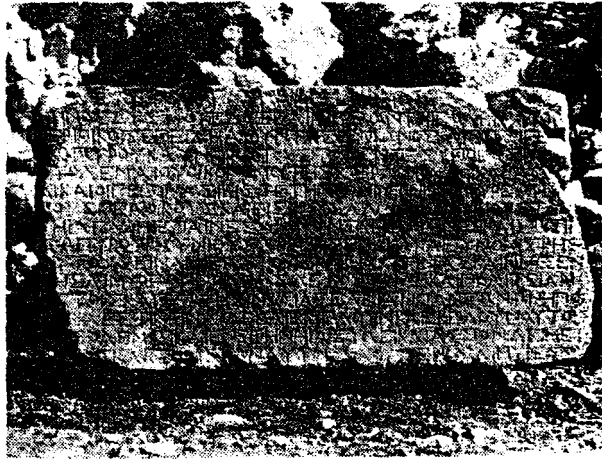


Abb. 34 : Ehreninschrift aus der
Zeit Ptolemaios I. LI 73/25



Abb. 35 : Lex sacra als Spolie in der
südlichen Kastellmauer verbaut
gewesen LI 74/151



Abb. 36 : Übersicht auf Bischofskirche und
Palast, im Vordergrund links die
römischen Thermen Li 73/147

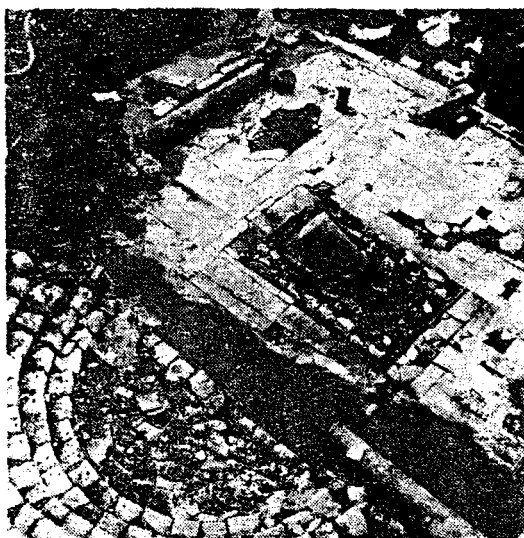


Abb. 37 : Bischofskirche, Synthronon und Bema (Foto U. Peschlow)



Abb. 38 : Bischofskirche, Akanthuskapitell (Foto U. Peschlow)

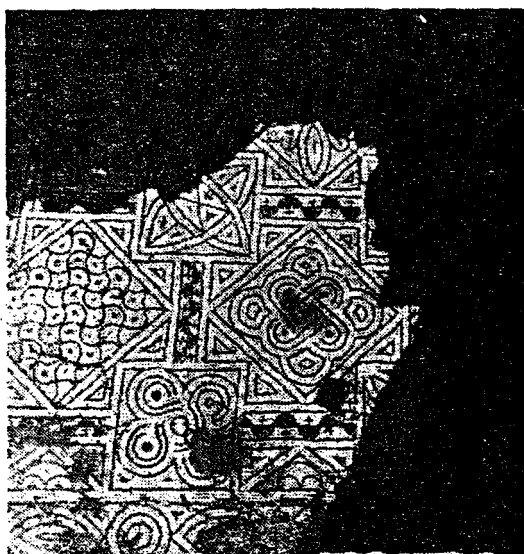


Abb. 39 : Nördlicher Apsisnebenraum,
Detail des Bodenmosaiks
(Foto U. Peschlow)



Abb. 40 : NO - Partie des Bischofspalastes,
Blick von W. (Foto U. Peschlow)

ORHAN GÜRMAN

Muğla İli Milas - Ören Köyü'nde (Keramos) bulunarak müzeye getirilen arkaik torsonun yapılan mermer analizinden Milas - Yatağan stabilize yoluna (eski yol) 300 m. mesafede bulunan Yeniköy'ün 2 km. doğusunda, Handağı Tepe mevkiindeki taş ocaklarından elde edilmiş olduğu görülmüştür. Mermeri, iri grenli ve gri renkte olup ince işlemeyi zorlaştıran bir karakteri vardır¹.

Torsonun boyun fragmentinden yukarı, kol ve omuz başları, belden aşağısı kırıktır. Bu haliyle eserin yüksekliği : 35 cm., genişliği : 25 cm., kalınlığı : 18 cm. dir.

Dik duruşlu arkaik atlet heykellerinin özelliğini gösteren esere önden baktığımızda kütle halinde arkaya atılmış saçların ufak bir kısmının üçer sıradan ibaret dizilerle göğüs üzerine düşürüldüğünü görürüz (res I). Saçların öne düşmek üzere boynun iki yanından geçen kısımlarının içinde bulunduğu düzlemlerle boynun önden görünen parçasının düzlemi arasında fazla derinlik farkı ve bir ayrıt bulunmaması yani iki unsurun birleşerek kütle teşkil etmesi ayrıca sternum üzerinden itibaren gö-

rülen dışa dönüklük İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Keramos Başında da olduğu gibi arkaik doğu ion uslubu olan kısaca, dolgun ve kütleli bir boyun yapısının konturlarını verir².

Rodos Kurosunda³ olduğu gibi göğüs üzerinde sternumdan abdomene gelinceye kadar tedricen başlayıp sonunda belirli ve oldukça linear görünüm kazanan median ve bunu abdomen üzerinde sivri kemer şeklinde keserek toraxın alt sınırını veren yuvarlak oyuntulu hat kompozisyon bakımından dikkati çekmektedir (res I). Pektoral adeleler yumşak ve lokal yükseltiler şeklinde belirtilmişlerdir.

Esere yandan baktığımızda vertebranın hafif bir eğim verdiğini sırt ve göğüs maximum çıkıntıları seviyelerinin birbirlerine yaklaştıklarını görürüz (res II). Ayrıca yanlarda yeralan derin kırıklardan kolların bitişik olarak işlendiği anlaşılmaktadır.

Arkadan, saç şekli düşey ve yatay yivlerin kesişmesiyle meydana getirilmiş karelerden oluşan ve uçlarının küt bitimli yapıldığı görülen torsoda (res

¹ Ugo Andolfato. Muğla İli Mermer Yataklarının Tetkiki. M.T.A. Enstitüsü derleme arşiv no. 4221. Rapor.

M.T.A. Haberleri. Manisa, İzmir, Denizli ve Muğla İlleri Mermer Yatakları. Haziran 1975. sf no : 6 - 10.

Bu kısımda bana kıymetli bilgilerle yardım eden M.T.A. Enstitüsü uzmanlarından sayın Jeolog Celal Taşkın'a sonsuz teşekkürler ederim.

² Ekrem Akurgal. Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin, 1961. sf. no : 266. fig. no : 229 - 230.

P. Devambez. Tete archaïque «trouvée à Keramos» AJA XXXIX/1935. sf. no : 344 - 351. fig. no : 7 - 8.

G.M.A. Richter. Kouros. London. 1970. sf. no : 111. fig. no : 381 - 383.

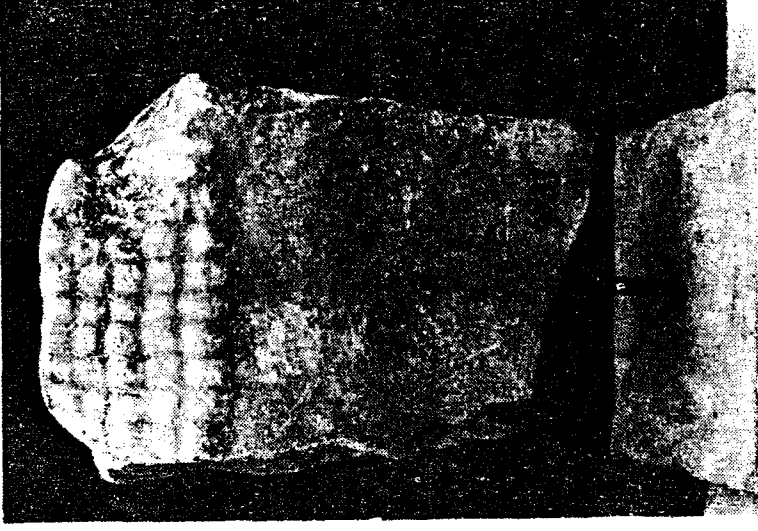
³ Ibid. sf. no : 109, fig. no : 365 - 366

III) sırt adaleleri vücudun ön kısmındaki gibi lokal yükseltilebilir halde olup vertebra izi öndeki linear görünümle tezat teşkil edecek şekilde farklı ve modelizedir (res III).

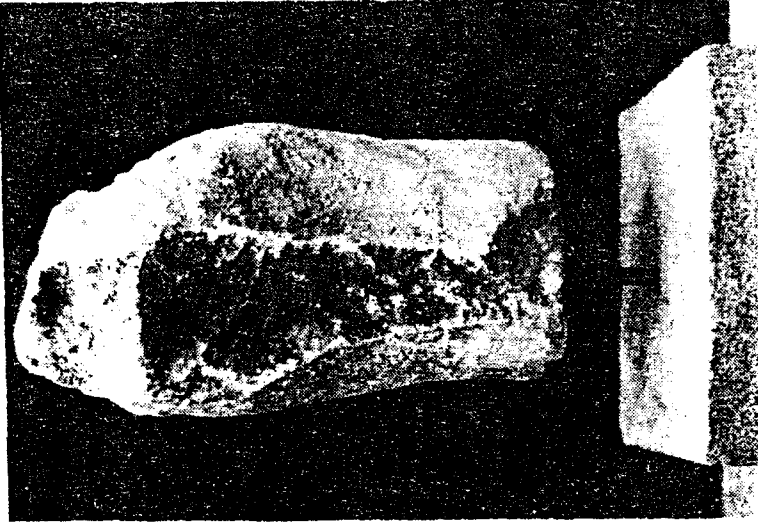
Vücudun ön çizgisi ve torax alt sınırını hernekadar geometrik etki yapıyorsa da yivlerin adeta deprasyonel bir görünüm kazanacak derecede yuvarlak ayuntulu ve yüzeye yakın olmaları bu birbirini kesen hatlar arasında kalan birimlerin imkan dahilinde modelize edilmesine gayret edildiği anlamına gelebilir. Ancak aynı durum torsonun arka kısmında daha başarılı olarak gerçekleştirilmiş ve tabiata yaklaşılmıştır

(res III). Önden görünüşü boyun yapısından kuvvetle ayrılamayan saçların arkaya atılan bölümünde meydana getirilen geometrik dizilerin erken arkaikte olduğu kadar muntazam yapılmadıklarını ve bu dizilişte bir serbestliğin başladığını söyleyebilirim (res. III).

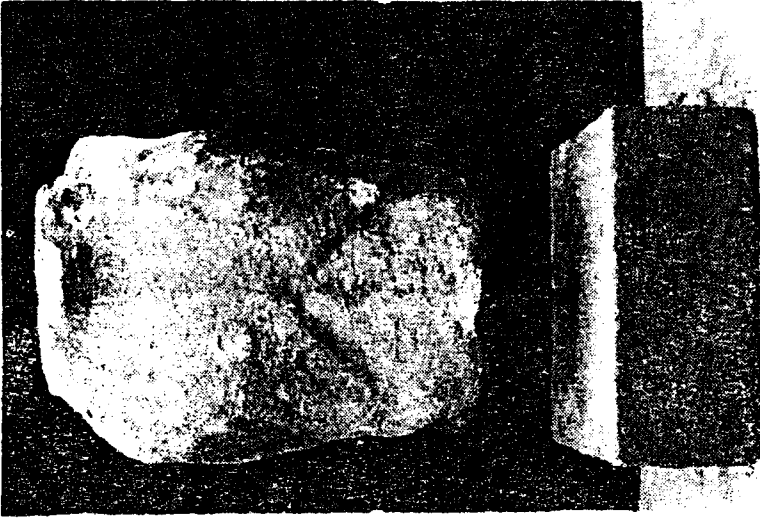
Nihayet proporsiyonlarda görülen modelizenin aynı seviyede gelişmiş olmaması, arkaik doğu ion uslubundaki torsomuzu Melos Gurubu heykellerinde kuvvetle beliren transisyonel stil özelliklerinin hakim olduğu devirlere yaklaştırılabilir. Böylece eserimizi M.Ö. 6. yy. lın ortalarına, belki de M. Ö. 550 - 540 a'asına tarihleyebiliriz.



Resim : 3



Resim : 2



Resim : 1

EXCAVATIONS AND RESEARCHES AT SARDIS - 1975

GEORGE M.A. HANFMANN

The eighteenth campaign of the Harvard-Cornell Archaeological Exploration of Sardis was directed by C.H. Greenewalt, Jr., joined subsequently by G.M.A. Hanfmann. Erol Çakır of the Archaeological Museum, İzmir was our helpful Government Representative. Sixteen foreign and one Turkish member took part in the campaign; in addition, our authorized agents, civil engineer T. Yalçinkaya and architect consultant M.C. Bolgil assisted the work in various ways. We are appreciative of the aid extended to us by Kubilay Nayır, then Acting Director of the Manisa Museum, and his assistants. We are again indebted to the Director General of Antiquities and Museums Hikmet Gürçay for his help and interest. The campaign was supported by funds from participant institutions and for some of the staff travel to Turkey and research expenses principally in the U.S.A. by grant No. RO-10405-74-319, National Endowment for the Humanities.

Because the plan for the 1975 campaign called for completion of documentation of previous excavations, only small scale excavations were made during this season.

Gymnasium-Bath Area

Architect F.K. Yegül undertook several investigations to clarify important problems of plan, design, construction, and water supply of the Gymnasium-Bath complex¹. To determi-

ne the western boundary of the central bath building, he excavated a trench (N 70-81/W 18.10-19.10) which disclosed that a vaulted (service?) corridor ran along the western wall of halls BCH and BNH (Fig. 1). Its vault sprang at ca. * 102.5. The distribution of piers in the western wall permitted better correlation with units in the western, largely unexcavated (B-West) part of the complex. The placing of western face of west wall at W 18.10 permitted a series of more exact measurements of the entire complex. Thus it was ascertained that the *plaestra* is a virtually perfect square (64.60 by 64.54 N/S) attesting great precision of planning.

The Marble Doors which led from the central building (BCH) into the hall with the swimming pool (BE-H) were reconstructed in drawing for a northern and a southern passage. The niches along the western side of the hall with the swimming pool (BE-H) were cleaned and their subfloors, marble revetments, and water supply terracotta pipes investigated. They served as fountains and pools.

The work of measuring and drawing the Second Stroy Pavilions of the Marble Court was completed in final form. They show the pavilions as restored with the new parts in darker hatching (Fig. 2).

Cleaning of Screen Colonnade and Other Columns in the Marble Court

It was observed by Prof. Greenewalt and Chief Conservator, Prof. Majewski that various original parts of columns had become obscured by cement during reconstruction. From July 18 - August 19 some workmen were employed in cleaning a number of columns by wetting the stone and rubbing it with fine carborundum (Fig. 3). Notably in the case of **pavonazetto** (purple and white) marble this resulted in notably improved effect.

Acropolis

As detailed in last year's Report (5 - 6), work on a trench near the Lydian masonry terraces on the North side of the Acropolis (W 178 - 196/N 99-107, top at ca. *392., bottom ca. *383.5) was stopped on August 15, 1974. It was resumed by C.H. Greenewalt, Jr. from August 8 - 15, 1975. The trench was re-excavated, cleaned, and somewhat extended. A bank of Hellenistic debris was removed but no archaic deposit was found underneath. It was also ascertained that a broad conglomerate platform (shown in Fig. 4 at ca. W 180 - 188/N 100 - 104, *389.01) underlay the destruction debris. It was also noted that the huge L-shaped block, which occasioned the excavation was still resting on a pocket of fill, not on conglomerate itself (W 193 - 195/N 103 - 105.5, top *384.14; cf. also Fig. 5). The trench was recorded by architect R.L. Vann.

Pactolus North

Since several projects concerned this sector, fallen earth was cleared away and other cleaning operations performed August 16 - 18. Architectural work was done on the plan of the Persian period by K.J. Frazer, and on the plan of Early Christian and Byzantine

levels including the basilica EA and the Middle Byzantine church E, and on the sector plan of the Islamic - Turkish period. This work was largely carried out by R.L. Vann.

Study of Lydian - Gold Working Industry - work at PN Sector

The Lydian gold-working and refining facilities and the technological artifacts found in these working areas from 1968 - 1970 were studied by S.M. Goldstein, Associate Curator, Corning Museum of Glass and a member of the Sardis Expedition in 1968 - 1970. At the sector, in collaboration with architect R.L. Vann, Goldstein developed a plan of the Lydian level showing Gold Refining Area and findspots of materials associated with industrial activity. In accordance with his suggestions, draftsman E. Wahle then developed tentative reconstructions of the Lydian Industrial Area during the operation of the gold refining facilities.

Study of Lydian Technological Materials in Cooperation with Ege University

In the Sardis Laboratory, Goldstein worked on technological materials previously recovered from the site. He established contact with Doc. Dr. Özcan Dora, Jeoloji Kürsüsü Başkanı, Ege University, Bornova - İzmir, who is in possession of advanced modern equipment for spectroscopic and microscopic analysis. The entire scholarly value of the material we found and of Dr. Goldstein's publication depends on securing a sufficient number of scientific analyses of the small gold specimens now kept at the Manisa Museum. We hope that specimens now in the Manisa Museum will be made available for analysis by Doc. Dr. Ö. Dora. Among the results of S.M. Goldstein's work was the observation that one of the specimens may show stamped parts of devices used on early Lydian

¹ For the plan, cf. *TürkArkDerg* 21 : 2 (1974) 61 - 62, fig. 15; and 22 : 1 (1975) 23, fig. 1.

coins (incuse square and lion). This may indicate direct connection between the gold refining workshops and the royal mint, which may have controlled the production.

Church «EA» and Church «E»
(Pactolus North)²

In the south aisle of the 13th century church «E», the south and the west wall of the rectangular sunken area known as «peseudo-crypt» or «Pit 1» were recleaned and the frescoes on the south wall investigated by H. Buchwald and the conservator J. Soultanian. It was observed that there were two major layers of frescoes and that the painted south wall did not bond with the west wall but continues behind it westward (Fig. 6). Buchwald suggests that the painted wall belonged to the Early Christian basilica «EA» and that the builders of the 13th century church «EA» constructed the sunken area to permit the painted wall to be seen, possibly because it carried representations of saints buried under the «pseudo-crypt.» Unfortunately, the fresco is so poorly preserved that it is no longer possible to decide whether any figures of saints were represented.

On July 18-21, Buchwald worked out a plan for the study of the Early Christian (ca. 350-400 A.D.) basilica and of the scattered architectural fragments which may have belonged to it. Subsequently, E. Wahle and F.K. Yegül measured and drew some fifty architectural pieces which may relate either to the earliest church construction or to later restorations; evidence for such restorations appeared in the study of the walls, floors, and doors. At least six different types of double-engaged columns were discerned. Ac-

ording to Buchwald, these columns are to have served as supports in the colonnade of the nave; they may have been used as intermediate supports of windows (Fig. 7). Interesting fragments of altar screen lintels seem to belong to a restoration of church «EA.» Fragments of four lintel blocks show an earlier style characterized in their relief decoration by horseshoe arches; other fragments belong to a replacement block which shows semi-circular arches. Buchwald tentatively assigns the original screen to a restoration after the partial destruction of 616 A.D.; the restoration block was made when the lintel was re-used in the 13th century church «E».

In the last days of the season Buchwald and Hanfmann cleaned some walls which may belong to a group of rooms on the west side of the atrium of the Early Christian church «EA». Traces of mosaic floors are preserved. The thickness of the walls suggests that they served as supporting walls of the platform on which the church complex rose above the Pactolus.

Main Avenue and Synagogue Area
F.K. Yegül studied the intersection

where the Main Avenue of Sardis intersected the East Road running along the East side of the Gymnasium. He observed traces of three massive piers. They are arranged in a square, and Yegül suggest that the intersection was spanned by a four-way arch, a Tetrastylon built possibly ca. 400 A.D. (or later).

Interior of the Synagogue

Making use of the new results reached in the studies of coins and inscriptions from the Synagogue, L.J. Majewski studied the mosaics and other interior decoration of the Synagogue. In his comprehensive study, which will be a chapter in the

² For plans, axonometric view, and photographs of PN with the two churches of. *TürkArkDerg* 21 : 2 (1974) 60, figs. 4 - 6; 22 : 1. (1975) 20 - 21, figs. 27 - 30.

final publication, he concludes that the decoration of the last phase (Phase IV, according to A.R. Seager's architectural study)³ was a long and nearly continuous process which may have lasted from ca. 280 to ca. 410 A.D. The earliest mosaics of the Main Hall date ca. 280-300 A.D. (Bays 1 and 3), the others from ca. 330-380. In the Forecourt, one group was laid ca. 350-380 A.D., the other ca. 380-410 A.D. The luxurious and varied marble revetments of the Main Hall and the Forecourt were either contemporaneous or slightly later than the floor mosaics of these units.

Used perhaps just above the level of the marble revetments were wall mosaics with geometric patterns of glass and stone and even gold tesserae. Although not more than 4 sqm were found fallen on the floor, they include part of a dedicatory inscription, and indicate that «a shimmering, jewel-like surface» was an important part of the effect of this grandiose interior.

Research and Study of Objects: Corinthian Pottery

Judith Schaeffer continued her study of Corinthian pottery making additions to previously reconstituted pieces. Her study of stratification of some 250 pieces from the Lydian Market («Lydian Trench-House of Bronzes» area), adds important chronological data to the stratification system previously developed by G.F. Swift, Jr.⁴ Late Geometric and Early Protocorinthian (ca. 730-700 B.C.), Late Protocorinthian and Transitional (650-625 B.C.), and especially Early Corinthian (625-600 B.C.) and Middle Corinthian

(600-575 B.C.) are well represented.

Turkish Pottery

Howard Crane worked on Turkish ceramics. Because the Sardis material comes at least in part from a stratified context in the village in sector Pactolus North, it is important as a coherent local corpus of pottery ranging from the 14th into the 18th century. Crane identified examples of «Miletus ware», which he believes was made, at least in part, locally; imported Iznik I, II, and III wares (ca. 1490-1560) and «Golden Horn» ware, (Figs. 8-9)⁵, as well as blue- and - white paste cups, possibly of the 17th and 18th century. There are also a few fragments of porcelain. Crane has made a pioneering classification of local glazed wares, some of which may have developed from previous Byzantine glazed wares.

Study of Contemporary Methods of Pottery Making

To obtain better understanding of local traditions in pottery, Crane and A.P. Lins, Conservator, visited local potteries at Urganli, Datbey, and Gökeyüp Köy on the road to Demirci. They were able to observe the use of materials and techniques, some of which were used in ancient pottery-making by the Lydians.

Stone Sculptures

In conjunction with the preparation of a volume on Ancient Stone Sculpture from Sardis, G.M.A. Hanfmann reviewed and described, E. Wahle drew, and E. Gombosi photographed or re-photographed a number of sculptures found at Sardis. Three interesting reliefs (NoEx 75.1-3), two venationes

³ A.R. Seager, *AJA* 76 (1972) 432 - 435, III. 2. For a preliminary discussion of mosaics and interior decoration, cf. L.J. Majewski, *BASOR* 187 (1967) 32-49, figs. 49-60.

⁴ Cf. *BASOR* 203 (1971) 9.

⁵ Height ca. 10 cm. Inv. P 63. 471 A - IP 8. According to H. Crane; «Body of rather sandy white clay, unslipped. Typical pattern of spiral vines with little rosettes in cobalt blue on white ground.» (letter December 1975). The dating is also that proposed by Crane.

and one with a cult scene found at Sardis in spring of 1975 and now in the Manisa Museum, were also studied. A Late Hellenistic funerary stele with a horseman,⁶ much defaced (NoEx 75.4), was brought from Mersindere (Fig. 10) ca. 3 km. west of Sardis.

Lydian Textiles

In 1963, during excavations of a small chamber tomb at Bin Tepe (BT 63.2) there were found imprints of textiles on iron plates from the corners of a coffin or couch. C.H. Greenewalt, Jr. collaborated with L.J. Majewski and J. Soultanian in making a reconstruction of the sarcophagus, and integrating their findings concerning the textile from Bin Tepe into a study of Lydian textiles as known from literary and archaeological sources. A sample of gold-thread from a textile of Roman times was found in an earth - soil piece taken in 1972 from the bottom of a Roman sarcophagus, which had been brought to Sardis in 1972, prior to its transfer to Manisa. It illustrates a tradition of gold - woven textiles for which Sardis was famous since Lydian times.

Laboratory and Conservation

In addition to considerable work on current projects, the two marble legs of the monumental table found in the Synagogue and decorated with Roman eagles (see Report, September 1974) were found to have developed further fissures. It became necessary to dismantle the legs completely and to re-assemble them using akemi and brass pins and iron clasps. The two legs were transported to Manisa Museum. An old break opened in unloading will be treated at the Museum.

⁶ H. 1.18 m. In front of the tree on the left, much damaged, is the small figure of a groom. The stele is made from a large (nearly half) segment of a Doric column.

Cleaning was also undertaken of the three reliefs with with hunting and cult scenes (NoEx 75.1 - 3) brought for this purpose from the Manisa Museum. A fine Byzantine bronze lamp holder (M 63.5, from Byzantine Shops) was also brought back from Manisa Museum and reassembled in a more correct way. Experiments begun in 1974 to attain efficient preservation of metal objects were continued in 1975.

Epigraphic Finds

In April 1975, on the property of Mustafa Barut, at the eastern edge of the village of Sart Mahmut, just south of the railroad, during the construction of a concrete well, a vaulted chamber tomb was discovered and recorded by K. Nayır, Acting Director of the Manisa Museum. Four small marble urns in form of chests bore inscriptions. Two inscriptions (IN 75.1) on one of the urns were found by Clive Foss, epigraphist of the expedition, to contain as designations of dates the names of two eponymous annual officials (Damas and Akiamos), whose names also appear on local Sardian coins under Augustus and Tiberius (cf. BMC Lydia, p. ci). Two other urns were inscribed in Greek and one in Latin (IN 75.2 - 4). As the northernmost structure hitherto reported from the urban area of ancient Sardis and as a datable example of Late - Hellenistic Early Roman funerary architecture, the chamber tomb, which lies buried 6 m. below surface, will merit detailed description and study.

Recording

While the number of objects found during the 1975 season was small, the recorder Th. Vann worked intensively to meet the many demands for information, re-photography, and re-drawing of hundreds of objects needed for publication. She proceeded with the large task of re-organizing and re-listing

the objects according to the new research categories (such as metal objects, Islamic pottery, Corinthian pottery etc.).

Conclusions

During the seasons of 1974 and 1975, excavations and other sector activities were intentionally kept to a small scale, in order to permit the staff to concentrate on completing the recording of previous seasons. This task has been largely accomplished

and publication of the results is proceeding. R. Gusmani's, *Sardis Monograph 3, Neue epichorische Schriftzeugnisse aus Sardis* (Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1975) has just appeared. *Sardis Report 1, A Survey of Sardis and Major Monument Outside the City Walls* by G.M.A. Hanfmann and J.C. Waldbaum is expected to appear soon. Plans are being made for a new stage of excavations and field exploration, which will emphasize the Prehistoric and Lydian period.

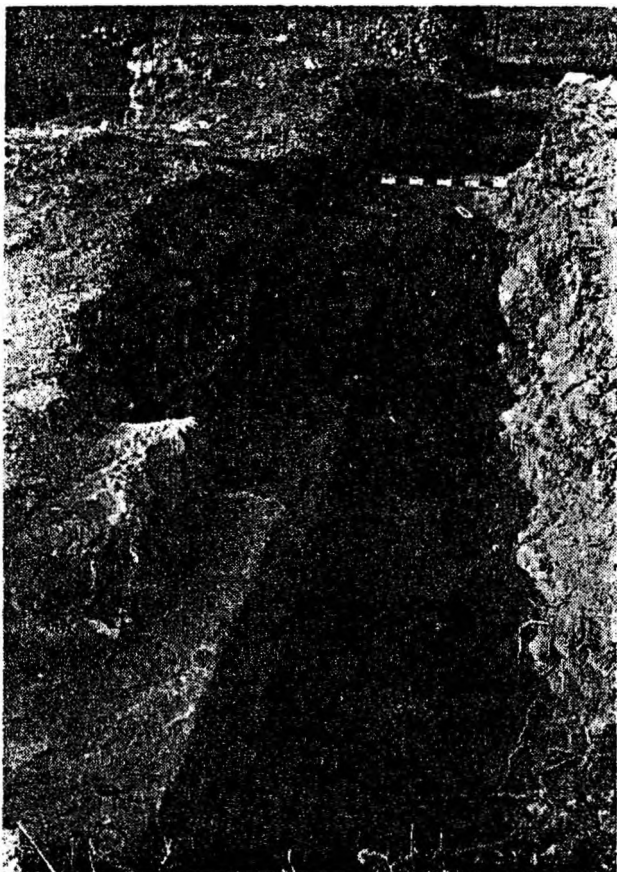


Fig. 1 — Gymnasium-Bath, Vaulted corridor
west of Hall BCH. 75.16.18

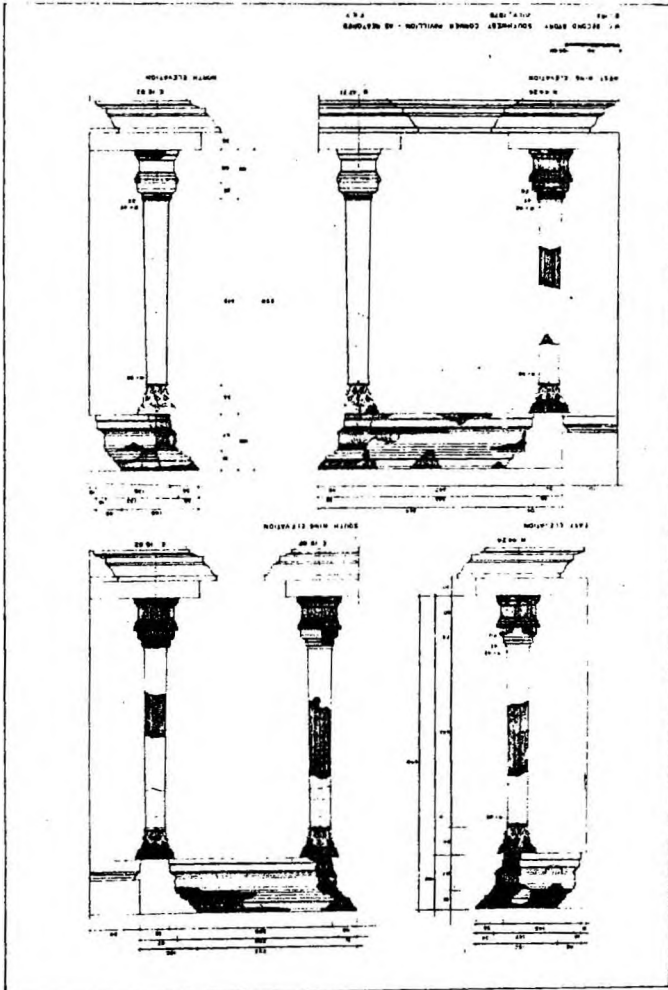
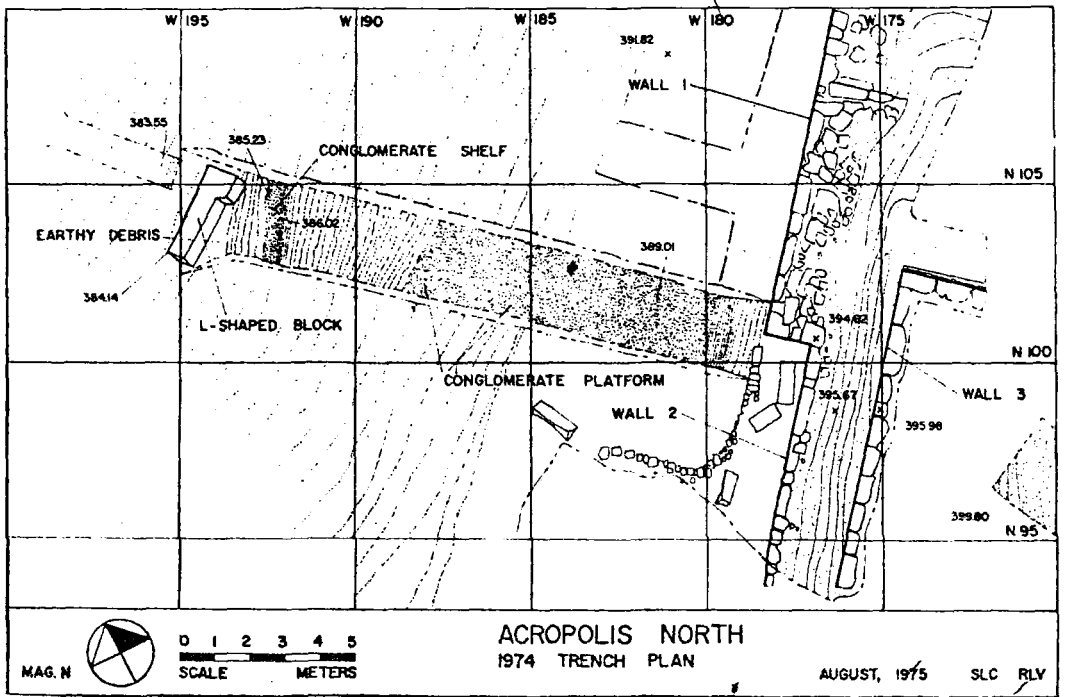


Fig. 2 — »Marble Court» of the Gymnasium. Second story corner pavilion, as restored. Drawing by F.K. Yegül. Restored part in darker hatching.



Fig. 3 — Column in the southern colonnade of the Palaestra being cleaned 75.1.18



1:50

AC-40a

Fig. 4 — Plan of trench on North Slope of the Acropolis.



Fig. 5 — View of trench on North Slope of the Acropolis with L - shaped block, looking east. 75.49.18



Fig. 6 — Church «E», Pseudo - Crypt in South Aisle, at join of painted south wall (left) and west wall. The painted south wall continues behind the join with west wall. 75.10.22

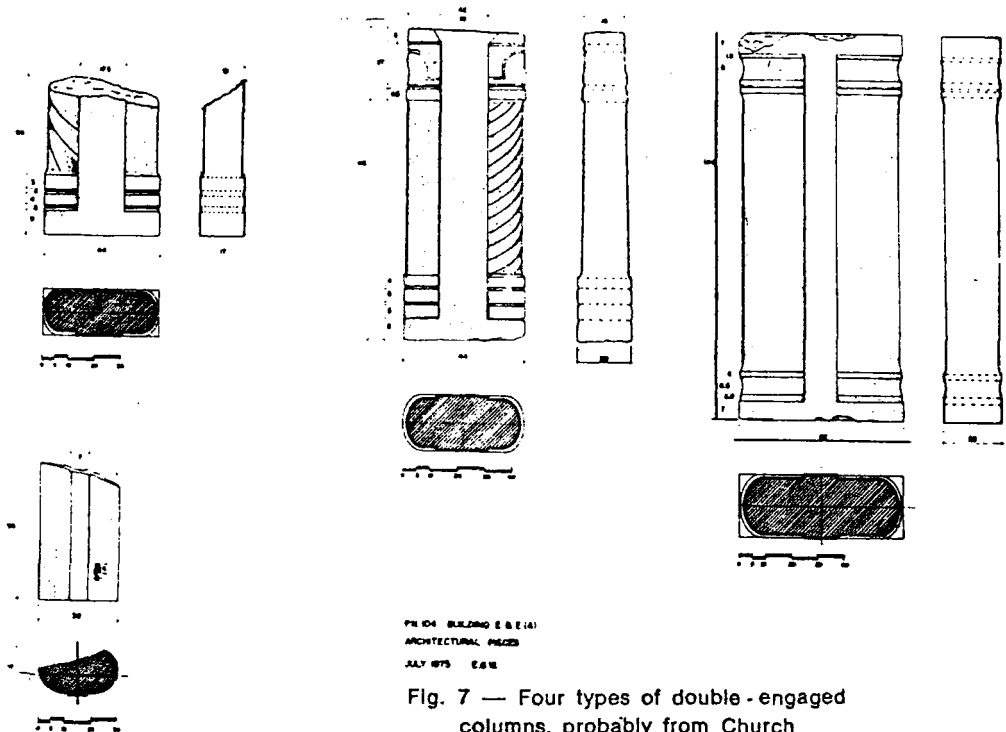


FIG. 104. BUILDING E & E (A)
 ARCHITECTURAL PLANS
 JULY 1975 E.S.N.

Fig. 7 — Four types of double - engaged columns, probably from Church «EA.» Drawing by E. Wahle.

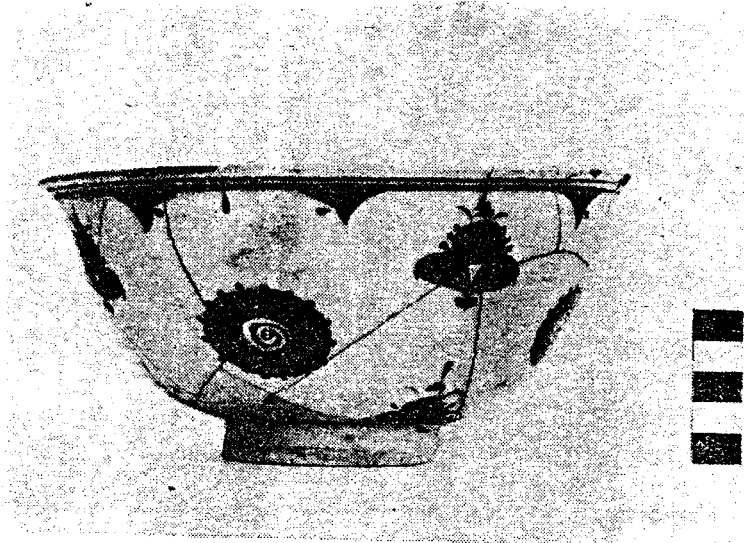


Fig. 8 — «Golden Horn» Ware, ca. 1530.
Cup, exterior (IP 8 : P 63.471 A).
75.51.7

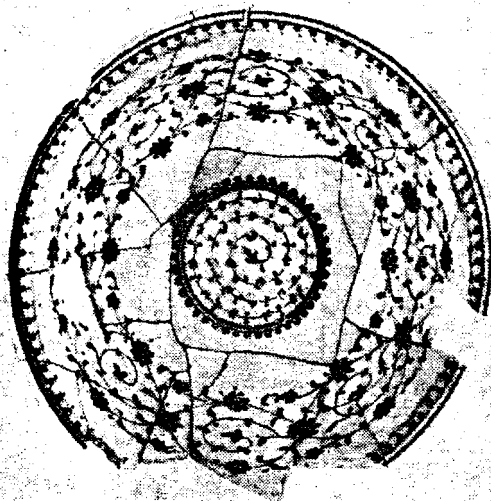


Fig. 9 — «Golden Horn» Ware, ca. 1530.
Cup, interior (IP 8 : P 63.471 A). 75.51.7



Fig. 10 — Hellenistic Stele from Mersindere
(NoEx 75.4). 75.58.23

ÇANAKKALE - KOÇALI VE AKÇAKEÇELİ KÖYLERİ YAKININDAKİ GRANİT SÜTUN YATAKLARI

M. AKİF IŞIK

M.Ö. 310 yılında İskenderin ölümünden sonra, Strabo'nun Sigia olarak adlandırdığı yerde Antigonos tarafından Antigoneia adlı bir şehir kurulmuştur.¹ Çanakkale ili Ezine ilçesine bağlı Dalyan Köyü hudutları içerisinde bulunan bu şehrin adı, sonradan, İskendere izafeten Alexandria olarak değiştirilmiş ve diğer Alexandria adlı şehirlerden ayrılması bakımından da adına Alexandria - Troas denmiştir. Çevre şehirlerin halkı da buraya göçmüşlerdir.²

Her geçen gün biraz daha gelişen bu şehirde, çevre şehirlerin halkının göçmesiyle hızlı bir inşaat faaliyeti başlamış yeni yeni evler ve tesisler yapılmıştır.

Şehrin taş ihtiyacını karşılayacak en müsait alan, Neandriadan başlayıp, batıya doğru, geniş bir sahayı kaplayarak uzanan granit kütlelerin oluşturduğu, bugünkü Koçali, Kayacık (Çığı), Akçakeçili ve Uluköy (Kestanbol) köylerinin bulunduğu bölgedir.

Alexandria-Troas'ın sur ve Herodes Atticus hamamı gibi bazı yapılarında her ne kadar granit kullanılmamışsada, şehir içerisinde bol miktarda görülen

irili ufaklı granit sütunlar ve mimari parçalar, şehrin ilk kuruluş yıllarında işlenmesi güç olan granitin kullanılmadığını ancak sonraki yıllarda şehrin gelişmesi ve taş ihtiyacının da buna oranla artması sebebiyle, işlenmesi güç olsa bile; yarılma hassaları yüksek olan, gerek delikler açarak ve gerek çatlaklarından faydalanılarak tomruk halinde çıkarılan iyi cila kabul eden ve cilâları yıllarca bozulmayan³ granite rağbet edildiğini göstermektedir.

İşte bu granit sütunlar ve mimari parçaların çıkarılmış olduğu taş ocaklarından bugün sadece iki tanesinin yerini tesbit etmiş bulunuyoruz. Bunlar Koçali ve Akçakeçili köyleri yakınındadır. (Harita. 1)

Bunlardan Koçali köyü yakınındaki Granit ocağı daha önceki yıllarda bazı araştırmacılar tarafından görülmüş, ancak sadece ocak önündeki sütunların ölçüleri verilmek suretiyle yazılarına kısaca konu olmuştur. Schliemann, sütunların çaplarını 135 cm. Boylarını 11,40 m. olarak göstermiştir.⁴ J.M. Cook ise 11,32 m X 1,65 m. olarak be-

¹ Troja - Reseaches and Discoveries On The Site Of Homeros Troja; Dr. Henry Schliemann, Paul P.B. Minet Chicheley 1972 Sa : 342.

² Şehir ve Savunması. Aşkıldil Akarca, T.T. Kurumu Basımevi, Ankara - 1972 Sa : 201

³ Türkiye Mermer Envanteri; Maden Tetkik ve Arama Enstistüsü Yayınları No : 134 Ankara - 1966 Sa : 12

⁴ Troja, Results Of The Latest Reseaches And Discoveries On The Site Of Homeros Troy. Dr. Henry Schliemann; London 1884 Sa : 311

lirtmiştir.⁵

Bütün bu seyyahların gözünden kaçan ikinci bir granit ocağı da Akça-keçili köyü yakınındadır. Bu ocağı konu üzerindeki çalışmalarımın devamı sırasında bölgeyi iyi tanıyan Alexandria - Troas harabe bekçisi Veli Kuşçu'nun yardımı ile görmüş bulunmaktayım.

KOÇALI KÖYÜ YAKININDAKİ GRANİT OCAĞI :

Koçali Köyü, Çanakkale ili Ezine ilçesinin 16 Km. kadar Güney batısında yer alır. Granit kütlelerin oluşturduğu kayalık arazi üzerinde kurulmuş olan bu köyün 800 metre kadar batısında Kestanbol köyüne inen yolun kuzeyinde (Resim 1); Yedi taşlar diye adlandırılan dar bir vadi içerisinde granit ocağı görülür.

Halk tarafından pembe taş diye bilinen bu granit kütleler porfiri yapılıdır. İçlerinde pembe ve beyaz renkli iki çeşit feldspat görülür. Pembe renkli olanlar 2-3 cm. uzunluğunda ve ikizlidir. Sağlam hoş manzaralı ve güzel renkli olan bu porfiri yapılı granitlerden çok eski zamanlardan beri sütunlar yapılmaktadır.⁶

Ocağın önünde sıralı vaziyette duran monümental sütunlar ve gerisindeki sütun yatağı oldukça ilgi çekicidir.

Dört tanesi sağlam durumda olan yedi tane sütun, işlenmiş olarak yatağın önüne sıralanmıştır. (Resim 2). Sütunlar, yataktan, yassı uçlu kamalar kullanmak suretiyle yontularak çıkarılmıştır. Bu izler yatak yüzeyinde bariz bir şekilde görülmektedir. (Resim 3)

Sütunlar çıkarıldıktan sonra yüzey-

leri düzeltilmiş ve perdahlanmıştır. Ancak yapıldıkları günden bu güne kadar açıkta kalan bu sütunların yüzeyleri tabiat şartlarından dolayı paten bağlamıştır. (Resim 4.)

Sütunlar, yatağın içinden itibaren aşağı doğru hafif bir meyil üzerinde sıralanmaktadır. Baştan itibaren dört tanesi sağlam, sonra gelen üçü ise kırıktır. Kırık olan bu sütunların eskiden değirmen taşı olarak kesildikleri köylüler tarafından ifade edilmiştir.

Hepsi aynı ebat ve şekilde olup yukarı doğru hafifçe incelen bu sütunların alt çapları 167 cm. üst çapları 135 cm. uzunlukları ise 11,50 metre dir. Sütunların alt tarafları 30 cm. yüksekliğinde ve içe doğru 4 cm. girintili bir kaide şeklinde, üst tarafları ise iki kademeli olarak bir başlık şeklinde işlenmiştir. Kademelerin birincisi 7 cm. ikincisi 28 cm. yüksekliğindedir. (Resim 5)

Kırık olan diğer üç sütunun uzunlukları ise, sırasıyla; 815 cm.— 830 cm.—ve 595 cm. dir.

Sütun yatağının üst tarafında ve çevresinde bazı granit bloklar üzerinde görülmekte olan kama darbeleri buradan mimari parçaların da kesildiğini kanıtlamaktadır. (Resim 6,7,8,9.) Kama darbeleri çoğunda 20 cm. uzunluk, 5 cm. genişlik ve 6 cm. derinliğindedir. Kama darbeleri arasındaki açıklık ise 11 cm. dir.

Bu sütun yatağından Koçali köyüne giden yol üzerinde aşağı yukarı yatağa 100 metre mesafede iki adet daha sütun görülmektedir. (Resim 10) Diğerleri ile aynı ebat ve şekilde olduklarından, ilk bakışta aynı ocakta yapılabu raya taşındığı intibasını uyandırmaktadır. Fakat bu sütunların arkasına isabet eden yerde ve bir yatak olabilecek şekilde görülen kısımda yapmış olduğum incelemede granit blok üzerinde görmüş olduğum keski izlerinden bura-

⁵ The Troad; J.M. Cook, Oxford - 1973
Sa : 208

⁶ Türkiye Mermerleri ve İnşaat Taşları; Ord. Prof. Malik Sayar - Prof. Dr. Kemal Erguvanlı; Kağıt ve Basım İşleri A.Ş. İstanbul, 1962 sa : 93

da da ikinci bir yatak olduğunu söyleyebilirim.

Yatak olarak tahmin ettiğim bu kısımda yapmış olduğum incelemede, 68 cm. çapında ve 84 cm. uzunluğunda işlenmeden bırakılmış bir sütun parçası bulmuş olmam bu kanaatimi bir kat daha kuvvetlendirmekle beraber burada değişik ebatlarda sütunlar yapıldığını da göstermektedir. (Resim 11) Ayrıca bu sütunların eşlerinin Kestanbol ovasında ve Alexandria - Troas harabelerinde bulunması ve sözü geçen bu iki sütunun bunların aksi yönünde bulunması da sütunların bir evvelki yataktan buraya taşınmasının gereksiz olduğunu ve burada ikinci bir yatağın varlığına işaret etmektedir.

AKÇAKEÇİLİ KÖYÜ YAKININDAKİ GRANİT OCAĞI :

Akçakeçili köyü, Koçali'nin 7 km. Güney batısında Alemlah yolu üzerinde yer alır. Granit kütlelerin oluşturduğu hat köyün 500 metre kadar güney doğusunda, Büyüdüz çayının doğrultusunda uzanır. Büyüdüz çayının hemen batısında da granit taş ocağı görülür. Etrafı sık çalılık ve meşeliklerle kaplı olup çukur bir sahada olduğundan dikkatleri çekmemiş, gözlerden uzak kalmıştır. Bazı köylülerin dahi bilmediği bu yer yaşlılar tarafından «Direktaşlar mevkisi» olarak isimlendirilmektedir.

Ocağın ön kısmı çukurca olup burada 4 adet sağlam vaziyette sütun görülür. (Resim 12). Bundan sonra arazi hafifçe yükselmekte çalılık ve sık meşelik başlamaktadır. Bu kısımda da 1 sağlam 4 kırık sütun görülmektedir. Sütunların çıkarılmış olduğu yatak yüzeyinde kama darbeleri paralel şeritler halindedir. (Resim 13). Ayrıca ocak içerisinde düzgün kesilmiş granit parçalar ve kesimi yarım kalmış bloklar görülmektedir. (Resim 14)

Bu ocaktaki sütunlar da Koçali'deki sütunlarla aynı ebat ve şekildedirler.

Bütün bu sütunların Alexandria-Troas harabelerinde kullanılmak üzere yapıldıkları, gerek Kestanbol ovasında ve gerekse Alexandria-Troas harabeleri içerisinde eşlerinin bulunmuş olmalarıyla izah edilebilir; Kestanbol kaplıcalarının 400 metre kadar batısında Gülpınar yolu üzerinde sağ tarafta kalan tarlalar içerisinde yola 50 metre mesafede ortasından ikiye ayrılmış vaziyette bir adet (Resim 15), ve bunun 200 metre kadar batısında yine yolun sağında tarla içerisinde bir evvelki gibi ortasından ikiye ayrılmış bir adet daha sütun yatmaktadır. (Resim 16).

Alexandria-Troas harabelerinde ise Eski Limanın kuzey doğusunda 1 adet sağlam (Resim 17) ve bunun 25 metre güneyinde üç parça halinde (Bir parçası limanın içerisine yuvarlanmış) (Resim 18) bir sütun bulunmarktır. Yine bu sütunların 150 metre kadar güneyinde ortalarından ikiye ayrılmış durumda ölçüleri diğerlerinden küçük iki adet sütun vardır. (Resim 19 - 20). Ayrıca limanın denize açılan ağzında deniz içinde irili ufaklı birçok sütun parçalarında göze çarpmaktadır. (Resim 21)

Bunlardan başka Herodes Atticus hamanının 200 metre kadar kuzey batısında baş tarafı toprak altında kalmış bir adet daha sütun görülebilir. (Resim 22).

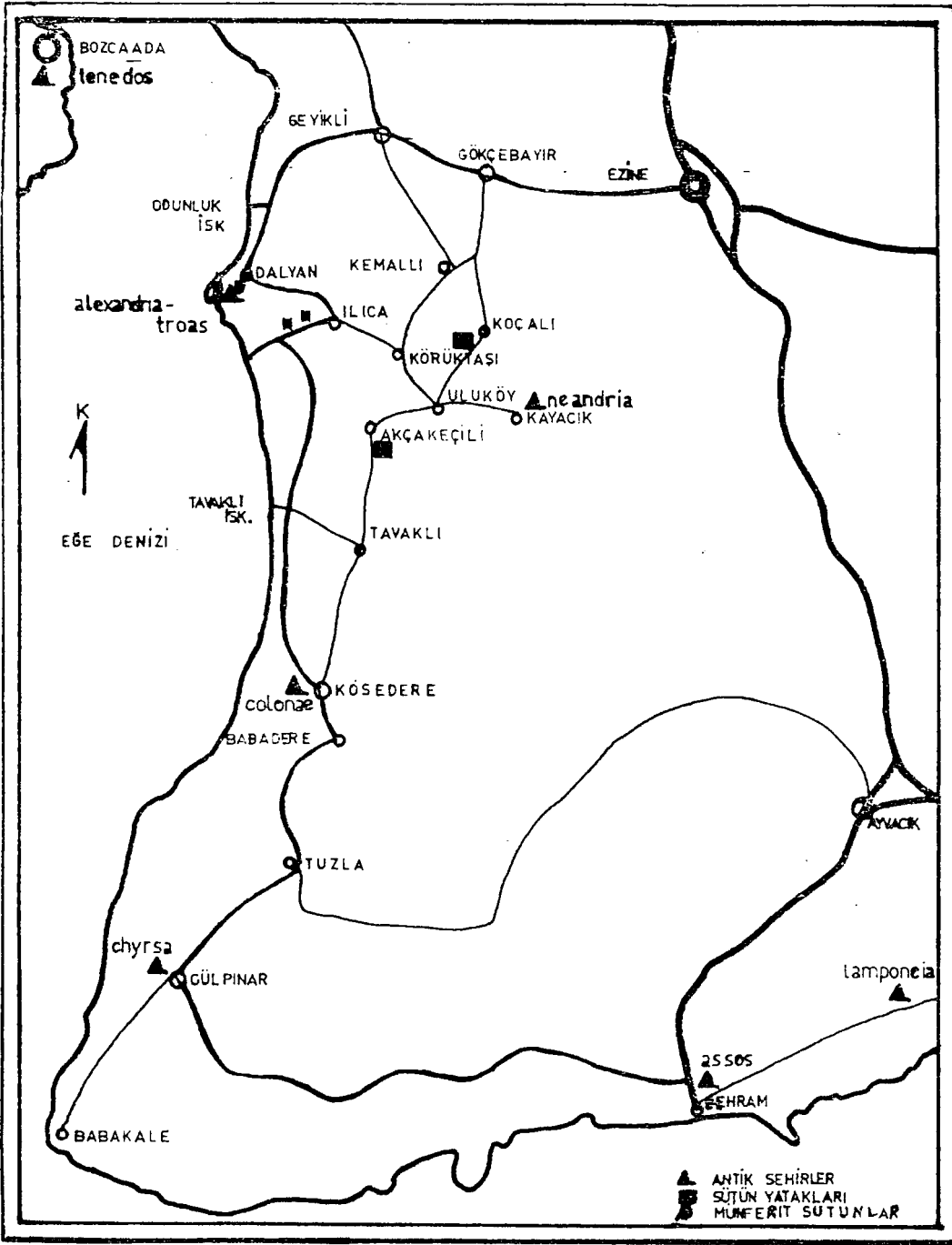
Bütün bu sütunlar ölçü bakımından küçük farklılıklar göstermekte ise de taş cinsi ve yapılış tekniği itibariyle aynı özellikleri taşımaktadır.

Her ne kadar bütün bu sütunların Alexandria-Troas'ta kullanılmak üzere yapılmış olduklarını söylediysek te, Limanda ve deniz içerisinde bulunan sütunlar bunların başka yerlere de ihraç edildikleri intibasını uyandırmaktadır.

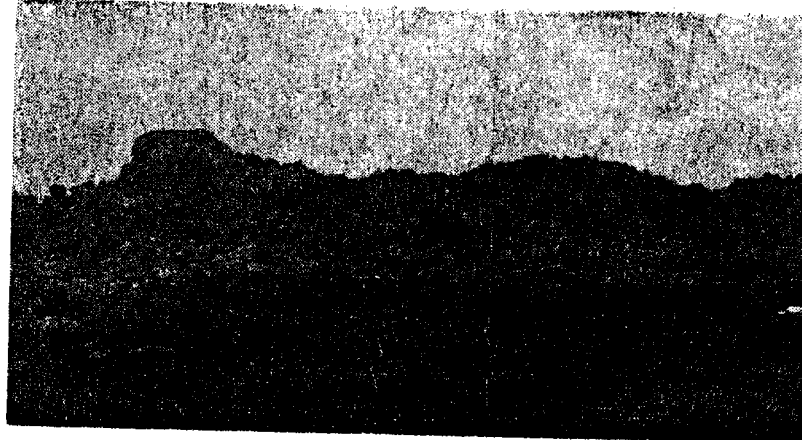
Yapıldıkları yatakta, yolda ve limanda bulunan bu sütünlerin büyük bir devir değişikliği sonucu kullanılmadan terkedildikleri söylenebilir. Kanımca bu Bizans hakimiyetinin başlangıcıdır. Yani bu sütünler Geç Roma devri işidir.

J.M.Cook'da bu sütünları Geç Roma devrine tarihlenmiştir.

⁷ The Troad; J.M. Cook, Oxford-1973
Sa : 203.



Plân



Reslm :



Reslm : 2



M. AKIF IŞIK



Resim : 3



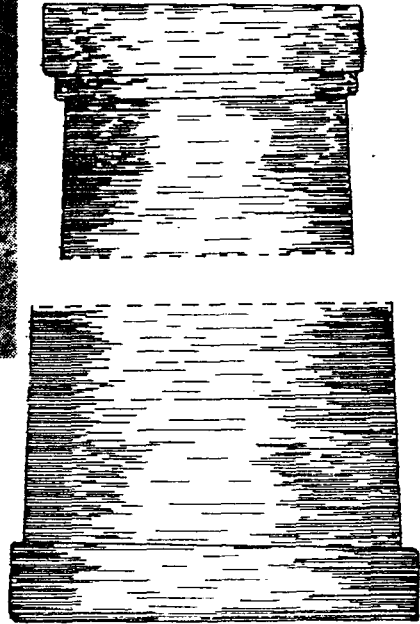
Resim : 4



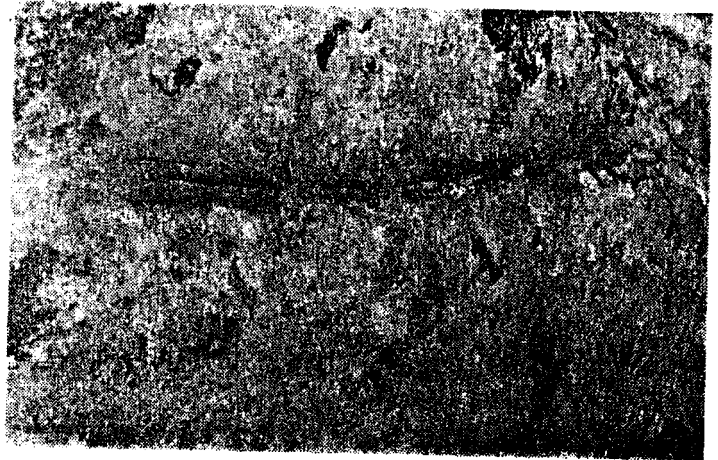
Resim : 6



Resim : 7



Resim : 5



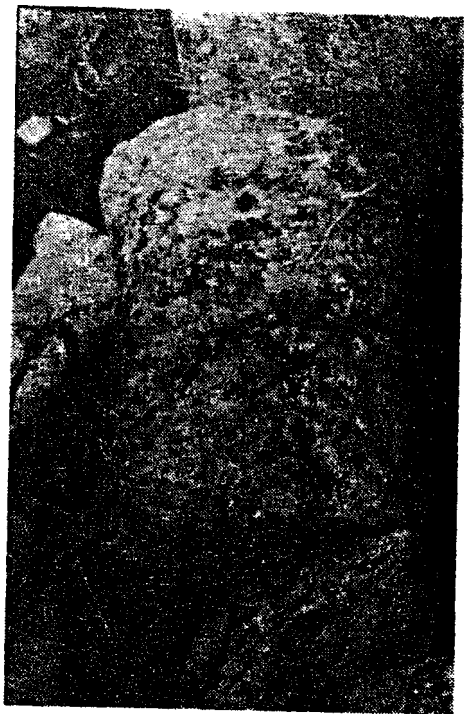
Reslm : 8



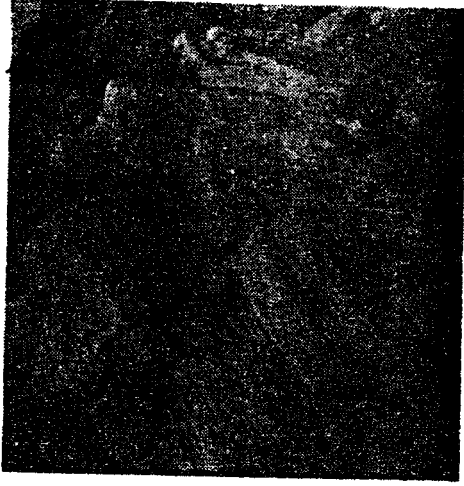
Reslm : 10



Resim : 9



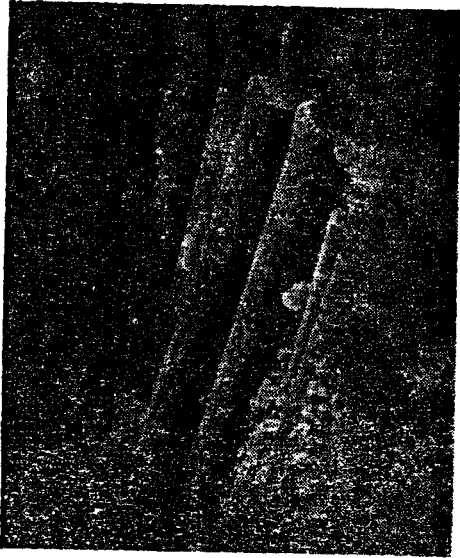
Resim : 11



Resim : 13



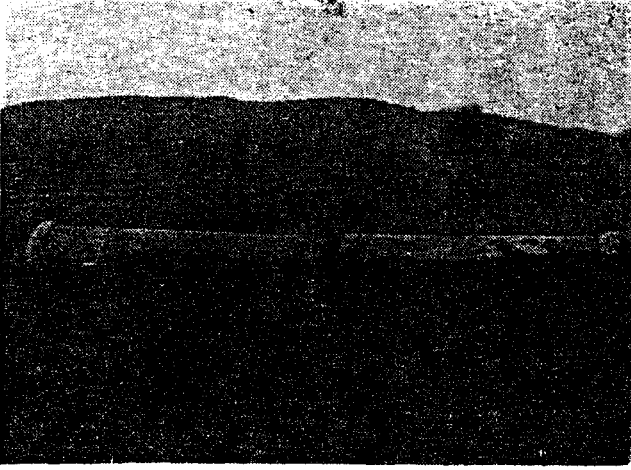
Resim : 15



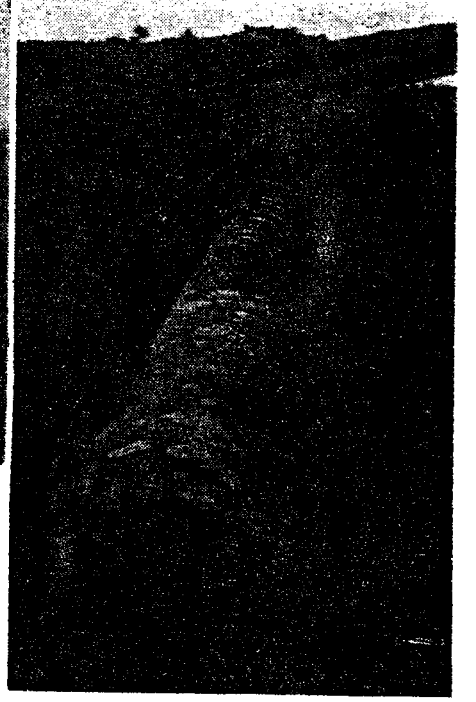
Resim : 12



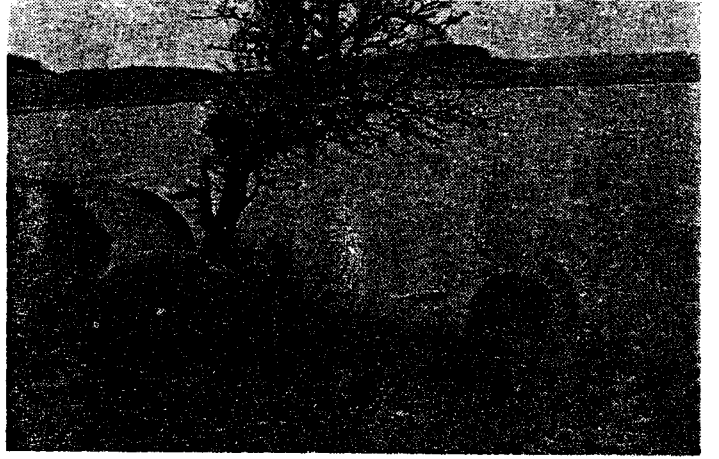
Resim : 14



Resim : 16



Resim : 17



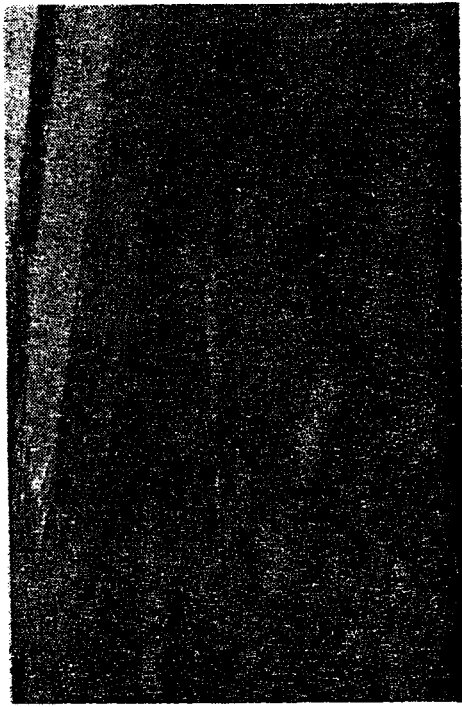
Resim : 18



Resim : 19



Resim : 21



Resim : 20



Resim : 22

MACHTELD J. MELLINK

In 1975, the work of the Bryn Mawr College expedition concentrated on study and restoration.¹

1. The Kızılbel Tomb. The painted tomb chamber in the tumulus at Kızılbel and the entrance building completed in 1974 were inspected and found in relatively good condition. The temperature in the tomb chamber went down from 18° to 10° Celsius during the winter. The humidity remains high as is desirable for the condition of the paintings.

The first attempt at further restoration of the tomb chamber was the study of hundreds of small fragments of limestone which were the remains of the floor broken up by ancient and modern plunderers. The tomb as found in 1969 preserved only ragged edges of the six limestone floorslabs (c. 20-30 cm. thick) which had also served as foundation slabs of the walls. In the center

one or two other slabs had been smashed and removed and their bed-rock bedding disturbed. In spite of many attempts we succeeded only partially in reconstructing the exact shapes of the floorblocks. The inner threshold block was put back in place as a step 11 cm. down from the door-frame. The floor-foundation blocks which extended into the room had polygonal and trapezoidal shapes with special corner overlaps; small fillers were used in two or more instances. In the center of the floor two large and several small painted fragments must have belonged, perhaps all originally part of one polygonal center slab. These pieces are tooled and finished like the other floor slabs. They are about 25-30 cm. thick and their upper surface is worked to a relatively smooth finish (showing chisel marks as do the wall surfaces). The painted designs are, for the largest fragment (preserved to 90 cm. length) a series of white rosettes in alternating red and black squares, and, in the field bordered by the rosette band, remnants of green, linear lotus-palmette designs; the smaller block has red and white checkerboard in no definite relationship to the other part, but the complex can tentatively be restored to make the design of a small rectangular rug laid in the center of the floor in front of the kline. No traces of paint can be seen on the edges of the floor which remain in situ (fig. 1).

Of the kline itself, fragments had

¹ The campaign lasted from July 21 to October 22. We are again much indebted to the Directorate General of Antiquities and Museums and to the Director and staff of the Antalya District Museum for their continuing support, encouragement and advice. Our best thanks go to the representative of the Department of Antiquities, Bay Altay Kıracioğlu of the Antalya Museum. The staff consisted of Dr. J. Lawrence Angel, Dr. Robert A. Bridges, Jr., restorer Franca Callori di Vignale, graduate student Jayne L. Warner, and anthropology student David C. Fredenburg. The authorities in Elmalı again greatly facilitated our work through their lasting interest and help.

been recognizable as belonging to a limestone slab with a slightly raised edge around its top and a sunk edge around its lower surface (fig. 2). It measured 1.84 x 0.74 x 0.10 m. Traces of painted decoration on one of the long edges show which side must have been visible. We knew that the kline stood against the West wall of the tomb because the lower parts of the West wall and adjoining parts of the North and South walls carried no painted friezes. The support of the kline mended up as a solid rectangular block of limestone measuring 0.72 x 0.44 m. with a height of 0.33 m., a pedestal the position of which could still be read in weathering marks on the lower surface of the restored kline. This position was c. 10 cm. to the North of center, leaving a larger overhang probably at the foot of the kline.

We had new floorslabs made out of limestone from the Semayük quarries and put them into the West side of the tomb to form the support of the restored kline and pedestal. As now reinstalled (fig. 3-4), the kline touches the North wall and leaves a space of c. 16 cm. free at its South end. If we add the thickness of a mattress to the stone bed, the main West frieze, representing the warrior's departure and a banquet scene, is appropriately visible just above the burial couch.

The contours of a table could be recognized on the lower course of the North wall, just to the right of the sea-going ship painted on stone N2. Patient assembly and mending produced a solid limestone table with two plain sides (those turned to the North and East wall respectively) and two well finished sides with a two-fascia moulding along the top and two legs in front. This table measures 0.72 x 0.34 m. with a height of 0.315 (figs. 5 and 6). The top surface was well smoothed and had the impressions of two circu-

lar objects, perhaps metal vases once belonging to the original tomb gifts stolen by the Roman tomb robbers. The restored table was put back in the Northeast corner on a newly cut floorslab (fig. 7).

The table (or chest) had been painted but only few traces of the decoration remained. The original arrangement of the tomb and the relationship between decoration and furnishings is clear now that the stone furniture has been restored (fig. 8). The kline is not of the traditional Greek type with legs carved or painted to show double C-clamps and volutes, nor did a three-legged table stand in front of the Kızılbel kline. Instead, a solid chest-like table stood in the Northeast corner. The painted frieze of Kızılbel shows the Greek style kline and table right above the head-end of the stone kline (fig. 4, right side).

The exterior doorway of the Kızılbel tomb needed further repairs and study. When the tomb chamber was built, a narrow pit had been left open in bedrock in front of the door to give access until the time of burial. Rubble was packed in the building pit around the chamber, retained on either side of the doorway by polygonal orthostats. West of the door one orthostat remains in situ, of those on the East side two could be mended; these slabs were not put back in place because they would make modern access to the tomb difficult. The length of the ancient entrance pit, measured North-South, should have been about 1.50 m., its width about 0.95 m. Anciently kline and table had been put into the tomb before the roof was put on; the entrance pit was used only to allow access to craftsmen, painters and finally the burial. After the burial, the tomb had been closed with a portcullis slab which was lowered through a slot in the lintel. This door-slab and the lintel had remained intact

until robbers smashed them in 1969. We repaired lintel and doorslab. The latter measures 1.26x0.87x0.12 m. and is now put on display in the lower room of the modern entrance building. In its stead we made a functional replica of styro-foam to demonstrate the original arrangement of the portcullis door (figs. 9 and 10).

The upper entrance room of the protective building was finished on the interior. The tumulus received an extra layer of white clay to protect the surface and to counteract the penetration of roots.

2. The Karaburun Tomb. Restorer Franca Callori di Vignale finished the cleaning and protection of the paintings on the front of kline. This kline is furniture of the Greek type with double-C clamps and palmettes painted on the legs. Under it is an animal frieze against a blue background. The table in this tomb stood in the Southeast corner. A large section of it is preserved, found broken and thrown into the pit dug by ancient tomb robbers in front of the kline. This table was a low rectangle measuring 0.59 x 0.72 m. in plan and 0.19 m. in height, with a bevelled frame on the long front side. The top of this table was painted red on a thin plaster; its sides were blue in harmony with the color of the floor. Neither table nor floor-slabs have been cleaned so far. The floor-slabs are irregular quadrilateral slabs with tightly fitting edges. The blue paint was applied on a thick white stucco. The Roman robbers ruined much of the surface and ripped up an area in front of the kline but few of the floor fragments were removed from the tomb chamber.

The unpainted plaster of the ceiling and central ceiling beam has now been cleaned and consolidated. All joints in the tomb were cleaned and secured against infiltration. An unsightly hole

made by the ancient tomb robbers under the feet of the dignitary in the main frieze was plugged; in general the signs of damage were covered up as much as possible in order not to interfere with the observation of the paintings.

Outside of the tomb chamber, in the area of the limestone platform discovered in 1974, some more cleaning produced fragments of the broken sarcophagus (also found in 1974) and of the lost superstructure of the monumental base. Preliminary study of the fragments shows that some pieces can be identified as belonging to bevelled door panels of a thickness of least 18 cm. (fig. 11). The framework of the hypothetical doorslabs is not yet clear. Curved elements and some openwork can be recognized, but only the smallest percentage of the original monument is preserved. Of the lion head identified in 1974, part of an eye was found (fig. 12, combined length of these pieces ca. 22 cm.). More study is needed of what survives and further clearing of the area may produce valuable additional clues. Even now the theory that doors stood in the rear center of the platform may be considered probable, and the comparison with the marble doors which, as Director Burhan Tezcan kindly informs me, were found on separate bases on the slope of one of the İkiştepe tumuli near Güre - Uşak, is valid. These and other fifth century B.C. doorstones from Uşak were not freestanding monuments but encased at the sides and along the top; the same would apply to the Karaburun doors. It is tempting to connect the door monuments of these fifth century Anatolian (part Phrygian) - Persian tumuli with the later tradition of doorstones of the Phrygian area. The Roman doorstones show frames, jambs, lintels, arches and gables; R. Naumann has recently drawn attention to the independent position of doorstones at Aezani

as monuments not set up directly over tombs.² We may be discovering the earlier stages of a long tradition as we reconstruct a symbolic entrance monument with doors at Karaburun.

3. Karataş - Semayük. In 1975, Professor J. Lawrence Angel continued his study of the human skeletons from the cemetery at Karataş. About 500 individuals have been examined. The analysis of the population of the Early Bronze Age village is continuing also

in the study of the archaeological tomb groups, their composition and chronology.

4. Prospects. For 1976, more work is planned on the restoration of the paintings and the floor of the tomb chamber at Karaburun. Excavation will take place around the platform and in the tumulus. We hope to start the construction of a protective entrance building for the tomb and the platform area. The study of Kızılbey and the preparation of a monograph on the architecture, paintings and problems of conservation will continue.

² *Istanbul Mitteilungen* 25 (1975) 343 - 350



Fig.1 — Kizilbel. Floorblocks in process of fitting; painted slab fragments in foreground.

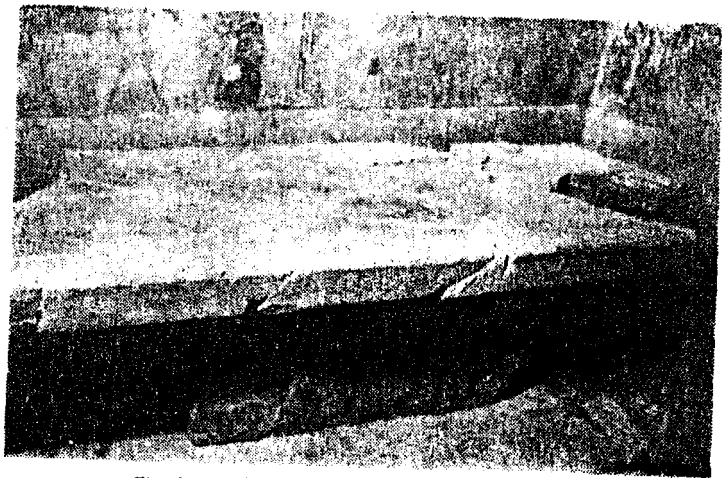


Fig 3 — Kizilbel. Kilne re-installed in tomb on rectangular pedestal.



Fig. 2 — Kızılbél. Limestone slab of kilne
In process of mending. lower surface.

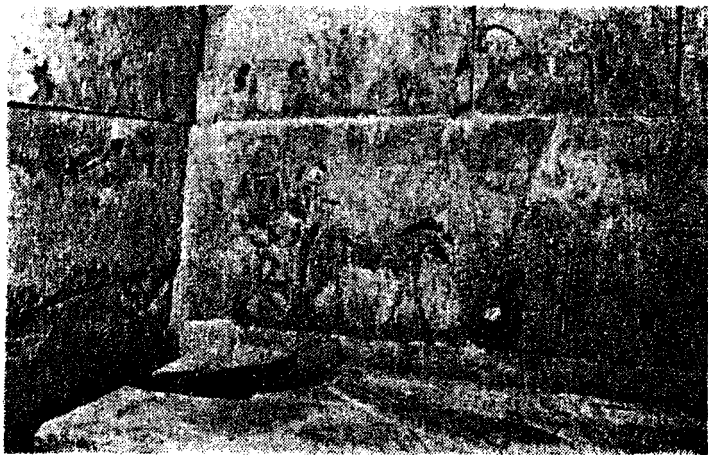


Fig. 4 — Kızılbél. Kilne re-Installed,
Southwest corner with frieze of
warrior's departure.

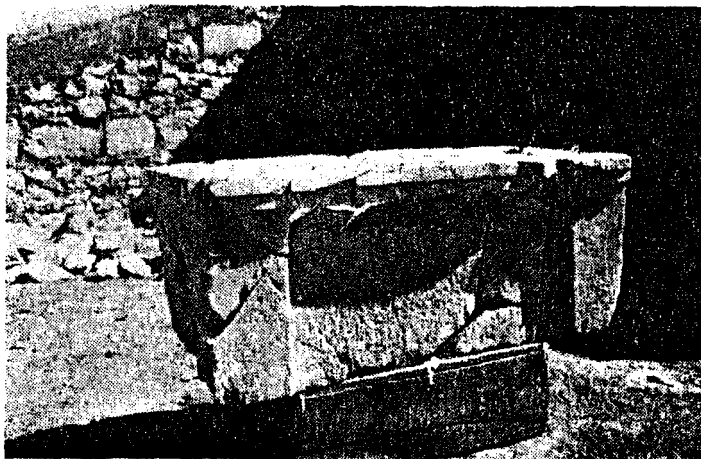


Fig. 5 — Kizilbel. Table in process
of mending : front.

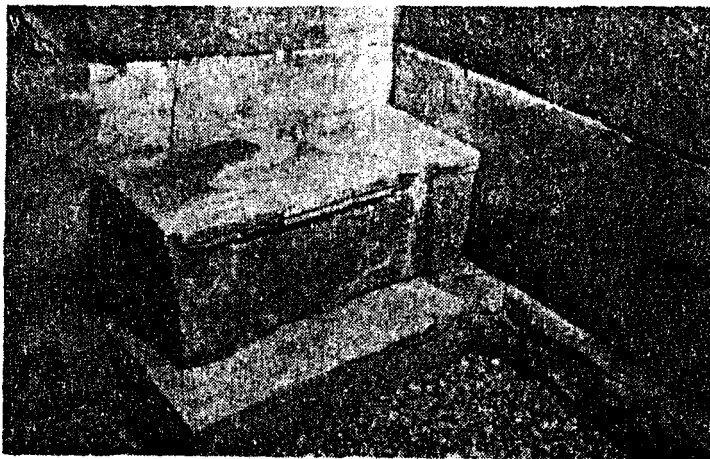


Fig. 7 — Kizilbel. Table installed in tomb,
Northeast corner.

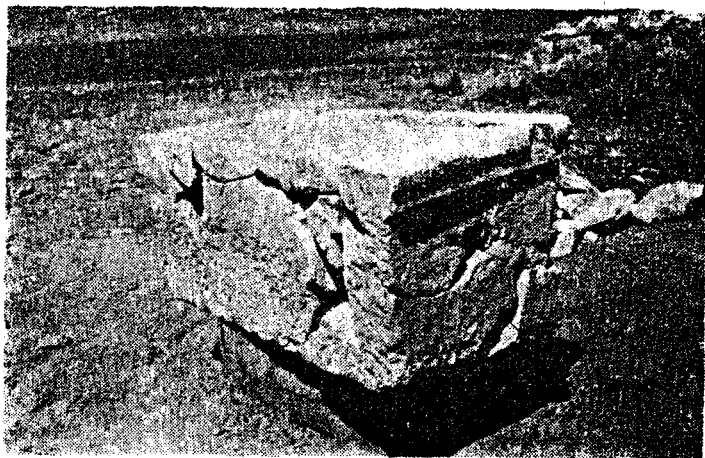


Fig. 6 — Kızılbel. Table in process of mending : rear and West side.



Fig. 8 — Kızılbel. Painting of ship between kline and table.

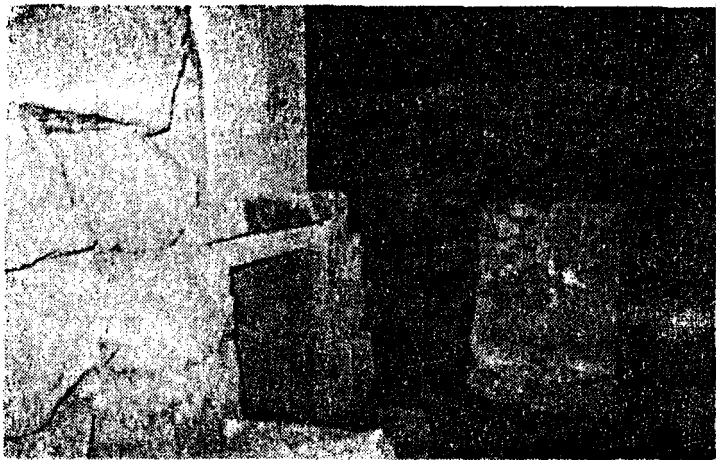


Fig. 9 — Kizilbel. Exterior of doorway. Styrofoam replica of doorslab suspended. Limestone doorslab, mended, leaning against rear wall of entrance building.



Fig. 11 — Karaburun. Fragment of door panel with offset and incised line, limestone, Preserv'd height 0.145 m.

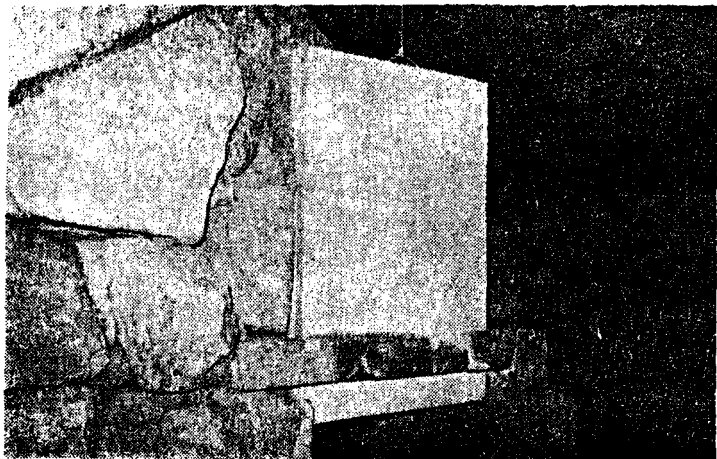


Fig. 10 — Kızılbet. Exterior doorway.
Styrofoam door slab lowered part-way
through slot in lintel.



Fig. 12 — Karaburun. Fragments of lion's head, limestone :
eye and part of head with upper jaw. Combined length 0.225 m.



HERAKLES LAHDİ

FATMA ÖZORAL

Antalya Müzesi lahidler salonuna birkez daha anlam kazandıran Herakles Lahdi müze envanterine 928 no. ile kayıtlıdır. Lahid, 1961 yılı Perge doğu nekropolünde, bir su kanalı açımı esnasında bulunarak Antalya Müzesine haber verilmiştir. Bulunduğu esnada kırıklar ve noksanlar halinde olan lahid, daha sonra Antalya Müzesine getirilerek restore edilmiş ve teşhire konmuştur. (Resim 1).

Lahidin tanımı :

Tekne : Yük : 107 cm.
Uz : 247,5 cm.
Gen : 114 cm.

Tekne, yekpare mermer blokundan yapılmış ve içi dikdörtgen oyulmuştur. Tekne kaidesini, bir süs frizi çepeçevre dolaşmaktadır. Bu süs frizi, daha çok Herakles maceralarını konu olarak alan lahidlerde olduğu gibi iki lesbos kymationu ve arasında örgü motifinden ibarettir. Tekne üzerindeki konu Herakles'in 12 macerasıdır. Bu 12 macera lahdin üç tarafında gösterilmiştir. Sahnelerin hepsi birer kaide üzerinde takdim edilmiştir. Uzun yüzlerde beşer, dar yüzlerden birinde ise iki macera anlatılmıştır. Konuların birer kaide üzerinde anlatılması, hem tekne kaidesi ile konuların ayrılmasına, hem de süs frizinin bittiğine işaret etmektedir. Tekne üzerinde köşedeki sütunlardan başka uzun yüzlerde dörder, kısa taraflarda ise ikişer sütun bulunmaktadır. Sütun yivleri, bütün Anadolu Sütunlu lahidlerin-

de olduğu gibi birbirine ters yöndedir. Sütunlar bir kaide üzerinde ve sütun başlıkları korint tarzındadır. Arşitrav üç fasyalıdır. Teknenin üst tabanını üzüm, cisma dal ve yapraklarından ince bir friz sınırlamaktadır. Uzun yüzlerde tekne ile kapağı birbirine bağlayan kurşun kenet izleri mevcuttur. Bu kurşun kenetler ölünün vasiyetine göre hazırlanmış, böylece lahdin tekrar açılması veya bir başkası tarafından ikinci defa kullanılması bir dereceye kadar önlenmek istenmiştir. Ancak bütün bu tedbirlere rağmen lahid, zamanında açılmış ve soyulmuştur.

Herakles'in Nemea Aslanı ile mücadelesi : Olay dikdörtgen silmeli ve ayaklı bir kaide üzerinde anlatılmıştır. (Res. 2). Herakles ve Nemea Aslanı birbiri ile mücadele eder vaziyettedir. Herakles, genç ve sakalsızdır. Mitolojiye göre Nemea Aslanının vücuduna herhangi bir silah işlemez. Bu nedenle Herakles, Aslanı elleri ile boğmaktadır. Aslanın sol pençesi Heraklesin sol kolu üzerine atılmıştır. Hayvan arka ayakları üzerine kalkmış ve sağ arka pençe cansız olarak görülmektedir. Hayvanın, Herakles'in kolunu tutan pençesinde de bir hayat sezilmemektedir. Aslanın bu cansızlığına karşın Herakles'in şişkin ve canlı adaleleri bir tezat teşkil etmektedir. Saçlar karışık olarak taranmıştır. Vücut enerjik, yüz ise sakindir. Gözler hafif yukarı ve ileriye doğrudur. Aslan hemen hemen arkadan işlenmiştir. Sağrı üzerinde adaleler belirtilmiştir. Aslanın kuyruğu kırılmış, Herakles'in yanın-

dan ayırmadığı sopası sol tarafta yukarıda gösterilmiştir. Nemea Aslanı ile mücadelesinden ve aslanı öldürdükten sonra Herakles'in hayvanın postunu yanında atribü olarak taşıdığını görüyoruz.

Herakles-Hydra yılanı mücadelesi : Herakles'e ikinci görev olarak Lerna bataklığında ki Hydra yılanını öldürmesi verilir. (Res. 3). Figürler, silmeli ve içe doğru bir kaide üzerine basmaktadır. Herakles'in başı profilden ve sola doğrudur. Vücut hemen hemen cephedenir. Sol kol üzerinde aslan postu atılmış olup, sağ kol koltuk altından kıraktır. Sol eli ile yılanı tepesinden kavramıştır. Yılanın başı profilden, hafif aşağıya doğru bakmakta, yenilgiyi kabul etmiş durumdadır. Başın iki tarafında geriye doğru hafif dalgalı boynuzları vardır. Eşderin vücudu balık sırtı şeklinde işlenmiştir. Yılanın kuyruğu Herakles'in açık bacakları arasından görülmektedir. Vücudun dinamizmi ile yüzün sükuneti gene birbirini karşılamaktadır. Belki Herakles kendinden emin olduğu için sükunetini muhafaza etmektedir.

Erymanthos Yaban Domuzunun öldürülmesi : Olay yarım yuvarlak bir kaide üzerinde sunulmuştur. (Res. 4). Herakles başına Nemea aslanı postunu geçirmiş ve uçlarını göğüs üzerinde düğümlemiştir. Post sol kol üzerinden geriye doğru gitmektedir. Sağ kol bileğin hemen üzerinden kıraktır. Kolun bu hareketi ve sağ omuz üzerindeki çıkıntı bize sopanın başlangıcını göstermektedir. Muhtemelen sağ omuz üzerinde sopasını tutmaktaydı. Yaban domuzunu, yelesinden kuvvetle kavramıştır. Domuzun ön ayakları yere değmekte, arka ayakları ise havadadır. Domuzun kılları belirtilmiştir.

Ceryneion Geyiğinin öldürülmesi : Figürler dikdörtgen silmeli ve içe dönük bir kaide üzerindedir. Herakles cepheden, geyiğin gövdesi profilden, baş ise dörtte üç profilden işlenmiştir. Heraklesin belden yukarısı sağa doğru hafifçe

eğilmiştir. Sol bacak ile hayvanı hafifçe çökertmiş ve bacak dizden itibaren geriye doğru atılmıştır. Baş boyundan, sağ kol omuzdan, sol kol ise, dirseğin hemen altından kırılmıştır. Vücut ve baştaki dönme hareketi olayın şiddetini anlatmaktadır. (Res. 5).

Stymphalos Kuşlarının öldürülmesi : Olay, dikdörtgen, iki yanı konsollu bir kaide üzerinde anlatılmaktadır. (Res. 6). Mitolojiye göre insan yiyen bu kuşlar, Herakles tarafından öldürülür. Herakles'in şiddetli bir mücadele geçirdiği şişen adalelerinden anlaşılabilir. Baş, boynun hemen üzerinden tamamen kıraktır. Sol kol üzerine aslan postu atılmıştır. Herakles'in göğsü üzerinden geçen band arkadaki sadağı göğüs üzerine bağlanmıştır. Herakles'in sol arka tarafında, süzülme anında bir Stymphalos kuşu görülmektedir. Elleri arasında ise diğer bir kuşu parçalamaktadır. Herakles'in bacakları arasında ölmüş olan üçüncü kuş görülmektedir.

Dar yüz : Bu dar yüzde iki konu anlatılmıştır. Her iki konu da sembolik olarak Herakles figüründe birleştirilmiştir. Ortadaki figür ise, Heraklesin yaptığı işlerle ilgili değil, özel hayatı ile ilgilidir. (Res. 7).

Dar yüzdeki birinci sahne Augias'ın ahırlarının temizlenmesi sahnesidir. (Res. 8). Yarım yuvarlığı aşan bir kaide üzerinde Herakles dörtte üç profilden gösterilmiştir. Aslan postunu başına geçirmiş, sol koluna da postun ucunu dolamıştır. Ancak sol kol, bileğin hemen üzerinden kıraktır. Kol üzerinde Herakles'in atribüsü olan sopası vardır. Herakles, burada orta yaşlı ve sakallı olarak gösterilmiştir. Sağ elinde, ahırların temizlenmesi için ırmağın yatağını değiştirmede kullandığı sopanın bir kısmı vardır. Sopa kıraktır. Ancak biz, kaide üzerinde, sağ ayağın yanında sopanın ucunu görebilmekteyiz.

Hesperid'ler bahçelerinden Altın

Elmanın getirilmesi : Olay daireye yakın bir kaide üzerinde anlatılmıştır. (Res. 9). Herakles dörtte üç profilden gösterilmiştir. Baş boyundan kırıktır. Herakles'in sağ elinde sopası vardır. Ancak sopa kırık ve noksandır. Elinde ve kaide üzerinde sopanın başlangıç ve bitimi mevcuttur. Sol kol üzerine manto atılmış, muhtemelen elmalar elindeydi. Ancak el mevcut olmadığından şimdi görememekteyiz.

Sembolik olarak anlatılan bu iki konu arasında, aslan pençeli konsollar ihtiva eden bir kaide üzerinde, yarı çıplak bir kadın figürü ayakta durmaktadır. (Res. 10). Bir Heraion olarak gösterilmiştir. Herakles'e yardım eden bu kadın kahraman, Omphale'dir¹. Omphale sağ elini tekne üzerinde alçak kabartma olarak gösterilmiş bir okdanlığa dayamaktadır. Sol elinde ise ucu kıvrık bir sopa taşımaktadır. Ancak, bu sopanın yalnız kıvrık ucu günümüze kadar gelmiştir. Omphale'nin belden aşağısı bir chitonla sarılmıştır. Vücut ağırlığı sol bacak üzerindedir. Sağ bacak, serbest olarak hafif öne atılmıştır. Chitonun altından bacağın hareketi ve hatta diz belirlenmektedir.

Dar yüzde detaysız olarak anlatılan her iki konuda, iş bittikten sonraki dinlenme anı gösterilmiştir. Şimdiye kadar anlatılanlarda ise, Herakles hep mücadele halindedir. Belki heykeltraş, birinci uzun yüzdeki hareketli anlatımdan sonra seyirciyi dinlendirmek istemiştir. Aslında seyirci, bu detaysız anlatımdan tedirgin olmamakta hatta düşünceye sevkedilmektedir.

Girid Boğası ile savaşıması : İki sütunun arasını tamamen kapsıyan dikdörtgen bir kaide üzerinde figürler gösterilmiştir. (Res. 11). Baş iyi durumda ve tamdır. Kollar omuzdan kır-

rıktır. Omuz hareketinden ve başın arkasındaki sopanın duruşundan Herakles'in dizleri ve karnı üzerine çöktüğü boğaya vurduğu anlaşılmaktadır. Hayvan henüz canlıdır. Herakles'in sağ dizi altındaki boğa oldukça güç durumda, adeta böğürür vaziyette ağızını açmıştır. Hayvanın karnı yere düşmektedir. Kuyruk, arka ayakları arasına sıkışmıştır. Herakles'in şiddetli hareketli, mücadelenin oldukça zor geçtiğini göstermektedir. Herakles, burada büyük bir efor sarfetmektedir. Boğanın arkasında, Herakles'in atribüsü haline gelen postun bir kısmı hareketin şiddetiyle dalgalanmaktadır.

Diomedes'in Atlarının çalınması : Bu sahne oldukça kırık ve haraptir (Res. 12). Ancak bazı parçalar bize olayı anlatmaktadır. Figürler yuvarlağa yakın bir kaide üzerindedir. Herakles figüründe baş, kollar, belden aşağı kısım tamamen kırıktır. Gövde mevcuttur. Kaide üzerinde sol ayak kısmen tam, sağ ayağın ise yalnız izi mevcuttur. Herakles'in sol tarafında, olayın hareket noktası olan atlar, boyundan itibaren gösterilmiştir. Herakles'in hareketinden, göğsü üzerine düğümlediği aslan postu dalgalanmaktadır. Sol tarafta, dizleri üzerine çökmüş, yenik Diomedes görülmektedir. Sağ kol omuzdan, baş boyundan tamamen kırıktır. Diomedes, sol elinde bir kalkan tutmakta olup, zırhlıdır.

Amozanların Yenilgisi : Figürler içe doğru silmeli bir kaide üzerinde gösterilmiştir. (Res. 13). Herakles'in vücudu cepheden, baş ise dörtte üç profilden gösterilmiştir. Amazonlar Kraliçesi Hypolite, arka ayakları üzerine hafif kalkmış, bir at üzerinde cepheden gösterilmiştir. Baş boyundan kırıktır. Sol elinde bir kalkan tutmaktadır. Üzerinde sağ omuzu açıkta bırakan bir elbise vardır. Hypolite'nin sol ayağı, atın karnı üzerindedir. Ayağında sandalları vardır. Herakles, kollarını açmış, muhtemelen altın kemeri iki kolu arasında ger-

¹ Wiegartz, Kleinaslatische Säulensarkophage, Berlin 1965. s 78

mektedir. Kollar bileğin üzerinden kırıktır. Bacaklar olayın şiddetiyle iki yana açılmıştır. Kaide üzerinde ayaklar görülmektedir. Bacak, dizden itibaren kırık ve nokсандır. Kraliçenin belden yukarısı hafif öne doğru eğik, yeniktir. Herakles sanki ani bir hareketle atı durdurmuş gibidir. Herakles'in burada daha yaşlı ve adeleli olmasına karşın, Hypolite çok genç görünüşlüdür.

Geryoneus'un öldürülmesi: Herakles'in bir diğer işi, üç başlı dev Geryoneus'un öküzlerinin getirilmesidir. Olay dikdörtgen bir kaide üzerinde anlatılmıştır. (Res. 14). Herakles, dörtte üç profilden gösterilmiştir. Aslan postunu giymiş ve postun ucu sol kol üzerinden geriye savrulmuştur. Baş, burundan sakala doğru hafif kırıktır. Sağ kol dirseğin hemen altından kırıktır. Kolun duruşu ve kol üzerine gelen tekne üzerindeki çıkıntı bize, sopayı tuttuğunu anlatmaktadır. Herakles, sakin işini bitirmiş olarak, dizleri üzerine çöken üç başlı devî tepesinden kuvvetle kavramıştır. Dev, zırhlı ve kalkanlıdır. Herakles'in sol tarafında olayın kahramanı bir çift öküz başı gösterilmiştir. Kanaatimizce heykeltraş, yer darlığı nedeniyle bunları yalnız baş olarak işlemeyi uygun görmüştür.

Kerberos'un getirilmesi: İki sütunun arasını tamamen kapsıyan dikdörtgen bir kaide üzerinde Herakles ve Cehennem Köpeği Kerberos gösterilmiştir. (Res. 15). Heraklesin vücudu cepheden baş, ise dörtte üç profildendir. Sağ kol dirsekten yukarı doğru kıvrılmış ve kırıktır Muhtemelen gene sopasını tutmaktaydı. Sol kol aşağı doğru indirilmiş, aslan postu kolun üzerine atılmıştır. Cehennem köpeği yenilgiyi kabul etmiş, Herakles'e itaat etmektedir.

Başta çok genç ve sakalsız olarak maceraya başlayan Herakles'in vücut adaleleri, gittikçe yaşlanmış ve hantallaşmıştır. Bütün bunlar başardığı zor işlerin bir neticesidir. Heykeltraş, başlangıçtan yedinci sahnenin sonuna kadar

Herakles'in basını hep sol tarafa döndürmüştür. Ancak bu bize bir monotonluk vermemektedir. Şöyle ki başlardaki ve gözlerdeki küçük hareketler bu monotonluğu kırmıştır. Dar yüzdeki Augias'ın ahırları ve Hesperid - Elması sahnesinde heykeltraş, bir anda sükuneti istemiştir. Hem olayın anlatımı hem de figürlerin yüzlerindeki sükunet seyirciyi bir anda dinlendirmiştir. Bundan sonra gene şiddetli bir mücadele başlamaktadır. İkinci uzun yüzdeki ilk konu olan Girid Boğazı sahnesinde ise Herakles, sanki macarayı devam ettirmek istercesine, sağ tarafa, dar yüze doğru bakmaktadır. Burada birinci uzun yüzde olduğu gibi, aynı dinamizm ve şiddet görülmemektedir. Belki bu macerelar, diğerlerine nazaran daha kolay başarılabilmektedir.

Lahdin esas yüzü bütün diğer sütunlu lahidlerde olduğu gibi kapılı kısadır. (Res. 16). Kapı tam ortada iki sütun arasındadır. Bir basamakla çıkılmaktadır. Kapı ortadan iki kanada ayrılmıştır. Ayrıca her taraf panolarla süslenmiştir. Yukarıdaki panolarda aşağıya doğru iki Delphin bulunmaktadır. Aşağıdaki panoda ise, bir erkek ve bir kadın, herme şeklinde işlenmiştir. Başları açıktır. Sağ kol, manto ile örtülmüş olup, sol omuza doğrudur. İki pano arasında, içe doğru çukurlaşan silmeli küçük dikdörtgen süsler vardır. Kapı sövesi ve lentosu silmelerle konturlanmıştır. Kapı sövesi, sütunların başlıkları ile aynı seviyeye kadar olan kısımda oldukça süslüdür. Altta bir boncuk dizisi, yumurta frizi, palmet ve üstte spiral motifi bulunmaktadır. Kapının her iki yanında, yuvarlağa yakın bir kaide üzerinde, frig külahlı, genç üzgün bekciler, lahdin kapısını beklemektedir. Üzerlerinde bol büzgülü bir elbise vardır. Manto, boynun hemen altından bir iğne ile tutturulmuştur. Ayaklar çapraz olarak durmakta, sandal bağcıkları bileğe kadar çıkmaktadır. Kollar biri diğeri üzerine, dirsekten kıvrılarak konmuştur. Eller, hafifçe üzgün yüze dokunmaktadır.

Saçlar, külahın altından hafifçe külahın üzerine doğru dönmektedir. Bekçilerin hüznünü gözler gayet iyi ifade etmektedir.

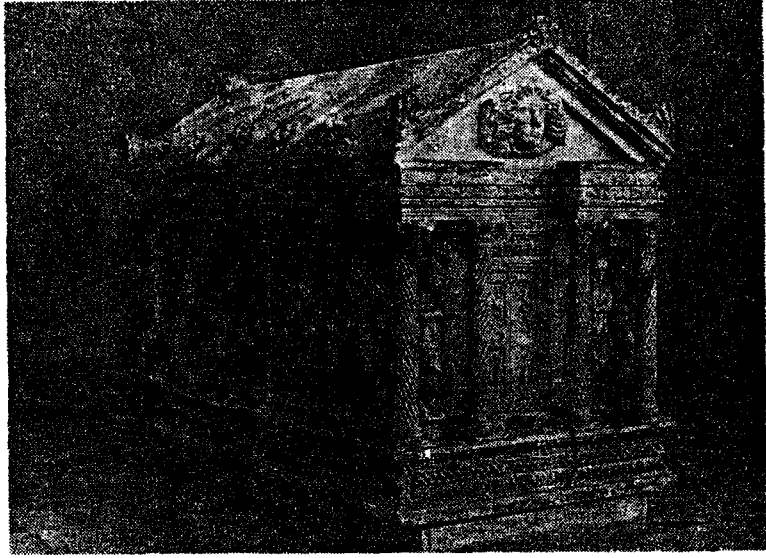
Kapak : Yük : 58 cm.
Uz : 249,5 cm.
Gen : 124 cm.

Kapak semerdam şeklindedir. Dar taraflarda birer alınlık teşkil etmektedir. Alınlık, içe doğru daralan silmelerle konturlanmıştır. Alınlığın tam ortasında oldukça yüksek kabartma olarak işlenmiş, tam cepheden birer meduza başı vardır. Tekne üzerinde sahnelerin meydana getirdiği girinti ve çıkıntılar, kapak üzerinde de belirtilmiştir. Meduza'nın saçları, ortadan iki yana doğru ayrılmış, yılan gibi kıvrılmış ve dalgalanmıştır. Göz bebekleri irileşmiş, ağız sımsıkı kapanmıştır. Sert bir ifade görülmektedir. Başın üzerinde bir çift kanat vardır. Kanatların hemen altında, iki yılan başı görülmektedir. Yılanların kuyruğu çene altında düğümlenmiştir. Kapak üç akroterlidir. Orta ve yan ak-

roterlerdeki palmetler birbirine spirallerle bağlanmıştır. Kapağın üzeri yassı kiremitlerle süslenmiştir. Ancak bu kiremitler plâstik olarak işlenmiş aslan başları ile son bulmaktadır. Aslanların ağızları açık, korkunç dişleri görülmektedir. Gözler yukarı doğrudur. Yeleler boyuna kadar inmektedir. Bu halleri ile aslanlar ürperticidir.

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Antalya Herakles Lahdi, kaide süslemesi (Res. 17), mimarî şema bakımından London B lahdi ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Her ikisinin kaidesinde de iki lesbos kymationu ve arada örgü motifi bulunmaktadır. Figürler yüksek kabartma olarak işlenmiş, adeta bu figürler heykele yaklaşmaktadır. Wiegartz, London B lahdini M.S. 150 - 155 senelerine tarihler². İki lahdin benzerliği göz önüne alınarak, Antalya Herakles Lahdini, London B lahdi ile aynı tarihe koymak gerekmektedir.

² Wiegartz, Kleinasiatiscbe Säulensarkophage, Berlin 1975, s. 33. vd.



Resim : 1



Resim : 2



Resim : 3



Resim : 4



Resim : 5



Resim : 6



Resim : 7



Resim : 8



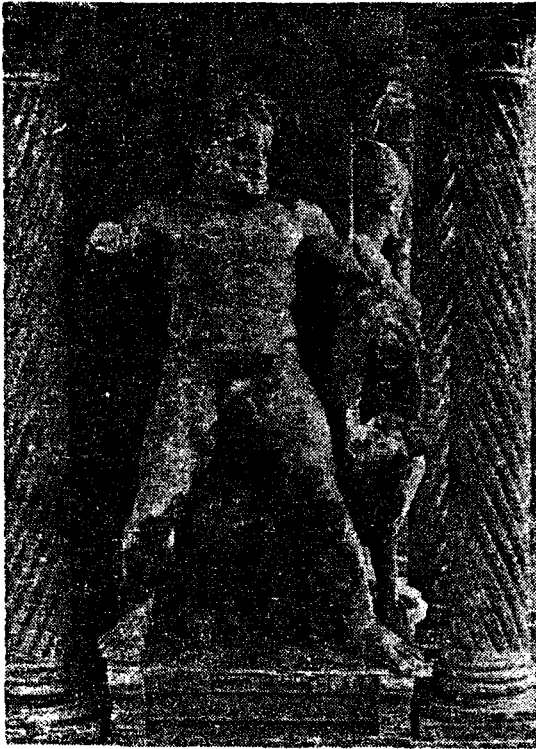
Resim : 9



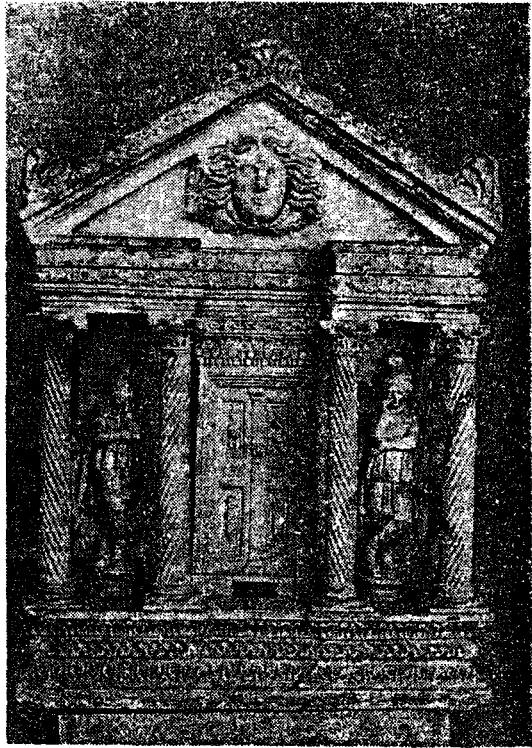
Resim : 10



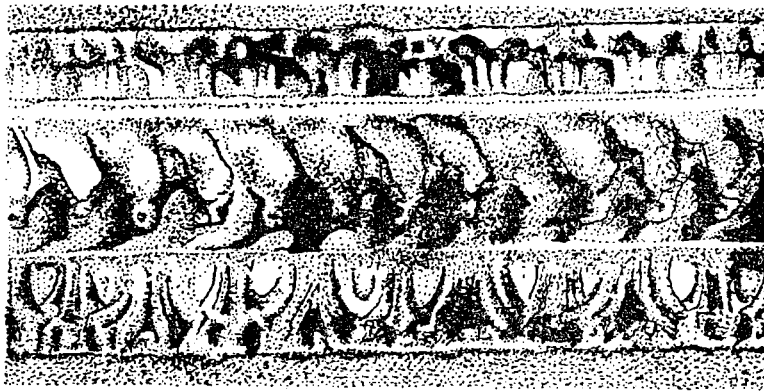
Resim : 11



Resim : 12



Resim : 13



Res.14 Londra B.

Resim : 14

PERGAMON VORBERICHT ÜBER DIE KAMPAGNE 1975

WOLFGANG RADT

Die Kampagne begann am 15. Juli und endete mit der Abreise der letzten Mitarbeiter am 12. November 1975. Im Bereich der Wohnstadt dauerte die eigentliche Grabung vom 21. Juli bis zum 11. Oktober. Am Trajaneum wurde vom 4. August bis zum 25. Oktober gearbeitet¹.

WOHNSTADT-GRABUNG

Die Grabungsarbeiten schlossen

¹ Der Dank der Pergamongrabung gilt auch in diesem Jahr wieder allen türkischen Behörden und unseren Freunden in Bergama und Izmir für die bewiesene Unterstützung. Besonders wichtig war diese Unterstützung wieder bei der Belieferung mit besonders knappen Gütern: Wasser und Zement.

Als Vertreter der Generaldirektion der Antiken und Museen nahmen die Museumsassistenten Ali Veli Kılıçkaya (für den Bereich Wohnstadtgrabung und Trajaneum) und Ramazan Çanakçı (für die Wasserbauforschungen) an der Kampagne teil.

Der Grabungsstab bestand aus: W. Radt (Grabungleitung), E. Steiner (Fotoarbeiten, Haushalt, Verwaltung), M.N. Filgis, unterstützt von M. Wolff, P. Schneider, E.-M.v. Gaudecker (Baufaufnahme und baugeschichtliche Bearbeitung), Ph. Brize, St. Dahlinger, R. Özgan, W. Raack (archäologische Grabungsaufsicht und Schnittbearbeitung), G. Hübner, unterstützt von C. Meyer-Schlichtmann (Fundbearbeitung), R. Engler, R. Szews (Zeichner in der Fundaufnahme), J.-M. Spieser (Bearbeitung des byzantinischen Befundes), F. Hoffmann, U. Staude-Forstreuter (Restaurierungsarbeiten), W. Schröder (Bauplanung und Bauaufsicht), H. Landgraf (Bauzeichner und Bauaufnahme).

Ausserhalb der Mannschaft der Wohn-

unmittelbar an jene des Vorjahres an². In der Badeanlage wurde der noch unfertige mittlere Streifen (Abb. 1: EFG 5-6) vollständig ausgegraben. Im Bereich von Odeion und Marmorsaal (frühere Vorberichte: «Pilastersaal», vgl. Anm. 7) erbrachten kleine Sondagen weitere

stadtgrabung nahmen teil: U. Rombock, als Projektleiter am Trajaneum, mit den Mitarbeitern G. Albrecht (Statik, Beschaffungswesen, Planung), K. Fischer, A. Schultz (Restaurierungs- und Bau-Spezialarbeiten), B. Heid, K.-H. Pfaff (Planaufnahme, Baustellenasstanz).

Aufnahme der Stadtmauern: M. Klinkott, unterstützt durch E.-M.v. Gaudecker. Museums- und Depotkataloge: H. Hiller, G. de Luca. Aufnahme byzantinischer Architekturteile: U. Peschlow. Von den Genannten sind Mitarbeiter des Instituts für Baugeschichte der Universität Karlsruhe: M. Klinkott, M.N. Filgis, E.-M.v. Gaudecker, M. Wolff, B. Heid, K.-H. Pfaff, P. Schneider.

Alle Fotos in diesem Bericht werden E. Steiner verdankt, soweit nichts anderes vermerkt ist.

² Vgl. Zusammenstellung der bisherigen Vorberichte in AA 1975, 356, Anm. 2. Dort auch Hinweise auf die genaue topographische Lage des Grabungsgebiets. Zu den Darstellungsprinzipien in den Plänen 1. 2) gilt auch weiterhin das dort Gesagte. Aus Gründen der praktischen Verwendbarkeit wurde jedoch die «Spätantike» Phase (etwa 5. - 6. Jh.) gegenüber den Plänen der bisherigen Vorberichte diesmal in den Plan mit der antiken Bebauung übernommen. Der grosse Hiatus in der Besiedlung des Grabungsgebiets (7. - 12. Jh.) liegt nach dieser spätantiken Phase, die in den Plänen angegebenen Höhenzahlen beziehen sich auf Meereshöhe. Sie sind von Höhenpunkten der amtlichen türkischen Landesvermessung abgeleitet.

Aufschlüsse zur Baugeschichte. Die hauptsächliche Fortsetzung der Grabungen erfolgte jedoch in südöstlicher Richtung, entlang der antiken Hauptstrasse, sowie im Nordwestbereich, jenseits der Kanalgasse³.

MITTELALTERLICHE BEBAUUNG

Zum ersten Male nahm 1975 ein Spezialist für die Bearbeitung des byzantinischen Grabungsbefundes an der Kampagne teil. Die weitere Durcharbeitung des Fundmaterials brachte die Bestätigung, dass die byzantinische Besiedlung im Wohnstadtbereich nicht vor dem 12. Jh. begann und bis in die Mitte des 14. Jh. andauerte.

Im Gegensatz zur eigens ummauerten Oberburg lag das weite Stadtgebiet auf dem Südhang des Burgberges lange Zeit (etwa 7.-12. Jh.) verlassen. Die neue Besiedlung lässt sich wohl mit der Errichtung einer neuen Stadtmauer (Verlauf besonders deutlich im Gebiet des grossen Gymnasion) zur Zeit der Komnenen - Dynastie (12. Jh.) in Verbindung bringen. Eine Blütezeit der Siedlung scheint das 13. Jh. gebracht zu haben relativ sicher und ruhig unter den Kaisern von Nicäa und den Seldschukenherrschern von Konya⁴.

Der Baubefund ist auch weiterhin, gegenüber dem antiken, sehr beschei-

³ Da sich beim Fortschreiten der Grabung nach Osten der Übergang aus dem ersten 100 x 100 m - Quadrat des Vermessungsrasters in das zweite 100 x 100 m - Grossquadrat ergab (vgl. AA 1974, 275 f., Anm. 2), taucht auf den Plänen östlich des Buchstabens K im 10 m - Raster-system der Buchstabe A, dann B usw. auf. Das neue Grossquadrat (100 x 100 m) erhielt die Bezeichnung II als Gesamtareal, gegenüber dem Grossquadrat I, in dem während der Kampagnen 1973 und 1974 ausschliesslich gegraben wurde. Ein zwei Meter breiter Kontrollsteg zwischen der Arealen I und II blieb mit allen Messpunkten vorläufig stehen.

⁴ Vorstehende Hinweise verdanke ich dem Byzantinisten der Grabung, J. - M. Splieser.

den. Die Mauern der byzantinischen Häuser sind ausschliesslich aus Spolienmaterial erbaut. Die Verlegung der Steine in Erdschlamm machte die Mauern von vornherein instabil und sehr anfällig für Witterungseinflüsse und Erdbeben. Bisher ergibt sich, vom Charakter der Häuser und der Gesamtanlage her, nach Grundriss und Material eher der Eindruck dörflicher, als städtischer Besiedlung.

Die Beobachtung von Mauerüberschneidungen und von Unterschieden in der Bautechnik führte zum dem Versuch, in dem hier vorgelegten übersichtsplan (Abb. 2) zwei byzantinische Phasen zu unterscheiden. Diese, in den früheren Vorberichten vermiedene zeichnerische Unterscheidung von zwei Phasen kann noch nicht überall als genügend gesichert gelten. Die Analyse der Keramik und der Münzfunde aus den inzwischen grösstenteils abgetragenen byzantinischen Hausmauern wird hier noch Änderungen in Einzelheiten ergeben.

Über die gehöftartigen Häuser im Bereich von Odeion/Marmorsaal und der Badeanlage wurde im Bericht des Vorjahres schon referiert⁵. Vorläufig sind von diesen in unserem neuen Plan jetzt der östliche Hauskomplex (HI 5-7, der einst Odeion und Marmorsaal überdeckte) der früheren byzantinischen Bauphase, der westliche dagegen (EFG 4-6, über der Badeanlage) der späteren byzantinischen Phase zugeschrieben. Dis sagt jedoch nichts aus gegen die Weiterverwendung wohl der meisten Häuser der ersten auch in der zweiten Phase.

Klare Überschneidungen ergaben sich in dem 1975 neu ausgegrabenen, östlich anschliessenden Areal (KAB 6-10). Eine grosse Flucht von späten Mauern, die, parallel zueinander, kaum

⁵ AA 1975, 358.

Raumasammenhänge erkennen lassen, verläuft schräg, von K 6 nach A 7. Diese Mauern überlagern Räume der älteren byzantinischen Phase, wie sie vor allem in dem tiefer am Hang und näher zur Strasse liegenden Gebiet erhalten sind.

Hier bestand östlich der «Schmiede» (in IK 7)⁶ eine Reihe von Räumen die von der weiterhin benutzten antiken Strasse aus zugänglich waren. Einige antike Mauerzüge wurden wiederverwendet. In den Räumen finden sich zwei viertelkreisförmige Steinsetzungen. Sie mögen als Sitzbänke, als Podien zum Abstellen von Vorratssäcken o. dgl. gedient haben. Eine hohe Felsstufe (Plan. 1) zwischen den Niveaus 232,30 und 236,05) lässt es unsicher erscheinen, ob alle Raumgrundrisse in diesem Bereich zu einem einzigen Haus gehören, was aber nicht unmöglich ist. Ein Hof scheint auch hier bestanden zu haben, zugänglich über ein Treppchen, von einem von der Strasse etwas zurückgenommenen Vorhof oder Vorräum in K 8 aus. Eine sehr grosse Grube (in A 7), in antiker Zeit in den Tuff-Felsen gehauen, wurde in byzantinischer Zeit gänzlich aufgefüllt, und der Bereich auch als Raum genutzt. Eine weitere Gruppierung von Räumen ist am Südostende des bisher ausgegrabenen Gebietes erkennbar. Die Räume liegen um einen zur Strasse hin wohl offenen Hof oder kleinen Platz mit einer Zisterne (in B 9). Teilweise sind antike Mauern wiederverwendet, u.a. auch ein Stück guter hellenistischer Polygonalmauer. Das Niveau des Gebietes wird auch hier durch eine Felsstufe terrassenförmig gegliedert. Eine byzantinische Steintreppe führt von dem kleinen Platz mit der Zisterne auf das höhere Niveau im Norden (von B 9 nach B 8). Ein Teil der Räume muss zweigeschossig gewesen sein, wie Re-

ste einer Aussentreppe beweisen. Sie ist der Ostwand eines Hauses vorgelegt, das grösstenteils auf antiken Mauern aufbaute (in AB 9). Die in diesem Bereich von der Hauptstrasse abzweigende antike Seitengasse (Plan 1, in A 8-9) wurde in byzantinischer Zeit gänzlich überbaut.

Die neu ausgegrabenen byzantinischen Hausmauern im Nordwestbereich (EFG 3-4) fügen sich bisher zu keinem baulichen Zusammenhang, wenn auch einzelne Räume mit ihren Türen gut erkennbar sind.

ANTIKE BAUTEN

1. Odeion und Marmorsaal⁷

Die Aufnahme von Detailplänen, Schnitten usw., in dem bereits fertig ausgegrabenen Baukomplex (GHI 5-7) wurde fortgesetzt. Eine tiefe Sondage in der Apsis des Marmorsaales, hinter der Kultbildbasis (in I 6) erbrachte die Bestätigung, dass der hellenistische Vorgänger - Raum der römischen Apsis ein rechteckiger Nischenraum ohne Podium war, dessen Fussboden etwa niveaugleich mit dem Fussboden des Marmorsaales lag. Diese Feststellung ist für die Deutung der Anlage von grosser Wichtigkeit. Eine Sondage in und unter der römischen Westwand des Odeion brachte neue Aufschlüsse über dessen Stufenkonstruktion und die endgültige Gewissheit, dass der Stufenbau von Anfang an die schmale, keilartige Form hatte, sich also seitlich nie weiter ausdehnte.

Die beiden Zisternen im Fels der Vorterrasse von Odeion/Marmorsaal wurden gänzlich ausgegraben. Sie erbrachten einen grösstenteils hellenistischen Keramikbefund.

⁷ Von nun an soll der früher als «Pillaster-saal» bezeichnete Raum, bei dem es sich vermutlich um ein Heroon handelt, neutraler als «Marmorsaal» benannt werden.

⁶ AA 1975, 358 f.

Zum Bereich des Odeion gehörten direkt oder indirekt auch die drei westlich unmittelbar anschliessenden Räume (in G 5-6). Die beiden südlichen könnten eine kleine Bibliothek enthalten haben (Wandschrank), oder anderweitig der Vorbereitung von Veranstaltungen in dem Hörsaal (Odeion) gedient haben. Der dritte, nördlichste Nebenraum wurde erst 1975 in einer Tiefgrabung ganz freigelegt (GH 5-6). Neben den Anzeichen für einen grossen Brand im Verlaufe der früheren Kaiserzeit, wie sie sich auch im Bereich der Badeanlage mehrmals fanden, fiel hier besonders die grosse Massierung von kaiserzeitlichem Koch- und Essgeschirr auf. Es hat den Anschein, als ob in dem Raum ein Magazin für Geschirr untergebracht gewesen sei, das vielleicht bei grossen Festgelagen, die möglicherweise im Marmorsaal stattfanden, zur Benutzung kam.

Im unteren Niveau des Raumes fand sich eine dreifüssige Pyxis mit Götterbüsten in Relief, aus grüner Glas Keramik (Abb. 16, 17) Wegen der Seltenheit der Gattung und seiner hohen Qualität und guten Erhaltung ist das Stück von besonderer Bedeutung für die späthellenistische Kleinkunst⁸.

Noch tiefer, in einer Sondage bis tief unter Fussboden, lag eine, für Pergamon sehr seltene, geometrische Scherbe. Sie weist, wie schon manche archaischen Fragmente der früheren Kampagnen, auf die baulich nicht mehr fassbare frühe Besiedlung des Wohnstandgebietes hin.

2. Badeanlage

Die Ausgrabung des noch fehlen-

den Streifens der Badeanlage, etwa in deren Mitte (EFG 5-6), erbrachte wesentliche Aufschlüsse über Gestalt und Baugeschichte der Anlage (Abb. 4). Der Eingang lag im Westen, an der Kanalgasse, und führte durch einen keilförmigen Raum in den Palästra-Hof, der erst bei einem Umbau des 2. Jh. n. Chr. überdacht wurde. In diesem nördlichen Bereich änderte sich wenig an den schon 1974 gewonnenen Erkenntnissen⁹. Südlich davon wurden jedoch die Räume des römischen Warmbades ausgegraben.

Mindestens vier Umbauphasen von der mittleren bis in die späteste Kaiserzeit machen den Befund hier sehr unübersichtlich und verlangen eine eingehendere Darstellung, als an dieser Stelle möglich ist. In der Mitte der Anlage, am besten gegen Wärmeverlust geschützt, befindet sich ein heizbares Rundbecken (vielleicht auch nur als runder Schwitzraum ohne Wasserzuleitung zu deuten). Seine Beheizung erfolgte ursprünglich von dem unmittelbar östlich anschliessenden Raum aus, der zunächst über ein Treppchen im Westen und durch eine Tür in seiner Ostwand zugänglich war. Später wurden diese Zugänge geschlossen und der ganze Raum wurde zum Heizofen, der durch einen Feuerschacht mit Ziegel-Schamottaumkleidung von Süden her beheizt wurde. Das Feuerholz wurde zu dieser späten Zeit (etwa 3.-4. Jh.) offenbar von der Hauptstrasse in den Lager- und Heizraum (Niveau 238,00 in Plan 2) gebracht und dort gelagert. Auf der Nordseite besass dieser Raum eine Heizbühne, von der aus das Holz in den Feuerschacht geworfen wurde. Die heisse Glut muss man dann mit einer langen Schürstange in den eigentlichen Ofenraum geschoben haben, aus dem man die Asche bei Bedarf mit Wasser aus einer eigenen Leitung aus-

⁸ Zur hellenistischen Glasurkeramik vgl. D. Pinkwart in PergForsch 1,140 ff. Unser Stück ist das bisher am vollständigsten erhaltene dieser seltenen Gattung. Vgl. einen sehr ähnlichen Kopf (Herakles ?) bei Pinkwart a. O. 158, Nr. 32.

⁹ AA 1975, 364 ff.

schlännen konnte. Entsprechende Hinweise ergibt der Grabungsbefund.

Der Holzlagerraum besass, ebenso wie die westlich anschliessenden Räume längs der Hauptstrasse, ein Obergeschoss, das die niveaugleiche Fortführung der Badeanlage (Fussbodenniveau 241,20) bis an die Strasse heran erlaubte. Der Raum westlich neben dem «Rundbecken» (Plan 2, F 5, Niveau 241,20) war ein Warm-Baderaum mit einem apsisförmigen Becken im Westen und Wandbänken an mehreren Seiten, je nach Bauphase. Auch die Zugänge wechselten. Zeitweilig befand sich auch in der Nordwestecke des Raumes ein rechteckiges Badebecken (nicht Plan). In der mittleren Kaiserzeit korrespondierte der Plattenbelag des Fussbodens mit dem der nördlich anschliessenden «Palästra» in regelmässigen Reihen rechteckiger Kalksteinplatten. In der letzten Phase der Benutzung wurde ein Fussboden aus Fillickwerk von Plattenfragmenten verlegt, die von den ursprünglichen Wandverkleidungen des Bades stammten. Dieses musste also schon eine schwere Zerstörung erlebt haben.

Zu den Nebenanlagen des Bades gehörten die Wasserspeicher, die sich eine Terrassenstufe (Stockwerkshöhe) über dem Niveau der Badesäle (241,20) befanden.¹⁰ Gut erhalten ist das nördliche Wasserdepot (Plan 2, G 4, Niveau 246,80), mit einem Bedienungsterppchen in seiner nördlichen Ecke. Ein zweiter, dreieckiger Depotraum befand sich auf gleichem Niveau, südlich anschliessend, unmittelbar über der Badeapsis des nördlichen Saales (G 4). Ein Rest des mehrfach aufgehöhten, wasserdichten Fussbodenverputzes, wie er im nördlichen Depot noch ganz

vorhanden ist, hat sich hier in der Nord-ecke des Reservoirs (nordwestlich oberhalb der Badeapsis) erhalten. Die kleine Treppe in GH 4-5 diente vermutlich als Verbindung für die Kontrolle und Wartung der Wasserspeicher, vom grossen Saal der Badeanlage aus.

Als weiteres Nebengebäude des Bades ist eine öffentliche Toilettenanlage anzusehen (DE 4-5, Niveau 242,10), die an der Kanalasse, dem Haupteingang des Bades gegenüber, lag, wie schon im letzten Vorbericht bemerkt. Die vollständige Ausgrabung längs dieser westlichen Seite der Gasse ergab hierzu keine neuen Aufschlüsse. Schliesslich sind auch, mindestens in einzelnen Bauphasen, die hochgelegene, schmale Terrasse nördlich des Odeion (Niveau 241,90) und das Obergeschoss des Nordraumes westlich des Odeion (GH 5-6) zu den Nebenräumen der Badeanlage zu rechnen. Die einst vorhandenen Durchgänge wurden später zugesetzt. Von der Terrasse (241,90) aus war kein Zugang zum Odeion möglich, wie eine Sondage ergab. Wohl aber scheint diese Terrasse eine Verbindung von der Badeanlage zum Bereich nord-östlich des Marmorsaales (K 5) und damit zu der dort verlaufenden Gasse hergestellt zu haben. Diese Verbindung bestand wohl schon vor der römischen Ausgestaltung des Bades, als sich an seiner Stelle möglicherweise noch ein hellenistisches Peristylhaus befand.¹¹

3. Gesamtanlage von Odeion, Heroon und Bad: ein Gymnasium

Schon im letzten Vorbericht wurde eine Deutung der Gesamtanlage versucht.¹² An dieser Deutung hat sich in den Grundzügen nichts geändert, doch konnten im Laufe der Zeit einige Punkte präzisiert und die neuen Erkenntnisse

¹⁰ Ganz ähnliche Lage der Wasserdepots bei den West-Thermen des Grossen Gymnasiums von Pergamon: P. Schazmann, AvP VI 84 (Räume S und Y).

¹¹ Vgl. AA 1975, 366 mit Anm. 9.

¹² AA 1975, 366 f. Es muss dort in Anm. 10 heissen: AvP VIII 3 (nicht III 3)!

im Rahmen von Vorträgen zur Diskussion gestellt werden.¹³ Ohne der für die nahe Zukunft geplanten Gesamtpublikation durch eine Gruppe von Mitarbeitern der Pergamongrabung vorzuzugreifen zu wollen¹⁴, seien hier die bisherigen Hauptergebnisse stichwortartig zusammengefasst.

Die Gebäude der Gesamtanlage lassen sich nach ihrer Form und Einrichtung als Saal für den Heroenkult, Hörsaal (Odeion) mit Nebenräumen und Badeanlage mit kleinem Palästra-Hof insgesamt also ein Gymnasion deuten.

Vor allem durch bautechnische Indizien lassen sich mehrere Bauphasen unterscheiden:

(1) Helenistischer Zustand

Odeion mit Marmorstufen auf Tuff-Fundamenten. Heroenkultsaal mit rechteckiger Kultnische und verputzten Wänden. Peristylhof (spätere Palästra des Bades).

(2) Umbau der frühen Kaiserzeit

Das Heroon wird mit einer reichen marmornen Innenausstattung versehen («Marmorsaal»); Orthostatenreliefs im Rahmen einer sehr gedrungene Pilastergliederung der Wände (Waffen, Dioskurenhelme, Kamphähne) sind symmetrisch (heraldisch) beiderseits der Kultapsis angeordnet: die auf einem Podium in der Apsis aufgestellte Kultstatue (Portraitkopf erhalten)¹⁵ wird von einem grossen marmornen Giebel umrahmt; Marmorstatuetten in kleineren Nischen schmücken die oberen Wand-

zonen beiderseits der Kultapsis.

Umbau des Hörsaales (Odeions) und Zufügung der Nebenräume (Bibliothek (?) und Geschirrmagazin).

Neuerbauung oder grosszügiger Ausbau der Badeanlage.

(3) Umbau des Bades im späteren 2. Jh. n. Chr..

Verwandlung der Palästra in einen geschlossenen Saal. Hinzufügung eines Warmbades. Weitere Umbauten des Bades bis in die Spätantike.

Der Portraitkopf, unmittelbar vor der Kultapsis auf dem Fussboden gefunden, ist stilistisch in die späthellenistische Zeit zu datieren. Diese zeitliche Einordnung führte zur Deutung auf den hochgeehrten pergamenischen Bürger Diodoros Paspáros, den «Nabob» von Pergamon (Postovtzeff). Die Ehrungen des Demos für Diodoros Paspáros umfassten seine Heroisierung zu Lebzeiten und die Stiftung seines Heroenheiligums mit seiner Statue, des «Diodoreion» (wahrscheinlich 69 v. Chr.)¹⁶.

Die Lage der neu ausgegrabenen Bauten passt zu der inschriftlich überlieferten Anweisung, das Diodoreion im Stadtteil Philetareia zu erreichen. Das Grabungsgebiet liegt im südlichen Bereich dieses antiken Stadtteils.

Der aufwendige Ausbau der Anlage fand, nach dem Stil der Reliefs zu urteilen, in augusteischer Zeit statt. Die Kultstatue wurde offenbar weiterhin verwendet.

Vermutlich manifestiert sich hier pergamenischer Bürgerstolz in der ganz ausserordentlichen Verehrung eines «Bürgerheros» - eine bewusste Absetzung gegen den immer stärker und bedrückender werdenden Einfluss Roms auch auf alle Belange des städtischen Lebens.

¹³ Vorträge gehalten von W. Radt, u.a. in Istanbul und Berlin.

¹⁴ Geplant ist die Vorlage des Gesamtkomplexes als Band der Reihe «Altertümer von Pergamon», unter Mitarbeit von M.N. Filgis (Bauten), H. Hiller (Jünglingsstatuette), G. Hübner (Portraitkopf), W. Radt (Reliefs des Marmorsaales und allgemeiner Teil), E. Steiner (Fotos), M. Wörrle (Inschriften).

¹⁵ Vgl. AA 1975, 363, Abb. 9.

¹⁶ Vgl. C.P. Jones, Chiron 4, 1974, 183 ff.

Schon 29 v. Chr. war der erste Augustustempel für die Provinz Asia in Pergamon errichtet worden: eine Gründung, die sicherlich von vielen traditionell gesinnten Pergamenern nur ungern gesehen wurde.

Das Heroon des Diodoros Paspalos ist wohl als politische Demonstration, getragen vielleicht von einem Kultverein, aufzufassen.

(4) Erweiterung des Grabungsgebietes

a) Der Bereich östlich des Marmorsaales

Die Grabung wurde entlang der antiken Strasse, östlich anschliessend an die Begrenzungsmauer des Marmorsaales fortgesetzt und beträchtlich erweitert (IKAB 6-10). Die Länge des neuen Gebietes beträgt 40 m, die Breite maximal 20 m, die Verschüttung war bis zum Felsboden stellenweise bis 5 m stark, im Ostbereich dagegen nur sehr gering.

Im Anschluss an den Marmorsaal und dessen Vorterrasse (H1 7) setzt sich die Reihe grosser hellenistisch-römischer Räume als Strassenrand-Bebauung fort. Als einziger antiker Raum noch unausgegraben blieb der Raum unmittelbar neben der Vorterrasse des Marmorsaales (in I 7), der sich direkt unter der byzantinischen «Schmiede» befindet. Östlich schliesst wiederum ein grosser hellenistischer Raum (Niveau 232,00 an, der erst in der späteren Kaiserzeit durch eine Quermauer unterteilt wurde (Abb. 1). Der Trennwand wurden im Nordraum zwei Stützpfiler für die Deckenkonstruktion und dazwischen zwei Wandbänke vorgelegt. In dem nunmehr abgetrennten Nordraum wurde eine Treppe als Zugang eingebaut. Die Treppe führte wohl mit einem umbigenden zweiten Treppenlauf auf die nördlich gelegene Felsterrasse (in K 7 235,90). Östlich anschlies-

send an diesen Raum, der nach dem Fundamentverlauf mit dem Raum unter der «Schmiede» ursprünglich eine bauliche Einheit bildete (I 7-8) liegt in K 7-8 ein grosser Raum, der eindeutig als Ladengeschäft an der Strasse gedient hat (Abb. 2). Auch hier stammen verschiedene Einbauten erst aus der Kaiserzeit. Deutlich sind die Seitenpfiler einer Ladentheke zur Strasse hin und unmittelbar daneben eine Eingangstür mit einigen abwärts in den Laden führenden Stufen.

Eine Reihe von Pithoi befand sich längs der Westwand. An den davon allein noch erhaltenen Felseinarbeitungen war deutlich, dass die vorderen Pithoi so tief im Boden versenkt waren, dass man an ihnen leicht vorbeigehen konnte. Möglicherweise lagen sie auch ganz unter einem Holzfussboden, nur durch Luken zugänglich. Weitere Felseinarbeitungen im Nordostteil des Raumes (nicht im Plan, vgl. aber Fotos Abb. 1. 2) weisen auf eine Abtrennung dieses Bereichs mit hölzernen Stützen hin (Regale? Sitzplatz für Gäste, etwa einer Weinschänke?). Mit drei leicht beschädigten Pithoi aus anderen Bereichen der Grabung konnte in diesem Raum ein anschauliches Bild von der einstigen Ausstattung wiederhergestellt werden (Abb. 2).

Im Bereich zwischen K und A besteht vorläufig noch der 2 m breite, trennende Erdsteg zwischen den 100 m-Grossquadraten I und II, dessen spätere Abtragung auch im Areal KA 7-8 noch zum Schliessen der dort bestehenden Planlücke führen soll.

Östlich anschliessend konnte die Ausmündung einer Seitengasse in die Hauptstrasse festgestellt werden, gekennzeichnet durch Plattenpflaster und Reste von Rohrleitungen und Kanaleinbauten im Fels (A 8-9).

Im südöstlich anschliessenden

Strassenrandbereich ergaben sich keine zusammenhängenden antiken Grundrisse, da der Fels hier im Gelände hoch zutage tritt und bei der geringen Verschüttung die byzantinische Überbauung ein Übriges zur Zerstörung des antiken Baubestandes beigetragen hat. Erwähnt sei hier nochmals die hellenistisch-polygonale Terrassenmauer in AB 8 (byzantinisch wiederverwendet). Reste eines römischen Backofens fanden sich in A 9, ganz in der Nähe der Strasse. Bei dem länglichen Mauerrechteck in AB 9-10, das nach der Bauweise noch hellenistisch ist, könnte es sich um einen Strassenbrunnen, vielleicht eine Viehtränke (im Zusammenhang mit der nahen Zisterne ?) gehandelt haben.

Sehr ergebnisreich war die Grabung im Gebiet nördlich und nordöstlich der zuvor beschriebenen Räume und Läden an der Hauptstrasse. Die Bebauung liegt hier (in IKA 6-7) eine ganz Terrassenstufe (Stockwerkshöhe) höher, als an der Strasse. Die Abstufung wird durch eine steile künstlich abgearbeitete Felsterrasse besonders scharf hervorgehoben.

Deutlich bestand auf dieser Terrasse von hellenistischer Zeit bis in die späte Kaiserzeit ein offener Säulenhof, ein Peristyl also, von dem noch ein Säulenstumpf in situ verblieb. Der Hof hatte, unmittelbar auf dem Felsboden aufliegend, ein Plattenpflaster aus grossen Steinplatten (Niveau 235,90). Er lag etwa 4 m höher als der Fussboden der Räume an der Strasse.

Seitlich begrenzten den Hof im Westen vier kleine Räume («cubacula»), deren nördlichster wiederum eine Felstufe höher als der Hof liegt (Niveau 239,25). Dieser Raum kann nur vom Obergeschoss des Peristyls aus zugänglich gewesen sein. Die Räume waren mit bemaltem Wandputz ausgestattet, dessen erhaltene Hauptphase etwa in die Zeit um 200 n. Chr. gehört (Strei-

fenbemalung, Streublumen, kleine menschliche Figur in Feldmitte). Aus einer Umbauphase stammt ein in Resten erhaltenes Fenster zwischen dem Hof und einem der Räume.

Auf der Nord- und Ostseite des Hofes ist die Grabung noch nicht bis zum ursprünglichen Fussbodenniveau vorgedrungen. Hier verunklären noch die Mauern kaiserzeitlicher und spätantiker Umbauten das Bild. Unmittelbar neben dem erhaltenen Säulenstumpf im Hof wurde in römischer Zeit ein Brunnenbecken mit doppeltem Überlauf eingebaut, dessen tönernes Zuleitungsrohr von Norden her kam.

Eine Erweiterung der Grabung nach Norden und Osten muss hier, ebenso wie im Bereich A 7, die vollständige Klärung dieser vielversprechenden Hausanlage bringen. Das Hopfpflaster setzte sich jedenfalls nach A 7 fort.

Eine grosse viereckige Grube, in den weichen Tuff-Fels eingearbeitet, erbrachte bisher vor allem byzantinische Auffüllung, wenn auch der Grund noch nicht erreicht ist (A 7). Möglicherweise handelt es sich um einen tiefen antiken Vorratskeller.

Ein Problem bildet auch die Frage des weiteren Verlaufs der Gasse, die von G 3 nach I 5 hinabzieht. Eher als die bisher angenommene Richtung nach Südost, scheint jetzt ein Umbiegen nach Nordosten möglich.

b) Der Bereich westlich der Kanalgrasse

Im Bereich EFG 2-4 wurde die Grabung an der Kanalgrasse fortgesetzt, vor allem, um deren Verlauf gänzlich zu klären. Dabei stellte sich heraus, dass jenseits des Nordwestendes des bisherigen Grabungsareals in EF 2-3 eine bedeutende römische Bauanlage sich befunden haben muss, von der gerade erst ein kleines Stück angegraben werden konnte - zu wenig, um zu einer Detung zu gelangen.

Im Bereich F 3 (Niveau 245,50) befanden sich mehrere Räume, die grösstenteils durch Türen mit Ziegelbögen miteinander verbunden waren. Eine derartige Anhäufung von Ziegelbögen (insgesamt vier) ist im Grabungsgebiet bisher singulär. Die Räume waren verputzt und bemalt. Die Bemalung beschränkt sich auf einfache Streifen auf hellem Grund, Streublumen und rote Tupfen. Auch ein Fenster zwischen zwei Räumen ist erhalten. Mehrere Putzschichten sitzen übereinander. Die Hauptphase gehört etwa in severische Zeit.

In FG 3 zweigt eine ziemlich breite Treppe von der Kanalgasse ab. Unter der Treppe befindet sich auch die Abzweigung eines gut gebauten hellenistischen Seitenkanals (weitere Gasse?).

Im Bereich G 2-3 erbrachte die Grabung rechts und links der Gasse vor allem Klärung von Detailfragen zu den verschiedenen Benutzungsphasen dieses Verkehrsweges, zu den hier verlaufenden Frisch- und Abwasserleitungen den zeitweiligen Verbauungen und Erweiterungen der Gasse. In unseren Übersichtsplan konnte nur der geringste Teil des hierfür relevanten Befundes eingezeichnet werden.

5) Kleinfunde (Abb. 8 - 17).

Die Ausbeute an Kleinfunden, Keramik und Münzen war auch in dieser Kampagne reich. Die Veröffentlichung bleibt Spezialabhandlungen in grösserem Rahmen vorbehalten. Besonders hervorgehoben sei die Möglichkeit, durch Sammelbefunde von Keramik (Zisternen, Magazin neben dem Odeion) ganze «Services» zusammenzustellen und in der Kenntnis der Zusammenhänge weit über das bisher aus Pergamon Bekannte hinauszukommen.

6) Restaurierung

Die Aktivitäten zur Erhaltung und Restaurierung der ausgegrabenen Gebäude waren im Jahr 1975 besonders mannigfaltig. Sie seien hier, nach Baukomplexen gesondert, summarisch aufgezählt.

a) Odeion und Marmorsaal

Sicherstellen der Entwässerung des Gebäudes durch folgende Massnahmen: vollständiges Leeren der beiden antiken Felszisternen auf der Vorterrasse (jede etwa 8 m tief). Neuverputzen der Zisternen. Reinigen des antiken Überlauf- und Verbindungsrohres zwischen den beiden Zisternen. Anlage von Sickerschächten mit Kiesfüllung im Bereich der Vorterrasse und der Terrasse auf der Nordseite des Odeion (bei Niveau 241,90). Dadurch Selbstreinigung des anfallenden Regenwassers vom steilen Hang hinter den Gebäuden und von mehr als 300 m² Dachfläche. Ersetzen der zerstörten antiken Rohrleitung, durch eine unsichtbar verlegte moderne Leitung im Verlauf der Trittstufenreihe des Odeions, vom oberen Sickerschacht zur westlichen Zisterne. Abdeckung der Zisternen mit verschliessbaren Eisendeckeln (Abb. 7). Ergebnis: gute Entwässerung und Sammlung des gefilterten Nutzwassers in grossen Mengen.

Aufrichten der Giebelgewände an der Apsis des Marmorsaales (Abb. 5. 6.) Dazu Sicherung der Fundamente, Verdübelung der Marmor-Bauglieder und erdbebensichere Verankerung nach hinten. Der Giebel selbst soll in der nächsten Kampagne auf die Gewände aufgesetzt werden.

Zusammenfügung des Panzerreliefs aus dem Marmorsaal (Abguss) mit einem Abguss des im Pergamonmuseum befindlichen Original-Oberteils und Aufstellung eines Gesamtabgusses aus

Edelezement im Marmorsaal.¹⁷

Aufhöhung von Mauerteilen des an sich noch hoch erhaltenen mittleren Nebenraumes westlich vom Odeion. Überdachung und Verschluss des Raumes durch Fenster und Türen. Dabei Wiederherstellung der antiken Bogentür in der Nordwand des Raumes. Er wird als Arbeitsraum und Wächterhütte dienen. Der Raum nördlich davon bleibt unüberdeckt und dient als Lapidarium. Dort Errichtung eines Strebepfeilers auf antiken Fundamenten zur Aussteifung der Westmauer des Odeion (Erdbebensicherung).

b) Badeanlage

Wiederaufstellen der vier erhaltenen Säulen der Palästra, samt Kapitellen (Abb. 3. 4.).¹⁸ Dabei Erneuern von drei Basen in Zement, Verdübeln und Kleben der Säulenbrückstücke, Dübelverbindung zu Stylobat und Kapitellen.

Sicherung der gesamten Badeanlage durch einen Zaun.

c) Lager von Architekturteilen

Unmittelbar westlich der Grabung Einrichten eines ebenen Platzes zum Lagern der zahlreichen Architekturstücke aus späteren Mauern (Spolien).

7) Baumassnahmen

Zu den baulichen Aktivitäten ist neben der schon erwähnten Errichtung eines Wächterhäuschens auf der Grabung auch der Bau von ca. 300 m Fahrweg für schwere Lastwagen durch schwieriges Gelände zu zählen. Die neue Fahrstrasse führt von Nordosten an das Grabungsgebiet heran und er-

leichtert die Schuttabfuhr aus dem hochgelegenen Bereich KAB 2-7.

Eine neue Kraftfahrzeughalle für vier Lastwagen konnte im Rohbau, überdacht und verschliessbar, auf dem Gelände unterhalb des Grabungshauses fertiggestellt werden.

Der Neubau mit den Arbeitsräumen für Restauratoren, Zeichner und Fotografen wurde ebenfalls überdacht und weitgehend fertiggestellt. Im Restauratorenraum (Untergeschoss) konnte schon gearbeitet werden.

AKTIVITÄTEN AUSSERHALB DER WOHNSTADTGRABUNG

1. Erforschung der Stadtmauern

Die Aufnahme der byzantinischen Stadtmauern wurde von M. Klinkott, assistiert von E.-M. von Gaudecker fortgeführt. Die Arbeiten konzentrierten sich auf den Bereich des Nordriegels der Mauer, auf der obersten Burg, zwischen Trajaneum und Arsenalbezirk. Das Projekt wird vom Institut für Baugeschichte der Universität Karlsruhe betreut.

2. Erforschung der antiken Wasserleitungen um Pergamon

Mit einer Gruppe eigener Mitarbeiter konnten G. Garbrecht und K. Hecht die im Jahr 1974 unterbrochene Erforschung der Wasserleitungen fortsetzen. Der Schwerpunkt lag beim Abschluss der Aufnahmearbeiten an der Soma-Leitung (Leitung von den Quellen des Kaikos her). Geforscht wurde ausserdem an Leitungssträngen im Kozak- und Geyikli - Gebirge, nordwestlich von Bergama.¹⁹ Diese Arbeiten werden-

¹⁷ um Unterteil vgl. AA 1974, 279, Abb. 10. Das zugehörige Oberteil ist abgebildet in AvP VII 2, 278, Beibl. 38, Nr. 348 A. Für die Überlassung eines Abgusses sei der Antikensammlung des Pergamonmuseums auch an dieser Stelle besonders gedankt.

¹⁸ Vgl. die Säulen in Sturzlage: AA 1975, 365, Abb. 11.

¹⁹ Über die Ergebnisse der Wasserbauforschungen 1973 (vgl. AA 1974, 274) erschienen seither zwei Vorberichte: Garbrecht - Fahlbusch, Wasserwirtschaftliche Anlagen des antiken Pergamon - Die Kaikosleitung (Mitteilungen des Leichtweiss - Instituts für Wasserbau der TU Braunschweig, 44/1975) sowie Nr. 45/1975 derselben Reihe: K. Hecht, Zwei Aquädukte der Kaikos - Leitung (beide im Selbstverlag des Leichtweiss - Instituts).

betreut vom Leichtweiss - Institut für Wasserbau und vom Institut für Baugeschichte der Technischen Universität Braunschweig.

3. Erstellung eines Museumsführers

An der Katalogaufnahme für einen Führer durch das Museum Bergama arbeitete H. Hiller im Museum und am Archivmaterial der Pergamongrabung. Dieses Projekt wird in enger Zusammenarbeit mit dem Museum Bergama und mit dessen aktiver Unterstützung durchgeführt.

4. Aufnahme eines römischen Rundbaus aus dem Stadtgebiet von Bergama

H. Landgraf stellte die Aufnahmezeichnungen aller erhaltenen Bauglieder eines marmornen Rundbaus (Monopteros) etwa trajanischer Zeit fertig. Das Gebäude befand sich einst im heutigen Stadtgebiet von Bergama. Die sehr grossen Bauglieder waren beim Ausheben einer Baugrube zutage gekommen und durch das Personal des Museums vor weiterer Zerstörung bewahrt worden. Sie sind im Asklepieion, südlich der Hallenstrasse, provisorisch gelagert.

5. Fortführung der Asklepieion-Publikation

G. de Luca arbeitete in den Grabungsdepots und im Museum an der Fortführung der archäologischen Fundaufnahme für den dritten Band der Asklepieion - Publikation.

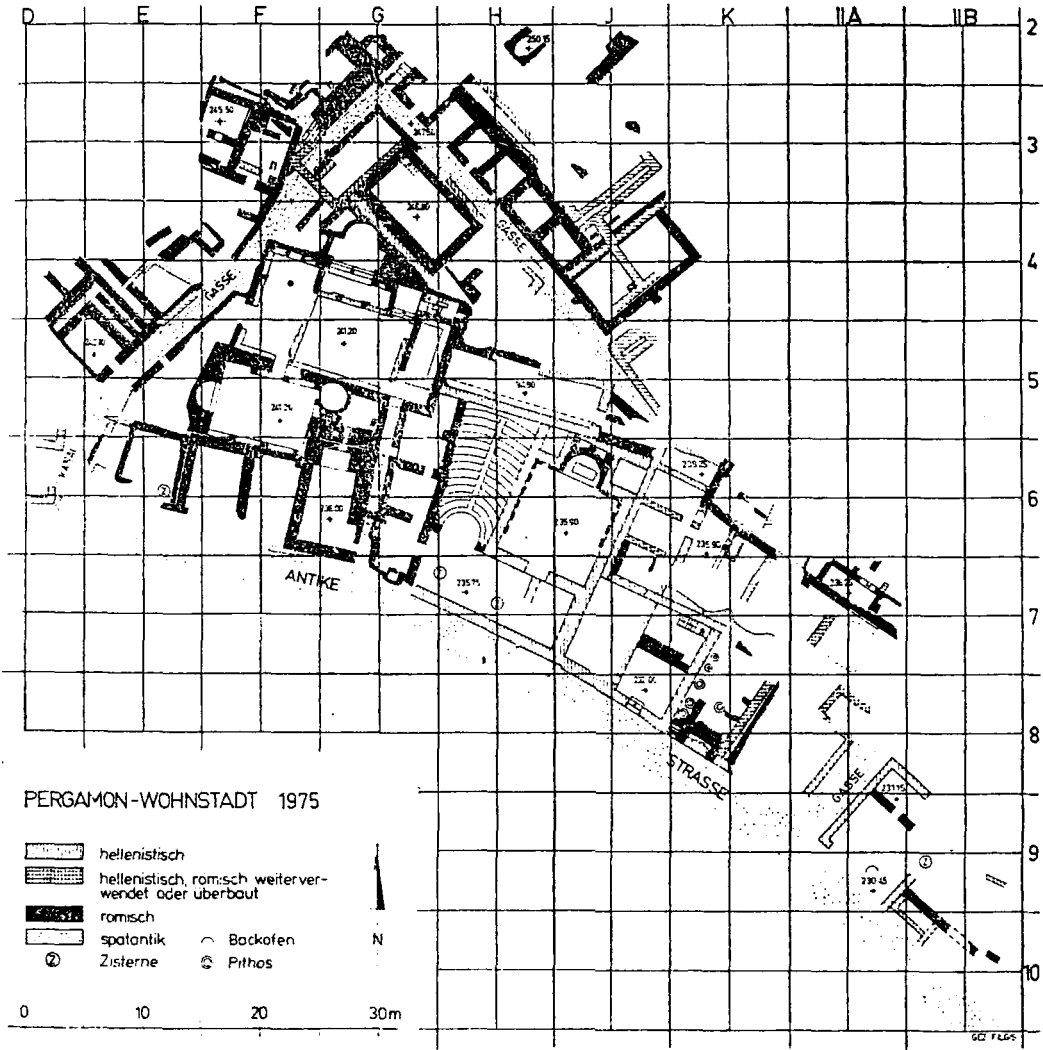
6. Trajaneum (Abb. 18 - 20)

Unter der Projektleitung von U. Rombock wurde die Ausräumung der Substruktionsgewölbe weitgehend abim Vorfeld, zwischen Athena - Bibliothek und Trajanstempel wurde eingeebnet und für die Bauarbeiten hergerichtet. Hier wurden mehrere antike Felszisternen ausgegraben, neu verputzt und als Wasserreservoirs in Betrieb genommen. Eine Wasserleitungstrasse wurde im Gelände vermessen. Die Zufahrtsstrasse vom Touristenparkplatz her wurde fertiggestellt. Die römischen Kammern an der Nordseite des Vorfeldes wurden weitgehend wieder aufgebaut. Sie sollen als Lager - und Arbeitsräume während der Restaurierungsarbeiten dienen. Das Vorfeld wurde mit einem festen Zaun versehen.

In den meisten Terrassengewölben fanden Sicherungsarbeiten am Mauerwerk statt. Als grösste Massnahme dieser Art wurde im Gewölbe L des Ostkopfbaus zur Sicherung der stark ausgehöhlten Wände eine Stahlbetonkonstruktion installiert, die der Verfestigung des Mauerwerk und der Aufnahme des Erddrucks dient (sog. «Betonkiste»).

Die Ausräumung der Gewölbe brachte wieder wichtige Architekturstücke zutage, u.a. vom vorderen Tempelgiebel und vom Altar, der damit zum ersten Mal direkt nachgewiesen werden konnte. Die Aufnahme von Architekturteilen wurde fortgesetzt.

PLAN 2



Plan 2 Antike Bebauung. Vorläufiger
Übersichtsplan.



Abb. 1 Planquadrate IK 7-8. Hellenistisch-römische Ladengeschäfte

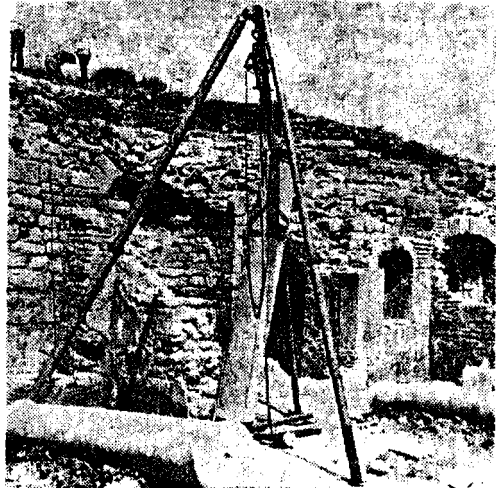


Abb. 3 Badeanlage. Wiederaufrichten der Säulen.



Abb. 2 Planquadrate IK 7-8. Ladengeschäfte
mit ergänzten Pithoi

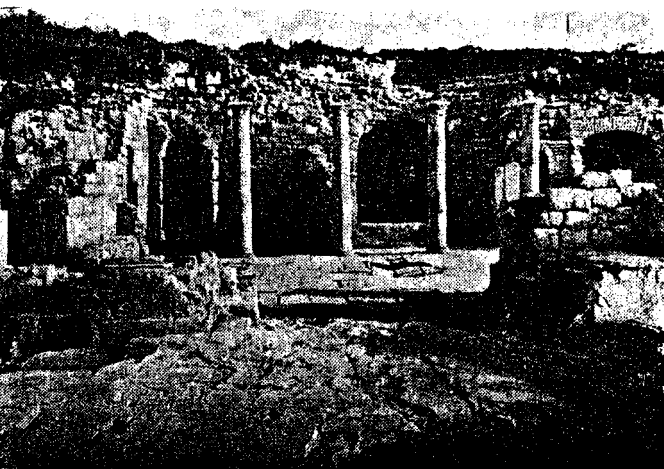


Abb. 4 Badeanlage. Restaurierter Zustand.

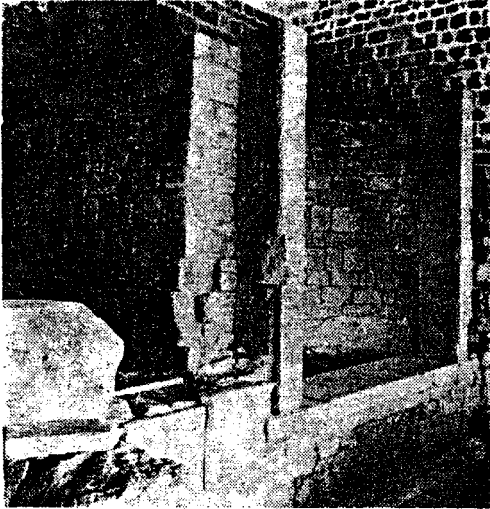


Abb. 5 Marmorsaal. Gewölbe der Apsis.
Restaurierter Zustand.

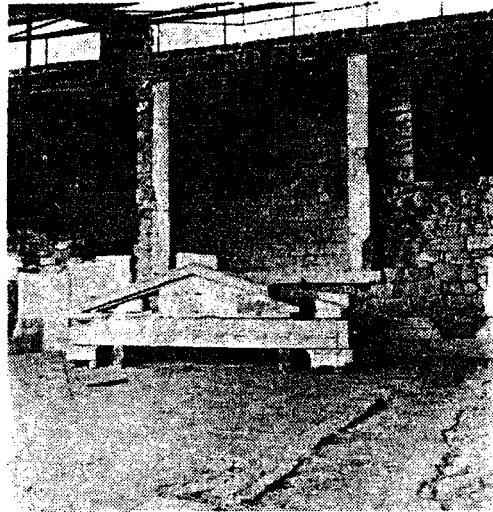


Abb. 6 Marmorsaal. Restaurierter Zustand.
Überblick.



Abb. 7 Vorterrasse von Odeion und
Marmorsaal. Wiederhergestellte
Zisternenmündungen.



Abb. 8 Hellenistisches Erotenköpfchen.
Terrakotta



Abb. 9 Hellenistische Gefässapplik. Rote
Firniskeramik.



Abb. 10 Kybele. Terrakotta.



Abb. 11 Eros. Matrize aus Terrakotta und
Gipsausformung.



Abb. 12 Hellenistische Appliqué
- Keramik mit «Westabhang» -
Elementen.



Abb. 13 Kaiserzeitliche Keramik. Zusammenstellung.



Abb. 14 Hellenistische Keramik. Zusammenstellung.



Abb. 15 Hellenistische Keramik. Zusammenstellung.



Abb. 16 Hellenistische Glasurkeramik. Pyxis mit Götterbüsten.



Abb. 17 Detail aus Abb. 16. Kopf des Hermes.

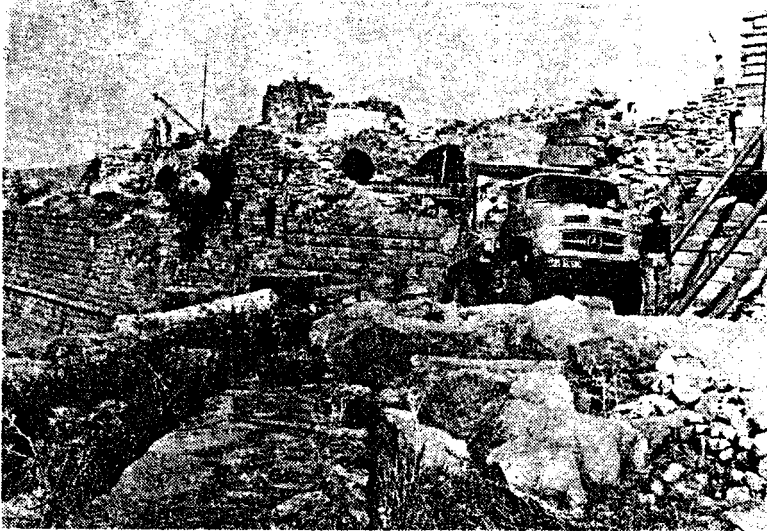


Abb. 18 Restaurierungsarbeiten am Trajaneum.
Südfront.



Abb. 19 Restaurierungsarbeiten am Trajaneum.
Tonnengewölbe vom Schutt befreit.

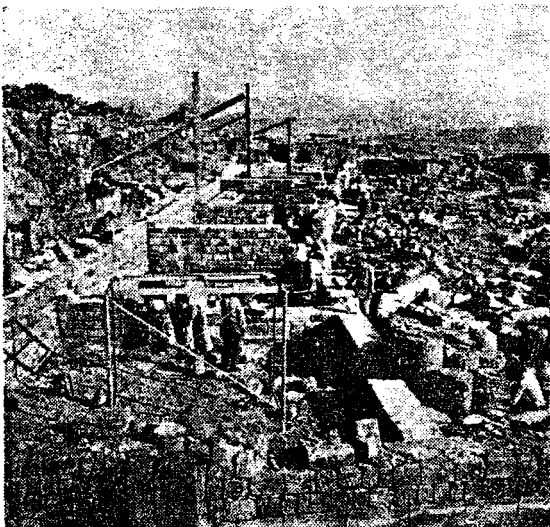


Abb. 20 Restaurierungsarbeiten am Trajaneum.
Wiederherstellung der römischen Kammern im
Vorfeld des Heiligtums.



ADANA BÖLGE MÜZESİNDEKİ BOYALI URARTU KAPLARINDAN ÖRNEKLER ¹

ORHAN AYTUĞ TAŞYÜREK

Muhtelemeden buluntuların az olması nedeni ile genel olarak Urartu çanak çömleği konusunda günümüze dek yapılan çalışmalar maalesef yeterli değildir. Von der Osten'in bu konudaki yayınlarından başka ², merhum Osman Sümer'in küçük bir araştırma yazısı ³, van Loon tarafından yazılanlar ⁴, ve son olarak Kutlu Emre'nin Altıntepe seramiğini konu alan çalışması ⁵ bu konudaki belli başlı araştırmalar kabul edilebilir. Boyalı Urartu seramiği konusunda ise bilgiler çok daha dar bir düzeyde kalmaktadır. Van'ın Kalecik köyünde yapılan kazılarda bulunan bazı boyalı seramik parçalarından başka ⁶, Karmir Blur'da bulunmuş birkaç parça eser ⁷, Çavuşte-

pe kazılarında A. Erzen yönetiminde yürütülmekte olan kazılarda elde edilen bazı boyalı çanak çömlek parçaları ile ⁸, çok renkli Patnos kâsesi ⁹ bu konuda yayınlanmış örneklerin en belli başlıları kabul edilebilir.

Adana Bölge Müzesinin Urartu eserleri koleksiyonu içindeki boyalı çanak grubunda müzeye satın alınma yolu ile girdiğinden eserlerin buluntu yerlerinin ya da yapı tabakalarının kesinlikle saptanması mümkün olmamaktadır. Ancak çoğunlukla Patnos ilçesi civarından geldikleri eserleri müzeye getiren antikacılar tarafından belirtilmiştir.

Burada tanıtımı yapılacak olan eserlerin bütünü çarkta yapılmış olup ana renk çoğunlukla deve tüyü rengidir. Bir kaç eser dışında hemen hepsi oldukça iyi perdelanmıştır. Eserlerden bazılarının yapım teknik ve şekilleri bunların rituel olabileceklerini düşündürmektedir. Aslında Adana Bölge Müzesine Urartu ülkesinden gelen 30 dan çok boyalı kap varsa da, burada bunlardan yalnızca kesinlikle Urartu çağına tarihlenebilecek olanlar tanıtılmaya çalışılacaktır.

¹ Makalenin hazırlanmasına büyük emeği geçen Eski Antalya Müzesi Asistanı Arkeolog Mine Timur'a, değerli fikirlerinden yararlandığımız Prof. Dr. Nimet Özgüç, Doç. Dr. Kutlu Emre ve çizimleri yapan Rifat Ergeç'e teşekkürü yerine getirilmesi gerekli bir minnet borcu kabul ederiz.

² H.H. von der Osten, Die Urartäische Töpferei aus Van, *Orientalia*, 21 (1952) s. 307 - 328; 22 (1953), s. 329 - 354.

³ O. Sümer, Urartu Pişmiş Toprak Eserleri Hakkında, *Anatolia*, VI (1961/2), s. 245 vd.

⁴ M.N. van Loon, *Urartian Art*, (İstanbul, 1966). s. 29 vd.

⁵ Kutlu Emre, Altıntepe'de Urartu Seramiği, *Belleten*, 33 (1969), s. 279 vd.

⁶ K. Lacke, Van'da Yapılan Hafriyat, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, IV (1940). s. 189.

⁷ B. Piotrovsky, *Urartu* (Nagel), 1969, pl. 47 - 48 - 58.

⁸ Prof. Dr. A. Erzen tarafından (Milletlerarası 10. Klasik Arkeoloji Kongresi) nde verilen bir konferans sırasında Çavuştepe kazılarında bulunmuş, üzerinde 4 ve 5 nolu eserlerle aynı bezemeyi gösteren birkaç boyalı çanak çömlek parçası slide olarak gösterilmiş idi.

⁹ E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, (Ankara, 1968) taf. XXXV C.

— TIPOLOJİ —

Eserler üzerinde yapılan çalışmalar sonucu, tiplerinin 6 ana grupta oluştuğu saptanmıştır.

- A — Yonca ağızlı testiler,
- B — Mînyatür kaplar,
- C — Kısa boyunlu, geniş karınlı kaplar,
- D — Çift kulplu, geniş düz dipli kap,
- E — Mataralar,
- F — Ritonlar.

A — Yonca ağızlı testiler: Adana Bölge Müzesinde halen 3 adet yonca ağızlı Urartu testisi vardır. Aslında bu eserlerden 3. sù şekil bakımından 1 ve 2. ciden farklı ise de, yonca ağızlı ve tek kulplu olması nedeni ile bu gruba alınmıştır.

1. h : 32 cm. Karın R : 24,5 cm. Kaide R : 11 cm. (Fig. 1, Res. 1, a-e) ¹⁰.

Bugüne kadar bulunmuş olan Urartu kapları içinde en çok dikkati çeken eserlerden biri olan bu yonca ağızlı, tek kulplu testi, deve tüyü astarlı, perdahlı, yonca ağızlı, yumurta gövdeli, düz diplidir. Ağız kenarı ve kulpu astarlanmıştır.

Boynun gövdeye bağlandığı yerden gövdeye doğru dört sıra halinde koyu kahverengi ve birbirine paralel şeritle yapılmış, bu şeritler arasındaki ilk sırada yan V motifi, ikinci sırada dalgalı hat motifi, üçüncü sırada ise giyoş motifi işlenmiştir. Kabin ana motifi, son derece başarılı bir şekilde stilize edilmiş bir arslan figürüdür. Siyah konturlarla kesilmiş olan figürün içi toprak rengi ile boyanmış ve kabin yuvarlaklığı ile başarılı bir uyum sağlayan yuvarlak hatlarla çizilmiştir. Arslan bacaklarını ileriye

doğru uzatmış, sağa hareket halinde gösterilmiştir. Figürün işleniş özellikleri eserin Kafkas sanatı etkilerinde kaldığını göstermektedir ¹¹, ancak figür bazı İran ¹² ve yerli Anadolu unsurlarında ihtiva eder görünmektedir.

Bu figürün iki yanında, gövdeye dik olarak işlenmiş herbiri iç içe geçmiş -üçer adet hattan teşekkül etmiş baş aşağı üçgen motifleri yer almaktadır ki, bunlardan en dıştaki ile en içteki hat (koyu kahve), ortadaki, siyah renklerle verilmiştir.

2. h : 26,5 cm. Ağız R : 6,4 cm. Karın R : 23 cm. (Fig. 2, Res. 2 a - c)

Koyu kahverengi hamurlu, deve tüyü astarlı, yonca ağızlı, kalın boyunlu, yuvarlak gövdeli ve düz kaidelidir. Kulplu ağız paralelinden başlayıp boynun hemen altında bitmektedir. Boyundan karın üzerine doğru kabin etrafını çevreleyen 4 sıra kırmızı şerit ve bu şeritler arasında üstten sırayla bir sıra siyah renkte yan V motifi, altında 2 sıra siyah renkte dalgalı hat motifi ve en son iki şerit arasında ise; ortadaki kırmızı, alt ve üstteki siyah renkte 3 sıra yan W motifi işlenmiştir ¹³. Motiflerin altında, kabin ön kısmına rastlayan yerde, kırmızı renkte, uzunca, iç bükey bir kaidede oturmuş, siyah renkte bir dağ keçisi figürü ve kaide yanında kırmızı renkte bir yaprak motifi yer almaktadır. Keçi figürünün sağ tarafında 5 ve solunda 6 adet iç içe üçgen motifleri vardır ve bütün bu motiflerin etrafı alttan yarım daire biçiminde kırmızı bir şeritle çevrelenmiştir.

3. Müz. Env. no .23.3.1972. h : 12 cm. Ağız R : 9,9 cm. Kaide R : 13 cm.

¹¹ Krş. T.T. Rice, Die Skythen, (1957), abb. 38.

¹² Krş. Jean-Louis Huot, Persia (Archeologia Mundi), 1965, pl. 65.

¹³ Bir önceki eserde mevcut bulunan bu motif Patnos kâsesi üzerinde yer almaktadır Bak. dipnot. 9.

¹⁰ Eserin Van illi, Malazgirt ilçesine bağlı Pulur köyü civarındaki bir Urartu mezarında bulunduğu, kabin müzeye getiren eski eser satıcısı tarafından ifade edilmiştir.

(Fig. 3, Res. 3 a - b) ¹⁴.

Deve tüyü hamurlu, astarsız, yonca ağızlı, yuvarlak gövdeli, düz dipli, tek kulplu olan eser iyi korunmuştur. Boyunda bir sıra kırmızı şerit ve şeritin altında siyah renk ile dalgalı hat motifi, gövdede ise; kaideye dik, kırmızı renkte yedi adet üçgen motifi yapılmış ve aralarına siyah ve kırmızı renkte yaprak motifleri işlenmiştir. Eser; gerek formu, gerekse motifleri açısından Anadolu geleneğinin Urartu'da işlenmiş tipik bir örneği kabul edilebilir.

B — Minyatür Kaplar :

4. Müz. Env. No. 29.6.1974/1, h : 7 cm. Ağız R : 4 cm. Karın R : 6 cm. (Fig. 4, Res. 4).

Deve tüyü hamurlu, dışarı taşık yuvarlak ağızlı, kısa ince boyunlu, yuvarlak gövdeli bu minyatür kabın boyun ve gövdesine enine 4 tane bordo renkli şerit çekilmiş ve aralarına siyah ve bordo renklerle dalgalı hat motifi işlenmiştir.

Bu tür süslemeye Çavuştepe kazılarında bulunmuş bazı boyalı seramik parçalarının üstlerinde de rastlanılmıştır ¹⁵.

5. Müze. Env. No. 29.6.1972/2 (Res. 5).

Ölçü ve desenleri yönünden bir önceki eserle tamamen aynılık göstermektedir.

C — Kısa boyunlu geniş karınlı kaplar :

6. Müze Env. No. 25.7.1973, h : 16 cm. Ağız R : 12 cm. Karın R : 20 cm. (Fig. 5, Res. 6, a - b).

Deve tüyü hamurlu, gövdenin alt kısmı kırmızı kahverengi astarlı, hafif dışarı çekik yuvarlak ağızlı, boyunsuz, yuvarlak gövdeli, düz diplidir. Gövdenin

üst yarısında, siyah ve kırmızı-kahverengi, iki yanyana hattan oluşan 5 tane üçgen motifi vücuda getirilmiş ve bunların içleri enine dalgalı hat motifi ile süslenmiş, üçgenlerin aralarında Hitit ve Frig çağı seramiklerinde sık karşılaşılan su kuşu motiflerine yer verilmiştir ¹⁶. Ancak bu su kuşu motifinin son yıllarda Azerbaycan'da C. Burney tarafından yürütülmekte olan Haftavantepe kazılarında bulunan bazı boyalı seramik parçaları üzerinde yer alan aynı tip motiflerle çok yakın benzerlikler göstermesi Urartu sanatçısının daha çok kuzey batı İran sanatı etkilerinde kaldığına işaret etmektedir ¹⁷.

7. Müze Env. No. 1180 h : 11 cm. Ağız R : 8,5 cm. Karın R : 13 cm. (Fig. 6, Res. 7) ¹⁸.

Deve tüyü hamurlu, alt yarısı kırmızı-kahve astarlı, hafif dışa dönük yuvarlak ağızlı, kısa boyunlu, geniş karınlı, düz dipli bir kaptır. Astarı yer yer bozulmuş olan kapta gövdenin üst kısmı içi taranmış üçgen motifleri ile süslenmiştir ¹⁹.

D — Çift kulplu, geniş - düz dipli kap :

Kolleksiyonda bu gruptan yalnız bir eser bulunmaktadır.

8. Müze Env. No. 29.4.72 h : 16 cm. Ağız R : 10 cm. Karın R : 15 cm. (Fig. 7, Res. 8).

Deve tüyü hamurlu, astarsız ve pedahsız olan bu kap; hafif dışarı çekik yuvarlak ağızlı, yuvarlak gövdeli ve düz diplidir. Omuz kısmında iki küçük kulpu bulunmaktadır ki, bunlardan biri kırıktır.

¹⁶ Bak. E. Akurgal, The Hittites, (London, 1962), pl. X.

¹⁷ Bak. C. Burney, Excavations at Haftavantepe, 1971, Iran, XI (1973), pl. III.

¹⁸ Eserin, 12 nolu çizme formundaki rütonla aynı yerde bulunduğu bilinmektedir (Bak. res. 12).

¹⁹ Krş. dip not 16.

¹⁴ Eserin 4, 5 ve 9 nolu kaplarla aynı mezarda bulunduğu eserleri müzeye getiren eski eser satıcısı tarafından ifade edilmiştir.

¹⁵ Bak. dip not 8.

Gövde enine, kırmızı-kahverenkli şeritlerle bölünmüş, üst iki şerit arasında dalgalı hat, altta ise ard arda stilize kuş motifleri işlenmiştir²⁰.

E — Mataralar : Adana Bölge Müzesindeki koleksiyonda iki tane matara tipli kap bulunmaktadır ki, bunlardan ilk incelenilerek olanı Hitit mataralarına çok benzemesiyle dikkati çekmektedir.

9. Müze Env. No. 29.2.1972 h : 33 cm. Ağız R : 7,5 im. Karın R : 23 cm. (Fig. 8, Res. 9).

Deve tüyü hamurlu, ön yüzü astarlı, çift kulplu, matara tiplidir. Ön yüzüne itina edilmiş olup, bu yüz daha şişkindir. Boynunda; enine ve siyah renkli şeritler birbirine paralel olarak işlenmiş, gövdede ise; birbiri içine girmiş dikey üçgenler gayet uyumlu ve kabın genel formu ile son derece ahenkli bir şekilde yapılmıştır²¹.

10. h : 22 cm. Ağız R : 4,7 cm. Karın R : 19 cm. (Res. 10 a - b).

Hafif dışarı çekik yuvarlak ağızlı, çok kısa boyunlu, yuvarlak gövdeli gövdeye dik takılmış simetrik iki küçük kulpu olan bu kabın bir yüzü daha şişkindir. Şişkin olan yüzünde, kırmızı renk ile yapılmış iç içe iki daire, diğer yüzünde ise gene kırmızı ile yapılmış iç içe üç daire işlenmiştir. Özellikle Kültepe ve ayrıca Eskiyapar kazılarında aynı tip, iç içe daireler halinde bezeme ihtiva eden çok sayıda Hitit boyalı seramiği bulunmuştur²².

²⁰ Boyalı seramikler üzerinde ard arda stilize kuş motifleri M.Ö. 4. binden itibaren kullanılmıştır (Bak. E. Porada, *Iran Antiquities*, (1963), fig. 6 b.)

²¹ Eserin 3, 4 ve 5 nolu kaplarla bir arada bulunduğu bilinmesi, diğer kapların kesinlikle Urartu olması nedeni ile bu kabında Urartu çağına tarihlenmesini mümkün kılmaktadır.

²² 1974 yılı yazında Racl Temizer başkanlığında yürütülen Eski Yapar kazılarında bu tip bezeme ihtiva eden bir Hitit matarası bulunmuştur.

F — Ritonlar : Koleksiyonun son iki eserini ritonlar teşkil etmektedir.

11. h : 23 cm. Genişlik : 33 cm. (Fig. 9., Res. 11, a - b).

Deve tüyü renkli, perdahlı, bir yüzünde bezemesi silinmiş, boğa başlıdır. Gövdenin üstündeki libasyon yeri kırılmış olup, bu kısmın ana formu belli değildir, ancak yuvarlak ağızlı, uzunca boyunlu olabilir²³. Ayakları gayet piritif özellikte olup, ön ayak uçlarında birer delik görülmektedir.

Eserin iyi korunmuş olan yüzü açık eflatun ve koyu kırmızı renklerle bezenmiştir. Kalın çizgiler, kabın formuna uyan dalgalı hat motifleri, içleri boyalı üçgen motifleri ve arka tarafında gövdeye paralel beyaz, kahverengi ve eflatun çizgiler görülmektedir. Eser renk ve desenleri yönünden karakteristik Urartu boyalı seramiği için verilebilecek tipik bir örnek kabul edilebilir.

12. Müze Env. No. 29.5.1972, h : 13 cm. Ağız çapı : 4 cm. (Fig. 10, Res. 12).²⁴

Ayak formunda, deve tüyü hamurlu, üzeri kırmızı-kahverenkli tezyin edilmiş, ağız kısmı kırık olan bu ritonun üzerinde içleri taramalı üçgenler şeklinde bezeme yer almaktadır. Bu tip, boyalı Urartu ritonlarına Karmir - Blur kazılarında da rastlanılmıştır²⁵. Ancak bu kap formu Anadolu'da M.Ö. 2. bin başlarından itibaren kullanılmıştır, örneğin Eski Hitit çağı Kültepe örnekleri bu konuda verilebilecek misaller arasındadır²⁶.

G — Teknik : Adana Bölge Müzesinde yer alan ve burada bilim dünyasına tanıtılmaya çalışılan eserler üze-

²³ Krş. R. Ghirshman, *Perse*, (1963), res. 345.

²⁴ Eser 7 nolu kapla aynı yerde bulunmuş ve her iki eserde aynı tip içleri taramalı üçgenler şeklinde bezeme ihtiva ederler.

²⁵ Bak. B. Piotrovsky, *Urartu*, pl. 47 - 8.

²⁶ Bak. E. Akurgal, *The Hittites*, pl. 33.

rinde yapılan incelemeler; Urartu boyalı seramiğinin tek renklilerden daha az itina ile yapıldıklarını ortaya koymaktadır. Prof. T. Özgüç'ünde belirttiği gibi mezarlarda bulunan tek renkli kaplar çoğunlukla madeni kapların taklitleridir²⁷ ve bu nedenle madeni kap görünümünü kazanmaları için iyi astarlanmış ve perdahlanmışlardır. Boyalı kaplara ise aynı hassasiyet gösterilmemiştir. Bunlarda özellikle perdahlanma gayet az ve itinasızdır ki, ağırlığın bezemeye verilmiş olması bu konuda neden kabul edilebilir. Aslında burada tanıtılmaya çalışılan eserlerin müzeye satın alınma yolu ile girdikleri gözönünde tutulursa, bunların değişik yörelerden geldikleri ve dolayısı ile aralarında kalite farklarının bulunabileceği normal kabul edilebilir.

H — Renkler :

Boyalı Urartu çanak çömleklerinde kullanılan renkler çok çeşitli olmadıkları dikkati çekmektedir. Çoğunlukla deve tüyü astarlı zemin üzerine işlenen desenlerde hakim renkler Urartu kırmızısı da diyebileceğimiz vişne çürüğü rengine dönük bir kırmızı ile siyahtır. Bu iki ana rengin dışında açık kırmızı, beyaz ve açık kahverengide oldukça sık kullanılmıştır.

I — Bezeme :

Özellikle burada incelenilen boyalı Urartu çanak çömleği üzerinde yapılan tetkiklerde Urartu için karakteristik bazı bezek tiplerini saptamak olanağı bulunmuştur. Örneğin; dalgalı hatlar, yan V ya da yan W ler bronz kemerler üzerinde de sınırlama bezeği olarak oldukça sık kullanılan saç örgüsü desenleri²⁸, içleri taramalı baş aşığı ya da baklava dilimleri şeklinde bezenmiş veya iç içe geçmiş üçgenler, iç içe daireler belli

başlı Urartu desenleri kabul edilebilir. Gerek Karımır - Blur kazılarında bulunmuş olan (Bak. dipnot 25) ve gerekse burada 12 no. da incelenilen ayak formundaki kap üzerinde yer alan zik zak bezeği bu motifinde Urartu boyalı çanak çömleği üzerinde kullanıldığına dikkati çekmektedir.

I — Sonuç :

Bilindiği gibi Urartu sanatı bütünü ile çevresindeki bütün kültürlerin geniş ölçüde etkisinde kalmıştır. Burada tanıtılan eserler üzerinde yapılan çalışmalar, Urartu boyalı seramiğinin geniş ölçüde Anadolu'lu sanat etkisinde geliştiğini, ancak İran, Mesopotomya, Suriye, Kafkasya vs. gibi çevrelerinde Urartu'da bu sanat dalına da tesir ettiklerini ortaya koymaktadır.

Neolitik, Kalkolitik ve Eski Tunç çağlarında aşamalar geçiren, Koloni çağında tam şeklini alan Anadolu'lu üslubun Urartu da M.Ö. 1. binin 2. çeyreği içinde dahi devam ettiği görülmektedir. Örneğin, Anadolu'da geç kalkolitik çağdan itibaren kullanılmaya başlanan içi taramalı üçgen motifleri²⁹, Kültepe seramikleri arasında sık rastlanılan dalgalı hat³⁰, Giyoş, Su kuşu vs. gibi motiflerin Urartu kapları üzerlerinde de görülmekte olması Urartu boyalı seramiğinde Anadolu'lu unsurların geniş ölçüde yaşadıklarını belirlemektedir. Ayrıca, Geç Hitit ve Frig boyalı seramikleri ile Urartuların ki arasında von der Osten'inde belirttiği paralellikler vardır³¹. 1 nolu eserde az da olsa Kafkas, 5 nolu eserde ise kuzey batı İran sanatı etkilerinin görülmesi enteresandır. Ancak daha öncede belirtildiği gibi ağırlık daima Anadolulu olan motiflerdedir.

²⁹ Bak. D. French. Excavations at Can Hasan, AS. XIII (1963), s. 40.

³⁰ Bak. E. Akurgall, The Hittites, 1962, s. 46, pl. X.

³¹ Bak. dipnot. 2.

²⁷ Bak. T. Özgüç. Altıntepe Kazıları, Belle-ten, XXV (1961), s. 259.

²⁸ Bak. O. A. Taşyürek. Urartu kemerleri, (Ankara, 1975), Res. 1 - 3, 5. 19 - 22, 55

ADDENDA

Makalenin yayına hazırlandığı bir sırada müzeye satın alınan bir boyalı seramik özellikleri yönünden enteresan bir karakter taşıdığı için buraya alınmıştır. Eseri Müzeye getiren antikacıncının ifadesine göre kap; Van ili Patnos ilçesi civarındaki bir Urartu mezarında bulunmuştur.

h: 9,5 cm. Ağız R: 6 cm. Karın R: 12 cm. (Fig. 9, Res. 13 - b).

Üst yanı deve tüyü, alt yarısı kırmızı ostarlı, düz yuvarlak ağızlı, yumurta gövdeli, karın hattı belirtilmiş, düz dipli olan eser, süslemesi yönünden dikkati çeken kaplar arasındadır. Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e göre bu kap, Luristan özellikleri taşımaktadır ve Luristan'dan ithal edilmiş olabilir. Üzerindeki konsantrik dairelerle dikkati çekmektedir. Konsantrik daireler gerek Mezopotamya ve gerekse Anadolu'da sık görülen bir

motif olmakla beraber, aynı motife Urartu boyalı seramiğinde az da olsa rastlanmaktadır³².

Kâsenin üstünde siyah ve kızıl-kahve rengi ile üçgen ve eşkenar dörtgen motifleri ve aralarında stilize keçi figürlü görülmektedir. Keçinin stilizasyonu, Anadolu'daki keçi stilizasyonlarından farklılık göstermekte olup, Luristan bölgesinin özelliklerini taşımaktadır İki³³, eser Prof. T. Özgüç'ünde ifade ettiği gibi Luristandan ithal edilmiş olabilir.

³² Kutlu Emre'ye göre Urartu boyalı seramiğinde konsantrik daire motifi yoktur. Bak. K. Emre, Altıntepe Urartu Seramiği, Belleten XXXIII (1969), s. 288. Ancak gerek bu eserde ve gerekse Karmir-Blur'da bulunmuş olan Askos tipli kap üzerinde bu motifle karşılaşılmaktadır. Bak. B. Piotrovsky, Urartu pl. 58.

³³ Krş. Jean Louis Huot, Persia I (Nagel), 1963, pl. 66.

URARTIAN POLYCHROME POTTERY IN THE ADANA REGIONAL MUSEUM¹

ORHAN AYTUĞ TAŞYÜREK

Research into Urartian ceramics has until the present time unfortunately remained limited by the inadequate number of finds. von der Osten's publications², a short article by the late Osman Sümer³, articles by van Loon⁴, and Kutlu Emre's work on the pottery from Altintepe⁵ constitute significant studies in Urartian pottery. Information about Urartian polychrome pottery is likewise limited, and studies have so far hardly scratched the surface. Among the major publications on the subject are those which cover the polychrome sherds from the Kalecik excavations in the Van region⁶, the ma-

terial from Karmir-Blur⁷, some sherds from A. Erzen's excavations at Çavuştepe⁸, and the Patnos polychrome vase⁹.

The Adana Regional Museum obtained the polychrome pottery of its Urartian collection by purchase, and the precise provenience of the articles cannot be determined, it is, however, known that some of them came from the town of Patnos.

In the collection discussed here, the pieces are all wheelmade and the fabric is generally buff coloured. With a few exceptions most of the samples are well polished, and the forms and techniques of some of them give the impression that they may have been designed for ritual use. Although the Adana Museum collection contains more than 30 pieces of painted pottery from Urartu, an attempt will here be made to introduce only those that are definitely dated to the Urartian period.

TYOLOGY

Study of the collection has resulted in the establishment of a typological

¹ We would like to express our thanks for the preparation of this article to the previous assistant archaeologist of the Antalya Museum, Mine Timur. We benefited from valuable suggestions offered by Prof. Dr. N. Özgüç and Doç. Dr. Kutlu Emre. The sketches were drawn by Rifat Ergeç. I would also like to thank C. Weatherford M. A. and Lisa French, Ph. D. who translated and corrected the English in a previous draft of this article.

² H. H. von der Osten. Die Urartäische Töpferei aus Van, *Orientalia*. 21 (1952) p. 307-328; 22 (1953) p. 329-354.

³ O. Sümer, Urartu Pişmiş Toprak Eserleri Hakkında, *Anatolia*, VI (1961/2) p. 245 ff.

⁴ M. N. Van Loon, *Urartian Art*, (1966). p. 279 ff.

⁵ K. Emre, Altintepe'de Urartu Seramiği, *Bell*. 33, (1969), p. 279 ff.

⁶ K. Lacke, Van'da Yapılan Hafriyat, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnographya Der. IV* (1940). p. 189

⁷ B. Piotrovsky. *Urartu* (Nagel), (1969), Pl. 47-48, 58.

⁸ At the 10 th. International Archaeological Congress Prof. Dr. A. Erzen showed slides of polychrome pottery fragments from Çavuştepe which have the same decoration as on no. 4 and 5.

⁹ E. Akurgal, *Urartäische und Altiranische Kunstzentren*, (1969) Taf. XXV c.

classification into 6 main groups.

- A — Trefoil - mouthed pitchers
- B — Miniature vessels
- C — Short - necked, wide - bodied vessels
- D — Wide, - two - handled vessels with flat base
- E — Flasks
- F — Rhytons

A — Trefoil - mouthed pitchers: At present there are 3 Urartian trefoil mouthed pitchers in the Adana Regional Museum. One of the vessels is of a different shape from the other two but has been included in this group because of its trefoil mouth and single handle.

1. h : 32 cm. Width R : 24,5 cm. Base R : 11 cm. (Fig. 1 Plate 1 a-e) ¹⁰

This trefoil - mouthed, one - handled pitcher is one of the most striking vessels so far known from Urartian pottery. It has an ovoid body and flat base and is (light buff brown) slipped and polished. The handle and the edge of the rim are not slipped.

The shoulder of the pitcher is painted with 4 encircling, dark brown parallel bands. Of these, the top two enclose a V-shaped motif, the middle two enclose two parallel wavy lines, while the lowest register contains a guilloche motif. The main feature of the vessel is an extremely well stylised lion figure shown in motion with outstretched legs and facing to the right. It is painted in light brown with a black outline. The figure's rounded lines are well suited to the globular form of the pitcher. Caucasian influences can be detected in the execution of the animal ¹¹, although some Iranian and

¹⁰ This pitcher was found in an Urartian grave at the town of Malazgirt near the village of Pulur in Van province.

¹¹ Comp. T. T. Rice *Die Skythen*, (1957) abb. 38.

native Anatolian elements can also be seen ¹².

On either side of the lion are 3 pendent triangles in a row. The thick lines which are outermost and innermost appear in dark brown while the intermediate lines are in black.

2. h : 26,5 cm. Mouth R : 6,4 cm. Width R : 23 cm. (Fig. 2 Plate 2 a-c)

Dark brown fabric with a buff slip, trefoil mouth, wide neck, rounded body and flat base, The handle extends horizontally outward from the rim, and ends immediately below the neck. Below the neck four rows of parallel red bands encircle the vessel. In between the top two bands is a row of chevron motifs in black; the middle register contains two wavy black lines; motifs, the middle one of which appears in red and the other two in black ¹³.

Below this zone a black mountain goat has been painted on the front of the vessel as though sitting on a long, concave platform, which is painted in red. Next to this platform there is a leaf motif in red. On either side of the figure there are triangular motifs, 5 on the right and 6 on the left. Each of these contains two more triangles, set one inside the other. The entire design is supported by a semi - circular red band.

31. Mus. Inv. no. 23.3.1976 h : 12 cm. Mouth R : 9,9 cm. Base R : 13 cm. (Fig 3 Plate 3 a-b) ¹⁴.

This well preserved vessel has a buff fabric without slip, trefoil mouth,

¹² Comp. Jean - Louis Hout, *Persia (Archeo. Mundi)* (1965) Pl. 65.

¹³ The motif which is also on the previous vessel is present on the Patnos vase (See, footnote no. 9).

¹⁴ According to the information provided by the dealer this vessel was found in a grave together with no. 4, 5 and 9.

rounded body, flat base and single handle. Round the neck there is a single red band which is underlined with a wavy line in black. Leaf shaped motifs in black and red decorate the body in between 8 red pendent triangles. The pitcher may be taken as a typical example of Urartian art which exhibits traditional Anatolian forms and designs.

4. Mus. Inv. no. 29.6.1972/1 h : 7 cm. Rim R : 4 cm. Width R : 6 cm (Fig. 4 Plate 4).

Buff fabric, rounded everted rim, short and thin neck, rounded body. Four dark red bands are painted horizontally around the neck and body. In between the bands there are wavy lines in black and red. This type of decoration is also found on the polychrome from Çavuştepe excavations¹⁵.

5. Mus. Inv. no. 29.6.1972/1 (Plate 5)

This has the same measurements and decoration as no. 4.

6. Mus. Inv. no. 25.7.1973 h : 16 cm. Rim R : 12 cm. Width R : 20 cm. (Fig. 5, Plate 6 a-b)

Buff fabric, rounded everted rim, rounded body without a neck, flat base. The lower part of the body is slipped in reddish coffee - brown, while on the upper half there are 5 triangles each framed by two parallel lines in black and reddish coffee - brown colours. The interior of these triangles is filled with horizontal wavy motifs. In between the triangles is painted a «water bird» motif which appears frequently on Hittite and Phrygian pottery¹⁶. It must, however, also be mentioned that close parallels exist between this «water bird» and similar motifs on the painted sherds found by Mr. C. Burney at the Haftavan Tepe excavations in Azer-

baijan, and that would suggest a greater influence from Northwest Iran on the Urartian artist¹⁷.

7. Mus. Inv. no. 1180 h : 11 cm. Rim R : 8,5 cm. Width R : 13 cm. (Fig. 6 Plate 7)¹⁸.

Buff fabric, slightly rounded everted rim, short neck, wide body, flat base. The lower half of the body is slipped in red coffee - brown colour, and the upper half where the slip is destroyed in places is decorated with cross - hatched triangles¹⁹.

D — Wide, two - handled vessel with flat base: The collection contains only one artifact belonging to this group.

8. Mus. Inv. no. 29.4.71 h : 16 cm. Rim R : 10 cm. Width R : 15 cm. (Fig. 7 Plate 8)

Buff fabric, without slip or polish. This vessel has a slightly rounded everted rim, a round body and flat base. There are two small handles on the shoulder, one of which is broken.

The body is divided into two horizontal zones by red - brown bands. The upper zone is decorated with stylized birds in a single row²⁰.

E — Flasks: There are two vessels categorized as flasks in the Adana Regional Museum. One of them is significant in showing close parallels to Hittite flasks and will be examined first. Evidence exists of Hittite pots of the same type, namely with a design of concentric circles.

¹⁷ See, C. Burney, Excavations at Haftavan Tepe (1971) Iran XI (1973) Pl. 3 d.

¹⁸ It is known that this artifact was found together with no. 12

¹⁹ Comp. footnote no. 16

²⁰ Stylized bird motifs have been used in series since 4000 B. C. See, E. Porada, Iran Anoién, (1963) (Fig. 6b).

¹⁵ See, footnote no. 8.

¹⁶ E. Akurgal, The Hittites, (1962) Pl. X

9. Mus. Inv. no. 29.2.1972 h : 33 cm. Rim R : 7,5 cm. Width R : 23 cm (Fig. 8 Platte 9)

Buff fabric, front face slipped, two - handled, flask type. The front face is carefully executed and is more bulbous than the reverse side; parallel black bands are painted horizontally on the neck; on the body there are pendent triangles placed one inside another. Their shape is such that harmonize well with each other and also with the general form of the vessel ²¹.

10. h : 22 cm. Rim R : 4,7 cm. Width R : 19 cm. (Platte 17 A-c)

Slightly rounded everted rim, very short neck, rounded body; two small perpendicular handles are attached to the body, which has one side more bulbous than the other. On the bulbous side there are two concentric circles of red paint, while on the other there are three. The Kültepe and Eskiyaar excavations have revealed a large number of polychrome ²².

F — Rhytons : The last two pieces of the collection are the rhytons.

11. h : 24 cm. Width R : 33 cm. (Fig. 9. Plate 11 a-b)

Buff colour, polished, bull headed. On one side the ornamentation has been erased. The libation spout on the body is broken, and its exact form cannot be determined. It probably had a long neck and a rounded rim ²³. The legs are not well executed. Each foot of the forelegs has a hole on the tip.

The better preserved side of the

²¹ It is known that this artifact was found together with no 3, 4 and 5. An Urartian date for this flask also is therefore demonstrated.

²² During the 1974 Eskiyaar excavations, led by R. Temizer, a Hittite flask with the same type of decoration was found.

²³ Comp. R. Ghirshman, *Perse* (1963) Platte 345.

vessel has designs in black, red, and lilac colours; there are broad bands, triangles with painted interior, and wavy line motifs which are well adapted to the general form of the vessel. The rear of the figure is decorated with parallel lines in white, coffee - brown, and designs on this vessel may be taken as typical examples of Urartian painted pottery.

12. Mus. Inv. no. 29.5.1972 h : 13 cm. Mouth R : 4 cm. (Fig. 10 Platte 12) ²⁴

Buff fabric, foot - shaped form, broken rim. The rhyton is decorated with cross - hatched triangles in red and coffee - brown. This type of painted Urartian rhyton was also found in the Karmir Blur excavations ²⁵. In Anatolia, however, the use of these vessels starts early in the second millenium B.C. As an example there are the Early Hittite proto types from Kültepe ²⁶

G — Technique: This study, which has the purpose of introducing the Museum collection to the academic world, has shown that Urartian polychrome wares are executed with less care than the monochrome pottery. Professor Tahsin Özgüç has already stated that monochrome pottery found in graves usually had metallic vessels for its prototypes ²⁷, and therefore they have been well slipped and polished. The same care is not given to polychrome vessels where the emphasis is on the designs, and polishing is little and careless. It should be realised that the Museum has acquired the collection through purchase from various areas, and naturally there may be some variation in the quality of the vessels.

²⁴ This vessel was found in the same location as no. 7; both of them show the same type of triangles with cross - hatched interior.

²⁵ See, B. Piotrovsky, *Urartu*, Pl. 47-48.

²⁶ See, E. Akurgal, *The Hittites*, Pl. 33

²⁷ See, T. Özgüç, *Altintepe Kazıları*, *Bell. XXV* (1961) p. 259.

H — Colours: There is not a great variety in the colours used on Urartian pottery. The dominant colours on the usual (light buff brown) fabric are black and a purplish brown which can also be called the «Urartian red». Besides these two main colours light red, and coffee-brown are frequently used.

I — Decoration: This study on Urartian polychrome pottery has been particularly helpful in determining some decorative motifs which can be said to be characteristic of Urartu. Wavy lines, the V or W motifs, the plait motif used frequently on the borders of bronze belts²⁸, triangles set one inside the other or cross-hatched, and arranged upside down or as lozenges, and concentric circles can all be given as the most important examples.

The zig-zag pattern on no. 12 rhyton and on the Karmir Blur pots demonstrate this motif also was used on Urartian painted pottery.

J — Conclusion: It is a known fact that Urartian art came under the influence of all the surrounding cultures. This introductory study on the pottery also demonstrates that Urartian polychrome pottery was largely under the influence of Anatolia, but not without certain elements derived from Iran Mesopotamia, Syria, the Caucasus, etc.

Through the Neolithic, Chalcolithic, and Early Bronze Ages an Anatolian style develops, to reach its full maturity in the colonial period and it is still present in the Urartian period in the second half of the first millennium B.C. For example, cross-hatched triangles which come into use in Anatolia in the Late Chalcolithic period²⁹, wavy line

motifs popular on Kültepe pottery³⁰, guilloche pattern, the «water bird» motifs etc., are all present also in Urartu and they provide evidence for the influence of Anatolia on Urartian pottery. As discussed by Von der Osten³¹, there are also parallels between Urartian and Late Hittite and Phrygian painted pottery. It is interesting to see some Caucasian elements on no. 1 and Northwest Iranian influence on no. 5. However, as already stated the dominant elements are from Anatolia.

ADDENDUM

While this article was being prepared for publication, a painted vessel with some interesting features was bought by the museum and it is included here. According to the dealer who brought the pot to the museum it was found in an Urartian grave near Patnos in Van province.

h: 9,5 cm. Rim R: 6 cm. Width R: 12 cm. (Fig. 9 Plate 13 a-b)

The upper part buff, the lower half red slipped, flattened and rounded-mouth, ovoid body, flat base. The centre line of the body is quite prominent. According to Professor Tahsin Özgüç this vessel reflects Luristan characteristics and can be an import. It is notable also for the concentric circles on it. Concentric circles appear frequently in Mesopotamia and Anatolia, but the same motif is also met, to a lesser degree, on Urartian painted pottery³². Other motifs are triangles, rectangles and in between them stylised goat figure which

³⁰ See, E. Akurgal, *The Hittites*, (1962) p. 46 Pl. X.

³¹ See, footnote 2.

³² According to Kutlu Emre there is no concentric circle motif on the Urartian polychrome pottery. See, K. Emre, *Altintepe Urartian Ceramics*, *Bell. XXXIII* (1969) p. 288. This type of motif can be seen also on the Askos type vessel found in Karmir Blur-see, B. Plotrovsky, *Urartu*. Pl. 8.

²⁸ See, O. A. Taşyürek, *The Urartian Belts*, (1975) Plates 1-3, 5, 19-22, 55

²⁹ See, D. French, *Excava. at Can Hasan*, *Ant. St. XIII* (1963) p. 40

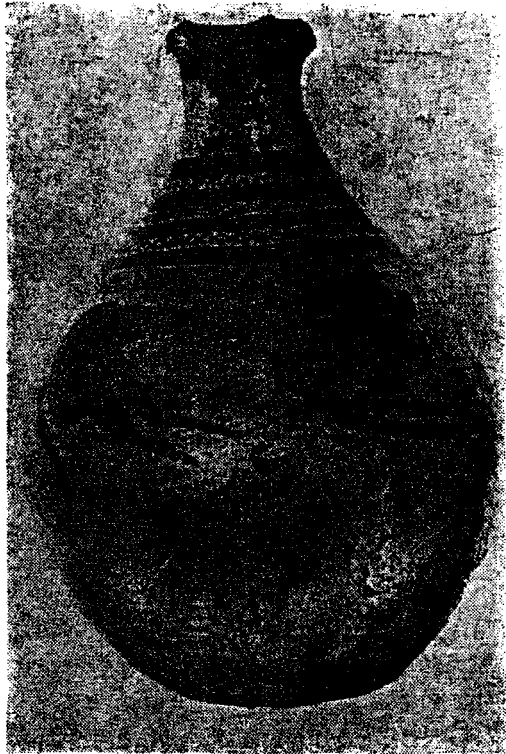
differ from Anatolian examples and exhibit Luristan characteristics³³. This

³³ Comp. Jean - Louis Huot, *Persia 1* (Nagel), (1965) Pl. 58.

vessel can be an import as suggested by Professor Tahsin Özgüç, but it can also be an Urartian make under the influence of the Luristan culture.



Reslm : 1 a



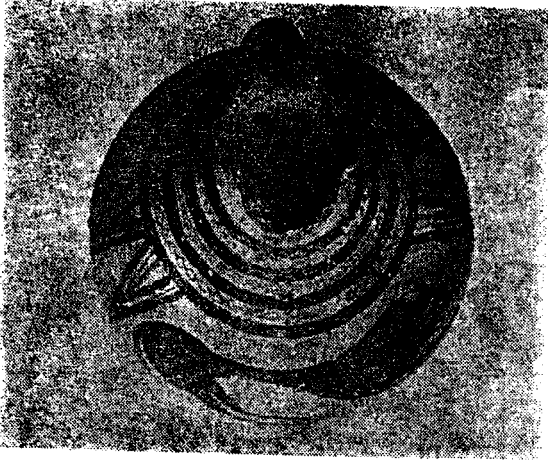
Reslm : 1 b



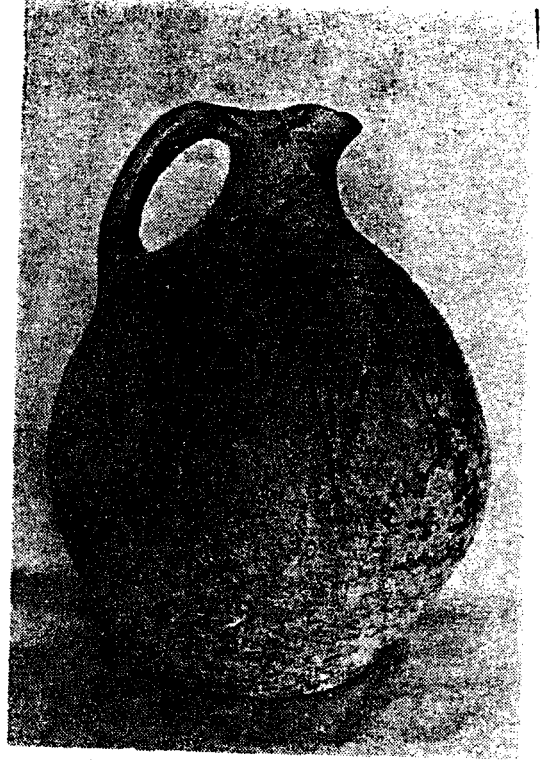
Reslm : 1 c



Reslm : 1 d



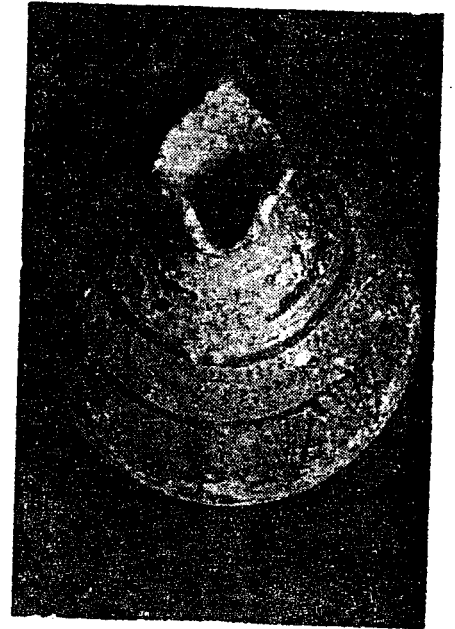
Resim : 1 e



Resim : 2 c



Resim : 2 a



Resim : 2 b



Resim : 3 a



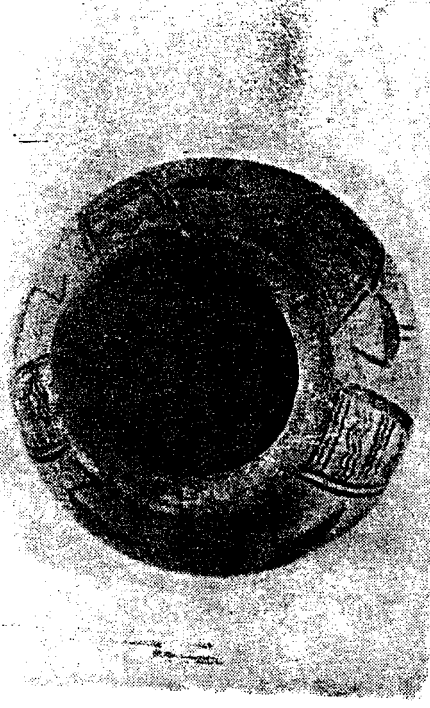
Resim : 3 b



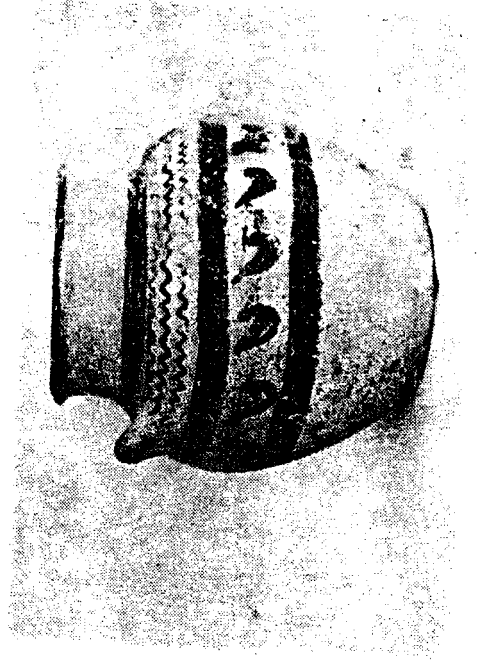
Resim : 4



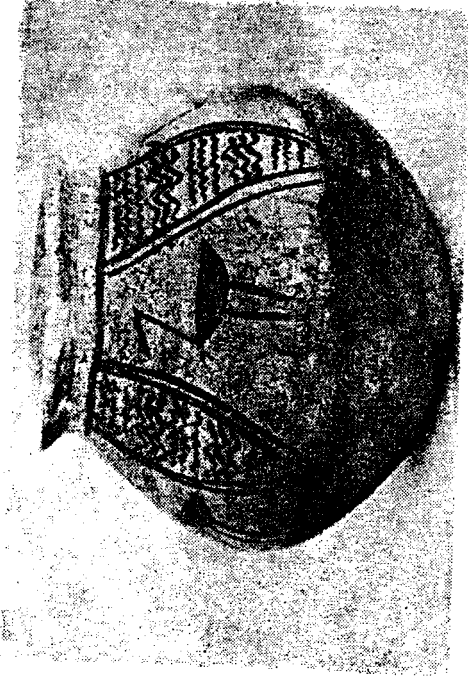
Resim : 5



Resim : 6 b



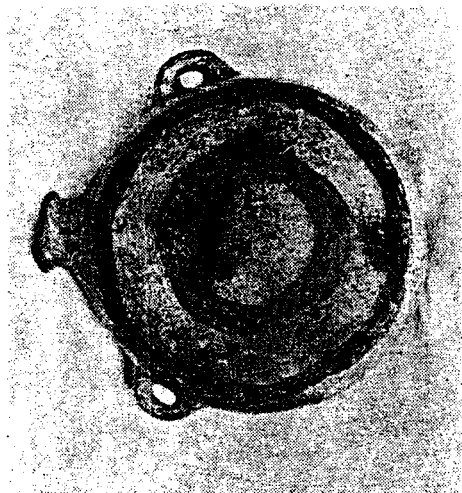
Resim : 8



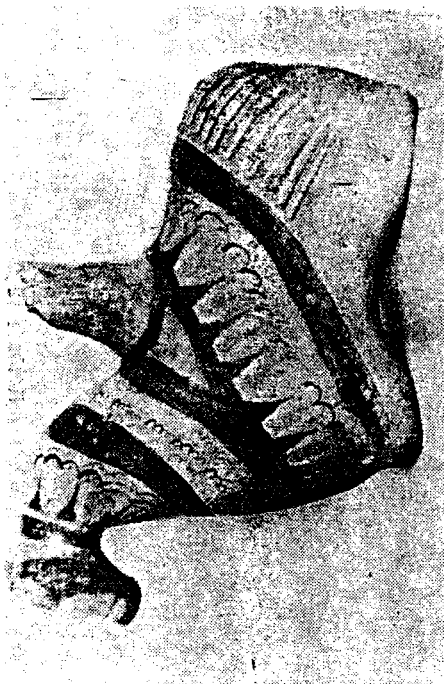
Resim : 6 a



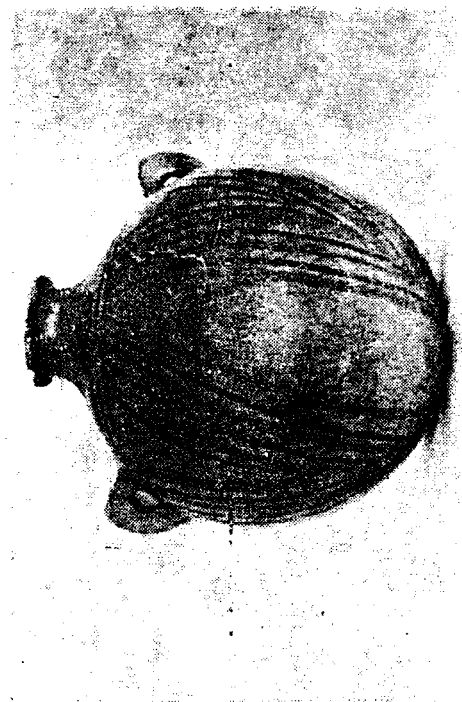
Resim : 7



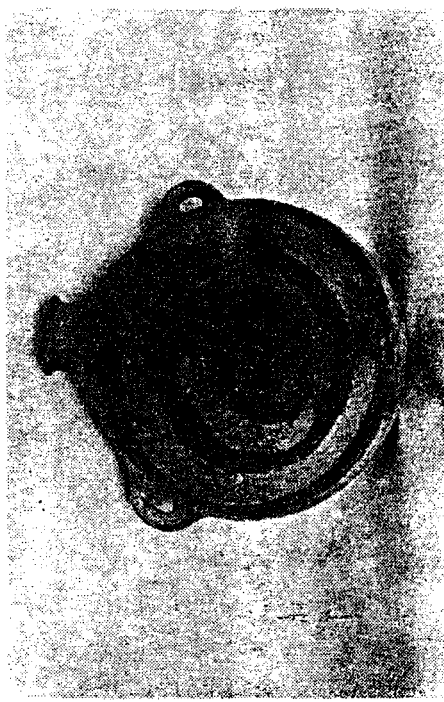
Resim : 10 a



Resim : 11 a



Resim : 9



Resim : 10 b



Reslm : 11 b

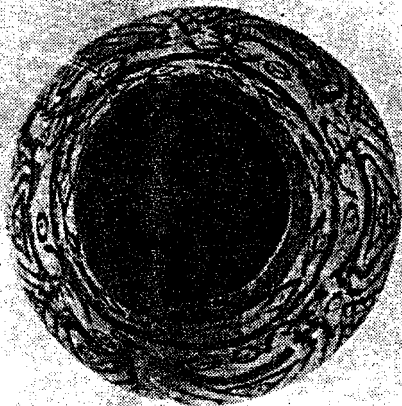


Reslm : 13 a



ORHAN AYTUĞ TAŞYÜREK

Resim : 12



Resim : 13 b



Fig : 1

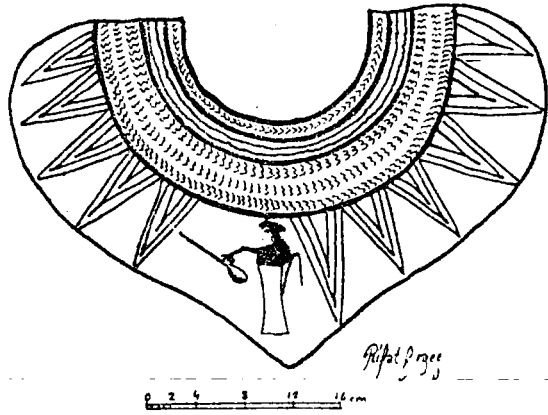


Fig : 2

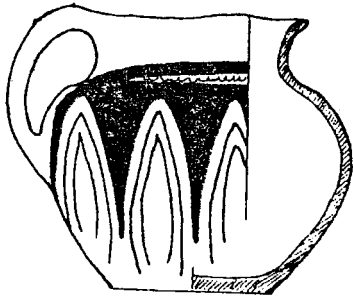


Fig : 3

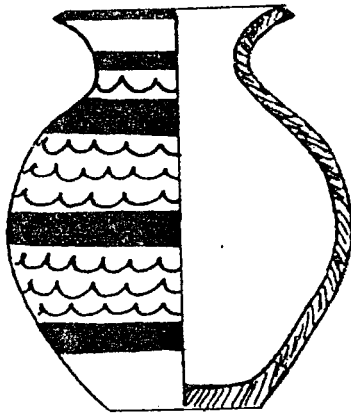


Fig : 4

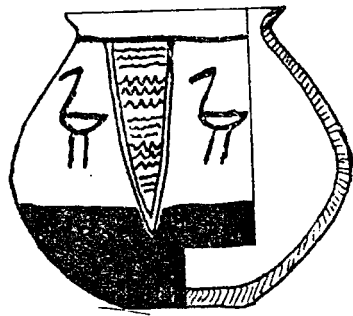


Fig : 5

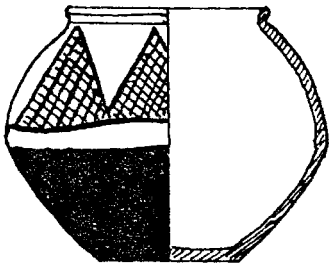


Fig : 6

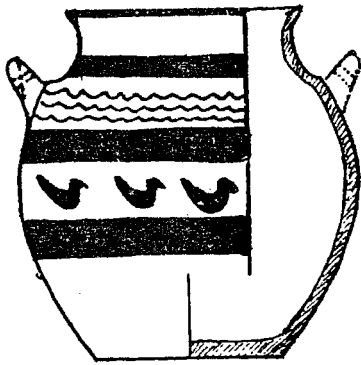


Fig : 7

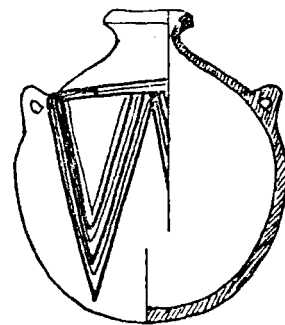


Fig : 8

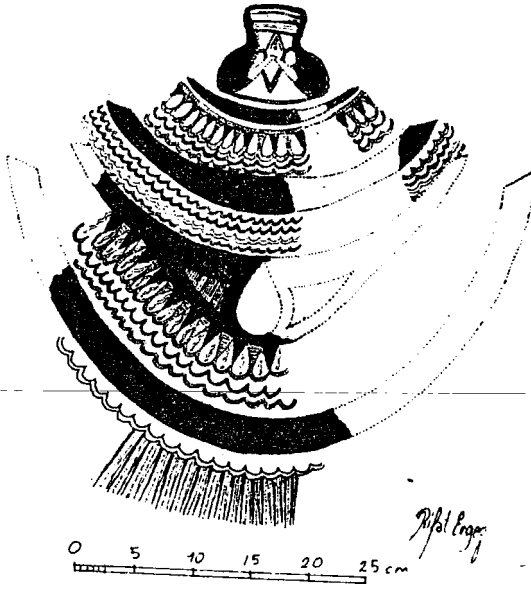


Fig : 9

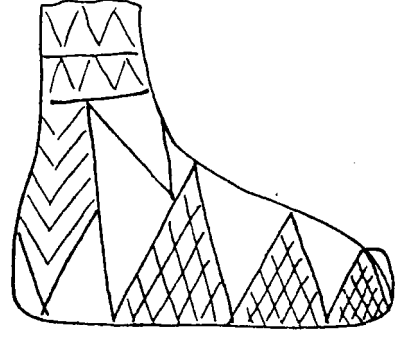


Fig : 10

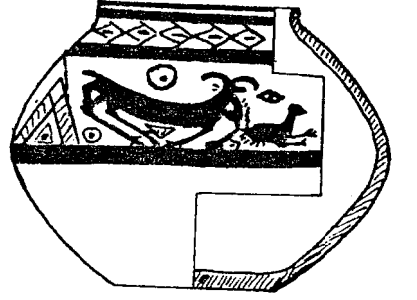
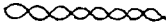
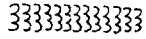
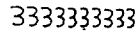
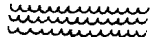
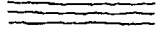


Fig : 11



Adana Bölge Müzesindeki Urartu Boyalı Keramigi Bezeme Örnekleri

Fig : 12

YOZGAT - MERCİMEKTEPE SONDAJI

LEVENT ZOROĞLU

Mercimektepe Yozgat kenti doğu çıkışında, Sivas karayolunun solunda (kuzeyinde) yer alır (Harita ve res. 1). Karayolundan itibaren yumuşak bir eğimle yükselen tepenin kuzey ve batı yönlerinde eğimi daha da dikleşir, kuzey yamaçlar Yozgat deresinde son bulur; batı yamaç ise Sanayi çarşısına kadar iner. Tepenin doğusunda Esentepe yer alır. Zaten Mercimektepe, Esentepe'nin doğal bir uzantısıdır.

Tepenin \mp 0.00 noktasının deniz seviyesinden yüksekliği 1348 m. kadardır. Yozgat'a bakan batı ucuna bir su deposu inşa edilmiş ve bu bölümdeki uygarlık alanı tahribe uğramıştır. Ayrıca, yıllardır tarla olarak kullanılan tepenin bu yolla da tahribe uğradığı belli olmaktadır.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına, Mercimektepe'nin eski eserler yönünden niteliğini belirlemek amacıyla ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi-Kayseri Müzesi işbirliği ile gerçekleştirilen sondaj çalışması 26 Haziran - 1 Temmuz 1975 günleri arasında sürmüştür². Tepe üzerinde \mp 0.00 saydığımız en yüksek noktada, kuzey, güney doğu ve güney eteklerde sırasıyla Tepe Açması (T.A.), A, B, C adını verdiğimiz çukurlar ile, su deposu inşası sırasın-

da, buldozer tarafından kazılan alanın uygun bir yerinde, Temizlik Çukuru (T.Ç.) adını verdiğimiz alanda arkeolojik buluntular elde ettik.

TEPE AÇMASI (T.A. (bk. plan) :

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mercimektepe'nin en yüksek yerinde, 3x4 m. ölçülerinde, doğu-batı yönlü bir çukur açıldı. Açmamızda en derin 1.40 m. ye kadar ulaşılmıştır. Kazının ilk yarım metreye kadar olan kısmında İ.Ö. III. ve II. binyıla ait kap kacak parçaları ele geçmiştir. Mt/13/75 kazı envanter numaralı ocak parçası bu karışık tabaka içinde ele geçen buluntular arasındadır.

Bu derinlikten sonra, çukurun doğu bölümünde bol miktarda döküntü taşlar ve ortada bir insan iskeletine ait dağınık kemikler ele geçti. İskeletin özellikle kalça kemiğine kadar olan kısmı dağınık ve kemikler-i eksik idi. Aynı zamanda onun karakterini belirleyecek hiç bir yan buluntumuz yoktu. Buradaki 10 cm. lik toprak tabakası içinde gene karışık kap kacak parçaları ele geçirilmiştir. Çukurun batı bölümünde, kuzey-

² Raporun burada yayınlanmasına olanak hazırlayan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü sayın Hikmet Gürçay'a, metodlu arazi çalışması ve diğer mesleki yetenekleri ile kazıyı ortaklaşa sürdürdüğümüz Kayseri Müzesi arkeoloğu dostum Hamdi Kodan'a, Yozgat'da bulduğumuz sırada gördüğümüz yakın ilgilerinden dolayı Millî Eğitim, Halk Eğitim ve Lise'nin sayın Müdürlerine saygılarımızı sunarız.

¹ Yozgat'ın nüfus yoğunluğu günden güne artmakta, buna uygun olarak çevredeki tarlalar parsellenerek halka konut yeri olarak satılmaktadır. Mercimektepe de parsellenen bu alanlar arasındadır.

güney yönlü olarak, taştan-yapılmış, oldukça sağlam bir duvar elde ettik. Tek sıra taş ile ve en yüksek yeri 60 cm. yi bulan bu temel yanında iki kez sıvandığını görebildiğimiz bir taban elde ettik. Bu taban üzerinde, açmamızın kuzey kesitinde — 0.80 m. de doğu batı yönlü bir kerpiç yıkıntısına rastladık (Res. 2, 3). Hemen aynı seviyede, çukurun güney kesitinde, gene doğu batı yönlü olarak, fakat daha dağınıkça olan bir kerpiç yıkıntısına rastlanmıştır (bk. plan).

Tabanın bir kısmını bırakarak çukurun orta bölümünde derinleştirdiğimizde — 1.20 m. de ve taş duvara yakın bir kuyu farkettik. İçerisinde kül ve sığır koyun, keçi, evcil domuz ve tavşan gibi hayvanlara ait³ kemik parçaları ile geçiş çağı (intermediate) — III. Alishar tabak parçaları ele geçti. Bu kuyu 1.40 m. ye kadar (20 cm.) kazıldı ve toprak iyice sertleştiği için bırakıldı.

Çukurun doğu bölümünde, tabanın altında, — 1.05 m. de kuzey güney yönlü kerpiç bir duvar daha ele geçti. Genişliği 50 cm. yi bulan bu duvar öncekilere göre daha sağlamcadır.

Dar bir alan içine yönelttiğimiz bu çalışmada kabaca iki mimari seviye görülmektedir. İlki, taş duvar, ne tür bağlantısı olduğunu belirleyemediğimiz aynı seviyenin kerpiç duvarları ve iki katlı tabanın oluşturduğu tabakadır. Burada daha çok boyasız, çarklı tabak parçaları ele geçirdik. İkinci seviye olarak, fazla derin olmayan bir kuyu ve oldukça iyi korunmuş bir kerpiç duvarın bulunduğu topluluğu düşündük. Burada Eski Tunç çağı - geçiş devri ve III. Alishar tipi boyalı kap parçaları ve bunların boyasız örneklerini ele geçirdik.

³ Topladığımız kemiklerin hangi tür hayvanlara ait olduğunu belirleyen sayın S. Payne'e teşekkürlerimi sunarım.

'A' AÇMASI :

T.A. nin 40 m. kadar kuzey doğusunda, yüzeyde görülen bazı iri taşların niteliğini belirlemek amacıyla 5x3 m. ölçüsündeki bir alanı kazmağa başladık. 15 cm. lik bir derinlikten sonra taşların dağınık bir durumda olduğu görüldü; toprak ise oldukça sert idi (Res. 4). Fakat burada, dağınık bir kaç parçalık küp kırığı yanında tunçdan yapılmış bir bilezik (Mt/1/75) ele geçti (Res. 8). Bunlar daha önceleri tahrip edilmiş bir küp mezarın artıkları olmalıdır. Fakat, burada herhangi bir iskelet kalıntısına rastlamadığımızı da belirtelim.

'B' AÇMASI :

3x5 m. ölçüsünde, tepenin güney doğu yamacında, kuzey güney yönlü olarak açılan çukurun güney bölümünde, iki iri taş açığa çıkarılmıştır (Res. 5). Doğrudan doğruya ana kaya üzerine oturan bu iki taşın bir duvarın kalıntısı olduğunu düşünecek tek delil aşağıda, 'C' çukurunda ele geçen aynı karakterdeki taş dizisidir. Burada çarkta yapılmış Eski Hitit karakterli çanak çömlek parçaları ile tunçdan yapılmış bir orak (Mt/2/75) ele geçmiştir (Res. 9).

'C' AÇMASI (bk. plan) :

Mercimektepe'nin güney yamacında, 2x5 m. ölçüsünde açılan çukurun güney kesiminde, ana kaya üzerine oturmuş bir duvara ait birkaç parça iri taş ele geçmiştir. Bu dağınık gibi görülen taşların aslında bir duvarı oluşturduğunu sanmaktayız. Aynı zamanda, 'B' çukurunda ele geçen iki taşın da bu çukurdakilerin karakterinde ve hizasında olması (bk. harita) bu hatdan itibaren, yerleşmenin bulunduğu tepeyi çevreleyen bir duvarın var olduğunu düşündürmüştür.

Çukurun kuzey kesitine yakın yerde, doğu batı yönlü ve küçük, yuvarlak taşlardan örülmüş bir duvar daha ele geçti (Res. 6). Genişliği ve yüksekliği

ortalama 40 cm. olan bu duvarın temizlenmesi sırasında döküntü halde Eski Hitit çanak çömlek parçaları ele geçti.

TEMİZLİK ÇUKURU (T.Ç.) (bk. plan) :

Tepenin kuzey batı ucunda, daha önce buldozer tarafından kazılmış alanda, 2,5x3 m. lik bir kısım temizlendi. Buradaki bol yanık toprak içinde yassı taşlarla tek sıra olarak örülmüş bir duvar parçası ele geçti (Res. 7). Yanık toprak içerisinde bol sayıda geçiş devri kap kacak parçaları toplandı. Buldozer kazısı sırasında işçilerin ele geçirip bize verdiği çaydanlık ile buradaki parçalarla tamamlayabildiğimiz fincan ve bir öğütme taşı bu çukurdan ele geçen envanterli eserlerdir (Res. 10, 11, 22).

Kazdığımız çukurların küçüklüğü ve çalışma süremizin kısıllığı geniş bir yorum yapmamızı kısıtlamıştır. Buna rağmen ele geçen buluntularla aşağıdaki sonuçları çıkarma olanağı bulduk :

1 — III. binyıl sonu ve II. binyıl başı boyalı - boyasız kap kacak örneklerine hem açmalarımızda, hem de yüzey araştırmalarımızda rastladık. Bunlar geçiş devri (intermediate) ve III. Alishar - Kapadokya boyalı örnekleri ile, Eski Tunç çağı kap kacaklarının biçim geleneğini koruyan boyasız eserlerdir.

Küçük boylu kaplar genellikle ince taneli bir hamura sahiptir. Hamuru içerisinde kum - kireç katkısı bulunmaktadır. Bazılarına ise ot, saman katılmıştır. Az veya çok oranda olmak kaydıyla hemen hemen hepsi mikalıdır. Kaplar elde yapılmış olmalarına rağmen oldukça düzgün biçimlidirler. Genellikle iyi pişirilmişlerdir; bunda kalınlıklarının az olmasının payı büyüktür (Çizim 1, 2, 3).

Bulduğumuz boyalı kap kacak örnekleri arasında çaydanlık fincan, çukur kase ve tabak parçaları çoğunluktadır. Ayrıca, yüzey bulgusu olan ve kapalı kaplara ait iki parça (çizim 4) burada söylenebilir. Yüzeyi çok iyi bir

biçimde perdahlanmış ve perdah izleri ortadan kaldırılmış olan bu parçalardan küçük olanı krem - beyaz astarlıdır. Buna karşın, doğrudan doğruya astar üzerine boyama yapılanlar (Örn. Mt/3, 4, 7, 8/75) daha özensiz bir biçimde perdahlanmış ve perdah aletinin bıraktığı izler çoğu zaman belirgin bir durumda kalmıştır. Bunlarda kabın astarı genellikle hamurun rengindedir. «Astar boyasına batırma» tekniği ile yapılmış bir parçaya rastlayamadık. Pek çoğunun dış yüzeyleri zaman aşımına rağmen parlaklıklarını korumuştur. Bazı çukur tabakların (Örn. Mt/7/75) içleri yanında görülebilen kısmı olan omuzları da boyanmıştır (Çizim 3). Daha kapalı biçimli olanların ise omuz ve karın kısımları boyalıdır (Çizim 1, 2, 4).

Süsleme özelliklerine gelince: kullanılan boya kahverenginin çeşitli tonlarıdır. Bu boya ile paralel çizgiler, zigzaglar, iç içe açılar, bantlar, kimisinin içleri doldurulmuş baklava dilimleri gibi bezemeler yapılmıştır.

Mercimektepe'de geçiş çağı eserlerinin (Örn. Mt/3, 4, 7,8/75) bulunuşu ile, bu tür boyalı kapların kullanıldığı yeni bir merkez daha ortaya çıkarılmış oluyor. Gerçekten, en karakteristik örnekleri Alishar⁴, Çiradere⁵ ve Kültepe - Kaniş'de⁶ ele geçirilmiş olan bu türün bizdeki örnekleri biçim ve süsleme düzeni bakımından yeni bir şey ortaya koymamaktadır. Hamurlarının yapısı Alishar'daki «grit - tempered» örneklere tamamen uymaktadır⁷. Elimize oldukça sağlam olarak geçmiş bulunan çaydanlık (Mt/3/75) ve fincan (Mt/4/75) boyama özelliği dışında biçimleri yönünden İç Anadolu Eski Tunç gelenekle-

⁴ OIP XXVIII, s. 208, 236, res. 232-236, lev. IV 8-9.

⁵ Boğazköy III (1957), s. 62, lev. 34/7, 10.

⁶ Anadolu VII (1963), s. 34, lev. 1, 3; VIII, 1; IX, 2.

⁷ OIP XXVIII, s. 236, 240.

rine bağlıdır⁸.

III. Alişar denilen ve Alişar'ın 6-5 M tabakalarında⁹ bulunan tipteki boyalı kaplar grubunun Mercimektepe'de çok az ve parçalar halinde bulunduğu saptanmıştır (Örn. Mt/6/75). Hamurundaki ot, saman katkının Alişar¹⁰ ve Kültepe'de¹¹ tarif edilen örneklere yakınlığı ilginçtir.

T.A. da bulduğumuz küp parçası (Mt/9/75) (Res. 16, çizim 5) çarksız olup Eski Tunç çağının dışa uzantılı, ağız kenarlı küpleri tipindedir. Parçanın kısa boynu altındaki ek kısmı Kaniş Karum'u I b'de bulunmuş olan vazo ile uzak da olsa bir biçim yakınlığı gösterir¹².

Mercimektepe'nin boyalı kapları, yüzey araştırmalarından da elde ettiğimiz sonuçlara dayanarak, azınlıkta kalmaktadır. Bu durumu, eldeki boyalı kap kacakların dışarıdan getirilmiş olmaları gerektiği biçiminde yorumlayabiliriz¹³.

2 — Koloni Çağı'nı simgeliyecek kendine özgü herhangi bir buluntumuz yoktur. Buna karşın Eski Hitit devrinin tipik kap kacak örneklerine hem yüzey araştırmalarımızda, hem de T.A., A, B, C açmalarında rastladık. Bunlardan yüzey buluntusu olan gaga ağızlı testi parçası (Mt/11/75) (Res. 18), açmalarımızda gene parçalar halinde ele geçen küp, tabak ve testi parçaları (Çizim 6) söylenebilir. Bulduğumuz parçalar tek renkli ve boyasız olmak üzere iki türdür. Her

iki grubun da hamurları kabaca olup, hamur kapsamlarında kum ve kireç taneleri belirgin durumdadır. Kalın dudaklı tabak parçası (Çizim 6-d) özellikle dudak üzeri olmak üzere, yalnız üst kısmı kırmızı ile kaplı bir durumdadır. Keskin karınlı bir testiye ait olması gereken diğer parçada ise (Çizim 6-e), karının kırılma yerine kadar olan kısmı kırmızı ile boyanmış, alt tarafı boyanmadan bırakılmıştır. Boyasız parçalarda ise (Çizim 6-a, b, c) hızlı dönen çarkın izleri oldukça belirgin olup, astarsız. genellikle deve tüyü rengi hamurludurlar.

Uç kısmı oldukça aşağı sarkmış bulunan gaga ağızlı testi parçasının Alişar¹⁴, Alaca Höyük¹⁵, Boğazköy¹⁶ gibi merkezlerdeki örneklerle olan yakın benzerliği yanında, ele geçirdiğimiz tunç bilezik ve orak analoji için gerekli önemi taşırlar. Bu son iki eser aslında tarihelemeyi belirleyici kesin kıstaslar sayılmamakla birlikte Kaniş Karum'u I b katında ele geçirilen orak¹⁷ ve Boğazköy Alaca Höyük, Alişar'daki Hitit çağı benzerleri¹⁸; Alişar ve Alaca Höyük'deki bileziklerin^{18a} bizdeki ile benzerliği bu eserler için Eski Hitit çağını belirtmemizde sakınca bırakmaz.

3 — Yukarıda buluntular yoluyla saptamağa çalıştığımız kronoloji hemen yakınındaki Çengeltepe'nin mimari ve küçük buluntular yoluyla elde edilmiş, fakat eksik kalmış kronolojisini tamamlaması bakımından da önemlidir¹⁹. Eli-

⁸ H.Z. Koşay-M. Akok, Alaca Höyük Kazısı 1940-1948, Ankara 1966, lev. 49-51; TTAED II, s. 54; OIP XXVIII, res. 169, 170.

⁹ OIP XXVIII, s. 208.

¹⁰ Ibid., s. 240.

¹¹ N. ve T. Özgüç, Kültepe Kazısı Raporu 1949, Ankara 1953, s. 62.

¹² Şimdi Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenen 183-874 envanter numaralı vazo elimizdeki parçanın daha gelişkin bir örneği olmalıdır. Bu konuda verdikleri değerli bilgilerden dolayı sayın Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e teşekkürlerimi sunarım.

¹³ Karş, A. Öktü, Die Intermediate-Keramik in Kleinasien, München 1973, s. 144.

¹⁴ OIP XXIX, res. 225/4.

¹⁵ Alaca Höyük 1940-48, lev. 118.

¹⁶ WVDOG 75, lev. 27/286.

¹⁷ Kültepe 1949, s. 68, res. 537.

¹⁸ WVDOG 87, lev. 37, no. 1131; Alaca Höyük 1940-48, lev. 134; OIP XIX, res. 196, (b. 1444).

^{18a} OIP XXIX, res. 294. (c. 2681); Alaca Höyük 1940-48, lev. 43, (g 224).

¹⁹ A. Ünal'ın Çengeltepe kronolojisinde (TAD XV, s. 126-127.) Eski Tunç çağı bitimindeki yangından sonra (i.ö.2000) burada herhangi bir yerleşme olmamış, tepe ancak Frig çağında yeniden yerleşime sahne olmuştur.

mızdaki verilere göre, Mercimektepe'de Hitit yerleşmesinin varlığı saptanmış, fakat bunun sürekliliğinin II. binyıl sonuna kadar ulaşmış ulaşmadığı konusu eksik kalmıştır. Çengeltepe'de II. binyıl verilerinin bulunmaması bir göç ile ilgili midir, bilemiyoruz. Ayrıca, bizim Mercimektepe'de ele geçirdiğimiz geçiş çağı ve III. Alishar kaplarına Çengeltepe'de (bir parça dışında) rastlanmamıştır²⁰. Dolayısıyla, yapılan kronolojide, Eski Tunç çağı sonu da eksik kalmıştır. T.Ç. de rastladığımız yangının Çengeltepe'nin Eski Tunç çağı sonundaki yangınıyla ilgisi bulunmamaktadır. Bizim rastladığımız yangının yayılma alanı belirsizdir. Böylece Mercimektepe'de geçiş çağı'ndan Hitit çağı içlerine kadarki bir uygarlığın izlerini elde etmiş oluyoruz.

Mercimektepe'de I. binyıla ait buluntulara rastlamamızın nedenini açıklamak daha güç görünmektedir. Bununla birlikte, tepenin kuzey rüzgârlarının etkisine diğerine göre daha fazla uğraması, dolayısıyla yerleşime yeteri kadar uygun olmaması²¹ sonucundan hareket ederek çevresi için fazla etkinliği olmayan köy tipi yerleşme için²²

²⁰ TAD XV, s. 124.

²¹ Bugünkü Yozgat'ın daha çukurda kurulduğunu gözönüne alırsak kuzey rüzgârlarının etkinliği ortaya çıkar.

Çengeltepe'nin seçilmesi doğallık kazanmaktadır.

Sonuç olarak, Mercimektepe III. binyıl sonunda yerleşime sahne olmuş ve II. binyıl içerisinde Başkent çevresinde yer almış, belki de basit bir koruma duvarı ile çevrilmiş küçük yerleşme yerlerinden biri niteliğindedir²³. Başkent Hattuşa yakınında ve oraya giden yolun özellikle güneyden ve batıdan gelen kısmını denetleyebilecek bir konumu olan Mercimektepe aynı zamanda küçük, fakat önemli konaklama yerlerinden biri olmalıdır. Bu düşüncemizi onaylayıcı buluntular Mercimektepe'de yapılacak bir ekip çalışması ile ortaya konabilecektir.

²² TAD XV, s. 128.

²³ O.R. Gurney-J. Garstang'da (The Geography of the Hittite Empire, London 1959, s. 16, harita : 2) i.Ö. II. bin yıl içinde Yozgat'da bir yerleşme yeri olarak Zalpa gösterilir. Başka dilciler ise eldeki değişik metinlerden çıkardıkları sonuçlara göre, biri Bafra dolaylarında (bk. H. Otten, StBoT 17, s. 21 ve karşı. E. Bilgiç, AfO 15, 1945 - 1951, s. 30 ve M. Falkner, AfO 1957 - 1958, s. 33 - 34.), diğeri güneydoğu Anadolu'da, Harran'ın güneybatısında (A. Goetze, JCS 18, 1964, s. 117) olmak üzere iki Zalpa'dan söz ederler. Biz, yetkimiz dışında kalan bu tartışmaya yalnızca Mercimektepe'nin arkeolojik verilerinin kıt olduğunu ve Zalpa gibi önemli bir kentin böyle küçük bir yerleşmede aranması gerektiğini, dolayısıyla Gurney-Garstang'ın görüşlerini onaylamadığımızı söyleyerek katılıyoruz.

SUMMARY

The results of a brief and small excavation conducted under the auspices of the General Directorate of Antiquities and Museums on the hill called Mercimektepe, about 1 km. east of Yozgat and on the north side of the highway to Sivas, have established the archaeological value of that site (Map). Our work was concentrated in five trenches; the first one, measuring 3 x 5

m. (T.A.) was located at the peak of the hill, the other four trenches, situated on the northern (trench A), southeastern (trench B), and southern (trench C) slopes of the mound, and at the west-end point (trench T.Ç) (Cf. plan).

In the first, a wall at a depth of 60 cm made of large stones and remains of a mud-brick wall connected to the stone wall were cleared. An earthen

floor, which must be a part of the wall complex was also found (figs. 2, 3). Another mud-brick wall which had remained quite intact, at a depth of 120 cm. in the east section of the trench, was cleared, and again, at the same level we found a rubbish pit containing some ashes and bones of animals such as rabbits, pigs and cattle.

Within the first 60 cm. of this trench, the first level, remains of pottery dating to the 3rd millennium and 2nd millennium B.C. were discovered. At the second level that is from 60 to 120 cm. aside from fragments of wheel made pottery fragments of the Old Hittite period, a few fragments of Alişar III type plates were found. In the final level, from 120-140 cm., a few pottery fragments of the Early Bronze Age were uncovered.

Although trenches A, B, and C did not contain many architectural remains (figs. 4, 5, 6), a bronze bracelet found in trench A (fig. 8), and a bronze sickle from trench B (fig. 9) are important. Both objects have Old Hittite characteristics.

At T.Ç. we noted traces of a fire and discovered painted pottery of the intermediate style (figs. 7, 10, 11).

Our results indicate that Mercimektepe had been settled since the last phase of the Early Bronze Age and continued well into the Hittite period. We did not find any archaeological remains belonging to the 1st millennium B.C. It is apparent, therefore, that the mound was deserted around that time.

KATALOG

Tunç Bilezik (Res. 8)

Kazı Env. No : Mt/1/75

Müze Env. No : 123/1/75

g., 9,5 cm.; k. 0,7 cm.

Elipse yakın çenber biçimlidir. Kesitli

silindirik olup, kalınlık orta kısma doğru artmaktadır.

A çukurundan, küp kırıkları ile.

(OIP XXIX, Res. 294, c 2681; Alaca Höyük 1940 - 48, lev. 43, g 224.)

Tunç Orak (Res. 9)

K.E. Mt/2/75

M.E. 123/2/75

u. 16,6 cm.; g. 2,6 cm.; k. 0,3 cm.

Orta bölümü her iki yüzde birer sırt biçiminde olup, dövme izleri az çok görülebilmektedir. Ağaca bağlanan sap kısmının ucu 0,5 cm. kadar bükülmüştür.

B çukurundan.

(Kültepe 1949, Res. 537; WVDÖG 87, lev. XXXVII, no. 1131).

Çaydanlık, p.t. (Res. 10)

K.E. Mt/3/75

M.E. 123/3/75

ağ. ç. 11 cm.; kar. ç. 15,5 cm.; y. 11,7 cm.

Kahverengimsi deve tüyü rengi hamurlu, aynı renk astarlıdır. Çok iyi perdahlı, parlakçadır. Hafif dışarı bükük ağız kenarlı, geniş karınlı ve içeri basık diplidir. Kulp, dudak üzerinden karın üst bölümüne bir halka biçiminde bağlanmaktadır. Karın üzerinde küçük çıkıntılar halinde 2 yumru bulunmaktadır. Sulandırılmış kahverengi boya ile dudak üzeri kaplanmış, karın üzeri zik zaklar ve bir kuşakla bezenmiştir.

T.Ç. den.

(Kültepe 1948, Res. 354, 609).

Fincan, p.t (Res. 11, çiz, 1)

K.E. Mt/4/75

M.E. 123/4/75

ağ. ç. 10 cm.; kar. ç. : 13,8 cm.; y. 9,7 cm.

Kiremit rengi hamurlu, aynı renk astarlıdır. Elde yapılmış, perdahlı, yüzeyi oldukça parlaktır. Geniş, düz ağızlı, kısa boyunlu, geniş karınlı, çukurca diplidir. Dudaktan karına kulbu bulunmaktadır. Karın üzerinde küçük çıkıntılar halinde üç

tane yumru yapılmıştır. Karın üst bölümünde kahverengi boya ile paralel çizgiler, zik zaklar ve kalınca bir kuşak çizilmiştir. Onarılmıştır.

T.Ç. ve çevresinden toplandı.

(OIP XIX, lev XVII - A.b 742 : 9).

Çukur Tabak parçası, p.t. (Res. 12)

K.E. Mt/5/75

M.E. 123/5/75

ağ. ç. 23,8 cm.; y. 13 cm.

Kiremit renkli, kaba hamurludur. Özellikle iç yüzey iyice perdahlanmış ve parlatılmıştır. İçe doğru kıvrık ağız kenarlı, derin bir tabak olup, düz kaidelidir. Kabın dörtte üçlük kısmı sağlamdır.

T.A., kuyudan.

(OIP XXVIII, res. 237, c 275).

Çukur Tabak parçası, p.t. (res. 13, çiz. 2)

K.E. Mt/6/75

M.E. 123/6/75

g. 11,8 cm.; y. (yaklaşık) 6,5 cm.

Deve tüyü rengi hamurlu, krem - sarı astarlıdır. Düzgün perdahlı, oldukça parlak yüzeylidir. Kısa omuz yumuşak bir bükülmeye karına bağlanmıştır. Omuz üzerinde krem astar üstüne, kahverengi boya ile birbirine zıt olarak düzenlenmiş yatay çizgi grupları, dudak ve karına geçiş yerlerinde ise kalınca bantlarla bezelidir.

T.A., iki kez sıvanmış tabanın altından, (OIP XXVIII, res. 256/4.)

Çanak parçası p.t. (res. 14, çiz. 3)

K.E. Mt/7/75

M.E. 123/7/75

g. 10,3 cm.; y. 8 cm.

Deve tüyü rengi hamurlu, aynı renk astarlı, parlak yüzeylidir. Hafifçe dışa uzanmış ağız kenarlı, keskin omuzludur. Dudak ve omuz kahverengi boya ile kaplanmış, karın iç kısmı aynı boya ile iç içe açılar ve dikey çizgilerle bezenmiştir.

Tepe yüzeyinden toplama.

(Alaca Höyük 1940 - 48, renkli lev. III/3 f 163.)

Fincan parç., p.t. (res. 15)

K.E. Mt/8/75

M.E. 123/8/75

g. 8,8 cm.; y. 9,2 cm.

Kırmızısı deve tüyü rengi hamurlu, aynı renk astarlı, düzgün perdahlı, parlak yüzeylidir. Hafif dışa uzantılı ağız kenarlı, sivrice omuzludur. Kulb, ağız kenarı ile omuzu birleştirmektedir. Kahverengi boya ile ağız kenarı ve omuz üzerinde paralel çizgiler, karında ise, iç içe açılar yapılmıştır.

Tepe yüzeyinden toplama.

(Alaca Höyük 1937 - 39, res. 22 a-b, Al/c 497).

Küp parç., p.t. (res. 16, çiz. 5)

K.E. Mt/9/75

M.E. 123/9/75

g. 9 cm.; y. 14,5 cm.

Deve tüyü rengi, kaba hamurludur. Yüzeyler oldukça düz, fakat parlak değildir. Üzerine sürülen kırmızısı astar boya iyice dökülmüştür. Biraz dışa uzantılı ağız ile başlayan boyun altta genişlemekte, boyuna yaklaşık 45 derecelik bir açı ile ikinci bir dudak eklenmiş bulunmaktadır. Böylece boyun ile bu dudak (veya kasnak) bir oluk oluşturmaktadır. T.A., 0.50 - 0.60 m. arasından.

Süahi parç., p.t. (res. 17)

K.E. Mt/10/75

M.E. 123/10/75

Sürahinin ağız kısmından bir parçadır. Kırmızısı deve tüyü rengi kaba hamurludur. Kırmızı ile astarlanan yüzeyi oldukça pürüzlü ve kötü perdahlıdır.

T.A. 0.50 - 0.60 m. arası.

(WVDOG 81, lev. 22/18.)

Testi parç., p.t. (res. 18)

K.E. Mt/11/75

M.E. 123/11/75

uz. 5,5 cm.

Gaga ağızlı bir testiye ait ağız parça-

sıdır. Deve tüyü rengi hamurludur. Kırmızı astarlı, oldukça düzgün perdahlı, parlak yüzeylidir, «V» kesitli bir oluğu bulunmaktadır.

Tepe yüzeyinden toplama.

(OIP XXIX, res. 225/4; WVDOG 75, lev. 27/286.)

Boğa başı biçimli kulp, p.t. (res. 19)

K.E. Mt/12/75

M.E. 123/12/75

g. 4,5 cm.; uz. 6,5 cm.

Deve tüyü rengi hamurlu, kırmızımsı deve tüyü rengi astarlıdır. Yüzey çok iyi perdahlanmış ve parlatılmıştır. İki boyunuz, çene ve kapağa bağlanan kısımları kırılmıştır.

Tepe yüzeyinden toplama.

Ocak parçası, p.t. (res. 20)

K.E. Mt/13/75

M.E. 123/13/75

g. 5,7 cm.; uz. 14. cm.; y. 10 cm.

Deve tüyü rengi, iri taneli hamurludur. Kırmızımsı deve tüyü renginde astarlı ve kaba perdahlıdır.

T.A., 0.50 m. de.

Kapak,p.t. (res. 21)

K.E. Mt/14/75

M.E. 123/14/75

g. 22 cm.; y. 6 cm.

Gri renkli hamurlu olup iç yüzey yer yer siyahlaşmış, dış yüzey ise yanık kiremit rengini almıştır. Konik bir görünüşe sahiptir. Kulpu eksiktir.

T.A. 0.50 - 0.60 m. arası.

Öğütme taşı (res. 22)

K.E. Mt/15/75

M.E. 123/15/75

g. 7,6 cm.; uz. 13,5 cm.; kal. 5,2 cm.

Yassı, dikdörtgen prizma görünüşlü olup, kullanıma yüzünden bir yüzü oldukça düzleşmiş ve parlamıştır.

T.A., 0.50 - 0.60 m. arası.

Öğütme taşı (res. 23)

K.E. Mt/16/75

M.E. 123/16/75

çapı 20 cm.; y. 6,3 cm.

Elipsoid yüzeyli ve yumru dipli bir yapısı bulunmaktadır.

T.Ç. den.

Ağırşak, p.t. (res. 24)

K.E. Mt/17/75

M.E. 123/17/75

çapı 2 cm.; y. 1,1 cm.

Koyu kahverengi hamurlu, yumru yapılıdır. Yüzeylere dikey olarak dörder çizgiden oluşan dörtlü bir bezeme oyulmuştur.

Tepe yüzeyinden toplama.

(OIP XXVIII, res. 189 - 190/10.)

Kesici uç, obsidyen (res. 25)

K.E. Mt/18/75

M.E. 123/18/75

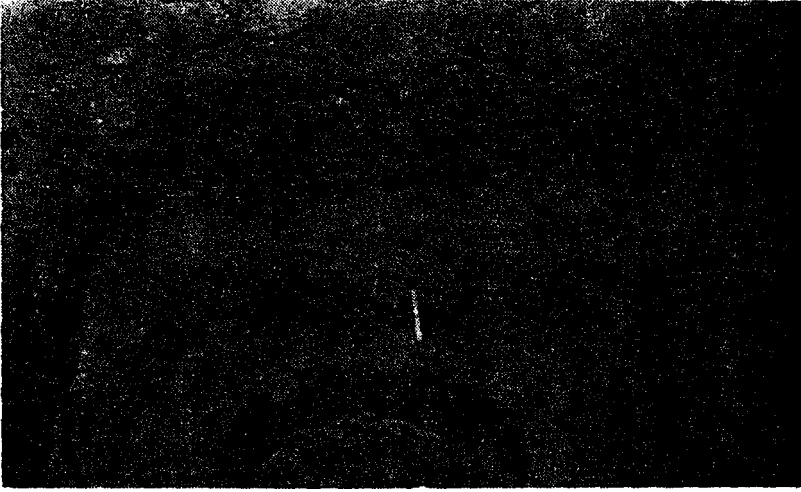
g. 1,4 cm.; uz. 1,9 cm.; kal. 0,5 cm.

Bir tarafı düz, diğeri üç yüzeyli olup kullanılmış bir alet parçasıdır.

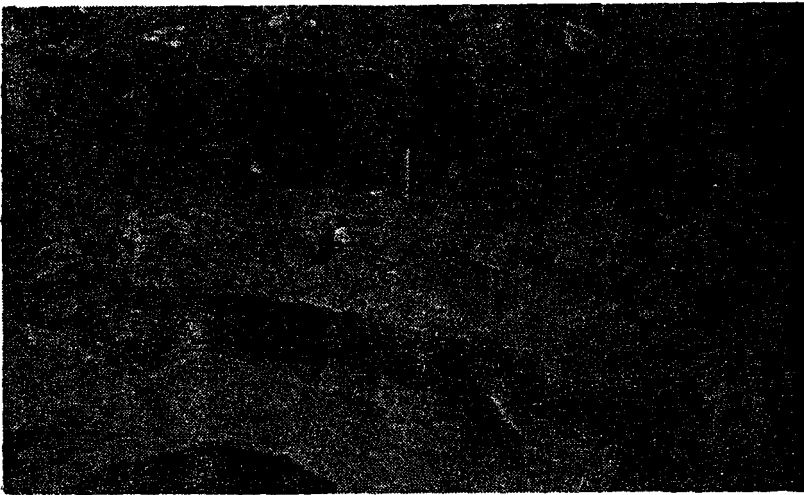
Tepe yüzeyinden toplama.



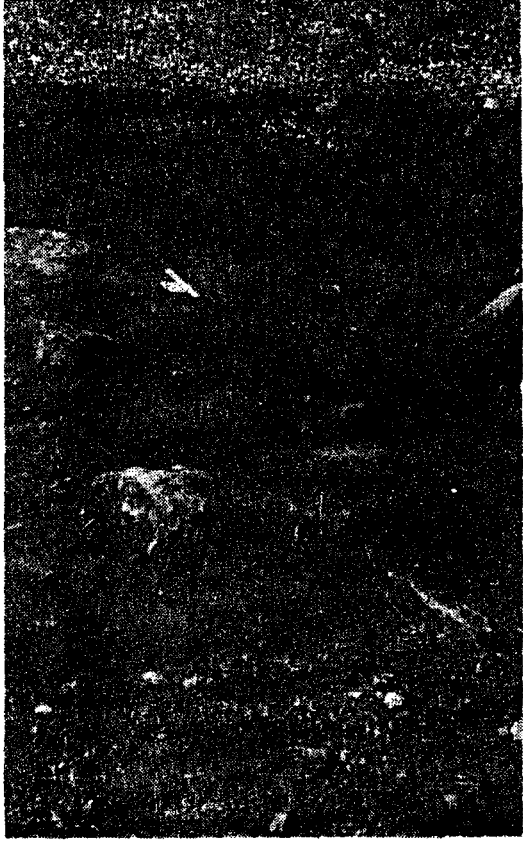
Resim 1 — Mercimektepe genel görünüş
(güneyden)



Resim 2 — T.A. taş temel, taban ve kuyu
(doğudan)



Resim 3 — Taban ve üzerindeki kerpiç kalıntı.
(güneyden)



Resim 4 — A aşması (güneyden)



Resim 6 — C aşması, duvar parçası (doğudan)



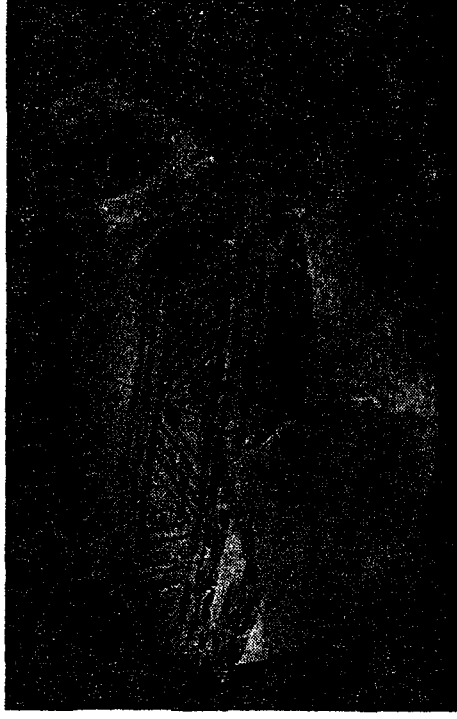
Resim 5 — B aşması, ana kaya üzerine oturmuş iki taş (kuzeyden)



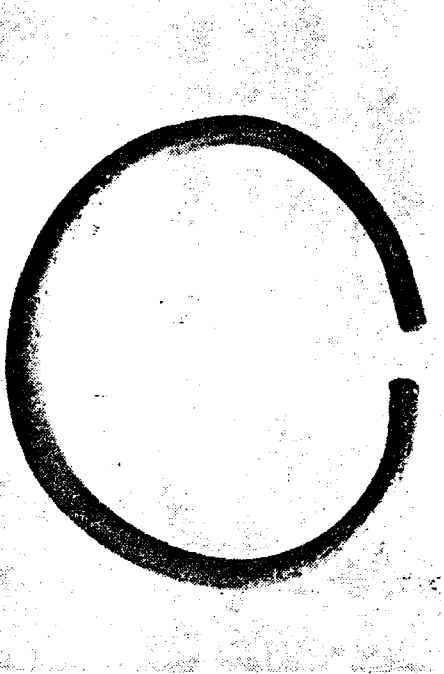
Resim 7 — T.Ç. duvar ve önünde söğе taşı (batıdan)



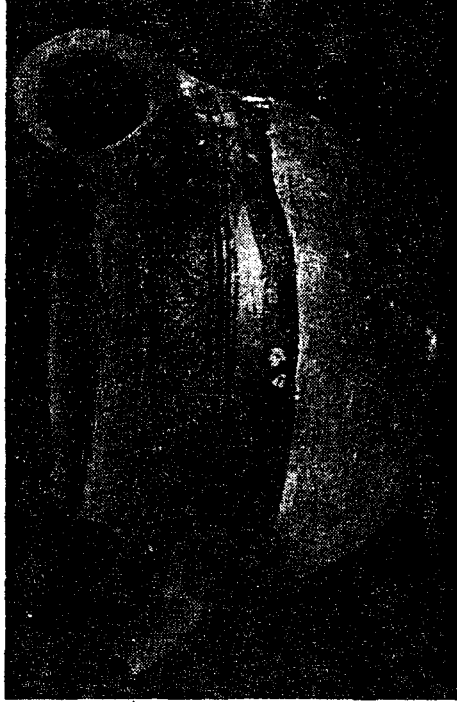
Resim : 9



Resim : 11



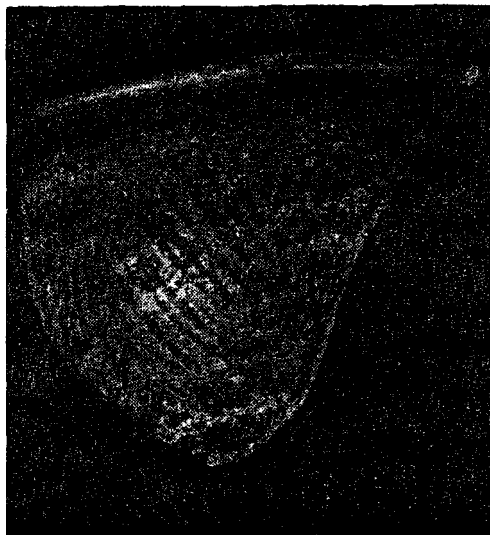
Resim : 8



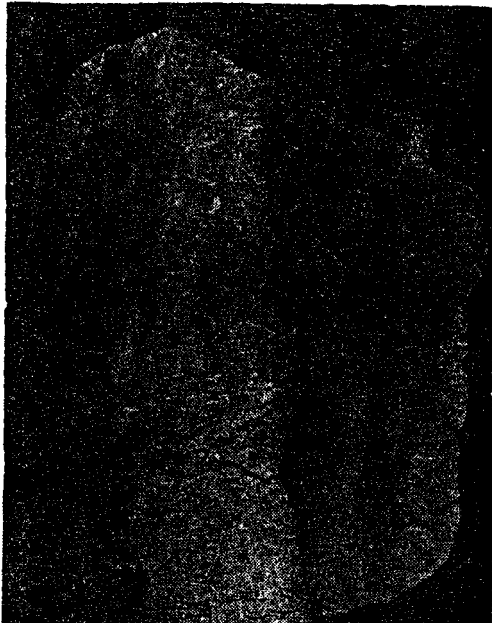
Resim : 10



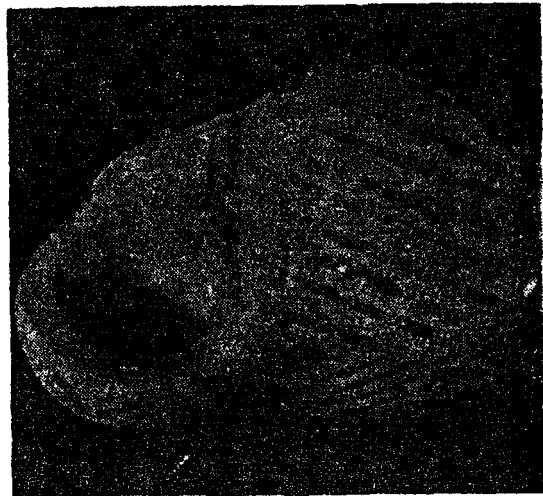
Reslm : 12



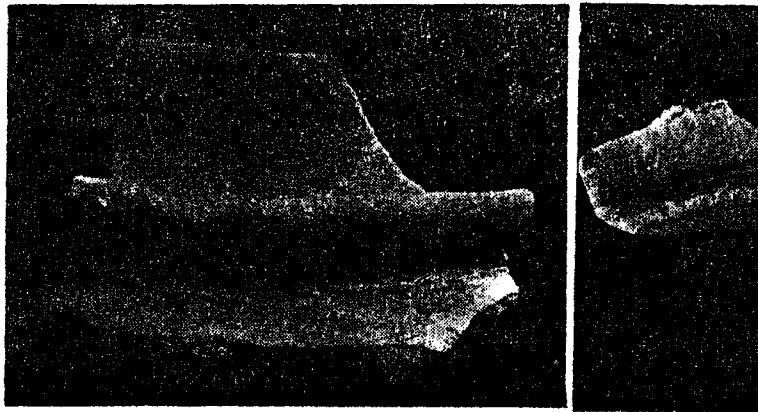
Reslm : 14



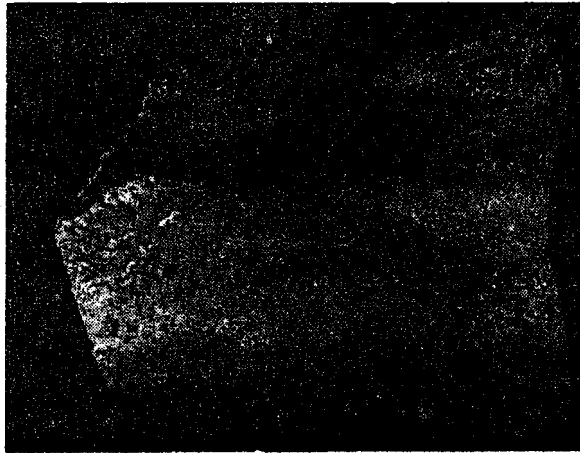
Resim : 13



Resim : 15



Resim : 10



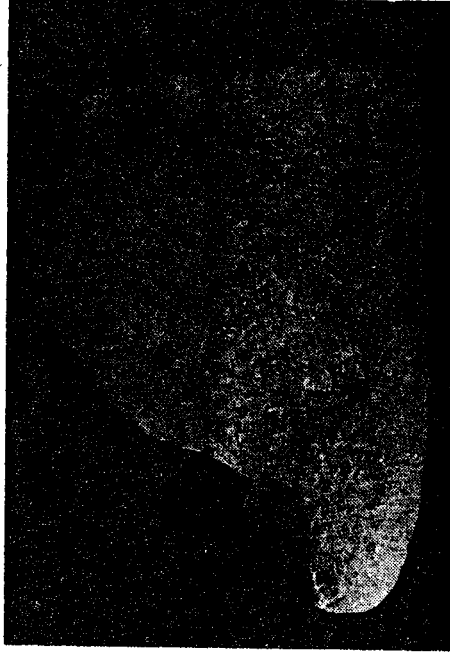
Resim : 19



Resim : 18

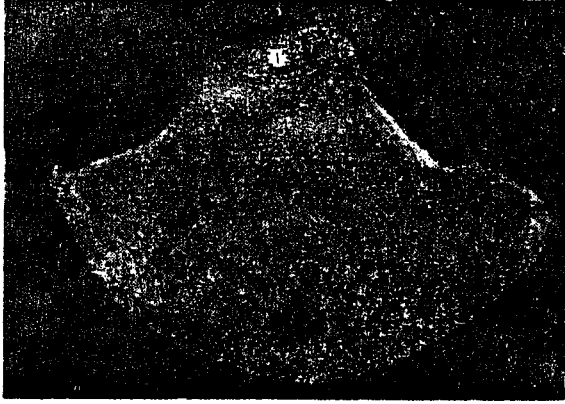


Resim : 17

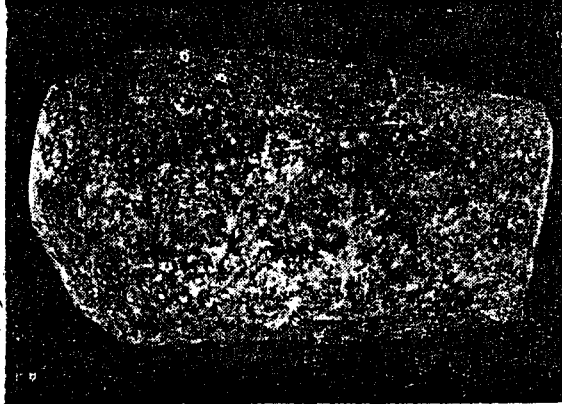


Resim : 20

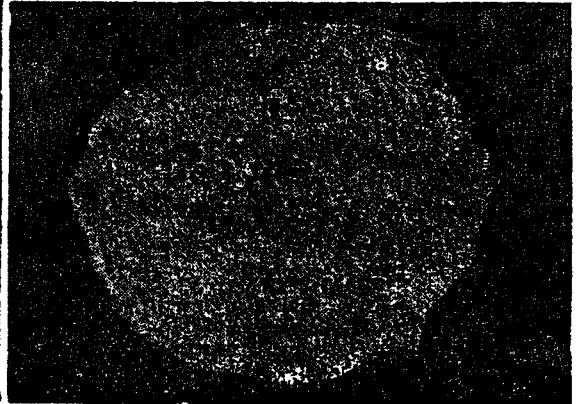




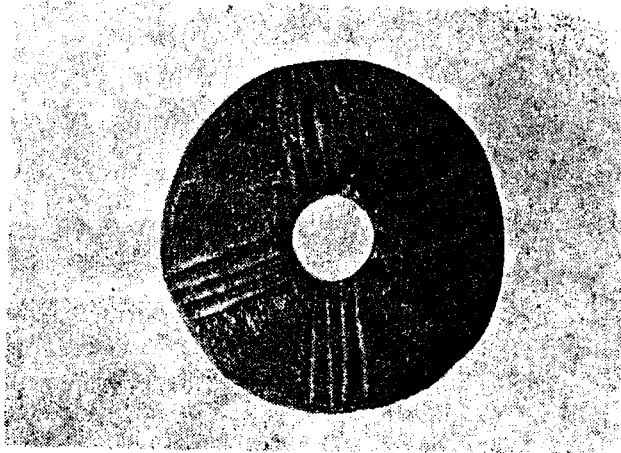
Resim : 21



Resim : 22



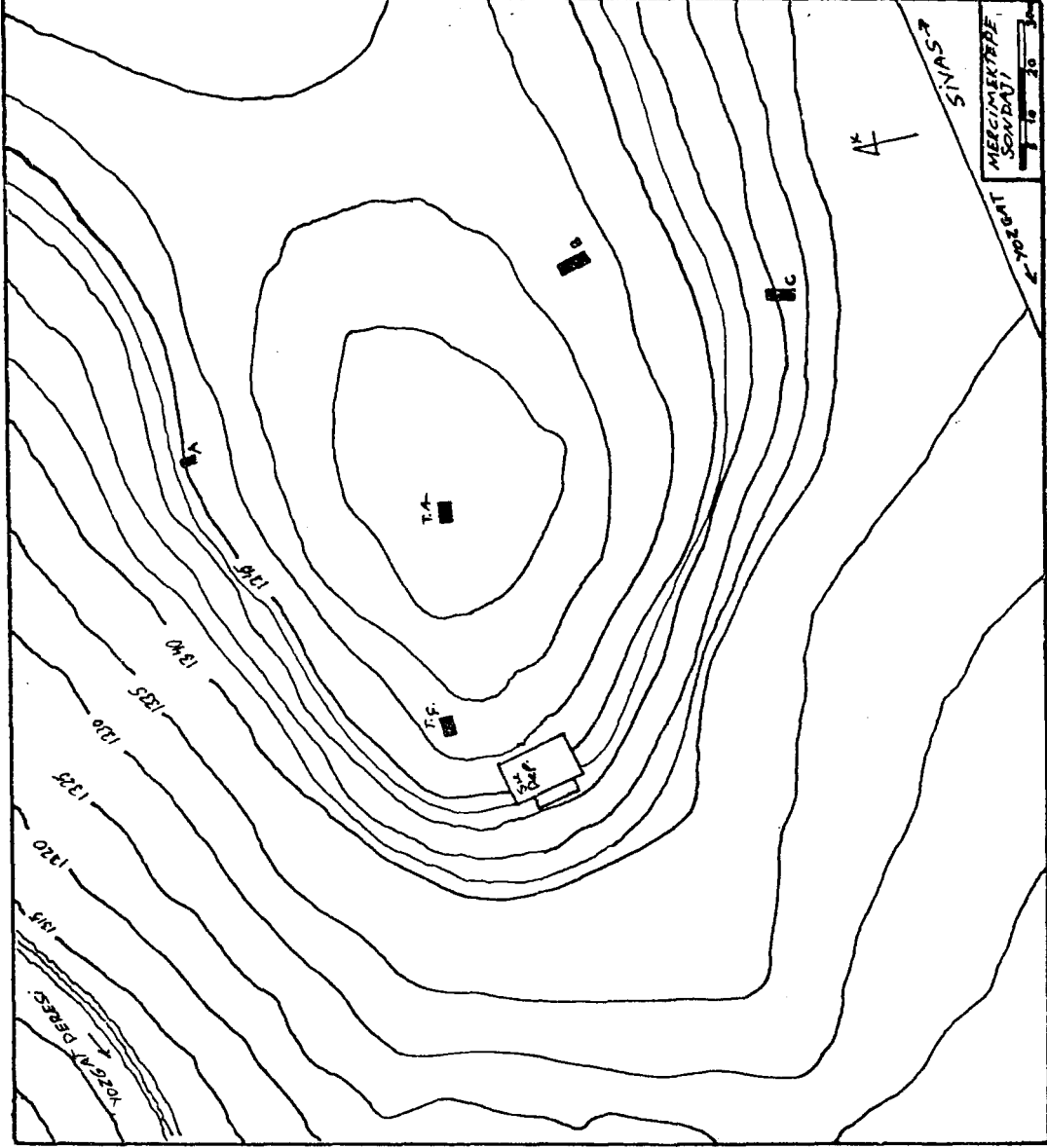
Resim : 23



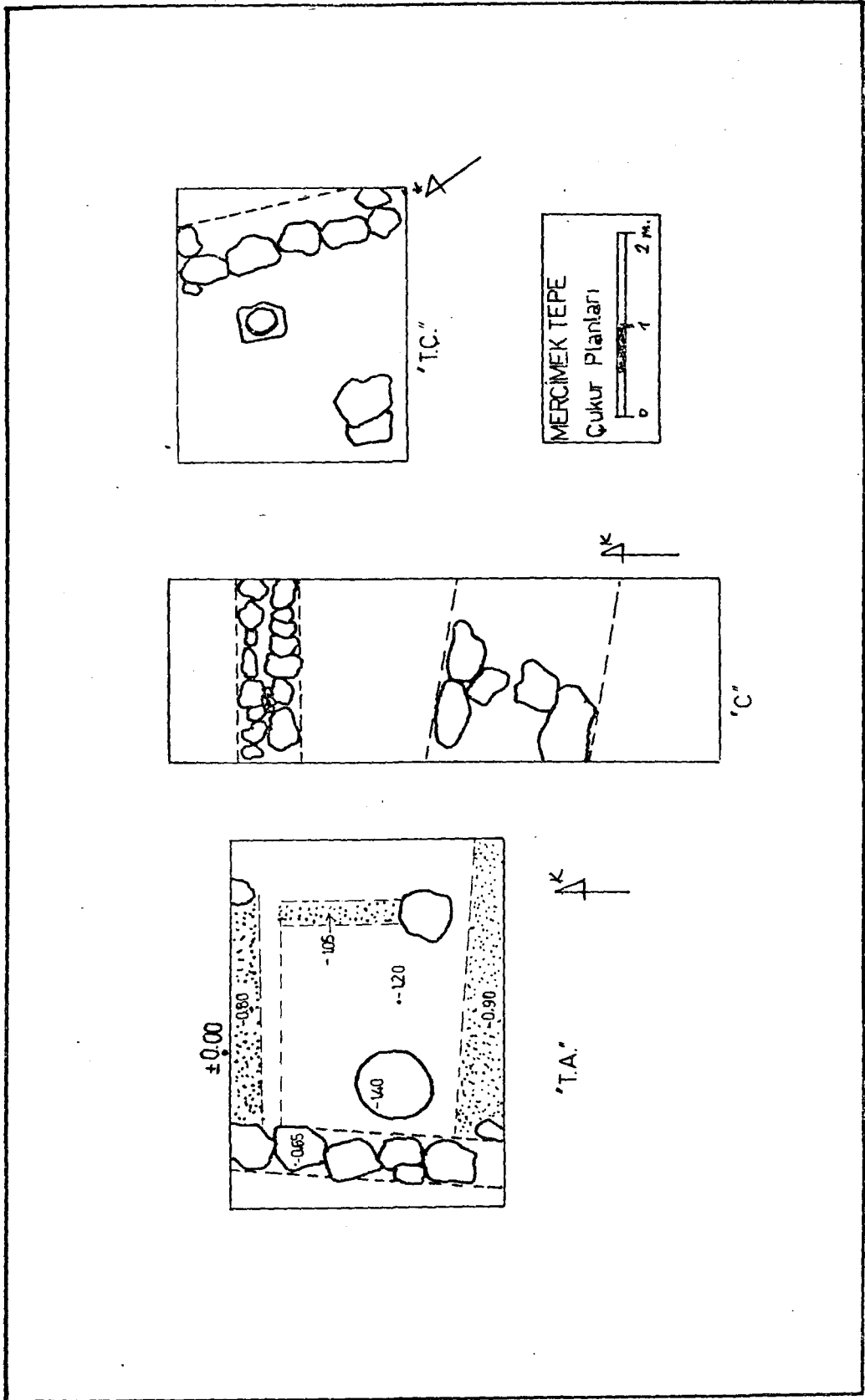
Resim : 24



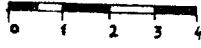
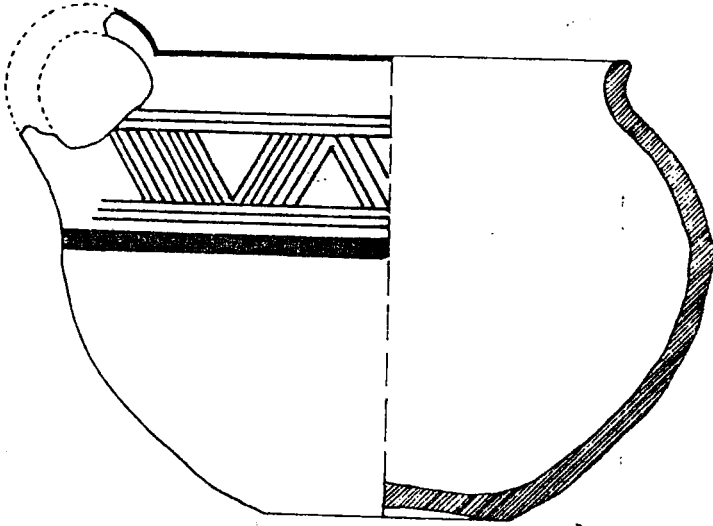
Resim : 25



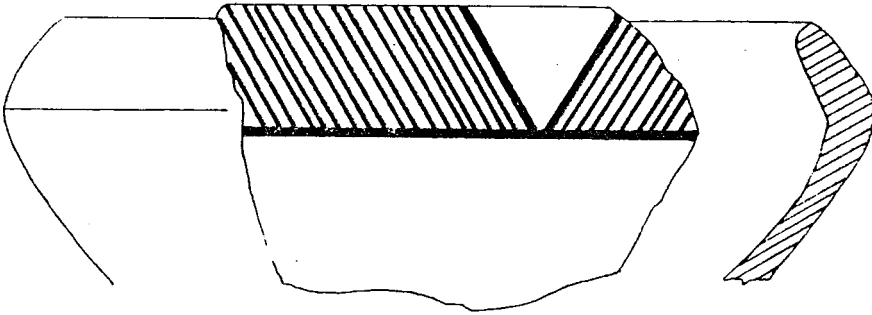
Harita (Mercimektepe sondajı)



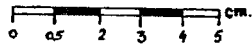
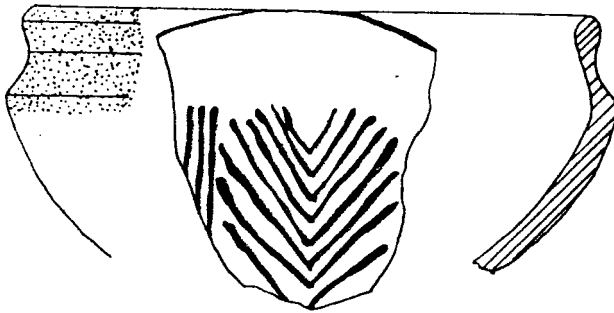
Plan



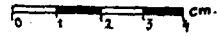
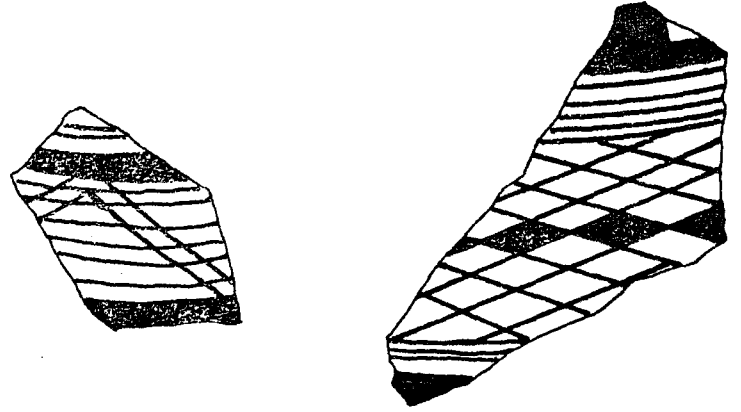
Çizim : 1 (Resim : 11)



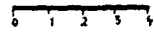
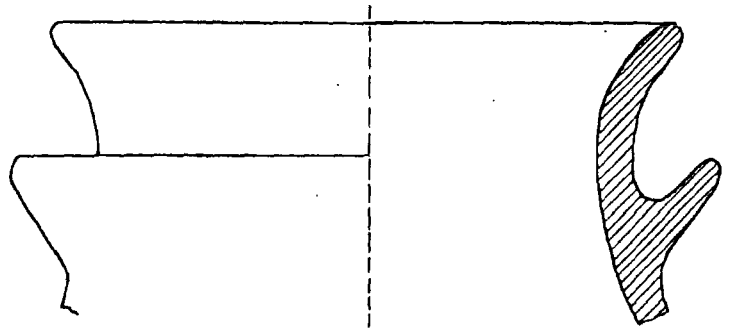
Çizim : 2 (Resim : 13)



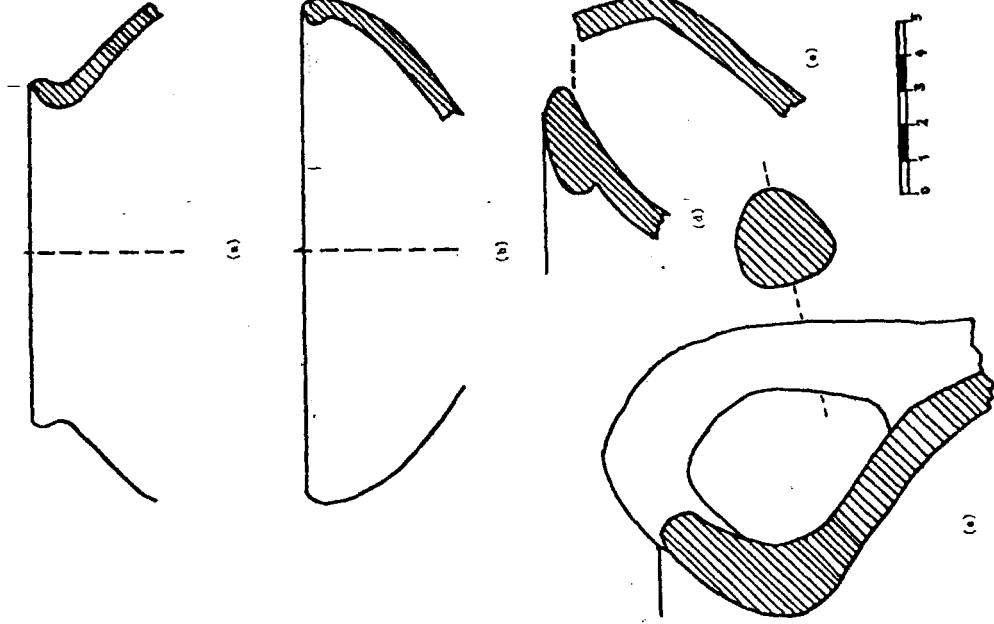
Çizim : 3 (Resim : 14)



Çizim : 4



Çizim : 5 (Resim : 16)



ROMA İMPARATORLUĞUNUN İLK DEVİRLERİNDE PİSIDİA'DA YOLLAR VE ULAŞIM

DAVID H. FRENCH VE STEPHEN MITCHELL

Burdur ilinde ki mil taşları üzerinde araştırma yapmamıza izin verdikleri için T.C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Burdur Müzesi ilgililerine minnettarız. Özellikle müdür Kayhan Dörtlük ve asistan Selçuk Beşer'e araştırmalarımız sırasında gösterdikleri kişisel yardımlar için pek çok teşekkür ederiz.

Araştırmalar sırasında Bakanlık temsilcisi olarak bize katılan ve büyük yardımlarda bulunan Bay Orhan Gürman'a da teşekkürlerimizi iletmek bir görevdir.

Ayrıca Burdur müzesindeki 2770 no.lu yazıtı kısmen burada yayınlamamıza izin vermekle gösterdiği cömertlikten ötürü de müdür Kayhan Dörtlük'e minnettarız.

Bu yazıdan amaç kısmen Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün son yıllarda yürüttüğü çalışmaları göstermek, kısmen de birkaç ön sonuç vermektir. Calder ve diğerlerinin 1928'den beri yayınladıkları **Monumenta Asiae Minoris Antiqua'nın** ve 1958'de yayınlanan **Classical Map of Asia Minor**'ın yeniden düzenlenmesi gibi bazı projeler hakkında burada bilgi verilmeyecektir.

Roma Bölgesel idareleri ile özellikle yol sisteminin tarihi ve gelişimi ile ilgili özel projeler tüm ilgimizi toplamaktadır. Yollar üzrine yapılan bu çalışma ile el ele olarak, **Corpus Inscriptionum Latinarum** 17. cilt, 5. fasikül **Asia Mi-**

nor'un tamamlanma projesi de yürütülmektedir. Bu çalışma, Anadolu'da Trakya (ayrı eyalet olması nedeni ile) ve bu günkü Türkiye'nin güney-doğu bölgesi (Suriye sınırları içinde olması nedeni ile) dışında, Fırat nehrinin batısı ve Toroslara kuzeyine düşen bölgede ve Kilikya'da bulunan daha önce yayınlanmış ya da yayınlanmamış tüm mil taşlarının tam ve yeni bir korpusunu kapsar.

Bu yazı tüm projenin yalnız bir yönünü içine alır : Roma Eyaleti'ndeki Pisidia'da yollar, mil taşları ve yolların yönetimi üzerindeki çalışma. Anadolu'da yapılan ilk yollardan biri olan **Via Sebaste'nin** bu bölgeden geçmesi nedeni ile Pisidia her zaman Anadolu'da çok önemli olmuş ve özel bir ilgi görmüştür. Pisidia aynı zamanda **Via Sebaste'ye** ait, iyi korunmuş mil taşları nedeni ile de büyük ilgi toplar.

VIA SEBASTE

Via Sebaste adının kanıtları 90 yıldan daha fazla bir süreden beri bilinmektedir. Ürkütlü yakınlarında bulunan bir mil taşının üzerinde şöyle bir metne rastlanır :

Imp(erator) Caesar
Divi F(ilius) Augustus Pont(ifex)
Maxim(us) Co(n)s(ul) XI Des(ignatus)
XII Imp(erator) XV Tr(ibunicioe)
Pot(estatis)

XIIX Viam Sebasten
Curante Corn(uto)
Aquila Leg(ato) Suo
Propr(aetore) Fecit
(Milia) CXXII

İmparator Caesar,
İlahi Julius Caesar'ın oğlu, En yü-
ce rahip Augustus,
11. konsüllüğü sırasında,
12. kez konsül olarak atandı, XV.
kez İmparator olarak ilan edildi
18. seferde (Tribunus'un) yönetimin
tüm gücünü elinde tuttuğu bir sı-
rada,
Eyalet valilerinden Cornutus Aquila'nın aracılığı ile,
Colonia Antiochia'dan 122 mil öte-
den geçen
Via Sebaste'yi yaptı.

Augustus'un altıncı yönetim yılı M.Ö. 6'dır. **Via Sebaste** adı açıkça yolun yapıcısı İmparator Augustus'tan türemiştir. Sebastus, Latince'de ki Augustus sözcüğünün Yunanca'da ki karşılığıdır. Bu nedenle yola Augustus'un adının verildiği kesindir. Burdur ve Konya arasında ki bölgede bulunan mil taşlarında da aynı tip metinler vardır.

M.Ö. 6. yıla Tarihlenen Augustus Devri Mil Taşları

1. Ürkütlü (Burdur) (CIL III. Suppl. 1.6974; Suppl. 2.12217)
2. Boğaziçi (Burdur) (yayınlanmamış)
3. Yarı (Burdur) (yayınlanmamış)
4. Gencali (Isparta) (yayınlanmamış)
5. Selki (Konya) (CIL III. Suppl. 2.1440la)
6. Selki (Konya) (CIL III. Suppl. 2.1440lb)
7. Yunuslar (Konya) (CIL III. Suppl. 2.1440lc)

Bu taşlar sayesinde böylelikle **Via Sebaste** diye adlandırılmış bir yolun varlığı kesinleşir. Ürkütlü mil taşının 90 yıl önce yayınlanmasından bu yana, kesin yolun henüz bulunmamış ve tanımlanmamış olmasına rağmen, **Via Sebaste**'nin ana çizgilerinde kuşku yoktur. Daha önceki iddialar, bu yolun Colonia Cremna'dan (şimdiki Girmi), Colonia Comama, (şimdiki Ürkütlü yakınları) ya, oradan da Burdur Gölü'nün kuzeyinden Keçiborlu, Uluborlu (antik Apollonia), Yalvaç (antik Antiochia), Konya (antik Iconium) ve Hatunsaray' (antik Colonia Lystra) a geçtiğini önerirlerdi. Augustus'un **Vi a Sebaste**'yi daha önce kurduğu kolonileri birbirine bağlamak amacı ile yaptırdığı düşünü-
lürdü.

Yakın zamanlarda ki araştırmalar da bu yolun yapılışının ardındaki amacın bu görüş ile ilgili olduğunu kanıtlamaktadır. Bu gün Iconium'un, Colonia lulia Iconiensem olarak adlandırıldığı artık bilinmektedir. Örneğin lulia sıfatı buranında Augustus tarafından kurulduğunu belgeler.

Eski kuramın tümü ile parçalanmasına gerek yoktur ama kuşkusuz aynı ayrıntılarda bazı düzeltmelerin yapılması şarttır. **Via Sebaste**'nin gerçek bir bölümü bu gün, Yalvaç'tan Hatunsaray'a dek izlenebilir. Bazı küçük yanlışlıklar dışında yayınlanmış tüm haritalar doğrudur. Daha önce ki arkeologların hiç birisinin herhangi bir izden söz etmemelerine rağmen Yalvaç'ın batısında bu yol bu gün bile izlenebilir. Çok az kalıntıya rastlasak da yolun Burdur Gölü'nün kuzey kıyısından, Uluborlu'dan Karakent'e (antik Lystra) doğru gittiği açıktır. Karakent yakınlarından güneye doğru, aşağı yukarı Ürkütlü'ye dek tüm yol boyunca göze görünen kalıntılar vardır. **Via Sebaste**'nin bu bölümü için eski hesaplarda mutlak düzeltmeler yapılmalıdır. Ürkütlü'nün batısında hiç bir iz seçilememiştir. (Harita, res. I).

Via Sebaste'nin en azından Colonia Lystra ve Colonia Comama arasında ki bölüm kesin olarak tanımlandığına göre, üç önemli noktayı vurgulamakta yarar vardır :

1. **Via Sebaste**, Galatya'nın batı bölgelerinde ki genel yol sisteminin bir parçası değil, bu sistemden ayrı, başlıbaşına bir yoldur.
2. Anadolu'daki ilk Roma yol sistemi, prokonsül Manius Aquilla tarafından M.Ö. 129-126 yıllarında Asia eyaletinde yaptırılmış ve merkezi Efes'e bağlanmıştı. Öte yandan **Via Sebaste'nin** hiçbir organik merkeze bağlı olmadığı görülür. Bu yol belki de Asia eyaletinin daha önceki yol sistemlerine yalnız yüzeyden bağlanmıştı.
3. **Via Sebaste'nin** Augustus'un kurduğu kolonileri birbirine bağlamak amacı ile yaptırdığı varsayımının akla yatkınlığı kadar bu yolun askerî amaçlar ile yaptırdığı, ordu tarafından kullanıldığı ve bakımının yapıldığı da doğal olarak akla gelir. Ama maalesef bu görüşü destekleyecek kanıt yoktur. Burdur yazıtı (aşağıya bakınız) yolların kullanım ve bakımının, çok dikkatle ve düzenlemelerle, belki de çok eski tarihlerde sivil halkın eline geçtiğini gösterebilir.

Yol sisteminin yönetimi, Anadolu'da yönetim, sosyal ve ekonomik örüntüleri ile Roma İmparatorluğunun çalışmasına büyük katkılarda bulunmuş, ayrıca Romalıların öncülüğünün altında Pisidia, Frigya, Likonia, Isauria ve bunlar gibi çoğunlukla yerli halktan oluşan bir çok kentin, ekonomik kaynakları işletmesi konusunda yapılan çalışmalara da yararı dokunmuştur.

PİSİDIA'DA YOL YÖNETİMİ

Roma imparatorluk yolları, kuşkusuz **Via Sebaste** ve Anadolu'daki diğer kara yollarını da kapsayarak, öncelikle devletin, ordunun ve ordu görevlilerinin, eyalet valilerinin ve beraberindekilerin, imparatorluğun malî memurlarının yararlanması için planlanmış ve yapılmıştı. Bu yolların resmî yolcuları her zaman yol boyunca ulaşım için posta atları ve arabalarını, yük hayvanları ve yük arabalarını ve bir devlet ulaştırma sisteminin getirebileceği diğer tüm kolaylıkları aramışlardı. Bu araçları sağlama yükü ise büyük ölçüde eyalet halklarına düşmüş, imparatorluğun büyümesi ile korunması ve idaresi daha çok askere ve memura gerek gösterdiği içinde bu yük gittikçe ağırlaşmıştı. Bu nedenle araçların gereksiz yere ve uygunsuz olarak kullanılmasının, M.S. I. ve V. yüzyıllar arasında ki süreye tarihlenen bazı yazılı belgelerde de belirtildiği gibi etraftaki kent ve köylülerin şikâyetine yol açtığını ve Roma tarihinin pek sık tekrarlanan konularından biri olduğunu görmek hiç de şaşırtıcı değildir. Buna rağmen şimdiye değin hiç bir kaynak, hayvan ve yük arabalarının nasıl bir düzen içinde çalıştırıldığı konusunda ayrıntılı bilgi vermemektedir. Bundan ötürü de bu sistemin ne şekilde çalıştığı yalnız ana hatları ile tanımlanabilmektedir. Bu konuya ışık tutan bir yazıt kısa bir süre önce Burdur Arkeoloji Müzesine getirilmiştir. Burdur tren istasyonu yakınında bulunduğu sanılan bu yazıt, imparatorluk devrinin başlarına tarihlenir (yaklaşık olarak M.S. 15). Ayrıca yukarıda da gördüğümüz gibi Pisidia'daki Sagalassus kentinin resmî görevlilerine sağlanacak ulaşım araçları hakkında ayrıntılı bir yönetmeliği de kapsar. Bu nedenle, ulaşım sistemi konusunda en eski ve en ayrıntılı belge olan bu yazıt aynı zamanda tüm imparatorlukta devlet ulaştırma sistemi üzerine yazılan genel tartışmaların da temel

ilkelerini kapsar.

Kurşuni mermer stel; alınlık ve akroterli, arka yüz bitirilmeden bırakılmış. Yükseklik 1.25 m.; tepe genişliği 0.795 m.; derinlik 0.31 m; metnin bitimi ile taşın en alt ucu arasındaki uzaklık 0.25 m.; Harfler: Latince metinde 1.1-0.05 m.; 1.2-0.03 m.; 1.3-25 0.006-0.008 m.; Yunanca metinde 1.26-52 0.01 m. Yunanca metinde satır başlarındaki bazı harfler diğerlerinden daha büyük. Burdur Müzesi Env. no. 2770. (Res. 2).

Yazıtın Çevirisi :

Tiberius Caesar Augustus'un atadığı eyalet valisi (Propraetor) Sextus Sotidius Strabo Libuscidianus şöyle der :

«Biri Tanrıların en büyüğü, diğeri imparatorların en büyüğü olan Avgistiler, eğer birinin ödeme yapmadan arabaları kullanmasını önlemek için büyük bir dikkat sarfetmişlerse, bunu bir fermanla perçinlemek benim için büyük bir zuldür. Kuşkusuz, bazı kişilerin kurallara aykırılığı, onların ivedilikle cezalandırılmalarını gerektirir. Ben yalnız kendi gücümle değil ama bu konuda emirlerini aldığım prenslerin en iyisi olan imparatorun desteği ile, herkezin görebileceği, dikkatle izleyebileceği ya da ihmal edip, kusur işlememesi amacı ile kasaba ve köylerin tek, tek herbirine, sağlanması gerektiği kanısında olduğum hizmetlerin listesini kapsayan birer taş diktim.

Sagalassus halkı yoldan geçenlerin gerekli ihtiyaçlarını sağlamak için 10 yük arabası ve çok sayıda katır bulundurmaları zorundadır. Bunlar hizmet ettikleri kimselerden bir yük arabasına karşılık, arabanın kat ettiği her **schoenum** luk uzaklık için 10 **asses**, bir katır içinse her **schoenum** a karşılık 4 **asses** bedel alacaklardır. Eğer katır yerine eşek temin etmek kendilerine daha uygun

geliyorsa, o vakit bir katır yerine iki eşek vermek zorundadırlar ve iki eşek karşılığında alacakları bedel bir katırın fiyatına eşit olmalıdır. Bir başka çare olarak da, Sagalassus halkı tercih ettiği takdirde kendilerine, gine yolcuların gereksinmelerini sağlamakla görevli başka kasaba ya da köylerde ki kişilere her bir katır ya da yük arabası için kendi alacakları bedel ile eş bir bedel ödeyerek bu hizmeti yerine getirme imkânı tanınır. Bura halkı Cormasa ve Conana arasında ki ulaşımı sağlamak zorundadır.

Bu hizmetlerden yararlanma hakkı her ne kadar herkez için garantili değilse de, prenslerin en iyisinin atadığı vali ve onun oğlu için, benim verdiğim fiyatları ödemeği taahhüt ettikleri takdirde garantilidir ve fırsat düştükçe valinin 10 yük arabası, ya da bir yük arabası yerine üç katır veya tek bir katır yerine iki eşek kullanması mümkündür. Ayrıca bu hizmetlerin yapılması ordu görevlileri için, orduda görevli olup başka eyaletlerden buraya yolcu olarak gelenler içinde aşağıdaki şartlarda garantilidir : benim kararlaştırdığım bedeli ödeyen Romalı senatörlere 10 yük arabasından ya da her bir yük arabası için üç katırdan veya her bir katır için iki eşekten fazlası verilmeyecektir. Prenslerin en iyisi için bizimle birlikte aynı şartlarda çalışan bir süvariye ise, üç yük arabası ya da her bir yük arabasına karşılık üç katır veya her bir katıra karşılık iki eşek mutlaka sağlanmalıdır. Fakat bunlardan biri, kendine tanınan haktan daha fazlasını isterse o vakit bu ulaşım araçlarını kiraya veren kimsenin istediği ücreti ödeyip, bunları kiralayacaktır; aynı şartlarda Romalı bir yüzbaşıda bir yük arabası, ya da bunun yerine üç katır veya altı eşek isteme hakkına sahiptir.

Ben tahıl ya da buna benzer nesnelere gerek kendi ihtiyaçları için gerekse satmak için bunları nakledenlere,

şahısların kişisel hayvanlarına, ya da azatlı kölelerinin veya esirlerinin hayvanlarına hiç bir kolaylık sağlamak arzusunda değilim. Benim kendi adamlarımın tümüne, barınak temini ve ev sahipliği nezaketi hiç bir ödeme yapılmadan sağlanmalıdır. Keza bu başka eyaletlerde ordu görevinde olanlarla, prenslerin en iyisinin azatlı köle ve esirleri ile onların hayvanları için de geçerlidir».

Bu yönetmelikler bizim başka bir yazıttan öğrendiğimize göre M.S. 10 ve 20 yılları arasında Roma'da Tiber nehri kıyılarının yöneticisi olan ve Tiberius yönetimi altında da bu eyaletin valisi olan Sexus Sotidius Strabo Libuscidianus'un çıkardığı bir yasanın kapsamı içerisindeydi. Bu devirde Sagalassus Galatya eyaleti sınırları içindedir. Bu nedenle Sotidius'un Galatya yöneticisi olduğu açıktır. Bu yönetmelikleri kapsayan yasanın tarihi kesin olarak bilinmez ama Sotidius'un M.S. 14 de ölen ve kendince «prenslerin en iyisi» diye tanımladığı imparator Augustus'tan emir aldığı ileri sürmesi, onun yaklaşık olarak M.S. 13-15 yılları arasında Sagalassus valisi olarak görev yaptığı kanısını güçlendirir. Bazı resmî yolcuların, bunlar gerek görevli gerekse görevsiz olsun, Sagalassus ve çevresinde ki köylerin halklarını muhtemelen para bile ödemek için fazla hayvan ve yük arabası vermeğe zorlamaları, böylesine ayrıntılı bir yönetmeliğe gerek doğurmuştu. Kuşkusuz bölge halkı, bu yolsuzluklardan şikâyet ederek valinin de dikkatini soruna çekmişti. Bu yönetmeliğe göre Sagalassus halkı batıda Cormasa (Eğneş yakınında bir ören yeri) ve kuzeydoğuda Konana (Gönen yakınında) ile sınırlanan kendi bölgeleri içerisinde ki alanda ulaşım araçlarını sağlamakla yükümlüydüler. Burdur Gölünün kuzeyinden gelip, bu bölgenin kenarından geçen **Via Sebase**, kuşkusuz ulaşım araçlarının sağlanmasını gerektiren anayollardan biri idi. Ama Sagalassus'luların yalnız bu anayolda değil, yakın çevresin-

deki diğer tüm yollarda da ulaşım araçlarını sağlamakla yükümlü oldukları açıktır. İl sınırlarının genişliğinden ötürü, Sagalassus halkı da, yönetimleri altındaki çevre köy ve kasabalardan bu yükümlülüğe yardımcı olacak hayvan ve yük arabalarını sağlıyorlar ve bunlardan da yararlanabiliyorlardı.

Yolda sağlanabilecek en yüksek sayıda ulaşım aracı ise 10 arabayı ya da 10 katırı veya 20 eşşeği geçmiyordu. Ulaşım araçlarına hak tanınan kişiler şunlardı :

1. İmparatorun temsilcisi : Bu temsilci eyalette en yüksek dereceli malî memur olarak görev yapar, yerli halktan vergi toplar ve erata ve diğer resmî görevlilere maaşlarını ödeyip, her türlü ihtiyaçlarını karşılar. Bu nedenle ulaşım araçlarının büyük bir oranının temsilciye ayrılması çok doğaldı.
2. Ordu görevlileri : (Doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Roma orduları ile ilişkisi olanlar) Bunlar iki gruba ayrılırdı :
 - a. Belgesi (diploması) olanlar : Vali tarafından verilmiş yazılı bir belge taşıyan ve bu belge ile kendilerine ulaşım aracı kullanım hakkı tanınan, genellikle de kaç araba ya da yük hayvanı isteyebilecekleri bu belgede saptanmış olanlar.
 - b. Diğer eyaletlerden gelen ordu görevlileri : Bunları kendi aralarında şöyle sınıflayabiliriz:
 - 1) Roma Senatörleri : en fazla hak tanınan kimseler.
 - 2) İmparatorun hizmetindeki süvariler (Kişisel güçleri ile hareket edenler dışın-

dakiler). Bunlara tanınan araç sayısı hakkı senatörlere tanınan hakkın üçte biri kadardır.

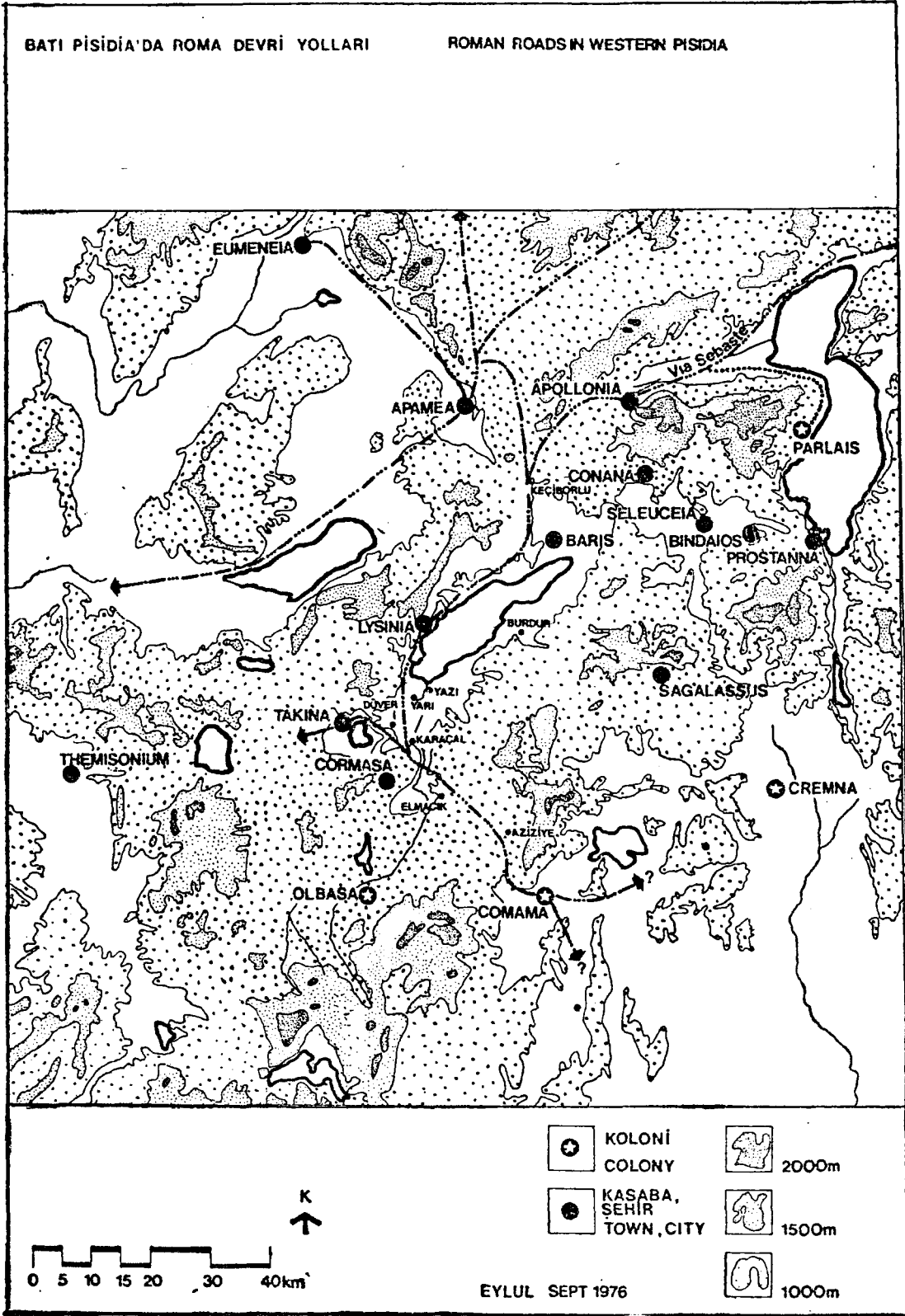
- 3) Ordudaki yüzbaşılar (Sentryonlar) : Bunlara süvarilere tanınan araç hakkı sayısının üçte biri kadar hak tanınmıştır.

Yoldan yararlanan bu kişilerin tümünün at ve yük arabası kirası olarak hep aynı miktarı ödemeleri gerekirdi. Örneğin her *scheonum* başına bir araba için 10 *asses*, bir katır için 4 *asses*, bir eşek için 2 *asses* gibi. Eski bir İran uzaklık birimi olan *schoenus* bir kişinin bir saat içinde kat edebileceği yolla ölçülüyordu ve arazinin durumuna göre değişebiliyordu. Böylelikle ana yolda bir *schoenus*'luk uzaklık, patikalardan başka yolu olmayan dağlık bölgelerdeki bir *schoenus*'luk uzaklıktan bir Roma milinden daha fazlaydı. Bu kira fiyatları ile bu araçların açık pazarlardaki ticarî değerlerini karşılaştırma olasılığı kuşkusuz yoktur. Ama genellikle yol üzerindeki bu kira fiyatlarının çok daha düşük olduğunu ve bu hizmeti sağlamakla yükümlü olanlara oldukça ağır geldiğini düşünebiliriz.

Ürettikleri malları pazara, köyden

kente, bir kentten diğerine götürmek isteyen çiftlik sahipleri ve çiftçilere ise hiç bir ulaşım aracını kullanma hakkı tanınmıyordu ve bunlar hayvanları için yem, arabaları için barınak isteme olanağına bile sahip değillerdi.

Yönetmeliğin son maddesi ise resmî görevle yolculuk edenlerin ne şekilde ağırlanacağı konusunda bazı kuralları kapsıyordu. Roma Cumhuriyet Devrinde olduğu gibi, imparatorluk devrinde de eyalet valileri, kendileri ile beraberlerindeki için yiyecek ve barınak, ayrıca hayvanları içinde ahır isteyebiliyorlardı. Ayrıca imparatorun özel mülkünü idare eden esir ve azatlı köleler aynı ayrıcalıklara sahiptiler. Ama gerek Latince, gerekse Yunanca metinde yönetmeliğin kısmen gözükken bu son cümlesi, herhalde bu kişilerin bölge halkından mantıksız isteklerde bulunmasını önlemek üzere yazılmıştı. Bu yeni yazıt, böylece Roma hükümeti tarafından ortaya konan Pisidia devlet ulaşım sisteminin yönetimi hakkında bize geniş bilgi verir. Kuşkusuz yönetmeliklerde yöresel değişikliklere yer verilmiş, ama benzeri kurallar imparatorluğun tüm bölgelerinde geçerli olmuştu. Eğer bu gün bu kuralların kapsamı hakkında açık bir fikre sahip olabiliyorsak, bunu kesinlikle bu yeni yazıtta borçuyuz.



(Harita, Resim : 1)

SEX SOTI DUS STRA BO I B U S C I D I A N U S . L E G T I C A E S A R I S A U G U S T I P R O P R D I C

EST QUIDEM OMNIUM IN IDUISSIMAM MAE EDICTOME OASIRIN CERE IDUOXA U CUSTI PAL TER DEORUM ALITER CRIN CIR UMA
 MAXIMUS DILIGENTISSIMAE CA VERUNT NEQ UIF CR ATUITS UEHICULUS UT ATURS EPO UNIA MIKE INTIN QUORU NDAM
 PRAESENTEM VINDICTA MA DESIDER AT FORMUAM FORUM AUNA STARI UDICO OPORTE RE IN SIN CULIS CIVITATIBU
 ET VICIS PROPOSUITER VNURU EAM AUTE NE GLECTA ERIT VINDICATURUS NON MEA TANTUM POTE STATE IED
 PRINCIPIS OPTIMI A PVO DI U MEN MANDATIS ACC EP IMA NESTATE
 SAGNASIENOS FOMINISTERIUM CARROR UM DECEM ETM ULORUM TOTIDE MPARESTAR EBEN TADUS US NECESARIO SIRANJE
 UNTIUM ET ACCIPERE IN SINGULA CARRA ET IN SINGULOS CHOE NOF AB IIPVU IEN TUN ARIS DENOSIM UO S ADIEM SINCULIOS
 ET SCHOENOS IN SUIO FNERI SPVATER NOS PUODS IASINOS ANIENT EODEM PRE IIODUOS PRO UNOMV I O DENT
 AUT SI MAI ENT IN SINGULOS MAU OFE T IN SINGULU CARRA X IDUODA CCEPTUR FERANT SI IEI SP R NE BER ENT
 DARI PRAESENTI S QUI ALTERUS CIVITATIS AUT VICI MUNIRE FUNGENTUR UT IDEM PROCEDANT
 PRAESTARE AUTE M DEBEBUNT VE HIC VIA QV DUE COR MASA ET CONANA N EPVETAA EN OMNIBU
 SHUIUS REITUTER ITSE DPROCUR N TORI PRINCIPIS OPTIMI FI IODUE EUSUSUD/ UENDCARR A DECEM AUF
 PROSINCULIS CARRIS MUTORUM ATRIVM AUT PRO SINGULIS MULIS ASINORUM BINORUM AUPVIBUS EODEM TE
 MPORE UTENTUR SOLUTUM PRETIUM AME CONSTITUTUM PRAETEREAM VITANTIBUS ET IIS QUI DIPLOM UM HAB
 EBUNT ET IIS QV IEX ALIS PROVINCI S MILITANTES COME X ABUNT IT AUT FENATIONI P OPVITKOMANINON PUS PUAM
 DECEM CARRA AUT PRO SINGULIS CARRIS MULI TERNI AUT PRO SINGULIS MULIS ASINIBI PRAESENTIUR SOLI UARIS IDUOD
 PRAESCRIPSIT EPVITROMANO CUIUS OFFICIO PRINCEPS OPTIMUS UTITUTER CARRA AUT IN SINGULA TERNI MULI AUT
 IN SINGULIOS CUIOS BINI ASINI DARI DEBEBUNT ENDEM CONDICIONE SEBUO AMPIUS PUIS DEI DER ABIT CONDUCET
 ANBITRIO LOCANTIS CENTURIONICARRUM AUT TRESMULI AUT ASINISEX EADEM CONDICIONE USRUF ERUM EN
 TUM AUT NI UD PID TALE UE EDUASTUS VU CAUSSA VELUS SPORTNIT PNESTAR IN IHI UO IO NE DEUCV IDUAMA P
 ROSUO AUTS UORUM LIBERTORUM AUT FERUORUM IUMENTU MAANSTIONEM OMNIBUS QUI ERUNT EX
 COMITATU NOS PRO F MILITANTIBUS E X OMNIBUS PROVINCI S ET PRINCIPIS OPTIMI LIBERTIS ET IEBUIS ET IUMENTIS
 EORU MGRATUITAM PRAESTABI OPORTE ITAUT AELI P UNAB INUITIS CRNTUITA NON EN S IC ANI
 CE ET OCCW TI Δ IO C TPABWNAIBOYCKI Δ IAN OCTI PECBE Y THCTIBEPIOYKAICAPOCCEBACTOYANTICTPA

Resim : 2 Yunanca metin

THE CORPUS OF MOSAIC PAVEMENTS IN TURKEY

SHEILA D. CAMPBELL

A proposal for a Corpus of Asia Minor Mosaic was presented at the 10th International Congress of Classical Archaeology in İzmir, September 1973. The purpose of this project is to record and document all the known mosaic pavements in Turkey, from the Hellenistic period to the end of the Justinianic period. We shall of course, respect all rights of primary publication. Our chief intention is to see that all of these floors are fully documented before any further loss occurs, and to collect all the available information in one or two locations where it can be of use to scholars who wish to utilize it. A preliminary survey was made in 1973 to provide a foundation for the project. Because of the size and scope of this undertaking it is of necessity an international venture. The chief participants at present are Austria, Canada, and Turkey. The balance of this report refers only to the Canadian segment of the project. This comprises the area of Cilicia and westward as far as Gaziantep.

Work in the 1974 season was impossible as the entire south coast region was allocated as a military zone during the Cyprus crisis. However, in 1975 work was resumed, with excellent results. The permit from the Department of Antiquities granted research in the areas of İçel - Anamur, Ermenek, Mut, Silifke, Gaziantep, An-

talya, Gazipaşa, Adana, Anawarza, Kadirli Karlık, Ayaş - Yumurtalık. With the assistance of staff from the Adana Museum, I visited the following known mosaic sites: Karlık, Anawarza, Ayaş - Yumurtalık, Silifke, Mut, Dağ Pazarı, plus the Adana Museum itself. In some cases, i.e. Silifke and the Adana Museum, the mosaics were exposed and could be fully recorded. In others, i.e. Karlık, Anawarza, Ayaş - Yumurtalık, Dağ Pazarı, partial recording at least could be undertaken. In addition I was able to document two hitherto unknown mosaics, one at Cıvıklı, the other in a house in Feke, where the owner very kindly allowed us to inspect and photograph all the floors of his house.

At the site of Ayaş - Yumurtalık one previously known and insufficiently recorded mosaic has «disappeared». This example points out the urgency of the work we have undertaken. A second mosaic on this site was completely covered, but it has been well published already by the late Professor Michael Gough¹. However, four more unknown and unexcavated mosaic pavements were pointed out to me. These floors are uncovered in small patches and exposed to damage from people, animals and weather.

At Anawarza I was able to supplement the records on one of the two published mosaics there, while the se-

cond was completely covered. There are a number of other mosaic pavements on the site and these will be recorded by the Adana Museum staff who are conducting excavations there.

In Silifke there is one exposed mosaic in a house, already published² and a second which is covered. There is also an excavation site near Silifke where a large expanse of mosaic pavement has been uncovered and we hope that the director of this excavation will provide the necessary information on this area.

The 1975 excavation season at Eski Anamur uncovered four new mosaics and these have been duly catalogued, as have all the mosaics uncovered thus far at Afrodiasias. (This site is, of course, not in the general geographical region for which we are responsible, but the present writer has been working there for the past three seasons.)

I visited the Gaziantep Museum primarily to assess the amount of work to be done there, and discussed the project with the director. There are in the Museum itself many panels of lif-

ted mosaic. There are also several mosaic sites in the region which are only partially excavated, often falling into the category of «*chance finds.*» In this area in particular, as well as any others previously mentioned, we are acutely conscious of the problems of security and preservation of these floors. If attention is drawn to them, then measures must also be taken to protect them. Thus an assessment of the necessary protective measures is an integral part of all the documenting procedures.

My thanks are extended to the Eski Eserler, in particular the director Hikmet Gürçay and Çetin Anlağan for their kind permission and assistance, and also to the staff of the Adana Museum, especially the director, Dr. O. Aytuğ Taşyürek, Yalçın Karalar, and other assistants there whose cheerful help and co-operation made our task much easier.

I thank also Prof. Kenan Erim, director of the excavation at Afrodiasias, and Prof. James Russell, director of the excavation at Anamur, for their participation in this project.

T U R K I S H R E V I E W O F A R C H A E O L O G Y

NUMBER : XXIV - 1

1977

Published by
the General Directorate of Antiquities and Museums
Ministry of Culture

Ankara / 1977

Fiyatı : 70 Lira